

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS VAN HET VADERLAND

Door

MR. GROEN VAN PRINSTERER

TWEEDE GEDEELTE VAN ÉÉN BOEK

Wij zullen het niet verbergen voor de kinderen, vertellende de loffelijkheden des HEEREN, en Zijn sterkheid en Zijn wonderen die Hij gedaan heeft .... opdat, het navolgende geslacht die weten zoude, en „DAT ZIJ HUN HOOP OP GOD ZOULDEN STELLEN EN ZIJN DADEN NIET VERGETEN, MAAR ZIJN GEBODEN BEWAREN”. Psalm 78: 4 en 7.

Zesde druk
AMSTERDAM, J.A. WORMSER
1895.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2007

DERDE TIJDPERK

BLOEI.
1648 – 1713.

ALGEMEEN AANMERKINGEN.

292. De Munsterse Vrede was het einde van de Tachtigjarige oorlog, waarna spoedig een bijna zestigjarig oorlogvoeren begon. Schitterend tijdperk, door de ontwikkeling van strijdkrachten ter zee en te land; door de roem onzer staatslieden en oorlogshelden; door veel-betekende invloed op de Europese diplomatie; door de onwrikbaarheid en de volharding waarmee het Gemenebest, verenigd met Oranje, eerst de samenspanning van machtige vijanden. weerstond, daarna tegen de buitensporige heerszucht van Frankrijk een voormuur, niet enkel ter eigen bescherming, opgericht heeft.

293. De Republiek was tot werkzaam deelgenootschap in de Algemene Staatkunde geroepen en verplicht. Door zeevaart, volkplantingen en wereldhandel, bijna met alle landen in betrekking, had zij belang bij de veiligheid van de zeeën en bij elke gebeurtenis die het onderling verkeer van de Volkeren betrof.

Handelstraktaten, tot wier handhaving dikwijls oorlog vereist werd. — Bijv. vrije doortocht van de Sond was onmisbaar voor de vaart op de Oostzee, die jaarlijks meer dan 36 tonnen goud enkel aan vrachtlonen opbracht, en waardoor alleen de genoegzame aanvoer van scheepsmaterialen uit Zweden en van elders plaats hebben kon; daarom moest wel de Republiek ijverig deelnemen aan elke botsing in het Noorden. — Door iedere tak van handel werd men in buitenlandse bemoeienis gewikkeld.

294. Ofschoon de oorlogen nu gevoerd werden, minder om van de Godsdienst wil dan uit heerszucht en om gewin, trachtte de Roomse Kerk, en het gelukte haar soms, de ondernemingen van de Vorsten dienstbaar te maken aan de herwinning van haar heerschappij. Vereniging met evangelische Mogendheden was noodzakelijk voor de Protestantse Staat, tot zelfbehoud, en ook om voor vervolgd geloofsgenoten een krachtige voorspraak te zijn.

Nederland en Engeland behoorden de steunpilaren te zijn van de Hervormde Kerk; "de twee armen van het heiligdom." Daarom was hun tweedracht bedroevend; in 1653 wezen de Zwitserse evangelische Cantons Cromwell en de Staten-Generaal op Genes. 13 vs. 8. „Laat toch geen twisting zijn tussen mij en u; want wij zijn mannen broeders”. — Evangelische betrekking in Duitsland op Brandenburg, de Palts, Brunswijk, Lunenburg en Hessen; voorts op Zweden, Denemarken en sommige Zwitserse Cantons. Ook de oorlogen in het Noorden (1654 — 1660) werden als een droevig verscheuren van de Protestantse Christenheid beschouwd. — Veelvuldig hulpbetoon aan de Gereformeerden in Frankrijk, Piemont, Hongarije en elders. — Ultramontaanse bekeringsijver met gewetensdwang niet zelden in de politiek zowel van Lodewijk XIV als van de Stuarts op schrikverwekkende wijze openbaar (§ 430 en 431).

295. Nog op andere wijs werd de Republiek in onderhandeling en oorlog betrokken. Het evenwicht van de Europese Staten, door de vrede van Munster gevestigd, werd nu door hen onder wier medewerking het tot stand was gekomen, bedreigd. De betrekkingen van de Volken hadden bijna een gehele omkering ondergaan; de Republiek werd gedwongen bij voormalige vijanden een steun tegen voormalige bondgenoten te zoeken. De na-ijver van

Engeland, met hetwelk zij driemaal in heviger oorlog geraakte, bracht haar, evenzeer als de heerszucht van Frankrijk, aan de uitersten rand van het verderf, terwijl zij niet de Keizer, het Duitse Rijk en Spanje zich ter instandhouding van haar aanzijn en welvaart verbond.

Aanwas van de Engelse en Franse macht. Daarentegen, bij en na de Munsterse vrede, vernedering van: 1. de Keizer, door e. d., bevestigde vrijheden en rechten van de Duitse Vorsten; b. de zwakheid van Ferdinand III (1637 — 1657) en Leopold I (1657 — 1705); e. de opkomst van Pruisen onder de keurvorst Frederik Willem (1640 — 1688); d. de gedurige invallen van de Turken in Hongarije, door het trouweloze Frankrijk heimelijk aangemoedigd. 2. Spanje, van vele bezittingen in en buiten Europa beroofd en kwijnend, ook door de niets beduidendheid zijner Vorsten (Filippus IV, † 1665; Karel II, 1665 — 1700). In het Noorden, Zweden tegen Denemarken; zonder ooit, de invloed te herwinnen die het in de Dertigjarige oorlog uitgeoefend had.

296. De Republiek werd door Frankrijk gestadig bedreigd. Alles scheen samen te werken om deze Mogendheid weldra oppermachtig te doen zijn. Niet, gelijk de Spaanse Monarchie, ver van elkaar gelegen, na-ijverig, en vijandige gewesten, maar een wel samenhangend geheel, door volkseenheid gesterkt: gunstige ligging, uitgestrektheid, vruchtbaarheid van bodem, talrijkheid van de bevolking, ondernemend en ligt onvlambaar nationaal karakter; voorts vereniging van de krachten onder een weinig beperkt en welgevestigd vorstelijk gezag; zeldzame menigvuldigheid van grote talenten, in handel en nijverheid, in onderhandeling en oorlog; vooral ook bijkans overal doorgedrongen invloed van Franse taal, zeden en beschaving; en bij dit alles de ongemeen bekwaamheid van een Koning, door aanleg en inborst bij uitnemendheid voor het regeren van deze Natie geschikt, en die meer dan een halve eeuw, met vaste hand, de staf gevoerd heeft. De weg naar het meesterschap over gans Europa scheen voor Lodewijk XIV, door zwakheid, onenigheid en weifeling van zijn tegenstanders, gebaand; maar zijn roekeloosheid en overmoed werd desniettemin onverduurbaar, en, door de volharding van Nederland onder Willem III, met krachtige hulp van het aan een valse staatkunde ontwongen Engeland, is deze teugelloze vaart eindelijk gestuit. Aldus verkreeg de samenwerking van de beide Zee Mogendheden voor het evenwicht van Europa, in natuurlijk bondgenootschap, een vaste grond.

LODEWIJK XIV (geb. 1638; koning 1643-1715). Zelf aan het bewind gekomen (1660), wilde hij de grenzen van zijn Staten uitzetten, aan Europa de wet stellen. Dit ontwerp was geen hersenschim. Toen reeds was niet éne Mogendheid aan de Franse monarchie gelijk (§ 286) en hij was door vorstelijke aanleg en talenten gevormd om haar ten hoogste top van aanzien en overmacht te verheffen. Geen woest veroveraar, ging hij steeds naar een vast plan en niet omzichtigheid te werk. Lang werd een aanval beraamd en voorbereid; steden of ganse landstreken plotseling bemachtigd, nooit zonder schijn of voorgeven van matiging en terughouding. Wie niet zelf beledigd was, verbeeldde zich dan gaarne dat toegeeflijkheid omtrent het tot stand gebrachte de geduchte monarch ontwapenen zou, en deze, aanvankelijk geslaagd, wachtte tot men gerust gesteld was, om, telkens krachtiger, telkens op dezelfde wijs, een schrede verder te gaan. Het opkomen of de voortdoring van allianties (het enige dat te duchten voor hem was) trachtte hij, door bedreiging en belofte, lange tijd met gewenst gevolg te beletten. Elk doeltreffend middel was goed. Op velerlei wijs, wist hij onenigheid te wekken; in bijna elke Staat een partij te vormen of te kiezen die zich, uit eigenbelang, tot ondersteuning van zijn inzichten verbond. Geen wreedheden ontzag hij om schrik te verspreiden, geen schatten om aanhangers te winnen, geen heiligheid van de eden, als de tegenpartij er door in slaap kon worden gewiegd. En met welk een uitkomst? Dat, na vijftigjarige alleenheersing, Frankrijk, in de aanvang krachtig en bloeiend, aan het einde uitgeput, kwijnend en straks voor omwentelingen rijp was.

297. BELGIË was telkens toneel van de oorlog. De Spaanse Monarchie — dit was het grote doel van de geweldenaar — zou, bij het lang verwacht kinderloos overlijden van de koning van Spanje, aan de Franse worden gehecht. De overheersing van de Zuidelijke Nederlanden, waarop Frankrijk reeds lang gevlamd had, zou ter voorbereiding strekken. Schrikverwekkend uitzicht! Door onmiddellijke nabuurschap werd de Republiek overheersd. Het gevaar was te groter, om de machteloosheid van Spanje ter bescherming dezer verafgelegen gewesten. Het niet Frans worden van België, werd, in het algemeen belang ook van Europa, stelregel van het Gemenebest.

De Spaanse Successie bestond uit Spanje, Sardinië, Sicilië, Napels, Milaan, de Nederlanden en de bezittingen in Oost en West. Het overlijden van de ziekelijke Vorst werd, gedurende een bijna veertigjarig leven, steeds als aanstaande beschouwd. Inmiddels was het begerig oog altijd op België gericht en, na de verovering van België, kon men ondergeschiktheid van de Republiek aan Franse invloed, opening van de Schelde en ondersteuning van de Roomsgezinden te gemoet zien. De Nederlanden werden door een machtige partij onder de Spaanse Adel bijkans als een nutteloze: en kostbare last aangemerkt; ook zou, meende zij, uit eigenbelang, door de Republiek en het Duitse Rijk tegen de ondernemingen van de Fransen, met genoegzame ijver, werden gezorgd.

298. Alliantien waren, ook om de kleinheid van het grondgebied, gewichtig. Haat van menige vijand en de wangunst van schijnbare vrienden stelde de Republiek aan plotselinge aanval vooral van de landzijde bloot; waarbij ze, ondanks de uitgestrektheid van overzeese macht, zeer licht in het hart gegrepen werd. Ook voor anderen was haar zelfstandigheid van belang; om de ligging aan de uithoek van de borstwering, waarmee weleer Bourgondië de Duitse landen tegen Frankrijk gedekt had; om haar onmisbaarheid ook aldus in het samenstel van de Mogendheden, welks instandhouding voor de vrijheid van de Europese Staten vereist werd.

299. De Republiek bleef, wat de regeringsvorm aangaat, in de richting die, ondanks weerzin van de bevolking en tegenstand van de Stadhouders, gezegevierd had; belangen en rechten van de Unie werden, bij toeneming, aan het goedvinden van het steeds machtiger Holland ondergeschikt. Twintigjarige terzijdestelling van het Huis van Oranje gaf vrije loop en werking aan aristocratische zin. Het stelsel van de oppermacht van de Staten en van het alvermogen van de stedelijke regenten werd onder stadhouderloos bestuur ontwikkeld en bevestigd. Onder Willem III getemperd; meestendeels in de praktijk, door persoonlijke invloed, om de drang van buitengewone omstandigheden, zonder dat in de staatsregeling het beginsel van eenheid, welks gemis reeds zoveel onheil berokkend had, gebracht werd.

"De vrede met Spanje is het ware tijdpunt met hetwelk de Unie haar vorige kracht heeft verloren, en het groot verval omtrent het stuk van de consenten (de spil waarop de gemeen defensie en mitsdien de Unie draait), zo niet begonnen, ten minste hand over hand toegenomen heeft" 18. — De macht van Holland (§ 144, 197, 276) versterkt en bevestigd.

300. De Staten van Holland miskenden het gezag van de Generaliteit. Onafhankelijkheid van de Provincie maakte haar meesteres van de Republiek. Evenzo bood Amsterdam aan de Provincie weerstand; het wenste in Holland te zijn, wat Holland in de Republiek was. Het zou gaarne de Statenvergadering vernederd hebben tot bijeenkomst van soevereine steden, wier vrije wil door geen beslissing van de meerderheid beperkt was.

301. De Gereformeerde Kerk, op haar Schriftuurlijke belijdenis gegrond, bleef Staatskerk. Christelijke verdraagzaamheid bleef zich gelijk, ook bij het vernemen van de gruwelen tegen Protestanten gepleegd. Openlijke verbreiding van godlasterlijke gevoelens werd niet geduld, Roomse godsdienst oefening bij oogluiking wel. — Niet in elk opzicht was de toestand van de

Kerk gunstig. Waar het stadhoudelijk gezag ontbrak, stoorde zich de Overheid dikwijls niet aan de zelfstandigheid van de Kerk; dwaalbegrippen werden niet altijd geweerd; in de geschillen van de Godgeleerden werd de Gemeente dikwijls op voorbarige en ongepaste wijze gemengd. De Kerk had grotelijks aan de verlevendiging behoefte, welke haar, onder de invloed van nationale rampen en van de geloofsijver van de uit Frankrijk verdreven Protestanten, ten deel viel.

Plakkaat van de Staten van Holland van 19 September 1653, tegen de Socinianen, hun bijeenkomsten en schriften "vol lasteringen tegen God en Zijn eigenschappen, ook tegen de Godheid en voldoening van Christus en de Heilige Drievuldigheid, mitsgaders tegen de fundamentele gronden en hoofdpunten van de ware christelijke Religie". De bijeenkomsten gestraft met verbanning, en, voor de tweede maal, met arbitrale correctie. Het drukken, behalve het verlies van nering, met. boete van f 3000; het verkopen met boete van f 1000, de tweede maal met verbanning.

Te Munster was, stelliger nog dan bij het Bestand (§ 236), het verzoek van het Franse Hof om openbare godsdienstoefening voor de Rooms en geweigerd. En nog in de bange dagen van 1672, schreven de Staten van Zeeland: "de Religie is het waarachtige palladium en de kostelijke schat die bij de grote God in de boezem van de Staat tot haar behoudenis zo gunstig is neergelegd; die niet zou kunnen lijden dat nevens haar de paapse godsdienst publiekelijk zou worden toegelaten, die bij oogluiking maar te veel is aangegroeid en als een serpent in de eigen boezem geworden, gelijk de droevige ervaring nu maar te veel leert."

302. Bij rijkdom en weelde bleef verbastering van de volkszeden niet achter. Noodlottig was het overnemen van Franse taal en gebruiken. Al is er geen geloofsleven zonder geloofswaarheid, rechtzinnigheid zonder geloofsleven was niet zeldzaam. Evenwel vruchten van de godzaligheid werden openbaar. De werking van handelsgeest en eigenbelang bleek in velerlei verkeerdheid, maar er was heiligende tegenwerking in waarachtige christelijke zin.

303. Verbazend was de welvaart en macht van de Staat. Evenwel bleven zij niet lang op de hoogte hij de Munsterse Vrede bereikt. De handel, te voren, bij vrije zeevaart, door de oorlog zelf uitgebreid, werd door de oorlogen tegen Engeland gestremd. De verliezen in Oost en West, werden door nieuwe veroveringen gedeeltelijk vergoed; maar voor de mededinging van andere Natiën werd men niet schadeloos gesteld.

Proeve van de welvaart kort na de Munsterse vrede. Volgens een voorstel van Van Maarseveen, burgemeester van Amsterdam, en P. de Groot, om tegen 2 1/2 % het ongemunt goud en zilver van de ingezetenen ter leen te nemen, werd dit, berekend voor Amsterdam op 100 en in het geheel in Holland op 700 tonnen goud.

1651. Brazilië verloren; 1662, aan Portugal afgestaan. — 1664. Nieuw-Nederland (§ 274) door Engeland bemachtigd. Daarentegen, 1667, verovering van Suriname, in verband gebracht (1674) met een nieuwe West-Indische Maatschappij; verdiensten van Sommekdijk (1684 — 1688), om een moeras in winstgevende volkplanting te herscheppen. — 1651. Vestiging aan de Knap de Goede troep; om akker en wijnbouw en als verversingsplaats op de reis naar Indië gewichtig. — In Oost-Indië roemrijk bestuur van Maatsuiker (1651 - 1678); Ceylon, Coromandel, Malabaar, Maccasar, Java veroverd; de Portugezen en Fransen overwonnen; de Oost-Indische Maatschappij alom geëerbiedigd door de oosterse Vorsten. — 1654, dappere bedrijven van Hulft; — Rijklof van Goens (1619 — 1684) neemt of vernielt 40 galjoenen en 3 zware schepen van de Portugezen; gouverneurgeneraal (1676 — 1681); na hem Speelman en Camphuis, voorts anderen, minder in verdiensten en roem.

1664. Rapport van Bevelhebbers en Generaliteit, waaruit bleek dat de O. I. Maatschappij 140 schepen in dienst had, niet 15000 matrozen en soldaten, alles uit de aangebrachte goederen, met overwinst van enige miljoenen, goedge maakt

Engelands handel toegenomen; de volkplantingen, vooral in Noord Amerika uitgebreid. — Ook Frankrijk legt zich toe op zeevaart, koophandel en overzees landbezit; 1664, W. I. Compagnie (Guadeloupe, St. Domingo, Canada: 1679, O. I. Compagnie (Pondicherie);

In 1684 klaagt Amsterdam dat, sedert 1648, de handel verminderd is op de helft; elk volk wil *eigen* handel. — Nog in 1696 was de verhouding van de schepen: Engeland 500,000, Holland 900,000 en de overige Europese natiën 2,000,000 ton.

Lage intrest. — Matige rechten. — De Nederlanders verkopen veel en verbruiken weinig.

304. De hulpmiddelen van de Republiek, door staathuishoudkunde verdubbeld, waren niet evenredig aan haar behoefte. Vooral het worstelen tegen Frankrijk noodzaakte tot offers, wier omvang de beperktheid van haar krachten overtrof. Was overspanning te misprijzen waar, bij minder inspanning, zelfbehoud onmogelijk en, bij volharding, aller behoud en de triomf van vrijheid en recht mogelijk werd?

305. Het volgende Tijdperk heeft vier Afdelingen. —

WILLEM II (1647-1650), door wiens vroegen dood in de meeste gewesten het Stadhouderschap te niet ging;

het STADHOUDERLOOS BEWIND (1650-1672), dat, trots inwendige verdeeldheid, aan Engeland het hoofd geboden heeft;

WILLEM III (1672-1702), redder van de Republiek en van Europa tegen Fransen overmoed; het TWEEDE STADHOUDERLOOS BEWIND (1702-1713), dat, op zijn voetspoor, het groots ontwerp, door het ontwingen van België aan Frankrijk, bij de vrede van Utrecht, ten uitvoer heeft gelegd.

EERSTE AFDELING.

1648 -- 1650.

WILLEM II.

306. Bezwaarlijk was reeds de handhaving van het stadhouderlijk gezag. De macht van de stedelijke Magistraten was toegenomen, ook door de krachteloosheid van een vreesachtig en weifelend bewind. Een omwenteling in Engeland en verdeeldheden in Frankrijk droegen bij ter versterking. en aanvuring van de anti-stadhouderlijke partij. Ook was het vrede; de Stadhouder had de gelegenheid niet meer om, door de verdienstelijkheid van zijn oorlogsverrichtingen, wantrouwen en na-ijver tot zwijgen te brengen. Waartoe, zeide of dacht men, een Stadhouder en kapiteingeneraal, nu de Soeverein niet afwezig, nu er geen oorlog meer is; waartoe een altijd gevaarlijk en in dezen toestand overbodig geworden ambtenaar van een vrije Republiek? Vroeger, ja, had het fiere Holland, met andere Gewesten, het recht van opvolging aan de zoon des Stadhouders verleend; maar het verwachtte, het eiste althans, dat de onervaren jongeling, op het voetspoor van zijn vader, als dienaar van de Heren Staten, gedwee aan de leidband van de Hollandse regenten zou gaan.

De macht van Holland wies bij de vrede van Munster, vooral door Holland bewerkt (§ 286b). — Vreselijke gebeurtenissen in Engeland; de burgeroorlog loopt op staatsomkering uit. (1649, Jan.) , Karel I, schoonvader van de Prins van Oranje, in de macht van het parlementaire leger geraakt, gevonnist en onthoofd; oprichting van een Gemenebest. — In Frankrijk, tijdens de minderjarigheid van Lodewijk XIV vooral 1648 — 1652 woelingen en burgeroorlog van de Parlementen en de Adel tegen het Hof (de Fronde).

Vele Regenten dachten wat door een van de Regering van Dordrecht (1649) gezegd werd: „dat men, althans in vrede zijnde, geen Stadhouder van node had; willende zeggen dat ze hun stedelijke magistraat zelf wel konden kiezen; dat de Soeverein niet meer afwezig of in Spanje, maar hier in loco was; endat het ambt van kapiteingeneraal alleen vereist werd in tijd van oorlog” Gelijk later (1651) Holland aan Zeeland te kennen gaf: „de bloedige oorlogen veranderd zijnde in een lang gewenste vrede, kunnen wij niet anders oordelen dan dat de charge van kapiteingeneraal, op de oorlog gefundeerd, door cessatie van dien, van zelf voor gemortificeerd gehouden moet worden” 12.

Niet zonder oorzaak dus werd aan Prins Willem, jong en aankomende, „de impressie gegeven dat, bij tijd van vrede, zijn gezag zeer zou verminderen, zijn charge, zoveel dezelve militair was, onnodig zijn, en dat de Staten alle autoriteit aan zich zouden trekken. Ook zeide reeds in Juli 1650, de Prins ziek zijnde, een notabel lid van de vergadering van Holland: „zo de Prins kwam te sterven, die van Holland zouden geen Stadhouder weer nemen” 12.

307. WILLEM II was voor dit lijdelijk gehoorzamen niet geschikt. Hij had de bekwaamheden van zijn voorouders wel, maar niet de buigzaamheid van zijn vader geërfd. Schitterend waren zijn gaven van lichaam en geest; eergierig en hooghartig, paarde hij aan ondernemend karakter beleid en overleg. De gesteldheid van de naburige Rijken was niet te dreigend en ingewikkeld voor de stoutheid van zijn ontwerpen. Oorlog verlangde hij; niet enkel om ijdele roem te verwerven, niet enkel uit nauwgezetheid, omdat hij de Munsterse vrede, zonder Frankrijk gesloten, als bondbreuk aangemerkt had; maar vooral omdat hij in de oorlog een middel zag ons in Engeland het Vorstelijk Geslacht te herstellen, en om hier te lande, door de glans van ridderlijken heldenmoed en door uitbreiding van grondgebied, de woelingen van zijn tegenstanders en de aanmatiging van één Gewest te bedwingen. Met zodanige gevoelens en inzichten kon hij niet gezind zijn om, van het recht van de Unie bewust, voor de overmoed en de willekeur van Holland of van Amsterdam, zonder tegenweer, te wijken.

Willem Geb. 1626. — Opgevoed door de geleerde en Godvruchtige Rivet — „Van zeer goede hersenen en oordeel.” Zijn schranderheid en talenten werden hoog geroemd. Van ridderlijke gestalte, vijf talen machtig, niet zonder kennis van de wetenschappen, bedreven in de wiskunst, veelbelovend in oorlogsbeleid en staatsbeheer, zou hij, meer onbesproken van zeden, ook om de veerkracht van zijn karakter, zeer grote invloed gehad hebben. „Milddadig en genereus" 12; meer dan met de beperktheid van zijn middelen overeenkwam. ‘Bij de levendigheid van zijn hartstochten kon hij zijn passieën wel bedwingen en zijn voornemen bedekt houden” 17. "Hij behoefde voor zijn voorouderen niet te wijken in uitmuntende hoedanigheden". Zo hij langer geleefd had, zou hij, volgens J. de Witt, de bekwaamste geworden zijn van zijn ganse geslacht" 25. — 1643. Proeve van zijn dapperheid, in het verslaan of gevangen nemen, bij Breskate, van 800 Spaanse ruiters.

307a. Hoog werd het bondgenootschap met Frankrijk door Willem II. gewaardeerd. In gestadige verstandhouding met Mazarin, zou hij vernieuwing van traktaat van 1635, ter verdeling van België, hebben begeerd. Vredebreuk met Spanje zou tot demping van de binnenlandse twist en tot doeltreffend hulpbetoon aan de verdreven koning van Engeland de weg hebben gebaad.

De Prins heftig bestrijder van de afzonderlijke vrede van Munster, Nog in 1650 schreef hij, in een vertrouwelijke brief: "ik brak gaarne de nek aan alle de onverlaten (coquins) die de vrede hebben gemaakt." — Voor de aristocratie was, om alvermogend te zijn, vrede, voor de Stadhouder, om zich te handhaven, oorlog onmisbaar. Oorlog tegen Spanje dat, zowel hier als in Frankrijk, onlusten stookt. Ook Mazarin wil een verbond met de Republiek en de verdreven koning van Engeland tegen Spanje, om aldus in Frankrijk aan de opstand van de rebellerende grote buitenlandse steun te ontnemen, om Karel II op de troon te brengen, en om de Prins van Oranje tegen de Hollandsen overmoed staande te houden.

307b. Alles scheen samen te spannen ten voordele van de Hollandse burgeraristocratie, ten nadele van de Prins. De anti-stadhouderlijke partij werd door Spanje geveleid; de Engelse republikeinen reikten haar de broederhand; de loop van Frankrijks zegepralen werd door inwendige twisten gestuit. Frankrijk bleef aan burgeroorlog ten prooi.

In Frankrijk (1648 — 1653) de Fronde; streven van de door Richelieu bedwongen aristocratie, om het vorstelijk gezag aan zich te onderwerpen, schijnbaar met verzet enkel tegen Mazarin. Spanje hierdoor gebaat.

In Engeland revolutie. De Presbyterianen overvleugeld door de Independenten onder Cromwell die, meester van het leger, allen weerstand bedwingt. — 30 Jan. 1649. Karel I gevonnist en onthoofd; de Republiek (gezegend).

Brun, gezant van Spanje te 's Hage, een van de schranderste diplomaten, zaait mistrouwen jegens de Prins en maakt aan de Hollandse regenten het hof. — Spanje, dat ook het Engels gouvernement vleit, op alliantie met de twee Republieken tegen Frankrijk bedacht.

De Spaanse invloed, na de vrede van Munster, alhier niet gering: „De gemene discoursen onder alle die het met de Prins hielden, waren (1650) dat de ambassadeur van Spanje en de Spaanse alle beroerten hier verwekten, de Hollanders tot de menage rieden, veel geld onder enige pensionarissen uitdeelden, en alle kwaad stookten”. — Ook de Prinsesmoeder, door wie goede verstandhouding niet Holland op prijs gesteld werd, was eer Spaans dan Fransgezind.

308. De Prins stond voor het recht van de linie niet alleen. Evenals Maurits, had hij tegen zich de meerderheid van de Staten van Holland, evenals Maurits, werd hij door zes Gewesten en ook in Holland door enige steden ondersteund. De Algemene Staten en de Raad van State eisten uitoefening en handhaving van oppertoezicht en opperbewind; de Hervormde Kerk, het

leger, en de burgerij, bescherming tegen de gewestelijke of stedelijke magistraat. Waar de Unie bedreigd werd, dreef de stadhouder van Friesland, WILLEM-FREDERIK, in denkwijze en ontwerpen met hem eensgezind, tot krachtige weerstand. De Prins het hoofd van een machtige partij. Tegenover de aristocratie, niet de landsheer, maar de volksman.

Invloed van Willem II; in Friesland en Groningen door zijn bloedverwant de stadhouder, in Zeeland en elders, door hoge waardigheden, en ook door na-ijver tegen Holland. Inzonderheid in Gelderland, waar bijv. de raadbestelling te Nijmegen, die de oorlog gedurende aan de stadhouder toevertrouwd was, hem ondanks de stad, door de landdag, nu ook in vreedstijd werd verleend. Die aldaar 't meeste gezag hadden in de Steden, gelijk ook meest alle de Edelen, zochten de Prins te believen, 12.

WILLEM-FREDERIK: (1613 — 1664) „van natuur actief en arbeidzaam” 12, bekwaam, ofschoon met Willem II geenszins te vergelijken. Hoewel hij later, uit vrees en eigenbelang, voor de aristocratie boog, zou hij zeer gaarne haar ten onder hebben gebracht; in bijkans veertigjarige leeftijd, ijverde hij zeer voor de krachtige maatregelen, ten onrechte alleen aan de Prins van Oranje, als vrucht van jeugdige onbezonnenheid, in rekening gebracht.

In Dec. 1649 schrijft hij aan Willem II: „Zo Holland haar gang wil gaan, ondanks de overige Gewesten, moet men stoute en heilzame maatregelen nemen en ze wel ten uitvoer leggen; Uwe Hoogheid moet zorgen zich meester te maken van Amsterdam”. In Febr. 1650: „Ik bid u steeds aan Amsterdam te denken; want dat is nodig. Ik hoop dat Uwe Hoogheid nog enige steden zal winnen en dat ze zal beschamen die verraders en verkopers en vijanden van de Staat, die slechts hun eigen voordeel en grootheid zoeken, ten koste van het algemeen, en dat ze naar verdiensten zullen worden gestraft.”

309. Terstond na de dood van zijn vader, had de Prins de invloed van Holland ter gestadige dwarsbomen van zijn inzichten en wensen ontmoet. In het doordrijven van de vrede; in de wijs waarop reeds vroeger zijn oorlogsverrichtingen werden gestremd; in de verwaarlozing, bij het onderhandelen, van de belangen van zijn Huis; in de onheusheid waarmede zijn aanstelling maanden lang achtergehouden werd. Niet slechts aan de Stadhouder deed het alvermogenend Gewest zijn overwicht gevoelen; het gehele lichaam van de Republiek werd daaraan onderschikt. Enkel op het belang, of van de Provincie, of van Amsterdam, of van veelvermogende Regenten, werd gelet. Aldus bleek het dat de gelijkheid van ongelijke Gewesten niet langer door Holland zou worden geduld.

Holland beweert dat, met de vrede, “de Unie haar effect had gedaan en uit was” 17. Klacht over “de manier van doen die de directeurs in Holland enige tijd herwaarts gebruikt hebben in grote zaken; namelijk langzame beraadslaging in de Vergadering van de Staten, onderzoek en mededeling in Vroedschappen, en, als zij de zaak tot eenparigheid of besluit onder henzelf gebracht hadden, of dat het hun anderszins oorbaarlijk dacht te zijn, alsdan door een aanzienlijk aantal van extraordinaire Gedeputeerden, of ook altemet bij geschrift, door de gewone Gedeputeerden, het provinciaal advies van Holland te doen inbrengen ter Generaliteit; te dringen dat de andere Provinciën 't zelve alzo willen volgen en zich met Holland conformeren. En, zo de andere Provinciën van Holland verschilden, bleven vele zaken staan onafgedaan, hoewel dikwijls de Gedeputeerden, om gevoeglijkheid, aan die van Holland hebben toegegeven. Hoedanige manier van doen imperieus is, en achterdenken geeft dat enige machtige leden in Holland autoriteit zoeken te usurperen over hun Bondgenoten en over de andere steden van hun eigen Provincie, merende dat zij, met het gewicht van hun contributiën en macht, vermogen aan de andere de wet te geven en alle gezag aan zich te brengen; dat bij continuatie, onder schijn van Holland, aan één stad (Amsterdam) vervallen zouden 17.

Voor Utrecht en Zeeland waren lang tegen de vrede geweest; maar „Hol land heeft de andere zes Provinciën met redenen, inducties en dreigementen van afzonderlijke

handelingen, bewogen tot aanneming van het traktaat. — In 1641 had Holland elke voordelige oorlogsoperatie belet. De overige Gewesten wensten het Overkwartier van Gelderland te winnen; Holland wilde van geen veldtocht horen' 12. De Prins drong bij Holland aan op het voltallig houden van de troepen; hij werd verzocht van geen werving te spreken, opdat Spanje de oprechtheid van de Staten niet betwijfelen mocht ". Hij zond troepen naar de kant van Hulst; Holland verzocht ernstig terug ontbieding; toen echter antwoordde hij, als kapiteingeneraal, voor de grenzen te moeten zorgen; maar dat „hij, op bevel van de Algemene Staten, of ook zo de Spaanse geen achtermaart meer gaven, het oorlogsvolk terug roepen zou.”

De meeste Provinciën op schadeloosstelling voor de Prins bedacht. „Gedurig (1649) werd onder de hand geurgeerd de satisfactie van zijn Hoogheid, dat hij door de vrede vele emolumenten en profijten verloren, vele schulden van zijn vader geërfd had, dat de Provinciën hem behoorden te vereren een miljoen. — Holland lag altijd dwars in de weg en belette zodanige liberaliteit" 12.

De commissie aan de Prins, als stadhouder van Holland, werd eerst op 19 Dec. 1647 gegeven. Achter dit onvoegzaam uitstel „schulde het oogmerk om zijn Hoogheid in toom te houden” 17. Holland scheidde zich daarbij af van Zeeland, tegen de zin dezer Provincie, en de Staten-Generaal werden bij de aanstelling niet meer, gelijk vroeger (§ 222) gekend 3.

Holland telkens tegen de andere Gewesten. — West-Indische Compagnie. “Afzending van hulp op ongelegen seizoen, weigering van behoorlijke bijstand en verachting van alle goede deliberaties of besluit, waarop de meeste Provinciën en enige steden in Holland gedreven hebben". — Betaling van rechten. Bij de trafikerende steden allerhande fraudes verontschuldigd, ook altemet voorgestaan, tot merkelijke verzwakking van 's Landsinkomen "" . — Het land van Overmaze. „Het legt hierop tegen Spanje, bij de meeste Provinciën en enige steden in Holland. behartigd, wordt bij de meeste steden van dit Gewest, tegen het advies van zijn Hoogheid en de Raad van State, verwaarloosd en vernietigd; belettende die van Holland de eenparigheid welke de Spanjaarden tot reden zou kunnen brengen 17. —

Verbond met Denemarken (1649); belediging voor Zweden, van welks oude vriendschap men, tegen de oude maximes van de Staat, scheen af te wijken, gesloten, ondanks de weigering van Zeeland, Utrecht en Overijssel. “Amsterdam en de Noord-Hollandse steden durven sustineren, ter voldoening aan dit traktaat, de middelen van de konvooien te zullen gebruiken, ook in weerwil van andere Provinciën ""

310. De loop van de gebeurtenissen in Engeland was oorzaak van gestadig verschil. De meeste gewesten waren koningsgezind. Zij zagen op de onwettigheid van het republikeins bewind, op de gruwelijkheid van de moord aan Karel 1, de wettigen Vorst, de gezalfden des Heeren, gepleegd. Holland was, zelfs na deze buitensporigheden, welwillend jegens het Parlement, niet enkel uit handelsbelang; herstel van de Stuarts zou weldra het middel worden om het Huis van Oranje te sterken en te verheffen; spoedig wellicht kon de hulp van de Engelse Gemenebestgezinden onwaardeerbaar zijn. De ondersteuning des konings werd door aanzienlijke vermindering van het zeewezen belet.

Zoals Frederik Hendrik reeds gedaan had, stak Willem II zich in grote schulden " voor de koningsgezinde partij. De Stuarts waren hier te lande, om de ergerlijke verdrukking van de rechtzinnige Presbyterianen, bij de Hervormden onbemind; maar, vooral na de terechtstelling van de koning, werd de verontwaardiging tegen Cromwell en de zijnen algemeen. De Staten Generaal begroeten de herwaarts gevluichte Hertog van York (1648); zijn niet ongenegen tot hulpbetoon; erkennen Karel II als koning; verlangen terugroeping van de gezanten; weigeren gehoor aan Strikland, afgevaardigde van de Engelse Republiek. Holland eist minstens onzijdigheid; doet bij de Algemene Staten het verzoek van Willem II om ondersteuning van de koningsgezinden afwijzen (164d); drijft door dat slechts één van de gezanten terug

ontboden wordt; duidt de predikanten in 's Hage ten kwade dat zij afgrijzen van de koningsmoordenaars doen blijken; laat de aanvraag om de bestaande traktaten met Karel II te vernieuwen, onbeantwoord, en verklaart (27 Sept. 1649) de andere Gewesten schuldig te zullen houden aan de onheilen uit de weigering van gehoor aan de resident Strikland". —

In Mei 1650 zendt Holland een zaakgelastigde naar Londen om daar als commissaris te resideren, „zijnde de Provincie ten volle genegen om goede vriendschap en naburige correspondentie met de regering van Engeland te onderhouden". "Dit afzonderlijk zenden verdroot zeer de prinsgezinden, alsof Holland wilde een separate Republiek maken" 12. Een handelwijs stellig met art. 10 van de Unie in strijd.

Het getal van de in dienst zijnde schepen terstond na de vrede, van 130 - 150, op 40 gebracht, ook omdat Holland vreesde dat de Prins de navale macht tegen de regering van Engeland en ter bevordering van de belangen van zijn familie gebruiken zou 12.

310a. Holland scheen tot doordrijving van eigen oppermacht (hegemonie) zonder zich aan Unie of Stadhouder te storen, gezind. Zwichten, waar het toevertrouwd gezag aangerand werd, kwam niet het karakter van Willem II niet overeen. De eisen en bedoelingen liepen aldus te zeer uit één dan dat men een vergelijk zou kunnen treffen. wederzijdse hartstochtelijkheid en verdachtmaking deden straks de burgeroorlog en de scheuring van het Gemeenebest te gemoet zien.

"Een krachtige bemiddelaar is aan de lieden alhier nodig, zo dikwijls de hartstocht hen, door eigenbelang, verblindt, en toch zijn er, dwaas genoeg om te beweren dat een stadhouder alleen om de afwezigen koning te vervangen vereist werd en thans, daar de Soeverein aanwezig is, overtollig wordt. De Republiek kan niet bestaan, zo de Prins minder gezag dan zijn vader en oom heeft, 100. Sommigen menen dat Holland, door proportionele vertegenwoordiging van de Provinciën, verandering wil brengen in de regering van de Staten-Generaal; anderen geloven dat Amsterdam er op uit is om een afzonderlijke Provincie te vormen, in gezag aan de overige gelijk; nog anderen vermoeden dat zij streeft naar een meerderheid over de andere steden van Holland en de gehelen Staat, nagenoeg als die van de stad Venetië over de gehele uitgestrektheid van de Republiek. — Amsterdam was van geheim overleg niet Spanje en niet de Engelse Parlementairen verdacht. — De gebroeders Bicker waren aan het hoofd van de Amsterdamse oppositie.

Zo Holland bij Spanje en bij de moordenaars van Karel I steun zocht, dan ook vond de Prins in het uitzien naar Franse hulp geen bezwaar. In 1649 wordt aan Mazarin gevraagd of, in geval de Prins zich met zes Provinciën, en in Holland door verscheidene steden en vele ingezetenen ondersteund, tegen het overige Holland aan één sloot, Frankrijk ze, van Holland afgezonderd, als Staat zou erkennen en bijstaan met geld; ook met troepen, om gedeeltelijk ter bewaring van de grenzen tegen Spanje te worden gebruikt. Aldus zou, dacht men, Holland tot rede gebracht en (na een nieuw en voor de Republiek voordeliger traktaat en alliantie ter verdeling van België) de oorlog worden hervat.

311. Afdanking van krijgsvolk werd aanleiding tot nog heviger twist. Alle Gewesten waren, ten gevolge van de vrede, tot aanzienlijke vermindering bereid; Holland alleen verlangde, ten einde tegen gewapende handhaving van het gezag van de Unie, zoveel doenlijk, gewaarborgd te zijn, een verzwakking van het leger die de Generaliteit en de Stadhouders onverenigbaar achtten niet de veiligheid van de Staat. En dit niet slechts. Wat allen af keurden, beweerde het te kunnen verrichten. Het dreigde met afzonderlijke afdanking van troepen, door Holland betaald, maar in dienst van het algemeen 'bewind; een aanmatiging waardoor het staatsrecht van de Republiek omgekeerd, en de Unie, ten behoeve van één Provincie, te niet gedaan werd.

Te ver gedreven ontwapening ongeraden, om a. het misnoegen van Frankrijk tegen de Republiek (E3 286), bij voortdurende oorlog ook in de Nederlanden; b. de nog onafgedane

geschillen met Spanje; c. de inwendiger toestand, daar b. v. gering vertrouwen op de goede gezindheid van de Rooms en bestond. — "Het oordeel hierover incumbeert niet op één Provincie alleen, maar op de gezamenlijke Bondgenoten" ". — Voor de veiligheid van de landgewesten moest, ook ondanks Holland, door de Generaliteit worden gezorgd; de frontieren van Gelderland en Overijssel kunnen bij de ingezetenen alleen niet worden bewaard".

In geen geval coogt Holland het krijgsvolk eigendunkelijk ontslaan. — Het recht van jaarlijkse consenten, zonder overstemming, was door Art. 9 van de Unie beperkt, zodat één Provincie, bij verschil van meerling, verplicht was zich, óf naar het gevoelen van de meerderheid, óf naar de uitspraak van de Stadhouder (bij submittie) te voegen (§ 222 en 225). "De maxime van vrije en soevereine macht van de Provincie was schadelijk en verderfelijk voor de Staat en, in dier voege, gedurende de oorlog nooit bij enig Gewest gepretendeerd. De Soevereiniteit komt wel alle Provinciën toe, maar men is bij de Unie gebonden om de een de ander te assisteren" 17. Holland werd geacht 140 miljoenen schuld te hebben; was het onvermogen, zo mocht het, na behoorlijk bewijs, verlichting verzoeken, maar niet, met afwijzing van gemeen lasten, de betaling inhouden veel min oorlogsbenden, die onder de eed van de Generaliteit zijn en van deze commissie ontvangen, eigener gezag ontslaan".

Antecedenten allen tegen Holland. — 1 Nov. 1623. Resolutie van de Generaliteit "dat geen Gewesten vermogen, op eigen gezag, enige compagnieën af te wijzen, zonder voorafgaande mededeling aan en besluit van de Staten-Generaal en de Raad van State; en dat, strijdig hiermede gehandeld wordende, daartegen met autoriteit behoort voorzien te worden". — 9 Febr. 1626, toen Zeeland had besloten de compagnieën op haar repartitie te reduceren; aanschrijving van de commandeurs om geen reductie toe te laten, zonder nadere orde van de Staten-Generaal; bezending aan Zeeland om voor te dragen dat "zodanige besluiten zijn strijdende rechtstreeks tegen de Unie en bij een Provincie alleen niet kunnen genomen worden; ook schadelijk en ruineus voor de staat van 't Land, met zich slepende niet als confusie en zodanige schadelijke consequentiën, die zonder eversie van de goede orde niet kunnen getolereerd worden". — 1630. Nadrukkelijk schrijven aan Friesland, "om aan de Provincie te vertonen de onbehoorlijkheid van haar procederen en de ondienst die de gemeen zaak zou komen te lijden". — 1642, Soortgelijk besluit 99. — Alle Resolutiën waartoe Holland medegewerkt had 17.

De separate cassatie en reductie zou het leger in provinciale benden zonder samenhang of verbond doen uit één vallen; het was schennis en verbreken van de Unie; alvermogen van Holland, in stede van de bondgenootschappelijke staatsvorm.

312. Spoedig na de vrede werd aanmerkelijke afdanking ter sprake gebracht. Holland besloot, bij aarzeling van de overige gewesten, dat van de troepen op haar repartitie slechts aan een haar voorstel evenredig getal betaald worden zou. De Provinciën, aanvankelijk uitermate gebelgd, bewilligden echter; zodat Holland, ondanks het weerrechtelijke van de afzonderlijke daad, de overhand behield.

1648. 30 Juli: reductie; de ruitery verminderd; van elke compagnie te voet 50 koppen. Voor Holland alleen berekend op jaarlijks voordeel van f 1,600,000. De Prins bewilligt, de Raad van State gehoord; de afgevaardigden van de Gewesten aarzelen, bij gebrek aan last. Holland doet de vermindering op eigen gezag 9.

1649. Jan. Holland wilde invoeren haar project, waarbij de militaire traktementen van alle hoge officieren zeer werden verminderd. De andere Provinciën begeerden dat op de goede en langdurige diensten zou worden gelet, uit dankbaarheid, en om in 't vervolg met beter lust en ijver te worden gediend. Holland dreigde alleen voor haar de menage te zullen doen 12.

313. Weldra eiste Holland nog meer. De voorstellen die het ter reductie inbracht, werden buitensporig gekeurd. De zes gewesten weigeren aldus, naar hun inzien, het welzijn en het behoud van de Staat in de waagschaal te stellen, en terwijl de Prins geduld en rekkelijkheid betoont en verdere onderhandeling begeert, besluit Holland het provinciaal goedgevonden ten uitvoer te leggen, zonder acht te geven op de ernstige afmaning van de Generaliteit.

1649. Okt. Voorslag van Holland bij de Algemene Staten afgewezen: desniettemin schrijven de Gecommitteerde Raden aan de Oversten van de vreemde vendelen, om af te danken. — 26 okt. „Vigoureuse” "resolutie van de Staten-Generaal, waarbij, onder protest van Holland, de oorlogshoofden gelast worden de vendels voltallig te houden. — Nov. Holland laat zich gevallen dat de vermindering, naar oud gebruik, door de Raad van State, op naam van de Algemene Staten, geschiede. De Prins bewilligt, in het wezen van de zaak, gelijk Holland in de vorm; de zes Gewesten hiertoe ongezend. Nadere voorslag van Holland ter cassatie van 105 compagnieën te voet en van de halve ruitery. Ook dit, als geheel onaannemelijk, verworpen ter Generaliteit. — Jan. 1650. Voorslag van de Raad van State en van de beide Stadhouders ter afdanking van 35 compagnieën te voet en 20 te paard. Holland geeft de Gecommitteerden Raden last om vóór Pasen de afdanking, gelijk de Provincie die bepaald heeft, plaats te doen hebben. Dit wordt door de tussenkomst van de Staten-Generaal belet. "Het gedrag van de Prins jegens de Staten van Holland, om beleid en standvastigheid, bewonderenswaard" 108. —

Mei, Nader voorstel van de Prins; zonder gevolg. 18 Mei. Resolutie van Holland (bij goedwillige leden te weeg gebracht) om te casseren 55 en 20 compagnieën; een besluit dat wel wat schijnt toe te geven aan de Geconfedereerden, maar beklemd is met prejudiciabele clausulen van provisionele vermindering en bedreiging, zo dit dusgenaamd conciliatoir advies niet aangenomen wordt, alsdan te verblijven bij haar privé cassatie en reductie" 17. Zo de gemoederen niet zeer spoedig bedaren, zal er gevaarlijke verwarring ontstaan. Verzoek van de Prins en de Staten-Generaal om te wachten met de executie, totdat de Provinciën zich zouden hebben verstaan; met aanbod van conferentie en met uitnodiging om de Staten van Holland, wier vergadering op het scheiden stond, bijeen te houden. — 4 Juni. Holland casseert haar aandeel (31 compagnieën te voet en 11 ruitery), breekt de conferentie af, stelt haar Resolutie vast, met rechtstreekse aanschrijving aan de bevelhebbers, staande de vergadering gedepeescheerd 17. — Door drift van enige eete en opiniastre humeuren, aldus verdere raadpleging met de Algemene Staten belet. — De minderheid bestond uit de Edelen en vijf steden (Leiden, Rotterdam, Gorinchem, Schoonhoven en Enkhuizen); de Edelen verklaarden "bij de nakomelingschap zich ontlast te houden van de onenigheid, scheuring, verwarring, mutinatie en andere grote zwaarigheden" welke zij tegemoet zagen.

De Admiraal Witte de With, uit Brazilië, tegen zijn orders, teruggekomen (7 Mei), op last van de Prins en de Staten-Generaal in 's Hage gevangen, zoals mede enige zijner kapiteins te Amsterdam. De Staten-Generaal stellen rechters uit alle de Admiraliteits Collegiën, overeenkomstig de Unie en vijftigjarig gebruik. Holland verzet zich; de wethouderschap vane Amsterdam doet met geweld de gevangenis van de Admiraliteit openslaan, (sedert de oprichting van dat *Collegie inviolabel*) en de kapiteins er uitlichten. De Prins doet, ter voorkoming van soortgelijke handelwijs, de With terugbrengen in zijn herberg. Deze geweldenarij was mede een "voorteken van de Groote verandering hierna (1651) gevolgd" ". — Ongehoord en ongerijmd dat één Stad of ook één College alleen rechter zou wezen over personen en zaken, geschied en gebruikt in dienst van de Generaliteit, verre buiten hare Gewesten ".

314. Dit kon niet worden geduld. Indien men voor Holland zwichtte, was het uit niet de Generaliteitsrechten, met de veiligheid van de Staat, met de eigenaardigheid van het federatief

Gemenebest. De Algemene Staten gaven aan de Prins bevoegdheid en last om de nodige orde ter handhaving van de Unie te stellen.

Verdere toegeeflijkheid onmogelijk: a. om de veiligheid van de Staat. Slechts 27,000 voetknechten en 3000 ruiters; naar evenredigheid, minder dan tijdens het Bestand; zoveel meer steden moesten nu worden bezet. Zeel and wilde (1650) in het eerst in het geheel geen afdanking; "als zijnde haar Provincie op de uiterste frontieren tegen de Spaanse aan" 12; de Prins had (in Mei) verklaard dat "al moest hij heden sterven, hij zich in gemoede niet kon overtuigen dat de Staat, met minder oorlogsvolk, genoeg verzekerd zou zijn". — b. om de waardigheid van het bewind, Het gezag van de Staten-Generaal werd ondergraven: hun rechtsmacht belet en ontzenuwd; "de autoriteit van de Stadhouder, steunende op de Collegiën van hun Hoog Mogende, Raden van Staten, en van de vijf Collegiën ter Admiraliteit in 't politieke, en gezag over de militie, werd niet alleen indirect verzwakt, maar ook direct in vele zaken tegengegaan en gekrenkt. Waarom aldus twisten opgeworpen, met animositeit gesustineerd en hetgeen de gezamenlijke Bondgenoten verdacht en nadelig is, met overhaasting ten uitvoer gelegd? De oude en wijze grondregels bij onze voorouders ingevoerd en dus lang eendrachtig bewaard, mogen niet veranderd worden als met gemeen advies en bewilliging; en zo een Provincie nieuwigheden bij de hand neemt, is het tijd dat een iegelijk op zijn hoede is en gedenke hoe men d' afwijkende zal brengen en houden op de ouden voet".

5 Juni. Resolutie van de Staten Generaal. — Bezending aan de Staten van Holland; de Prins verzocht en gemachtigd om voorziening te doen, "ten einde alles in goede rust en vrede wonde bewaard, en inzonderheid gehandhaafd en vastgehouden de Unie, met de gevolge en aankleve van dien, en integendeel geweerd en te gemoet getreden dat daartegen zou mogen worden ondernomen". Gelderland en Utrecht hadden niet bewilligd".

315. De bezending aan de steden van Holland liep vruchteloos en niet zonder belediging van de Stadhouder af. Nogmaals werd beraadslaging met de Staten beproefd; tevergeefs. De Prins, nu elk middel van overreding te kort schoot, achtte zich tot buitengewone maatregelen gerechtigd en verplicht. De overmoed van zijn tegenstanders werd door geen moedbetoon gevolgd. De gevangenneming van zes Hollandse Regenten en het verschijnen van troepen voor Amsterdam bracht de Stad, en straks ook de Staten van Holland, tot eenstemmigheid met de Generaliteit.

De Prins stelt zich aan het hoofd van de bezending, uit naam van de Staten-Generaal, om de ronde en oprechte verklaring op het onderhouden van de Unie, het herstellen van de breuk door de afzonderlijke afdanking geschied, het aannemen van de door zes Gewesten goedgekeurde staat van oorlog, of het inslaan van de weg van de submissie, bij de Unie bepaald. —

9 Juni te Dordrecht; hooghartig antwoord. — Soortgelijke ontvangst te Schoonhoven. Te Delft, èn huisvesting van de trein, èn audiëntie in de Vroedschap geweigerd. — Bij Haarlem en Medenblik geen gehoor. Te Amsterdam (23 Juni), wel voor de Prins als Stadhouder, niet als Afgevaardigde van de Generale Staten; "audiëntie nevens Gedeputeerden van de Staten-Generaal, bij de Vroedschap 't eenmaal geweigerd. De maaltijd door de Stad aangeboden werd niet aangenomen, onaangezien alle instanties; zes 13 zeven gedekte tafelen weer opgenomen; zeggende zijn Hoogheid geen goede sier te kunnen maken met die hem weigerden te horen spreken". — Te Leiden (25 Juni) daarentegen "misnoegen van de Regenten in de overhaaste cassatie en andere maximen van vele Steden, die zij alle zeiden te smaken naar hetgeen in 1618 in zaken van regering en religie ondernomen was geweest". — De Prins, wie men geraden had geen deel te nemen aan de bezending, om affront te ontgaan, wenste wellicht dat van de Regenten weerbarstige gezindheid openbaar werd. Door de burgerijen werd hij met alle Bete ontvangen. „De toeloop, acclamatie van 't gemeen volk, met verwelkomen en afscheid nemen, is zeer groot geweest." — 27 Juni. Verslag aan de Staten-Generaal.

De Staten van Holland bijeen. 30 Juni de Prins klaagt over Amsterdam en eist voldoening; de Stad klaagt over het rondreizen in de Vroedschappen. Holland veroordeelt het gedrag van de Algemene Staten, met verbod aan de steden van dergelijke bezendingen te ontvangen. 15 Juli: Voorstel van de Prins, na besognes dagen achtereen met de Raad van State; 1800 man te voet en 4 compagnieën paarden meer casseren dan de zes Provinciën hadden toegestaan.

Holland verwerpt de voorslag. Onaangezien veelvoudige aandrang, zijn "geen van de leden te bewegen geweest om de submittie te accepteren" ". — 27 Juli hooghartige brief van Holland aan de Provinciën; het wil 26,000 voetvolk en 2700 paarden behouden. "Het verschil gering, in zo ver het nu in vier compagnieën paarden en enige honderd soldaten bestond" t'; veelbetekenend daar het de vraag gold of de meerderheid van de Staten van Holland het gebied zou voeren over de Republiek. — De Prins gelooft aan verstandhouding tussen Engeland en Amsterdam. Zes dagen voor de aanslag verklaart hij aan een vertrouweling een brief uit Londen gezien te hebben, inhoudende dat het Parlement 10,000 man tot assistentie beloofd had; zijnde bij de missive opgaaf van de kolonels en officieren gevoegd 12.

Tegen hardnekkige onwil, volgens het aangenomen staatsrecht, hoog tijd rechtsdwang te gebruiken; gelijk (1587) met Medemblik door Maurits, op last van de Provinciale Staten, (1610) met Utrecht door Frederik Hendrik, op bevel van de Staten-Generaal. Bij Art. 23 van de Unie hadden de Provinciën, ter nakoming, personen en goederen verbonden, "om, in geval van contraventie gearresteerd, gehouden en bekommerd te mogen worden". — De Prins had wel niet, zoals Maurits (262) een uitdrukkelijke last van de Staten-Generaal, en ging tegen Amsterdam buiten goedvinden of kennis van Holland te werk, maar de Unie was *facto* geschonden; het Generaliteitsleger werd gesloopt één Provincie, één Stad, zegevierde over de Republiek; als kapiteingeneraal en stadhouder was hij gehouden, zelfs uit eigen beweging, hierin te voorzien; de Resolutie van 5 Juni het hem in de keus van de middelen vrij; het vragen van meer bepaalde lastgeving zou het ten uitvoer leggen onmogelijk hebben gemaakt.

De maatregelen met Aerssens, heer van Sommelsdijck, en met de stadhouder van Friesland beraamd. — 30 Juli. Zes afgevaardigden van de Hollandse steden, ook De Witt, oud-burgemeester van Dordrecht, gevangen en naar Loevestein gebracht (van waar de naam van de Loevesteinse factie). Troepen, onder Willem-Frederik, naar Amsterdam, met last om niet te schieten, al werd er op hen geschoten, ten ware het de burgers al te grof maakten. Ie verrassing mislukt; de poorten gesloten; voorslag in de Raad om de zeedijk door te steken; de wethouderschap verklaart "zich te willen verdedigen met de wapenen die God en de natuur hun verleend hadden."

Grote ontsteltenis in 's Hage. Vele leden van de Staten van Holland vertrekken plotseling naar hun steden (van de hoogdravende geesten was meer wijsheid en moed te wachten geweest, — als "duiven, wanneer de adelaar komt." Op de bede van Holland, bezending van de Staten-Generaal naar de Prins voor Amsterdam, om de vijandelijkheden te staken.

Reeds vóór haar komst (3 Aug.) capitulatie. Amsterdam a. verenigt zich met de zes Provinciën op het stuk van de reductie; b. belooft de Stadhouder met alle eer, ook in de Vroedschap, te ontvangen; c. sluit Andries en Cornelis Bicker van de Regering uit. De Gecommitteerden, bij de Prins ten eten gebleven, zeiden "dat zij het element des waters tot haar voordeel zouden gehad hebben"; "en ik", antwoordde hij, "het element des vuurs"; hetwelk zo voort met lachen passeerde 12. — Nu was er geen zwaarigheid meer. Amsterdam, "het rijkste, machtigste, en voornaamste lid, was een krachtig exempel en persuasief aan alle de andere 12. —

13 Aug. Holland doet ter Generaliteit verklaren dat het, ter gemoetkoming aan de wens van de overige Gewesten, het voorstel van 15 Juni aanneemt. — 18 Aug. Eenparige Resolutie van de Staten-Generaal. De staat van oorlog gearresteerd; voorts, bepaling dat geen afzonderlijke afdanking, inkorting of afwijzing van enig oorlogsvolk, in dienst en eed van de Generaliteit staande, ooit meer op eigen gezag, door enig Gewest zoude mogen ondernomen worden; maar

dat voortaan alle zodanige afwijkingen, inkortingen of afwijzingen gedaan zouden worden overeenkomstig de orde van de Regering" 12. — De gevangenen ontslagen, mits blijvende buiten bewind.

Dankbetuiging van de Provinciale Staten. — Zeeland „advoueert en prijst het zenden van militaire troepen naar Amsterdam en het in hechtenis nemen van enige Heren." Friesland "dankt voor zijn grote moeite, zorg en voorzichtigheid." Gelderland dankt, vertrouwend dat de Prins altijd zal hebben "de genegenheid om te assisteren, maintaineren en te bevorderen allezins de rechten en privilegiën van het Land, als ook de rust, vrede, en enigheid onder de Provinciën." Overijssel wenst hem geluk "over de gelukkige uitvoering van deze gewichtige zaak en bedankt ten hoogste voor zijn moeite." Utrecht keurt goed hetgeen gedaan is tot handhaving van de Unie. Van Stad en Lande kwam geen dankzegging, omdat er geen Landdag was. — Een plechtige Dankdag zou uitgeschreven zijn, zo niet Holland zich verzet had ".

Hoewel de oorlogslieden de Stad niet waren binnengerukt, de tegenstand was gebroken; „het was een groot succes; wat met menselijk beleid en macht, kon worden bereikt, was bereikt" 12. Een meesterstuk ! meer dan zijn vader in zijn ganse leven zou hebben durven denken, had de Prins in drie weken ten uitvoer gelegd 1".

316. Het doel was getroffen, de Unie gehandhaafd, de moedwil van Holland gefnuikt; maar de machtige partij van de Hollandse Magistraten, vernederd en tot buigen genoopt, was niet ten onder gebracht. Het was te voorzien dat de stedelijke aristocratie de eerste gelegenheid om aan de Stadhouder het gebeurde duur betaald te zetten, met gretigheid te baat nemen zou.

De vrucht van de overwinning alleszins merkbaar. Schijnbare gedweeheid; veranderde houding van velen jegens frankrijk; zo dit voortduurt, is het aan de Prins te danken 100. Evenwel in Holland en vooral te Amsterdam wrevel.

„De murmuratie, ongeduld, ja kwaadsprekingen gingen in zwang" ". Amsterdam het de stadsgrachten palissaderen, bracht de schutterij van 21 tot 'i4 vendels, nam waardgelders aan. De Prins bij Don Juan en vooral ook bij Alva vergeleken; beschuldigd van de bank en de rijke kantoren te hebben willen van gereede penningen ontbloten, om de koning Karel II te helpen, om met Spanje te breken, om zich meester te maken van een absoluut en soeverein gezag 12.

Het mistrouwen van de Aristocratie niet onverklaarbaar. Ter goeder trouw kon zij menen dat haar feitelijk gevestigde soevereiniteit verkregen recht had; dat er voor de billijken eis van een Provincie als Holland bij de bondgenootschappelijke staatsregeling te weinig gezorgd werd; dat het stadhouderschap een gans niet onontbeerlijk overblijfsel van een voormalige regeringsvorm was; dat er geen groter onheil zijn zou dan de verbreking van de nauwelijks gesloten vrede, en dat men dus niet te zeer op zijn hoede kon zijn tegen een vorst wiens overtuiging en belang met deze beschouwingen streed, die met de voorstanders van eenhoofdige gezag, met Mazarin, Karel I, de keurvorst van Brandenburg, in nauwe betrekking en gestadig overleg was, en van wiens bekwaamheid en veerkracht men in de jongste gebeurtenissen een merkwaardige proef had.

De Prins schijnt, ook in het belang van zijn verdere ontwerpen, toegeeflijkheid wenselijk geacht te hebben; want Holland bleef geducht; Frankrijk was, door inlandsen oorlog zwak; de republikeinse partij in Engeland, na de zege bij Dumbar (3 Sept.), onweerstaanbaar. „Vele en zelfs van 's Prinsen vertrouwelingen waren van mening dat hij zou al het gebeurde weer verzachten en zelfs de gesaisisseerden Heren zoeken bij andere wegen voldoening te geven" 12.

317. Nu, meer dan ooit, was Willem II op het vernieuwen, in bondgenootschap met Frankrijk, van de oorlog tegen Spanje bedacht. Ook voorzeker op de bevestiging van het voordeel over

de aristocratische aanhang behaald. Evenwel met bedachtzaamheid en zelfbedwang. Staatkundig overleg, geen voorbarig en onverstandig doordrijven, kon men van zijn doorzicht en karakter te gemoet zien. Aanvankelijk scheen nu de toeleg om door zachtheid de tegenstanders te winnen. Ook in de vrede tussen Frankrijk en Spanje zou hij niet ongaarne berusten, Indien aldus de weg tot herstel van het koningshuis in Engeland kon worden gebaad.

Aug. Ter baan gebracht twee zaken, „die preludiën schenen om weer met Spanje in oorlog te komen”; a. eis van satisfactie voor de Prins aangaande zijn particuliere overeenkomsten met Spanje te Munster, met bedreiging van retorsie; b. aanbod van de mediatie van de Staat tussen Frankrijk en Spanje, pretbedreiging van oorlog; Holland stelde zich machtig daartegen" 12. —

Zeer geheime handel van de Prins met Mazarin. De Prins wanhoopt niet de zaken spoedig tot oorlog te brengen, maar men moet zijn maatregelen wel nemen. „De tijd kan komen waarin de kardinaal en ik de een de ander zeer nodig zullen hebben. Ik moet, waar de Spaanse gezant mij tegenwerkt, ontveinzen, totdat ik de mij vijandige kabaal zal hebben verdreven, waaraan ik, zonder tijdverlies, arbeid.” — 20 Okt. Concepttraktaat om (tegen 1 Mei 1651) Antwerpen te belegeren, met 10,000 knechten en 6000 paarden; terwijl een Franse oorlogsmacht van 10,000 knechten en 6000 paarden Brugge aantasten zou. De Prins zou Antwerpen voor zich behouden; het traktaat van 1635 zou worden nageleefd en de oorlog aan Engeland, in het belang van de verdreven dynastie, worden verklaard. Was het, in de eigenlijken zin, een concepttraktaat? Was het meer dan optekening van de hoofdlijnen van een overeenkomst, gelijk ze, naar de eis van de staatsregeling, aan de Staten-Generaal, naar men zich vleide, smakelijk zou kunnen worden gemaakt? Zo ja, is het denkbaar dat men Willem II tot tekening zou hebben overgehaald? Waande hij zich, in de toenmalige omstandigheden en terwijl ook Mazarin tegen een geweldige oppositie nauwelijks bestand was, binnen weinige maanden, heer en meester, soeverein en autocraat in de Republiek ?

Niet onwaarschijnlijk is het dat de Prins, zelfs in alliantie met Frankrijk, tegen de oorlog, te gelijk met Spanje en het Parlement, als al te hachelijk, opzag. Verzoening van Frankrijk en Spanje werd ernstig ter sprake gebracht. “Indien het mij gelukken oogt," zeide de Prins, "na de Unie dezer Provinciën te hebben gehandhaafd, de vrede tussen Frankrijk en Spanje te bewerken en daarna de koning van Groot-Brittannië te herstellen, ik zou menen voor het algemeen belang en voor mijn eigen roem genoeg te hebben verricht".

318. Ter verwezenlijking van de ontwerpen van de Prins werd geen minder bekwaamheid dan de zijn vereist. De plotselinge dood van de vierentwintigjarige Vorst, met wie aan de Uniehoofd en veldheer ontviel, was voor de tegenstanders, door zijn beleid en veerkracht ternauwernood bedwongen, de waarborg van een volkomen overwinning zonder noemenswaardiger strijd. Dit overlijden was, om het overwicht van zijn persoon — de uitkomst bewees het — aan omwenteling gelijk.

De Prins te Dieren; tot jachtvermaak en om het oog te hebben op de Gelderse Landdag; 27 Okt. ziek; 29 Okt. naar 's Hage; de kinderziekte openbaart zich. 6 Nov. hij sterft. Droefheid bij velen. Enige predikanten zeiden dat de Staat, onthoofd, in twist, verwarring, en in duigen zou vervallen en dat dit jaar medebracht het begin van de val dezer landen. Bij de regenten van Holland zag men terstond groots verandering en blijdschap: in de armbus te Amsterdam werd zeer mild gegeven, en bij stukken goud een schimpdicht gevoegd; vele Magistraten durfden zeggen dat nu eerst *Hollands Vrijheid* geboren was, daar men 80 jaren om geoorloofd had; dat Holland eindelijk toomvrij was geworden, dat men nu verlost was van de slavernij van de Prinsen van Oranje, die te groot werden in de lande en van tijd tot tijd gedongen hadden naar de Soevereiniteit".

318 Niet enkel om de eigenaardige gebreken van de stadhouderloosheid is dit vroegtijdig afsterven voor de Republiek schadelijk geweest, maar ook om de betekenis en invloed daarvan op de politieeleen toestand van Europa. Vooral door bevestiging in Engeland van het republikeins bewind. Toenadering dezerzijds, die aan de verenigde Nederlanden, toen het koningschap hersteld was, duur te staan kwam, belette niet dat reeds terstond Cromwell in het benadelen en beoorlogen van een bij uitnemendheid handeldrijvende Staat kracht en steun zocht. Evenmin belette goede verstandhouding, uit gemeenschappelijk belang, met het Franse Hof, dat door Mazarin en Lodewijk XIV tegen de regerende partij, die de vrede van Munster gewild en bewerkt had, een afkeer, niet dan door de diepste vernedering verzoenbaar, gevoed werd.

's Prinsen dood vernomen, te Madrid en Londen, met blijdschap; met leedwezen te Parijs. De Republiek, in plaats van, onder de invloed van Willem II, zich met Frankrijk te verstaan, werd nu, onder de invloed van Holland, tot gevaarlijk sympathiseren met het Parlement gebracht. Van de schrandere Prins was geen doldriftig aandringen op vredebreuk met Spanje te voorzien; geen voorbijzage van de noodzakelijkheid van waarborgen tegen Frankrijks toenemende kracht; geen poging in Engeland ten behoeve van vorstelijke willekeur, dat toen, al zou hij daartoe overgeheld hebben, ijdel en belachelijk zon geweest zijn. Wel het streven naar verbreking van het juk waaronder de Engelse Natie, na de koningsmoord, door het militair geweld en de dweepzucht van de partij van de Independenten, geraakt was; dit zou wellicht tot bestendige vriendschap geleid hebben. Een vriendschap daarentegen met het Parlement, als die welke met het overlijden van Willem II in onmiddellijk verband was, het geen keus dan onderwerping of oorlog. —

De terzijdestelling van het Huis van Oranje is de oorzaak van de gevaren, evenzeer van 1653 als van 1665 en 1672, geweest.

TWEEDE AFDELING.
1650 -- 1672.

STADHOUDERLOOS BESTUUR.

ALGEMENE AANMERKINGEN.

319. Kortstondige vernedering van de Staten van Holland had, door het overlijden van Willem II, op de meest onvoorziene wijs, plaats gemaakt voor volledige triomf. Het stelsel van hun oppermacht en van de provinciale Soevereiniteit had, telkens ter baan gebracht, telkens tegenstand en beperking ontmoet. Het tijdstip van onbelemmerde en volkomen ontwikkeling was daar.

320. De theorie vormde zich uit hetgeen feitelijk geschied was; zodat de ingeslopen misbruiken voortaan, als wet en regel, in praktijk werden gebracht. De gewestelijke Staten, niet voldaan met het vorstelijk gezag, gelijk vroeger bij de landsheer, waren of werden niet slechts de enige, maar ook de aan geen privilegiën of herkomsten gebonden Soeverein.

Volgens de Staatsgezinden waren de ingezetenen de subjecten van de Staten. — Het gezag van de Staten werd ten hoogsten top van een volstreckte soevereiniteit gevoerd. Volheid van macht en gezag, zonder de minste representatie, zodat elke invloed van schutterijen of gilden (bij Art. 25 van de Unie van Utrecht erkend) gezegd werd te smaken naar particuliere conjuratie en populaire factiën, eer als naar een goede en oprechte ferme van regering" w; met hogen lof b. v. aan het besluit van Maart 1581 (§ 145). Bij de Staten was de opperste wetgevende macht; absoluut commanderen over de militie; stellen en ordonneren van magistraten en ambten; uiterste beroep of provocatie; recht van dood of leven over hun onderdanen, en ze te eximeren van de wetten en condemnatiën; recht van schatting te stellen; recht van de munt, terwijl er, om niets te vergeten, in de schriften van de alvermogende partij nog een enz. bijgevoegd werd.

"Geen magistratuur, autoriteit, macht, gezag of jurisdictie in enige van de Provinciën en geassocieerde landen dan die vloeit en spruit uit de Hoge Overheid van ieder van de Provinciën" 21. Velen, ook die vroeger anders gedacht hadden, werden Vin de waan gebracht dat de Staatsregering was een volstreckte Soevereiniteit, die aan geen Verdragen, Privilegiën of vastgestelde gebruiken verbonden ware". — "De onbeperkte macht van de Magistraten had de burgers tot een toestand van vernedering gebracht, welke van het lijfeigenschap onder beschaafde volkeren niet ver afwijkende was" 27.

321. Holland, nu er geen Maurits of Willem II meer daar was, dreef, met hooghartig zelfvertrouwen, dat de Unie slechts een bondgenootschap, een Alliantie was van zeven republieken; verenigd, ja, door Godsdienst, taal, karakter, zeden, ligging en belang; ook tot gezamenlijk overleg geroepen, maar zó, dat elk Gewest als onafhankelijk geheel, aan de besluiten van de meerderheid niet gebonden, naar eigen goedvinden te werk ging.

Vroegere pogingen om de Staatsvorm, door bekrachtiging van de band van de Unie, naar de oorspronkelijke geest van het Bondgenootschap te herstellen: § 237.

Friesland beriep zich nog dikwijls op de te voren algemeen erkenden stelregel omtrent de Soevereiniteit van de Staten Generaal; bijv. in 1663, schrijvende aan Holland: de Hoogheid en

Soevereiniteit van de Geünieerde Nederlanden is ongetwijfeld en buiten dispeut bij Hare Hoog Mogende en de Heeren Staten van de respectieve Provinciën. De Staten-Generaal is de hoogste en Soevereine Overheid van alle Verenigde Provinciën, en speciaal ook boven UEd. Mogende zelf, in alle zaken die door de Unie tot haar Hoog Hogende dispositie gesteld zijn' 22. — De Staten van Holland integendeel beweerden te zijn „de ontwijfelbare Soeverein en, naast God, de enige Overheid van de Provincie;” waaromtrent echter zij bekennen bij velen, geen wonder voorwaar ! tot nog toe grote ignorantie te hebben bespeurd.

Volgens de Staatsgezinden kan „niemand buiten de Staten van respectieve Provinciën worden gezegd enig punt van de Soevereiniteit, hoe klein ook, te bezitten; veel min dat enige subordinatie of dependentie van elke Provincie zoude zijn aan de Generaliteit, daar zelf niet 't geen aan de Unie is gedefereerd, gezegd kan worden geabdiceerd te zijn" 22. Geen van de zeven Provinciën heeft enige superioriteit, zelfs geen zes te gelijk over de zevende; maar elk is gelijk en egaal in het Verbond; zonder dat een achtste systeem, macht of autoriteit, die over de zeven bondgenoten te zeggen zou hebben, kan worden geïmagineerd opgericht te zijn" 12. — „Daar zijn verscheidene Vergaderingen die grote overeenkomst hebben niet die van de Staten-Generaal als die van de Zwitserse Kantons, die van de Ligue van de Acheërs en van de Aetoliërs, elk lid blijvende bij zijn bijzondere Soevereiniteit" 21. — Zie § 222.

321a. Liep dit niet op ontbinding van de Unie en op sloping van het Gemenebest uit? Geenszins. De Unie zou worden behouden en bevestigd op gewijzigde voet. De leiding des sterkeren zou nu voor allen regel en wet zijn. Door de onafhankelijkheid zelve zou men in afhankelijkheid van Holland worden gebracht.

„Het oogmerk van Holland was niet, zich van de overige provinciën af te zonderen, maar zijn natuurlijke overmacht onbelemmerd te doen gelden. Men behoefde slechts de hand van de Generaliteit, welke de evenaar hield, te verkrachten, en de schaal van Holland haalde, door zijn natuurlijk gewicht, de andere Provinciën, ieder afzonderlijk en allen te samen, van zelf over. Zij moesten haar behoud dan toch zoeken onder de vleugelen van Holland. Holland werd het middelpunt, daar zij om draaiden. Holland won wat de Unie macht verloor. Het gold dus het bestaan of niet bestaan van de wezenlijke Generaliteitsmacht, zoals zij nog ten jare 1650, wettig, in volkomen overeenstemming met het oude Unierecht, tegen de Provincie Holland uitgeoefend was” .

322. Ter overheersing van de burgerijen en ter ontzenuwing van de Unie was de ter zijde stelling wenselijk van een gezag, gelijk men tot dus ver aan de Vorsten van Oranje-Nassau opgedragen had. Dit had meermalen reeds de willekeur van de Staten beperkt. Ook had men niet vergeten dat in 1618 en 1650 de Prins van Oranje, stadhouder van vier of vijf Gewesten, als kapiteingeneraal van de Republiek, ter uitvoering van de bondgenootschappelijke wil, over provinciale tegenkanting gezegevierd had. Blijvende triomf van Holland en vestiging van de Aristocratie vereisten dus afschaffing van het Stadhouderschap, bij de Unie van Utrecht als blijvend en onmisbaar bestanddeel van de regeringsvorm erkend.

De Witt noemt de Republiek een aristocratische Staat, waarin, zegt hij, meer dan in Monarchieën, op gestadige naleving van de aangenomen beginsels rekening kan worden gemaakt 24.

Door Friesland werd (1651) aangemerkt dat het ambt van Stadhouder tot beslechting van differenten en handhaving van de Unie, is noodzakelijk en de Provinciën ex contracta gehouden zijn tot surrogatie van Stadhouders, in plaats van de verstorvene, 27. —

Door de afschaffing werd de klem en kracht van de Staten oneindig versterkt; zijnde daardoor de wetgevende en uitvoerende Macht in een gesmolten, zo verre dit laatste bij de Stadhouder berustte. Dit strekte tot sterking van een aristocratisch of eigenherig bestuur, in kwade zin.

„De burgerlijke vrijheid won niets; integendeel de staatsleden en stedelijke regeringen werden meer onafhankelijk”.

323. De stedelijke Regeringen werden bijkans alvermogen in eigen kring. Voor de provinciale belangen, bleven de afgevaardigden van de Vroedschap aan de meerderheid van de Staten in de regel ondergeschikt. Evenwel het streven, vooral van Amsterdam, om door halsstarrigheid de wet aan de ganse Provincie en aldus aan het ganse Gemenebest te stellen, werd niet zonder moeite en soms vruchteloos tegengewerkt.

Nauwelijks kan men zich het gezag voorstellen een er Magistratuur, uit een klein getal families samengesteld, door afgevaardigden deelgenote van de soevereiniteit, door de stedelijke raad wetgeveres in elk plaatselijk belang, door burgemeesters besturend, en die door schepenen recht spreekt, Daarbij een schout of baljuw, hoofd van de politie, die, naar goedvinden en zonder verantwoording, vervolgt of onvervolgd laat, in hechtenis zet en in hechtenis houdt. — Bij de lijfstraffelijke rechtspleging waren geheime procedure en pijnbank, ter bekentenis, in zwang; dikwijls bleef de beklagde, die niet bekend had, bij administratieve maatregel, gevangen of werd uit de stad gezet.

Volslagen willekeur. Dergelijke macht, niet uit de verte, maar nabij, en die even daardoor, bij kleingeestigheid en wrok, tot duizenderlei plagerij en kwelling in de gelegenheid was, moest wel de bron zijn van onrecht en dwang; dubbel eerwaardig de Regenten welke, bij zoveel verzoeking tot misbruik van gezag, door billijkheid en liefderijke zorg, zich Vaders betoonden van de burgerij.

De eigendunkelijkheid van de Steden, in zaken van provinciaal belang, was voor de macht van de Statenvergadering en voor de invloed van de Raadpensionaris zeer nadelig. Volgens de Witt, is het „geheel anders dan met de Unie, met de Staten van de particuliere provinciën, daar elk lid onderworpen is aan hun beschikking, als een hoger systeem, afgescheiden van elk lid en over hetzelfde autoritative hebbende te disponeren. De Staten-Generaal vermogen niets dan waartoe zij kunnen bewijzen macht en autoriteit van de Staten van de respectieve Provinciën te hebben ontvangen, en integendeel de Staten van de Provinciën vermogen alles, welken aangaande niet bewezen kan worden hun de macht en autoriteit door eigen overgift benomen te zijn” 21.

Vroeger had het landsbestuur rechtstreekse gemeenschap met de leden van de Provincie en ook des verkiezende met de burgerijen zelve; bijv. in 1587 (§ 219) en in 1650 (§ 315). — Volgens de Witt, een dwaling 21. Verstandhouding met buitenlandse gezanten door hem als misdadig beschouwd 96. In 1662, Resolutie van Holland dat geen uitheemse gezant over zaken van Staat, in Vroedschappen zou worden gehoord 9.

Aanmerkelijk was, bij vrijen handel, de bloei en macht van Amsterdam. De stad telkens vergroot. 1648 — 1655, het nieuwe Stadhuis gebouwd, — Reeds in 1651, aanbod van de Amsterdamse kooplieden om, in vijf maanden, ter beveiliging van de zee, 100 oorlogschepen te water te brengen.

324. Holland, na, door vernietiging van het kapiteingeneraalschap, de Unie ontwapend te hebben, zag met minachting neer op de overige delen van de Republiek. Het roemde van opofferingen en verdiensten, alsof alleen Holland de Verenigde Nederlanden vrijgestreden had. Bevoorrecht door ligging, rijkdom en handel, scheen het, zichzelf genoeg, nauwelijks belang bij het beschermen van de bondgenoten te hebben. De Stadhouders, dus sprak men, hadden de ontwikkeling van Hollands grootheid, ten behoeve van de landgewesten, belemmerd; hun duurgekochte zegepralen en lastige veroveringen waren glansrijk meer dan nuttig geweest. Bolland, te lang, zo het achtte, rechtens aan een meerderheid die feitelijk minderheid was, ondergeschikt, schreef nu de wet voor; het behield de vorm van de gemeenschappelijke raadpleging, ofschoon ook dit niet altijd.

Holland en Zeeland de moederprovinciën, uit welke confederatie (1576) die van alle de andere is voortgekomen ". — "De frontieren van Holland zijn door zee en stromen meest overal zeer ligt zo te versterken dat het, enkel op zijn defensie staande, gewis alle uitheemse macht zou te schande kunnen maken". — De conquesten en Victoriën zijn niet alleen onnut, maar zeer lastig de lande van Holland". — Evenwel ook andere Provinciën zouden „gelijke verdiensten kunnen voorstellen, alzo zij alle de brand van de oorlog hebben uitgestaan, de een wat langer en zwaarder, cl' ander wat korter. Die op de frontieren wonen, en het ongemak van legers, belegering en verwoesting verduurd hebben, terwijl cl' andere in rust zaten, zouden ook roemen kunnen van hetgeen zij om de gemeen zaak geleden en gedaan hebben 17. Een bolwerk aan de landzijde is niet onverschillig. De landprovinciën brengen niet veel in de lasten; zij allen minder dan Holland alleen: ze zijn desniettemin, behalve hetgeen zij contribuieren, als een dijk die, ofschoon zij geen vruchten van gewas geeft, de zee keert en de landen beschermt".

325. De naam van Vrijheid werd door de Staatsgezinden toegekend aan het stadhouderloze: bewind. Waarin bestond die vrijheid? in het vrijelijk gebieden van de Aristocratie over het Volk, van Holland over het Gemenebest. Met deze vrijheid van Holland ging het goed recht van de Gewesten, met deze vrijheid van de legenten, zonder Eminent Hoofd, ging de vrijheid van allen die geen deel aan het aristocratisch beheer hadden, te niet.

Verhouding van de Magistraten tot de burgerij: § 322, 323. De Generaliteit werd door Holland behandeld op beogen en verachtelijke toon. Het bleef (§ 313) jurisdictie beweren over personen ook in haar dienst. Waar het bedieningen gold, steeds door de Gewesten bij meerderheid verleend, stelde het als onbetwistbaar "dat het in de wil en keur was van de tegenwoordige Soevereins in Holland om ministers aan of niet aan te stellen; dat zij, vrij van de koning, geen wetten konden aannemen van hun hondgenoten, waartegen tevergeefs werd bijgebracht de Unie van Utrecht; want, daar ze donker sprak, wilde men het recht van uitlegging aan de andere niet toestaan". — Holland steeds gereed om anderen te overstemmen; overstemd te worden, zou het niet hebben geduld. — Het maakte van de reeds vroeger (§ 309) aangewende middelen telkens niet meer hooghartigheid gebruik. Het verschijnen van de Staten van Holland *en corps* ter Generaliteit werd gewoonte, wanneer men tegenstand der Gewesten te gemoet zag. Holland alvermogend, in het zeewezen, in de financiën, in elke zaak van gewicht. Dikwijls had het Gewest een afzonderlijke, met de belangen van de Unie strijdige diplomatie.

326. Deze regeringsvorm kwam, noch met de volksrechten, noch met het grondwettig aanzijn van het Gemenebest, noch met de geest van het Merendeel van de natie overeen. De ingezetenen waren tegen de willekeur van de Magistraten, eerst door het gezag van de landsheer, en later, althans enigermate, door de macht en invloed van de stadhoudersbeschermd. Men was niet weerloos prijs gegeven geweest aan een Provincie, die de andere gewesten bijkans voor wingewesten hield. Het stadhouderloze: bewind was een gedwongen toestand. Oranje, door onwaardeerbare verdiensten vereenzelvigd met de Staat, kon niet, zonder nationale verontwaardiging, van Nederland worden gescheurd. Het verlangen naar meer natuurlijke en eigenaardige gesteldheid deed een tegenwerking ontstaan, niet dan met geweld tot rust of zwijgen gebracht.

„De Voorouders, stichters van de Republiek, hebben nergens minder om gedacht als om een regering zonder stadhouders; zij hebben meer dan eens verklaard dat de regering niet kon wezen zonder hoofd: omdat de enigheid waardoor alle Republieken meest behouden worden, niet wel kan zijn bij velen, in wil en gemoed veeltijds verschillend. Het is onweersprekelijk dat een staatsregering met stadhouders de oude en ware constitutie van de Republiek is, en dat de stadhouders, van het begin van de Republiek af, veel medegewerkt

hebben om de Provinciën, zo elk in de hare als onder elkaar, te houden in rust en enigheid, en niet minder om spoed, vigueur en secretesse bij te zetten, en aan de beraadslagingen en aan de uitvoering van de besluiten”.

De Engelse gezant Temple, warm lofredenaar van de Witt, erkent dat zijn bestuur, op het uitsluitend en onbeperkt gezag van de stedelijke magistraten, gevestigd, een factieregering was.

327. De Staten van Holland, door de machtigen handelstand en door het eigenbelang van hen die de gunsten van de Overheid genoten of begeerden, ondersteund, hebben echter, ook in eigen Gewest, met.. de onwil van velen te kampen gehad. De burgerijen ergerden zich over de eigendunkelijkheid van de Regenten; het leger over het minach ten van de oorlogsman; de predikanten over de inbreuken op de zelfstandigheid van de Kerk; allen over de miskennis van het Huis van Nassau, waardoor het plegen van de veelsoortige ongerechtigheid mogelijk werd. Het misnoegen over de ondankbaarheid jegens het geliefde vorstenen heldengeslacht werd, vooral bij tegenspoed, door volksberoerten openbaar.

328. Door de Staten van de overige Gewesten werd de overheersing van Holland, ofschoon met weerzin, geduld. Uit noodzaak. Verzet baatte niet, al werd het door de Staten-Generaal of de Raad van State ondersteund. Daarbij was de Hollandse invloed in de andere Provinciën niet gering. Holland had, door beschikking over ambten, hetzij van de Provincie zelve, hetzij dikwijls ook van de Generaliteit, een overvloed van middelen om overal medestanders te winnen. Overal werd met de stadhouderloosheid de oppermacht van de Provinciale Staten en het onbeperkt gezag van de stedelijke regenten gevestigd; zodat het stelsel ook buiten Holland verleidelijk was. Aldus bestond er, zelfs in de meest Oranjegezinde gewesten, een tegenovergestelde partij; er kon zeer licht verdeeldheid door Holland opgewekt, gestookt, en, door krachtadige tussenkomst, ter versterking van het aristocratisch beginsel worden gebruikt.

Holland ijverde gedurig om de andere Provinciën tot zijn gevoelen en onder oligarchisch beheer te brengen. — Friesland en Groningen bleven, ook na de dood des stadhouders (1664) standvastig bij het stadhouderlijke bewind. In Gelderland, vroeger zeer Oranjegezind, werden, door velerlei praktijken, enige regenten met de Hollandse maximes doortrokken, die het bewind van de Provincie en steden alleen in hun macht kregen. Zeeland is altijd aan de interessen van het Huis van Oranje toegedaan geweest; vooral te Middelburg en Tholen werden enigen in de Hollandse partij gebracht; hoewel er steeds tussen dit gewest en Holland sterke na-ijver en afgunst bestond. — Utrecht van velen genoemd Hollands bootje. — Or er ijscel, een en andermaal, ten gevolge van de ondersteuning uit Holland aan de Staatsgezinden, bijkans in twee Provinciën gescheurd. 28.

329. De macht was bij de Vergadering van Holland. Maar, om die macht, onder woeling en tegenstand, zegevierend te gebruiken, om onderwerping en rust te bewerken, werd (zo stadhouderloosheid niet regeringloosheid zijn zou) eenparige leiding vereist niet vaste hand. En waar zou die leiding dan bij de raadsman van de vergadering, de Raadpensionaris, worden gezocht? Dit ambt, wel bestuurd, werd, uit de aard van de zaak, de spil van het Gemenebest. Op die post, aan het hoofd van de Staten, was een persoon onmisbaar van ongemeen gaven en onbuigzame wil; berekend zowel om de uiteenlopende gevoelens tot een besluit, als om hetgeen besloten was, ten uitvoer te brengen; een staatsman, wiens invloed minder nog uit het gewicht van zijn betrekking dan uit de onbetwistbare overmacht van bekwaamheden en vooral van karakter zou ontstaan; een man als Oldenbarnevelt, of als JAN DE WITT.

Eigenaardige bezwaren van de stadhouderloosheid. — Van binnen. Men kan begrijpen welke de toestand is van een Republiek waar meer dan twee duizend" mens en, in de Staten en

Vroedschappen aan de regering deel hebben, en die zonder hoofd, van kabalen en ondeugende geesten vol is. Vreemd is het niet, zo een uurwerk niet zoveel raderen en veren dikwijls van stel is. Maar zij die in Holland het heft in handen hebben standvastig, behendig en bedachtzaam, zodat ze zich kunnen handhaven, ten ware zij door de burgerijen van hun eigen steden worden aangevallen en afgezet. De Witt raddraaier van dit Bewind. —

Naar buiten. .Brandenburg, Engeland, na 1660, gunstig aan het Huis van Oranje; de keurvorst en ook Karel 11 was oom van. de Prins; beiden persoonlijke vijanden van de Witt.

330. DE WITT stond, 28 jaar oud, als Raadpensionaris, aan het hoofd van de Republiek. Met zeldzame geestvermogens heeft hij uitgebreide, ook wetenschappelijke, kennis en onverdroten arbeidzaamheid gepaard. Vlug van bevatting, bedaard en helder in overleg, wist hij — kenmerk van het genie — tot bijzonderheden af te dalen, terwijl hij de gehele omvang van de staatsaangelegenheden overzag.

JAN Geb. 1625 te Dordrecht, waar hij enige jaren advocaat was. Zijn vader en grootvader waren er burgemeester, zijn oom pensionaris geweest; deze, na Oldenbarnevelt, Advocaat van Holland. — Hij zelf, 19 Nov. 1650, pensionaris, heeft weldra, in de Staten van Holland, groten invloed; 1652, vervangt de afwezigen raadpensionaris Pauw; volgt hem, na zijn dood, 1653, als raadpensionaris, op. — Door huwelijk verbonden aan de vermogende en (§ 315) niet prinsgezinde Amsterdamse familie van de Bickers.

„Ago quod ago". Hoe kunt ge zoveel afdoen? "Ik doe één ding te gelijk." — Strengheid van zeden; geregelde levenswijz; vroeg op onafgebroken des voormiddags werkzaam; matig in spijs en drank, geruste slaap; verpozing en opbeuring in de huiselijke kring". — De Registers van zijn voorgangers in 65 jaren bedroegen 23475, de zijne, in 15 jaren, 22951 bladzijden. — Velerlei kunde en begaafdheid. Zeer ver in de wiskunde en aanverwante vakken. Gewoon in het gemoed van anderen te dringen, meester van aandoening en gelaat (met zeldzame "moderaatheid en froideur"); uitgeleerd in geoorloofde kunstgrepen van diplomatieke omgang. — "Een groot man," schrijft d' Estrades (1663), "en van uitstekende bekwaamheid; 36 jaren oud en sedert tien jaren in de voornamste ambten, bestuurt hij alle zowel buiten als binnenlandse zaken met kracht, behendigheit en, waar het nodig is, met doordrijvend gezag. Geen bekwaamer of fijner man" 23. — En Temple getuigt: „niemand meer rechtschapen; niemand meer behendig en bekwaam" 25.

Cornelis de Witt (geb. 1623), burgemeester van Dordrecht en Ruwaard van Putten, door voorkomen of bekwaamheid niet bevallig of uitstekend, maar, als gecommitteerde op de vloot en in andere betrekkingen, opgenomen in broederlijke werkkring en glans.

331. Zijn inborst, van godsdienstige beginselen niet ontbloot, was gekenmerkt door zelfvertrouwen, veerkracht, en onverzettelijkheid. Eergierig, ja, maar in verband met de beginsels welke hij zich tot richtsnoer gesteld had, kende hij geen lage geldzucht of bekrompen eigenbelang. Met weinigen van zijn tijdgenoten onomkoopbaar, werd hij, ook in het bij voorkeur plaatsen van zijn bloedverwanten, door geen kleingeestig nepotisme geleid. In ontmoedigende omstandigheden zelden moedeloos. Schrandere doorzicht gaf hem, in benarde toestand, hulpmiddelen aan de hand; ook had hij het leven veil, waar het de zegepraal van zijn staatkunde gold.

Te vergeefs beijverde Lodewijk XIV zich om hem, die hoger drijfveer kende, met geld te winnen. "Wat zouden wij gevonden hebben?" zeiden na zijn dood, die met het onderzoek van zijn papieren belast waren: „niets dan eerlijkheid." — Volgens een tijdgenoot "scheutig en welgemaakt." Voorkomen en houding deftig, en, ofschoon soms stroef en hoog, toch waar het vereist werd, open en gemeenzaam; kleding en huisraad eenvoudig; één lijfbediende, die het

huiswerk verrichtte, bij staatsiebezoeken in eenvoudig livrei achter op de koets; doorgaans was hij te voet en alleen, als de minste burger²⁵.

In Zeeland (1651) wilde hij liever de volkswoede tarten dan een hem opgedragen last niet ten uitvoer te leggen 9. — In een hachelijk ogenblik schrijft de Estrades (1665): "ik zie veel verdeeldheid en verslagenheid; alleen in de Witt niet" 35. — Zelf begaf hij zich op de vloot (1665); "ik twijfel", meldt de gezant, "dat hij terug komt; naar zijn gemoedsstemming te achten, zal hij het gevaar niet ontwijken" "

332. Vooringenomen was hij tegen het Huis van Oranje, niet enkel uit familiewrok; vooral uit overtuiging dat geen aristocratisch, geen republikeins beheer op de duur niet een Eminent Hoofd verenigbaar is. De soevereiniteit van de Staten, als wettige Overheid, was, volgens hem, onbeperkt; de suprematie van Holland natuurlijk en billijk; uitsluiting of vernedering van het vorstelijke Huis voorwaarde ter instandhouding van de Republiek. Daarom nam hij elk middel te baat om de onbeperkte soevereiniteit van de Staten te versterken, om aan de Staatsgezinden in de andere gewesten onderstand te bieden, en om het gewijzigd staatsbeheer tegen Oranje en het stadhouderschap in veiligheid te stellen.

Zo de vader van De Witt het: "gedenk aan Loevenstein" telkens in de mond had, de Witt zelf schrijft (1662): "Dat ik de naam heb altijd het interest van de Prins tegen geweest te zijn, komt mij niet vreemd voor, aangezien ik, het altijd gesteld hebbende, nadat van de Staat, dikmaals om 't laatste te bevorderen, enige zaken heb helpen drijven, en ook andere met stilzitten aangezien heb, die, het interest van zijn Hoogheid in 't bijzonder in acht genomen zijnde, daarmede niet ten beste overeenkwamen" 24. Evenwel was dit al? Had hij het belang van Oranje aan dat van de Republiek ondergeschikt, nooit tegenover gesteld?

De aristocratie was, volgens de Witt, niet bestand tegen een veldheer, aan het hoofd van een staande legermacht, of ook tegen een hoog beambte, wiens gezag zelfstandigheid had. Liefst noch stadhouder, noch kapiteingeneraal; geen oorlogshoofd dan voor één veldtocht. "In een Gemenebest geboren en eed tot behoud van de wetten hebbende gedaan, kon hij niet toestemmen in hetgeen de strekking had om ze te vernietigen. Verwonderlijk was het dat de Republiek zo lang voortgeduurd had, onder het gevaar waarin zij, door te grote macht van de stadhouders, had verkeerd; men had dit behoud te danken, of aan de gestadige oorlogen, of aan de grote matiging van de Prinsen met deze bediening bekleed" 25.

De denkbeelden van de Witt omtrent het absolute van de soevereiniteit blijktbaar in het zonderlinge van zijn oordeel omtrent het recht van de Vaderen tegen Filips: "hij zou nooit die handelwijs goedgekeurd, noch tot de afval meegewerkt hebben" "Streng en onverbiddelijk in de handhaving van al wat hij voor wettig staatsgezag hield — Bijv. in de procedure van Van der Graaf (1672). Om 't gewicht van de zaak en haar consequentie, moge de Justitie niet worden verkort, welke haar voldoening moest hebben, al zou de wereld vergaan. — Niet uit wraakgierigheid; vóór het in hechtenis nemen van de Oranjegezinde Beat, zegt men dat hij, ofschoon daarna (zelfs uit naam van de Staten, bij het Hof van Holland) voor de doodstraf ijverend, hem een waarschuwing deed geworden om te ontvluchten". — Geweldige maatregelen werden door hem, waar ze ter bescherming van de Overheid nodig waren, rechtmatig geacht. — Bijv. Resolutie van Holland, 3 Aug. 1102 (gevloeid uit de pen en voordracht van de Witt), tegen de schimpschriften en seditieuse propoosten; waarbij aan de procureur-generaal en de andere officieren gelast of in bedenking gegeven werd: a. zich in de veerschuiten en anderszins te informeren door expresse personen op hen die deze propoosten voeren en uitbreiden; b. de seditieuse personen aan de poorten van de steden te doen aanhouden; c. de drukkerijen te bezoeken en, daar zij merkelijke suspice vinden, de letters en persen, na zich te nemen; d. bij notificatie alle goede ingezetenen te animeren en te waarschuwen op zodanige personen regard te nemen en ze bekend te maken, met belofte van

recompense. — Gestrenge voorziening, waaruit men een denkbeeld krijgt welke de hoog opgehemelde vrijheid in de Burgerstaat in die tijd geweest zij.

De Witt noemde die met hem eens waren Patronen van de Vrijheid. Zie § 325.

333. Na de vernedering van Oostenrijk en Spanje, moest vooral op de verhouding tot Frankrijk en Engeland worden gelet. De welwillendheid, schijnbaar althans door het Franse Hof aan de aristocratische partij betoond, kon voor De Witt het gevaar niet verbergen van de snellen aanwas dezer Monarchie, en even dreigend was de na-ijver door Engeland tegen de Republiek, als handelsmacht en zeemogendheid, gevoed. Om op de duur aan een dezer naburige Staten het hoofd te bieden, was het Gemenebest te zwak. Hoe dan zich vrijgewaard tegen tweeërlei overmacht? Door haar tweeërleiheid. Op de jaloezie en de strijdige belangen van de geduchte weerprijders werd de berekening van de Witt gebouwd. De vriendschap van de Verenigde Nederlanden was, voor beiden, ook om hun onderlinge strijd, onwaardebaar; daarom scheen men verzekerd slat de Republiek, bij ernstige aanval, door Frankrijk tegen Engeland, door Engeland tegen Frankrijk zou worden beschermd.

De diplomatieke kunst van De Witt rustte op de onderstelling dat Frankrijk en Engeland tegen elkaar gekant bleven, en de Republiek juist daardoor, tussen beide Mogendheden in, zich onafhankelijk hield. Door beide werd het zelf bestaan van de Republiek evenzeer bedreigd. Zij kon zich slechts handhaven tegen de een door de andere. Maar zodra Frankrijk en Engeland zich tegen de Republiek verenigden, zakte de grondslag van het stelsel weg, en was de diplomatie van de Witt ten einde".

331. Verre van Fransgezind, is De Witt tegenstander van Frankrijk geweest. Naar goede verstandhouding, ook uit partijbelang, begerig, schroomde hij evenwel niet, waar Frankrijk te ver ging, dringend en dreigend zich te verzetten. In beloften en traktaten heeft hij wellicht te veel vertrouwen gesteld, en ten onrechte in de erfelijke volkshaat van Engelsen en Fransen een waarborg tegen de luimen van een gewetenloze:n Karel II gezien. Evenwel, weigerachtig aan Lodewijk XIV, door medewerking of oogluiking, ten dienste te staan, heeft hij, in het aandringen op een vestingrei en in het sluiten van een Drievoudig Verbond, enigermate de grondslag voor de meer verheven staatkunde van Willem III gelegd.

„Wat men ooit De Witt van Fransgezindheid heeft nagegeven, zijn valse aantijgingen van zijn vijanden; de Fransgezindheid bepaalde zich hij die belangen van de republiek, waardoor zij de koning wel tot vriend, maar niet tot nabuur kreeg. — “Om de Fransman tot ons geuur niet te oorlogen, zijn bijna alle verbonden goed. Het denkbeeld van de Staten omtrent een Barrière”, schreef, vrij naïef, een Frans staatsdienaar, bederft alles". — „De Witt was een rechtschapen Hollander, en had noch het gemoed, noch de neiging van een Fransman”.

Het puntige gezegde van de Dordtse pensionaris Vivien is op meer dan één hoog gespannen verwachting van De Witt toepasselijk. Als het Eeuwig Edict (par. 365) bezworen werd, sneed hij het leer van een boek met een pennemes aan reepjes, en toen De Witt vroeg: “wat doet gij, Neef?” was het antwoord: „ik beproef wat het perkament vermag tegen het staal.”

335. Schier alomvattend was zijn persoonlijk beheer; het vertrouwen van de Staten van Holland in hem onbepert. De Staten-Generaal volgden, ook tegen wil en dank, waarheen hij verkoos. Hij was, meer dan enig Stadhouders wellicht, opperbeieder in het Gemenebest. En als staatsman, en als administrateur berekend voor die moeilijke taak. In de geldmiddelen en in het zeezezen met goede uitkomst en onvermoeid werkzaam. De draden van de diplomatie hield hij alleen vast; aan hem verbleef het onderhandelen met de vreemde gezanten en Hoven, met of zonder medeweten van de gezanten van de Staat.

„De Witt is de ziel van de beraadslagingen van de Staten". Alle de Provinciën genoodzaakt de gevoelens van Holland te volgen, het machtigste en rijkste Gewest, en dit wordt door de Witt naar goedvinden bestuurd.

Stoutmoedigheid in het doordrijven. Een hoogst gewichtige last aan De Ruijter (1664) wist hij door een kunstgreep, bij de Algemene Staten, buiten medeweten van de meeste leden, getekend te verkrijgen". — Een Besluit van de Staten Generaal om de vloot terug te roepen, waarmede hij zich niet verenigen kon, hield hij vijf dagen op, totdat het weer ingetrokken was ". Traktaat met Denemarken (9 Feb. 1666), waarvan de geheime artikelen zelfs niet gezonden werden aan de Provinciën, die het dus bundeling ratificeerden; een exempel dat men ook onder een Republiek de zaken durft en kan secreet houden voor de principalen, meer als toen er was een quasi-monarchale Regering" — De Triple Alliantie (1668) gesloten zonder ruggespraak met de bijzondere Gewesten: „men moet een De Witt zijn, om zulks te ondernemen, vooral in onze Republiek"! — De gezant Boreel had last om met Frankrijk te handelen over een Verbond (1653), en wist niet dat er bij de Staat geen oogmerk was het te sluiten. — De Witt schijnt (1665) geheime onderhandelingen met de Engelse republikeinen aangeknoopt te hebben.

Door overleg van de Witt werden (1655) de renten van de Hollandse schulden (gelijk in 1644 van 6 1/4 op 5) van 5 op 4% gebracht; waardoor jaarlijks f 1,400,000 uitgewonnen werd". — Voornamelijk door zijn invloed waren de Admiraliteiten tot het uitrusten en onderhouden van de talrijke vloten in staat.

Vertrouwelingen van de Witt, vooral in het diplomatieke, H. van Beverninck (1614- 1690), burgemeester van Gouda, bijkans in elke vredehandel gebruikt, thesauriergeneraal van de Unie (1656); Temple betuigt geen ambassadeur gekend te hebben zo bekwaam"; K. van Beuningen (1622 — 1693), met gewichtige zendingen in Zweden, Denemarken, Frankrijk en Engeland belast; schrander en geleerd; van een soms onhandelbaar karakter, die liever aangehoord worden dan aanhoren wilde", en wiens republikeinse trots beledigend werd. W. Boreel, (1590 — 1668) gezant in Frankrijk; J. Boreel, (1621 — 1672) in Engeland; P. de Groot, (1615 — 1678), zoon van Huig de Groot, in Zweden en Frankrijk.

De tegenstand somwijlen in de Vergadering van Holland werd bedwongen door de eenstemmigheid van een genoegzaam getal steden, waarop de Witt doorgaans rekenen kon. „De Aristocratie werd Oligarchie: de introduceurs dezer nieuwe regering in Holland zochten zich te verzekeren van enige pensionarissen van stemmende steden, welke als ministri perpetui groot gezag hadden, en, als er moeilijkheid was, wist men dit met officia, beneficiën, beloften, premiën en anderszins zo te verbeteren dat men eindelijk tien stemmende steden op zijn hand kreeg, waardoor men de andere kon overstemmen en met geprepareerde stemmen resolutie verkrijgen bijna op alle punten die men op het tapijt bracht." 28.

336. Onder de misbruiken van het aristocratisch beheer was het begeven van ambten en bedieningen om geld, naar gunst, met partijzuchtig overleg. Verwaarlozing van de landmacht scheen grondregel van de anti-stadhouderlijke politiek. De zeegewesten waren karig voor het leger en onbekrompen voor de vloot; van de landzijde zou Holland, binnenwaarts gelegen, dacht men, nog tijdig worden beschermd. Een groot aantal oorlogslieden in dienst zou voor het bewind gevaarlijk zijn, en aldus werd het defensiewezen, onder de Prinsen van Oranje de kracht en de roem van het Land, tot niets beduidendheid gebracht, en de Staat voorbereid om in een oogwenk te worden overheerd.

Het Zeewezen.

Onbekwaamheid en laf hartigheid van scheepsbevelhebbers.

1652. 8 Okt. „Ettelijken hielden zich buiten het gevecht, of schoten over, ja zelfs door de Nederlandse schepen: en, hoewel de admiraal De Witt in de krijgsraad gezegd had „er is nog hout genoeg in het vaderland om galgen te maken." Bedienden sommigen zich van de

duisternis om de vlag te verlaten; zodat de vloot niet bestand was tegen de overmacht van de vijand.

1654. 10 Aug., „hiel den 24 eer en plicht vergetende kapiteins zich buiten het gevecht of verlieten schandelijk de vlag, gedurende de strijd.” —

1665, 13 Juni. „Onderscheiden kapiteinen hielden zich alsof de strijd hun niet aanging: de proppen op hun stukken werden nog na het eind van de zeeslag gezien. De Nederlandse linie werd vanéén gescheurd en Tromp schandelijk door hen verlaten." Noodlottige benoeming van Wassenaer, kolonel van de ruitery (!) tot luitenantadmiraal. Vanwaar die keus? omdat „het denkbeeld ondragelijk was aan een Zeeuwse vlootvoogd, aan Evertsen, voorstander van het stadhoudelijk bewind, de zeemacht te vertrouwen; terwijl Wassenaer voorstander en lid van de staatsregering was." Door zijn onbekwaamheid, bij rechtschapenheid en moed, bleef de overwinning op de Zweden (1658) onvolkomen; en de vreselijke nederlaag van 1665, werd, schrijft De Witt, „naar het generaal gevoelen van alle de zeelieden, meest veroorzaakt doordien de Admiraal de andere schepen voorbijgelopen heeft, zodat de onderscheiden doelen van de vloot, in een geraakt, de vijand geen afbreuk, ja zelfs elkaar somwijlen schade. hebben gedaan." Een bekwaam scheepsbevelhebber zeide: „God Almachtig heeft ons opperhoofd de kennis benomen of nooit gegeven." De bevelen van de Algemene Staten zouden, opgevolgd, de vloot soms in het verderf hebben gebracht. In Nov. 1652, toen, ondanks het jaargetijde, ze buitengaats blijven moest, waren zij, indien de Admiraal overeenkomstig de aanschrijving, kort bij wal was gebleven, grotendeels vernield.

De Landmacht.

Door het noodlottige besluit van 1651, dat de begeving van de oorlogsambten toekende aan de Provinciale Staten of Staten-betalsheren, werd de oorlogsmacht, in ongelijke afdelingen gesplitst; Holland, 't welk de meeste troepen betaalde, vermeerderde ook hierdoor gezag en invloed; de bevelhebbersplaatsen werden, met terugzetting van hen, die, onder de vanen van Oranje, veeljarige ondervinding hadden opgedaan, aan de meestbiedenden verkocht, of geschonken aan de zonen of gunstelingen van de regeringsleden, zonder op aanleg of geschiktheid te letten. De compagnieën, zo te paard als te voet, werden in eigendom gegeven, als blote geldswaarde; het was gewoonte mensen om te knopen die zich voor een enkele reis op de monsterring vertoonden, opdat de kapiteinseigenaars soldij zouden ontvangen voor het aantal manschappen dat zij behoorden te hebben'. De opperbevelhebber schromelijk belemmerd; de, Provinciale Staten behielden volkomen gezag over de troepen, zodat hij, zonder hen, er geen uit het een in het andere Gewest kon doen trekken (§ 226). Gedeputeerde. te Velde, naar wier goedvinden hij zich gedragen moest; zelfs tot het afzenden van kleine benden naar bedreigde punten, werd soms volmacht uit 's Hage vereist. Plaatselijke besturen, gewestelijke regeringen, de Algemene Staten, de Raad van State, de oorlogsbevelhebbers, ziedaar zoveel soevereiniteiten en machten, die tegen elkaar streeden en de schuld op elkaar wierpen. Gewichtige bevelen onuitgevoerd; overal wanorde en gebrek. De vestingen vervallen, de magazijnen onvolledig voorzien; hier lood, maar geen kruid en lont; daar omgekeerd; ook wel de kogels van ander kaliber dan het geschut 1.

Verkwisting van 's hands penningen.

„Uiterlijke pompe (oppronk) in alle openbare en solemnele actiën, om zich egaal met Gekroonde Hoofden te houden; kostelijke karossen, stoelen en rokken van staat; nieuw gepraktiseerde digniteiten te land en te water, verheerlijkt met koetsen, liverijen, helbardiers, knechten en meubelen. Deputaties tot inspectie van werken, monsterring en verpachting die meer kostten als men bij 't effect van dien profiteerde; afgevaardigden uit steden en Provinciën namen vrouwen, kinderen en vrienden, op 's Lands kosten mede, tot een speelreisje; f 80,000 's jaars besteed niet verleggen van garnizoenen, tot voordeel van de officieren zijn vrienden en tot spijt dergenen waarop men gepiqueerd was" 28.

337. De ontwikkeling van krachten, tijdens het stadhouderloze bewind, ware niet mogelijk geweest zonder het aanzien, de rijkdom en de macht verkregen in de Tachtigjarige oorlog. Daarbij was dit tijdperk, glansrijk door wapenfeiten ter zee, een bijkans onafgebroken tafereel van oorlog en tweedracht; met onbekenden voorspoed aangevangen, geëindigd in bijkans onvermijdelijk verderf. En toch, billijke schatting van de veelsoortige bezwaren leidt tot het besluit dat De Witt, in scherpzinnigheid, overleg, volharding en veerkracht, door zeer weinige staatslieden geëvenaard is.

De verbazende verrichtingen die dit tijdperk kenschetsen, zijn niet enkel gewrochten van het stadhouderloze: Bewind, of van het bestuur van De Witt. „Indien de Staat onder de Stadhouders niet zoveel schatten had aangeworven, en zijn naam en macht in het Oosten en Westen geducht gemaakt, zou zeker niemand het zolang hebben kunnen volhouden en zulke luistervolle zaken uitrichten”. —

Vijf kostbare oorlogen tegen Cromwell (1652), Portugal (1654), Zweden (1656), Engeland (1664), Munster (1665), behalve de oorlog in 1672 begonnen; gedurige tweedracht binnen 's lands.

De instellingen, uit haar verband gerukt en verwrongen, meer nog dan te voren zonderling, en gestadig een bron van traagheid, uitstel, verwarring. — De personen soms zeer onhandelbaar. — Geheimhouding, als vijf of zes leden van Holland een zaak weten, is bijkans onmogelijk; ook om dronkenschap of omkoping sa. Onophoudelijke kuiperijen. Volgens d'Estrades slechts vier staatslieden onomkoopbaar (de De Witten, Beverninck en van Beuningen); „van de overige beschikt men met geld, zo vaak men verkiest” 22.

1656. Zuiveringseed in Holland tegen het geven of beloven van geschenken bij ambtsbejag.

1657. Bij de komst van de Fransen gezant, die gezegd werd grote som van penningen mede te brengen, eed van niet te zullen adviseren om enige consideraties van voordeel of particulier profijt ". — De halsstarrigheid van één persoon dikwijls genoeg om de gewichtigste zaak tegen te houden.

338. Het Stadhouderloos Bewind was voor de Hervormde Kerk een tijd van vernedering en verval. Zij werd verdrukt door Regenten, waaronder het niet aan remonstrantsgezinden ontbrak, en voor wie de vrijmoedigheid van predikanten en hun liefde voor de Prinsen van Oranje, bescherm- en voedsterheren, ondragelijk was. De rechtzinnige leer werd niet altijd in de Kerk gehandhaafd en door de Overheid beschermd. Predikanten, ijverend voor de waarheid, werden tot ijveren ook voor eigen begrippen en opvattingen verleid, Daarbij kwam een wijsbegeerte van gevaarlijke richting en werking. — Gehechtheid aan het Evangelie werd, in werkzaam medelijden, aan de slachtoffers van het vervolgzieke Pausdom betoond.

Minachting voor de predikanten, bij de aristocratie. “In wat achting zijn ze? is er wel een edelman, ja een geacht burger die zijn zoon laat studeren om predikant te worden? ja, het wordt voor een groot ongeluk, impariteit en schande gerekend, zo een predikant een rijke dochter ten huwelijk neemt. En toch men zou moeten bekennen dat door de predikanten en predikaaien het land is vrij gepreekt van het Spaanse juk” 12.

Toespeling op staatszaken werd de predikanten, die zich daartoe gerechtigd en verplicht achtten (5 B4), door Resoluties van de Staten van Holland belet. 1652 (Maart), een predikant in 's Hage gesuspendeerd, om aanstotelijke digressiën 12.

1665, een predikant afgezet, omdat hij zich tegen het verbond met de afgodische koning van Frankrijk uitgelaten had.

G. Voetsius (geb. 1588), hoogleraar te Utrecht (1634 t 1676); gestreng handhaver van de zuivere leer tegen Rooms en Remonstranten, en tevens hervormer van de Kerk in Godzaligheid en geloofsleven. De huisgodsdienst met nadruk door hem aangeprezen; de onderlinge bijeenkomsten van de gelovigen (oefeningen) ook tegen de stedelijke magistraten verdedigd. —

J. Coccejus (geb. 1603 te Bremen), hoogleraar te Franeker (1036) en te Leiden (1650t 1669): voorstander van nauwgezette grammatisch- historische uitlegging van de Heilige Schrift, tegen de veldwinnende strekking om de eens gevormde leerstukken boven of nevens de Bijbel waaruit ze ontleend zijn, te stellen; aan de formulieren van enigheid uit overtuiging gehecht, "door wier ondertekening men verklaart de waarheden toe te stemmen en in de wijs van uitlegging niets te vinden dat de broederlijke gemeenschap des geloofs zou kunnen verhinderen". Wellicht had zijn Godgeleerdheid een te uitsluitend verstandelijke richting, behagelijk waar het aan geestelijk leven ontbrak. Beiden, Voetsius en hij, uitstekend in Godsvrucht en kennis. — De ernst en ijver van Voet en zijn Godvrezende, vrienden (Koelman, Lodensteijn, Mej. A. M. Schuurmans en anderen) hebben, ter verlevendiging van een geloof in de liefde werkzaam, gezegende invloed gehad. Het separatisme van de in leer en leven rechtzinnige en nauwgezette De Labadie (1610 — 1674) deed de verwachtingen te niet gaan welke zijn krachtige prediking te Middelburg (1666) en elders gewekt had.

Voetianen en Coccejanen in strijd. Over de Zondag, waarvan de heiliging door de eerste strenger aangedrongen werd. Over de betrekking van de Kerk tot de Overheid; haar rechtstreekse en verregaande bemoeiing, volgens de Voetianen, ongeoorloofd, volgens de Coccejanen rechtmatig. De leerlingen, meer dan de meesters tegenover elkaar. Ook zijn dé Coccejanen in afwijkingen vervallen, waartoe het onderwijs van Coccejus geen grond, en, gedeeltelijk althans, geen aanleiding gaf; vooral dwaalden zij door de cartesische wijsbegeerte (die Coccejus geenszins goedgekeurd had) met, de Godgeleerdheid te vermengen.

De schriften van Descartes (1596 — 1650), wiens weten van twijfelen uitging, en die de rede boven de openbaring gesteld had, maakten ook hier te lande, waar hij geruimen tijd verkeerd had, merkbaren opgang. —

1656. Resolutie van de Staten van Holland, „met vermaning om de aanstotelijke stellingen van Descartes niet voort te zetten en de vrijheid van filosoferen, welke de Staten niet wilden wegnemen, niet te misbruiken”. Het wangeloof schoot dieper wortelen ook in de Kerk; Labadie werd (1668) door de Waalse Synode afgezet om zijn getuigenis tegen de stellingen van de predikant Wolzogen, dat menselijke taal en oudheidkennis, zonder hoger licht, ter Bijbelverklaring genoegzaam, en dat de rede de toets is van de aannemelijkheid van de leringen in de Heilige Schrift.

De Coccejanen waren, om meerdere gedweeheid, bij de Staten van Holland beter dan de nauwgezette en voor Oranje en kerkvrijheid ijverende Voetianen gezien.

1655. Vervolging van de Waldenzen onder de hertog van Savoije, Karel-Emmanuel II. Kort na de vestiging van de aloude Privilegiën, bevel om, óf binnen drie dagen het land te ruimen, op straffe des doods en van de verbeurdverklaring, óf ter misse te gaan. Velen op de vlucht. 18. April. Een leger van 15000 man rukt in de valleien: brandstichting en moord; ook vrouwen, grijsaards en kinderen, onder de uitgezochteste folteringen, gedood; van de rotsen geworpen, in stukken gehakt, in heetgemaakte ovens gelegd, zuigelingen verpletterd of verscheurd. — Een afgezant van de Staten-Generaal naar de hertog, om verontwaardiging over dit gruwelijk onrecht te betuigen. —

Sept. Vast- en bededag en collecte. — De tussenkost van de Protestantse Mogendheden bracht kortstondige verademing te weeg. Drie honderd Waldennen uit Amsterdam naar Nieuw-Nederland overgebracht.

1661. f 75000 aan Genève verleend, door de Staten-Generaal, ter versterking dezer stad,

339. Geloof en Godsvrucht, in de volkszeden nog openbaar, vermocht niet de voortgang van verflauwing en bederf, inzonderheid in de hogere standen, te beletten. Navolging van Franse manieren en ondeugden werd reeds, als kenmerk van fijne beschaving, in de gezellige omgang van rijken en aanzienlijken algemeen. Vlijt en eerlijkheid, voor handelsvertrouwen

onmisbaar, waren, bij hen vooral, met geldzucht, overdaad en losheid van zeden soms verenigd op een wijs waardoor de zuiverheid van het beginsel dezer prijselijke hoedanigheden twijfelachtig werd.

Eenvoudigheid, goede trouw, arbeidzaamheid, matigheid, spaarzaamheid, nationaal, Door bijna iedereen, zelfs bij zeer beperkte inkomsten, werd jaarlijks iets opgelegd. Dit maakte het dragen van ongewone lasten ligt. — Ongeveinsde Godsvrucht in velen handel en wandel.

Vreemde invloed noodlottig.

Het Frans was de spraak van de hoge samenleving en van de diplomatie. De meeste Edelen, Officiers, en ook vermogende kooplieden mislukte kopieën van een slecht origineel 25. De opvoeding van rijke jongelieden door een buitenlandse reis, doorgaans naar Engeland of Frankrijk, voltooid. „Men is zo betoverd door de verfoeilijke Franse modes dat men na-aapt en tot patroon neemt wat te Parijs door hoofse kleermakers wordt verzonnen. De spijzen smaken niet als ze niet met een Franse saus zijn overgoten en naar Franse wijs toeberaid. Tot inkoop van wijnen en delicatessen worden jaarlijks vele miljoenen vervoerd, vooral naar Frankrijk, dat ze ten verdere van Nederland misbruikt. De toenemende overdaad en verkwisting is grote oorzaak van de sobere staat van vele ingezetenen: want, terwijl de Regenten voormaals in kleding niet waren te onderscheiden van particulieren, zo doet men nu geheel het tegendeel" 12. Misbruik van wijn en brasserijen waren geen zeldzaamheid meer; de uitspattingen van de weelde moesten somwijlen door wetten worden beperkt.

Karel II, een alleszins bevoegd rechter, in Holland (1660) luisterrijk onthaald, betuigde in geen land even prachtige gastmalen bijgewoond te hebben. — „Geen koopmanschappen te groot, geen bruiloften te breed, geen huizen en huisraad te kostelijk, geen klederen te opzichtig, geen fatsoenen te vreemd en te nieuw, geen neringen te ergerlijk, of het kon al onder Christenen worden geduld". Landverraad zelfs was, in het oog van de winzucht, eerlijk bedrijf; b. v. het voeren van oorlogsbehoeften naar de vijand en het heulen met vreemde gezanten, van wie men geschenken ontving (geld of ook portretten met edelgesteenten omzet.)

340. Deze Afdeling heeft drie onderdeden,
het eerste tot het uiteengaan van de Grote Vergadering (1651);
het tweede tot de weeroprichting van het koningschap in Engeland (1660);
het derde tot het losbarsten (1672) van de verdelgingsoorlog, einde van het stadhouder
loos bewind, maar voor de Staat het begin van nog luisterrijker moed en krachtbetoon.

A. JAN. — AUG. 1651.

DE GROTE VERGADERING.

341. Holland, van een Stadhouder die tegen de Provincie het dwangrecht van de Unie gehandhaafd had, verlost, wilde van de gezamenlijke oppermacht van de zeven Gewesten en daarom ook van het stadhouderschap worden bevrijd. Geen stadhouder meer, vooral geen kapiteingeneraal; afschaffing van elke hoge bediening, waardoor tot dus ver de vrije beschikking van de Staten belemmerd, of de Generaliteitsmacht tegen weerbarstigen uitgeoefend. was. Een algemeen en plechtige bijeenkomst (de Grote Vergadering) werd totdat einde belegd. De kans stond voor Holland gunstig; om de verslagenheid van velen die aan de zijde van de stadhouder hadden gestaan; om de strijd van inzichten en belangen in het vorstelijke geslacht; vooral om het overleg waarmee, onder een schijn van matiging, het gewicht van hetgeen men bedoelde bedekt werd.

De Survivance werd door velen als natuurlijk en rechtmatig beschouwd; en „verstandige lieden zeiden dat, zo de Prins maar een week de geboorte van zijn zoon overleefd had, hij hem zou hebben doen designeren tot al zijn charges” 12.

De Algemene Staten, na dood van Willem II, terstond bijeen. — 12 Nov.: voorslag van Holland om de Provinciën, door neg andere Afgevaardigden vertegenwoordigd, naar 's Hage te beschrijven, om op de Unie, de Religie en de Militie te besluiten; zullende alles blijven op de tegenwoordige voet, „tot nader besluit van de Provinciën.” Eerst stond er, in stadhouderlijke zin, „totdat de koninklijke Prinses verlost zou zijn.”

11 Nov. Bevalling van de Prinses, van een zoon (WILLEM III). „De klokken werden geluid en de Gemeente in de Haag toonde veel blijdschap; te kennen gevende dat zij niet veel anders wisten of de Prins was Soeverein en Erfheer van het land”.

20 Nov. Brief van de Prinses-douairière (Amalia van Solms) aan de Provinciën, om, „als de bestelling van het kapiteinschap generaal te water en te lande en het stadhouderschap van uwe Provincie in deliberatie zal worden gelegd, regard te nemen op de jongen Prins” 12.

De Prinsessen, moeder en grootmoeder, niet eensgezind. — De natuurlijke vereniging van de Oranjegezinden om, bij aanstelling van het vorstelijk kind, graaf Willem tot luitenant-stadhouder te doen kiezen, werd vooral door persoonlijke inzichten van dezen belet; hij zou liever voor zichzelf het stadhouderschap gehad hebben, en trachtte, met van de Hollandse partij te believeen, zijn gedrag tegen Amsterdam in vergetelheid te brengen: de vrienden van de Prins betrouwden hem niet 12. Brederode (overl. 1655), gehuwd, eerst met Anna van Nassau, kleindochter van graaf Johan, broeder van Willem I. daarna met een zuster van de Prinsesdouairière, koos terstond de zijde van de Staten van Holland. — Even zo Joan-Maurits van Nassau Siegen (par. 284). Niets kon meer dan de verdeeldheid van de stadhoudersgezinden aan de wens van de tegenpartij bevorderlijk zijn.

„Die van Holland hebben zich alleszins zeer civiel getoond, en van dankbaarheid tot het Huis van Oranje-Nassau veel gesproken, en telkens verklaard te zullen vergeten en ter zijde stellen alles wat gepasseerd was; en met de Provinciën in alle liefde, unie en eendracht te willen leven en sterven”

342. De Provinciën, behalve Groningen, waar graaf Willem-Frederik stadhouder werd, wachtten zich, op uitnodiging van Holland, van al wat op de gemeenschappelijke beraadslaging vooruitlopen zou, Holland daarentegen ging onmiddellijk te werk, alsof het vaststellen van een stadhouderloos bewind — hoofdzaak waaraan elk onderwerp van

algemeen belang ondergeschikt was — een zaak ware van eigen goedvinden en huishoudelijk bestuur.

„Hoe de verkiezing van graaf Willem tot stadhouder van Stad en Lande aan de Prinsessen behaagde, kan men wel denken: — maar die van Stad en Lande zeiden dat zij, om hun geschillen, een man, niet een kind, van node hadden en ongewend waren een luitenantstadhouder te nemen; en dan considereerden ook de patriotten beter voor de vrijheid dat niet één alleen over alle de Provinciën stadhouder-generaal was" 12.

Beleefde antwoorden van de Provinciën 9. — In Zeeland werd het lid van de Edelen door de Staten voor vernietigd gehouden; sustinerende dat zij zulks aan de Prinsen van Oranje hadden toegestaan om hun verdiensten en persoonlijk, geenszins reëel.

In Holland de afgezette regeringsleden bijkans onmiddelijk hersteld: Jacob De Witt te Dordt, twee dagen na 's Prinsendood.

“De Staten van Bolland toonden, meer dan immer te voren, slat zij zich als soevereinen van de Provincie gedragen wilden⁹. —

In a. de Magistraatsbestellingen van de Steden: vroeger, op haar benoeming, ter keuze van de Stadhouder en, bij zijn afwezen, van het Hof van Holland; thans vergunden de Staten (octrooi hiertoe aanbiedende) aan de vroedschappen, om hen te benoemen en te verkiezen. b. het begeven van ambten, “het absoluut vergeven van politieke ambten buiten de Magistratuur zou staan aan de vergadering van Haar Ed. Gr. Mog.” 12. c.: het geven van pardon. “Alle gunsten „vergiffenissen en uitwissingen van misdaden, door de Stadhouder verleend, moeten voortaan van de Staten zelve worden verzocht.” — d.: het begeven van het Luitenant-houtvesterschap, en het aan zich houden van hetgeen tot de waardigheid van opperhoutvester behoort⁹. De lijfwacht te paarde van de Prins werd lijfwacht van de Staten van Holland.

343. de Grote Vergadering kwam bijeen. Holland nam gevlei en belofte, ook wel hooghartigheid en bedreiging, te baat. Het kapitein en admiraalgeneraalschap bleef onvervuld; vier Gewesten werden door Holland overreed om stadhouderloos te blijven, en de voortaan alvermogende Provincie, niet dan tijdelijk ingetoomd, ontwong zich aan elke bondgenootschappelijke band.

18 Jan. Grote Vergadering uit ruim 300 personen samengesteld. — Terstond werd door Holland zeer geintrigueerd. „Die van Holland tonen in ‘t gemeen grote afkeer tegen 't Huis van Oranje en het aanstellen van een kapiteingeneraal of stadhouder over de Provinciën; die van Zeeland hadden daartoe ‘meer inclinatie” 17, maar die van Holland hebben een Provincie voor, en de andere na, getracht te trekken in hun gevoelen en maximen; Zeeland heeft zeer geluisterd, uit inzichten van onderling belang en handel. De weg bij Holland ingegaan door particuliere conferenties, is tegen de oude orde en observantie, van te handelen, over zaken d' Unie aangaande, als in volle vergadering van de Bondgenoten. Het middel om, door aanbieding van beneficiën en charges, de Geldersen te lokken en te winnen is berispelijk. “Enige goede en notabele leden hielden deze procedure voor een schadelijke corruptie, die in deze Vergadering niet behoort geleden te worden, 17. “Door sommige handelingen scheen Holland jaloezie te willen geven aan de andere Provinciën, dat Holland en Zeeland alleen, des nood zijnde, zouden kunnen hun staat met Engeland zo vast stellen dat de andere van zelf zich naar de begeerte van Holland zouden moeten schikken" 12.

344. De Unie werd nu alleen door Hollands overwicht tegen ontbinding behoed. De Religie en de Militie werden tot gewestelijke aangelegenheden verlaagd; de meest innige band lossen gemaakt, aan de Hervormde Kerk een waarborg van zelfstandig aanzijn ontfond, en de macht van Holland, door de beschikking over oorlogsambten, versterkt.

De Unie. —

Holland komt reeds in de openingsrede van de raadpensionaris Cats, voor haar gevoelen uit (18 Jan.). „Nu te treden tot verkiezing van een nieuwe gouverneur en kapiteingeneraal wordt bij hun Ed. Gr. Mog. bedenkelijk geoordeeld, maar zouden eer hun gedachten laten gaan op een forme van regering in het militaire na 't exempel van de oudste Republiek, die van de Hebreëën, die omtrent 450 jaren nooit vaste gouverneur of kapiteingeneraal hebben gesteld, maar op elke tocht een veldoverste verkozen” 12.

20 Jan. In Gelderland had, onder anderen, het kwartier van Zutphen op een kapiteingeneraal en een stadhouder gedrongen: “maar de steden en de kwartieren van Nijmegen en de Veluwe en enige edellieden prevaleerden." De Provincie zweeg, gelijk mede Utrecht en Zeeland, wensende slechts in het algemeen voorziening in de defecten, door het niet aanwezig zijn van een stadhouder, bijv. in het stuk van submissie, ontstaan. Friestand en Groningen, waren zeer ijverende om de charge van kapiteingeneraal te confereren aan de jonge Prins, met graaf Willem tot Luitenant. —

Zij hielden de keus van provinciale stadhouders volgens de linie, verplichtend 1 — 30 Jan. Nieuwe deductie van Holland en (B Febr.) voorsla; om „het stellen of niet stellen van Stadhouders te laten aan het welgevallen van de Staten van iedere Provincie.. —

12 febr. Nadere deductie en tegenspraak van Friesland. Men kwam tot geen resolutie, op grond dat de verschillen steeds bij minnelijke schikking waren afgedaan ", en dit niet besluiten was voor Holland het meest gewenste besluit.

De Religie. —

Allen wilden tegenstand aan de Roomse en handhaving van de Hervormde Godsdienst, volgens de Synode van Dordrecht; maar was dit aangelegenheid van de afzonderlijke Provinciën of wel van de Generaliteit ? Volgens de meeste Gewesten, in de geest van de Unie, was het een algemeen belang: Holland echter triomfeerde en het stuk werd niet in gemeenschap gebracht. De Gewesten verklaarden (niet, gelijk er eerst bijstond, *beloofden*) te handhaven de ware Christelijke Hervormde Godsdienst, door de Synode van. Dordrecht bevestigd; terwijl het tegengaan van de “stoutigheden van de Pausgezinden" als provinciaal aangemerkt werd.

De Militie. —

Wellicht, om het in 1650 voorgevallene, het tederste punt. Holland wilde haar, zoveel mogelijk, provinciaal; ook dit punt werd geregeld, zoals Holland verkoos. En toch, het onttrekken van het beleid van de oorlogvolks aan de Raad van State, het niet aanstellen van een kapiteingeneraal, het begeven van oorlogsambten, het uitgeven van patenten en het verleggen van de bezettingen zijn afwijkingen van de oude orde in regering gebruikelijk, en nadelig aan de Bondgenoten, verenigd met schadelijke pretensien en twisten" 17.

De Afgevaardigden van Friesland zeiden (in hun rapport aan de Provincie) dat zij, klaar bemerkende dat men zocht een totale verandering in de Regering dezer Nederlanden, hun plicht geacht te hebben, door particuliere conferenties met Gelderland, Overijssel, Utrecht en Stad en Lande, voor te slaan middelen ter continuatie van de *olde form*; maar; bemerkende de grote genegenheid en ijver van enige Provinciën tot verandering in de vorm van regering, hebben geraden de minste verandering de beste te wezen" 12.

Er bestond weinig genegenheid om anderen aan de voordelen van het Bondgenootschap deelachtig te doen zijn. Verzoeken van de Baanderheren, Edelen en steden van Staats Brabant en van de Ridderschap en Eigen-Erfdn van het Landschap Drenthe om als lid van de Hoge Regering erkend te worden, vinden geen ingang.

345. De grondslagen van een onweerstaanbare oppermacht waren nu gelegd. Ook nam de Hollandse en staatsgezinde partij spoedig een toon aan, waarin de bewustheid van de behaalde zege zeer kennelijk was. De geschillen van 1650 werden op het tapijt gebracht; de Unie gedwongen tot intrekking van de besluiten, waarin zij de handelwijs van Holland en

Amsterdam misprezen en plichtbetrachting van de Prins uitgelokt en goedgekeurd had; de handhaving van de grondslagen van het Gemenebest gebrandmerkt als een mislukte aanslag op de soevereiniteit, en de Vergadering, met belofte van vergeten begonnen, ternauwernood tot vergeven overgehaald.

Cats legt in de Vergadering van Holland een geschrift van Willem II over, nopens de aanslag op Amsterdam. Verontwaardiging en bitterheid van de nu meester geworden partij, onderzoek naar de steller; bezwaren tegen Sommelsdijk (§ 315). — Nauwelijks, op aandrang van Friesland, Groningen, en de Ridderschap van Holland, algemeen amnestie; met nietigverklaring van de besluiten van 5 en 6 Juni 1650, en van al wat dien ten gevolge verricht was ". — Holland vergoedde aan Amsterdam de buitengewone kosten; met grote dank De aanslag op Amsterdam en het aantasten van de zes Heren verklaard voor een attentaat op de vrijheid, hoogheid en Soevereiniteit van de Provincie 9. — Men begrijpt hoe dit het aanzien, gezag en klem van de Hollandse Staten hoger verhief, en ook in de Vergadering van de Algemene Staten steigeren deed.

21 Aug. de Grote Vergadering gesloten. Afscheid van Cats, door Pauw (§ 286) als Raadpensionaris gevolgd.

B. 1651-1660.

346. Dit tiental jaren heeft de bekwaamheid van De Witt dikwijls reeds op een zeer moeilijke proef gesteld. Het pas opgekomen Bewind had te strijden tegen de weerzin van een bevolking aan het Huis van Oranje met dankbare liefde verknocht. Het geraakte, bijkans onmiddellijk, met Engeland in een ontzettende oorlog. Frankrijks voorspoed in de voortgezette oorlog tegen Spanje was, vooral toen Cromwell anti-Spaansgezind werd, voor de Republiek schrikbarend. Jaren achtereen moest aan Denemarken tegen Zweden hulp worden verleend. Hoe kon een regering, wier aristocratische grondtrek impopulair was, zich staande houden, ofschoon, door opofferingen en rampen, misnoegen en wrevel gevoed werd?

Frankrijk. — In de Frans-Spaanse oorlog, begon, na het stillen van de onlusten der Fronde, de Franse overmacht zich te ontwikkelen. Indien Frankrijk de Spaans-Bourgondische landen won, had de Republiek het Spaanse juk afgeschud, om in de hand van Frankrijk te vallen. Men erkende het hier. Maar mocht de Republiek met Frankrijk breken? Ware het geneesmiddel minder hachelijk dan de kwaal?

Engeland. — Cromwell, vóór en na dat hij de titel van Protector verkreeg, inderdaad alleenheerser, dictator. De burgerlijke macht, werktuig en aanhangsel van militair geweld. Deze autocratie wordt door overwonnelingen, zowel als overwinnaars, gesteund; daar elk een, hetzij tegen koningschap, aristocratie en Episcopale kerk, hetzij tegen erger buitensporigheden, een waarborg in Cromwell's scepter of zwaard zag. De overmacht van de zeldzame man, die de Protestantse staatseenheid van de drie rijken (Engeland, Schotland en Ierland) bewerkte, en aan het Protestantisme zelfstandigheid in de Europese maatschappij gaf, was, in zo ver, ook voor Nederland gewin; maar ook Nederland, van zijn dwingelandij afkerig, leed velerlei schade door zijn partijberekening en handelspolitiek; door a. de Acte van Navigatie; b. de oorlog tegen de Republiek; c. het verzwakken van Spanje, waar versterking tegen de rijzende stroom van de monarchie van Lodewijk XIV vereist werd; d. aanmoediging van al wat tegen het huis van Oranje, ter bevestiging van aristocratische willekeur, beraamd werd.

347. De omstandigheden waren, in ander opzicht, niet ongunstig. De Engelse regering was voor de weeropkomst van de stadhoudersgezinden beducht; Frankrijk, aan ons staatsvorm

tamelijk onverschillig, was er op uit om de Republiek, onder elke regering, te steunen tegen Engeland en te winnen voor de ontwerpen van Mazarin; de Prins van Oranje was een kind, en De Witt een met weinigen vergelijkbaar staatsman in de volheid van zijn jeugdige kracht.

Zodra de gewijzigde regering tot stand was gekomen, werd misnoegen, onrust, tegenkanting openbaar. De wettigheid van het in vijf Gewesten doorgedreven stadhoudersloos bewind, tot dusver in Nederland onbekend, werd geenszins door het Merendeel van de burgerijen beaamd. Slechts met geweld gelukte het bijleggen van twisten, waardoor het aanzien van de Staat, ook in het buitenland, niet weinig geknakt werd.

In Holland het recht van politieke uitzetting (§ 223) (12 Juli 1651) aan de steden nader verzekerd ". Door de Ridderschap, Edelen en steden „representerende de Staten" werd (19 Dec. 1651) op rapport van J. de Witt, besloten alom de Magistraten en Regenten, bij nieuwe verkiezing te doen beloven en zweren de Staten van Holland en West Friesland, zijnde onze hoge en soevereine overheid, gehouwen en getrouw te wezen. De Prinsenvlag veranderd in Statenvlag.

Groot misnoegen. De regering in veel geschriften hevig doorgestreeken. Pogingen van Zeeland ten behoeve van de Prins.

Van Beuningen schrijft uit Zweden aan De Witt (5 Okt. 1652) dat de Staat op het punt is van „door de ontijdige turbolente deliberatiën over het stadhouderschap in kleinachting buiten 's lands te komen" 24; en (21 Dec. 1652): „de disputen over het kapiteinschap-generaal extenderen haar kwade effecten tot in dit Hof en brengen voort, ik weet niet wat discoursen van onenigheid, partijschap en scheuring tussen de Provinciën, welke tot ons zeer groot nadeel werden geglosseerd en misschien getrokken om gevaarlijke ontwerpen daarop te formeren" 24.

OOORLOG TEGEN ENGELAND.

348. Engeland, uit de stormen van een omwenteling machtiger en stoutmoediger te voorschijn getreden, wilde de Verenigde Nederlanden onderwerpen, óf door Coalitie, die ze tot wingewest zou hebben gemaakt, óf door oorlog, waarvoor de Republiek onvoorbereid was. Tevergeefs trachtte toegeeflijkheid en lang gerekt geduld de heilloze vredebreuk te beletten. Smaad, belediging en onrecht noodzaakten tot een roemvolle strijd, doelt waarbij de vijand blijkbaar de overmacht had en die 's lands welvaart, door stilstand van de handel, in de hartader aangetast heeft.

Eerste Engelse oorlog: Mei 1652 April 1654. In 15 maanden 12 grote zeeslagen en een menigte afzonderlijke gevechten. „Een onverwachte, rechtverdriete, oproerige en bloedige oorlog, waarin meer bataillen zijn geleverd als in de oorlog van 80 jaren; al het vorige was kinderspel." 12.

In Jan. 1651 was de Engelse Republiek door de Staten-Generaal erkend. Deze bereidvaardigheid weldra (Maart) door de komst van een gezantschap beantwoord. Dringend aanzoek tot alliantie of samensmelting van de twee Gemenebesten in één Staat, waardoor Nederland niet veel meer dan een Engelse Provincie zijn zou. — Aandrang tot dergelijke vriendschap was aan vijandschap gelijk. Juni. Vertrek van de gezanten, onverrichter zake.

9 Okt. 1651. Acte van Navigatie. Invoer uit andere werelddelen alleen met Engelse schepen, uit andere landen van Europa met Engelse schepen of met schepen uit het land waarvan de goederen oorspronkelijk zijn. Geen Parlementsacte heeft voor Engeland en voor de wereld groter gevolgen gehad, 93. Gericht tegen a. de commerciële verstandhouding van de Hollanders met Engelse koningsgezinden in Amerika; b. het overwicht van de Hollanders in de wereldhandel. —

Vrijheidsbeperking, waardoor Engels scheepvaart en zeemacht weldra verbazende uitbreiding verkreeg.

Het Engels Gouvernement had, ter afleiding van de gemoederen aan oorlog behoefte. Voorwendfels: wrok over Duins (§ 284); geschil van Amboina; twisten over de visserij en de vlag; aanspraak op de soevereiniteit van de omringende zeeën. Oorzaak: na-ijver tegen het machtige Holland, dat, doof voor de aangeboden alliantie, vrij en zelfstandig begeerde te zijn. —

Nov. Brieven van represaille door het Parlement gegeven (van schavergoeding, zonder dat er schade aangedaan was). — Buitengewoon gezantschap naar Engeland. 3 Maart 1652. Besluit van de Algemene Staten om nog 150 schepen uit te rusten. 29 Mei: ontmoeting van Tromp met Blake, op wie hij niet schiet dan na de volle laag ontvangen te hebben.

Holland ontwijkt, zolang doenlijk, de oorlog. Lastgeving aan Tromp om te werk te gaan, alleen verdedigenderwijs. "De vijand bleef nemen, aanhouden en opbrengen; 't welk veroorzaakte onuitsprekelijke verbittering tegen de Engelse Natie, en tegen de regering van dezen Staat een opspraak, omdat ze zo lang verzuimde in haar resoluties tot tegenweer en ruptuur, 12.

Engelse zeemacht.

In het laatste jaar van Elisabeth 42 bruikbare schepen; in 1651 reeds 106 sterk bemand; in 1653 waren er 131. Geld ruimschoots door het Parlement verleend. Eenheid en eenvoud in het bestuur; geweldige veerkracht van een revolutionair bewind en van een Cromwell. Na een nederlaag (Dec. 1652) de zeelieden, door pressing, van 15000 op 80000 gebracht. Welwillend en moedig oorlogsvolk; zeer bekwame vlootvoogden, Blake, Honk, Ayscue, Penn.

Nederlandse zeemacht.

De 150 schepen niet geleverd; de vloot bestond uit 80 tot 100 schepen. Vele oorlogsvaartuigen afwezig, vooral in de Middellandse zee. — Bij het gemis van een admiraalgeneraal, de band tussen de vijf Admiraliteiten weg; zodat ze opnieuw gewestelijke inrichtingen waren; de zeeprovinciën breidden haar gezag naar willekeur uit; de landgewesten onwillig en nalatig in het toestaan en opbrengen van de gelden; de bevelen van de Staten-Generaal dikwijls miskend. De schepen, kleiner en ranker, dan die van de Engelsen, met minder en lichter geschut en minder manschappen: het bestuur van het zeewezen had de eenheid en kracht van het Engelse niet; werd niet behoorlijk ondersteund, en was door vele misbruiken belemmerd. In Juni 1653, meer dan 50 schepen in de Engelse vloot beter dan het beste Nederlandse. Enkel vrijwillige werving en geen verbod van de zeevaart en de visserij. — Landsoldaten op de schepen; dikwijls door ouderdom of ziekte onbekwaam; niet gewoon aan de zee en aan het scheepsleven, en na, de tocht, zonder geld of eten, ja bedelende, naar hun garnizoen. — Er werd in de behoefte, zelfs aan kruid en lood, niet naar eis voorzien. Het geld door de meeste Gewesten traag toegestemd en trager opgebracht. De Admiraliteit van Amsterdam eens gedwongen de arbeidslieden op de werf af te danken; die van Rotterdam kon, in 13 maanden, aan de bevelhebbers en matrozen geen betaling doen. Voorts lafhartige kapiteinen. De zeelieden dezerzijds vlugger en bedrevener; de bevelhebbers meer geoefend en bekwaam; vooral had Nederland veel te danken aan de onverzettelijke moed, het beleid, de langdurige ondervinding, en de uitstekende begaafdheden van de luitenantadmiraal Tromp.

349. Bloedige zeeslagen volgen elkaar, bijna zonder tussenpozing, op Nederland behoefde, in moedbetoon, voor Engeland niet onder te doen. Ook waar de overwinning de zijde van de Trompen en de Ruyters verliet, behaalden zij de lof van onversaagde plichtvervulling en van onovertroffen beleid.

5 Aug. 1652. Hevige storm, zodat Tromp met minder dan de helft van de schepen, en de meeste zeer ontredderd, terugkeert; in ongenade. — 26 Aug. De Ruyter overwint, met geringer macht, de Engelsen onder Ayscue; door tegenwind belet in Plymouth de vloot te

vernielen. 8 Okt. nederlaag van De With, grotendeels door plichtverzaking van sommige kapiteins. Tromp in het opperbevel hersteld; 1 Dec. onder zeil; met 90 oorlogschepen; ten geleide van 270 koopvaarders. 10 Dec. Overwinning op Blake, die nanar de Theems vlucht: "de nacht viel ter rechter tijd in tot behoud van de vloot". 1653: 28 Febr. Driedaagse zeeslag van Portland, tussen Tromp en Blake; op de derde dag de helft onzer vloot zonder kruid of scherp, 25 schepen tegen 70; "nog een half uur," schrijft Tromp, "wij zouden al het overige verschoten hebben en apparent in handen van de vijand gevallen zijn." Het voordeel bij de Britten, en de roem gelijk; Tromp had, volgens De Witt, blijkens alle rapporten, "een zonderling conduite en couragie betoond."

12 Juni: tweedaagse slag bij Nieuwpoort: Tromp tegen Monk, 98 tegen 110 schepen, veel beter dan de onze. Nederlaag; de Ruyter betuigt niet meer in zee te zullen gaan, zo de vloot niet geen beter schepen voorzien wordt, 8 en 10 Aug. Slag bij ter Heijde, in het gezicht van de kust; Tromp, met 82 tegen 120 schepen, later door 27 schepen onder de With versterkt, sneuvelt., de overwinning twijfelachtig, maar de vijand gedrongen om de kusten, die hij acht weken als belegerd gehouden had, te verlaten. Nieuwe uitrusting. Sept.: de With, met 84 schepen, brengt 400 koopvaarders in zee en een gelijk aantal binnen. — 9 Nov. Geweldige storm: 15 schepen vergaan of gestrand; 1300 a 1400 man gebleven. — Sept. Wassenaer-Obdam luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland.

350. Desniettemin was het in de Republiek hachelijk gesteld. Schrikverwekkend voor handel en nijverheid de gevolgen van de oorlog. De volksellende werd op rekening van de regenten gesteld. Luide verhief zich de stem van de oranjegezinde burgerij. Vrede, waartoe Cromwell niet ongenegen meer was, scheen buitendien de Staatsgezinden, om een tegenomwenteling te verhoeden onmisbaar en dus, ook op vernederende voorwaarden, welkom.

Vele beroerten in Holland ter bevordering van de Prins tot kapitein-generaal; ten onrechte oproeren genoemd 'enkel van het grauw'. Vooral in 1653, te Rotterdam, Vlaardingén, Amsterdam, Dordrecht, Alkmaar, Hoorn; ook in 's Hage. —

De gemeente allenthalve zeer verbolgen; in de Haag over de verandering van de burgervendels". 12.

In de overige gewesten velen zeer prinsgezind. "De gemeente machtig op de regering ontsteld, roepende gestadig om de Prins. Gehele Provinciën voor de Prins; die van zijn huis hadden in Friesland en Groningen de grootste charges en gouvernement, en, of wel hij nog een kind was, regeerde zijn geest, zodat men geen volk dorst of kon werven, ten ware de Trommelslager ook gebruikte zijn naam". —

In Zeeland de gemeente en de predikanten sterk oranjegezind. De Staten van Holland zonden De Witt en anderen derwaarts (Aug. 1652); maar de gemeente scheen boven de regering gewassen en verscheidene regenten verklaarden de afgevaardigden niet machtig te zijn hen naar behoren te beschermen 24.

1652. Sept. Besluit van Zeeland, dat de Prins behoort voorgeschikt te worden tot "kapitein en admiraalgeneraal; met graaf Willen tot luitenant;" de Gedeputeerden echter "toonden dat zij de Resolutie alleen pro forma dreven; ze wisten in Zeeland geen beter raad tot stilling als geduld en toegeving" Zodanig was de berekening van De Witt niet; veeleer (4 Dec.) sterke Resolutie vaal Holland; "met categorieke verklaring dat zij vastelijk gemeend zijn zich tot de electie van een kapiteingeneraal niet in te laten; directelijk noch indirectelijk in eniger manieren". —

1653. Een memorie van de jonge Prins werd aan de Staten van Holland gepresenteerd; 't was niet op gezegeld papier; ook begon het: *Sijn Hoogheid*. De Raadpensionaris zeide: alle onderdanen van Holland moesten in 't rekwestreren gebruiken gezegeld papier, en in Holland geen Hoogheid absolute te kennen, maar wel *Sijn hoogheid de Prins van Oranje*.

Ellende en verval.

Te Amsterdam 3000 huizen te huur, 600 kapitale, van f 300 tot f 1200 jaarlijks; het gras op de straten; een handschoenmaker, vroeger met 48 knechts, zelf knecht, een handelaar in zwart zijden speldewerk, vroeger met 300 of 400, nu met drie; 12. Het gemeen gevoelen was dat, zonder ander succes ter zee, het met de navigatie, de handel en de Staat gedaan was ". het land was vol van bedelaars — De stoutmoedigheid van de prinsgezinden groeide aan. „Had het, in de Haag aan de burgerij gestaan, zij zonden gaarne de jonge Prins voor Soeverein hebben uitgeroepen. Geheel Holland door was 't meest alzo; hoe men beroerder, ellendiger en armer werd, hoe de gemeente meer riep *Vive le Prince* en geen vrede met Engeland Op wagens en in schuiten werd weerom gesproken dat al het kwaad kwam, omdat er geen hoofd was. Te Rotterdam was de gemeente zo vol murmeratie dat men moest dubbel wacht houden. De prinsgezinden hoopten dat men de Prins tot kapitein en graaf Willem tot luitenant-generaal aannemen zou; zulke discoursen begonnen al zeer om te gaan". Zij wilden alliantie met de verdreven koning van Engeland, die aangeboden had zelf op de vloot te dienen en enige schepen in de Middellandse zee had, maar vooral ook met Frankrijk. Alle prinsgezinden waren hiertoe zeer genegen en daarom was het bij de anderen suspect".

Pogingen tot vrede. —

Engeland wil ook thans niet confederatie, maar coalitie: één volk en één Overheid; tot Gods ere en verzekering van de Protestantse Religie; elke Staat onder zijn municipale wetten en nochtans onder de Regering, uit personen die men van beide Staten daartoe zou kiezen, 12. Deze "woeste voorslag", gelijk van Beuningen schreef, geweigerd zijnde, eiste Cromwell dat men de Prins van stadhouderschap of oorlogscharge. uitsluiten zou: hij kon met deze Staat niet vast gaan, zolang men hier vast bleef bij Oranje, 't welk vast was aan Stuart". Bij de Staten-Generaal ook dit volstandig geweigerd; zodat men, op voordracht van Holland, tot een 'Temperament' besloot, te weten, dat elke stadhouder of kapitein of admiraalgeneraal het verdrag beëdigden zou. De afgezanten belast liever in alles toegeeflijk te zijn, dan een letter te veranderen in dit stuk.

5 April. Vrede van West-Munster. Men won niets dan het ophouden van de vijandelijkheden. De gevraagde schadeloosstelling bijna geheel aan de Engelsen verleend, de Acte van Navigatie in volle kracht; verplichting tot het strijken van de vlag; aldus erkenning van eigen zwakheid en van de overmacht van Groot-Brittannië ter zee .

351. Het schandelijkste beding werd eerst na de tekening van de vrede bekend; de Acte van Seclusie, waarbij de Provincie Holland zich afzonderlijk tot het weren van de Prins van Oranje uit hoge waardigheden verbond. Dit geheim verdrag, tegen de stellig uitgedrukte wil van de overige Gewesten, werd als schreeuwend onrecht tegen het vorstelijk geslacht en de Generaliteit, en als prijsgeving van de Staat aan de eisen van een vreemde Mogendheid, verfoeid. De verbittering. steeg ten top, om het vermoeden dat De Witt, door meesterlijke trek van staatkundige sluwheid, een beding, dat hij woogaf opgedrongen te zijn, zelf begeerd en uitgelokt had.

Acte van Seclusie. Het dringend verlangen van Cromwell (Protector geworden) aan Beverningk reeds de 6 Jan. bekend; het gehoor geven daaraan bij het sluiten van de vrede ondersteld. De zaak (28 April) bij de Staten van Holland gebracht, doorgedreven (1 Mei), onder eed van geheimhouding., terwijl de Acte staande de vergadering opgemaakt en getekend werd. Belofte aan de Engelse regering nimmer de Prins of iemand van zijn linie te verkiezen tot stadhouder of admiraal van de provincie, noch ook te zullen toestaan, zoveel haar stem aangaat, dat hij ooit verkozen worde tot kapiteingeneraal over de Militie van de Staat." Ook Jredecode had voor gestemd; vijf steden ten sterkste er tegen; vooral Haarlem en leiden. — De Acte spoedig bekend; door Cromwell (21 Mei) verlangd, aan wie zij weldra, (12 Juni) overgegeven werd.

Holland gaf voor dat de drang van Cromwell onweerstaanbaar geweest was. De Oranjegezinden zeiden dat "al het werk kwam van hier, niet uit Cromwell, en uit vier of vijf personen welbekend" 12; dat niet zonder doel bij de onderhandeling voor de Generaliteit een zeer bedekte provinciale handel gevoegd was, en dat het bewind tegen de bevolking behoefte gevoeld had aan buitenlandse steun.

„Niet slechts enkele leden van Holland, gehele Provinciën verzetten zich openlijk tegen de Seclusie" ". De verbaasdheid en verontwaardiging ontzettend. "Op wagens en in schuiten werd dit werk zeer odieuselijk uitgelegd; openlijk in de vergadering was dien van Holland toegezegd zij hadden gedaan togen de Unie, tegen eed, tegen ere; zij waren bondbrekers, hadden de duurgekochte vrijheid verkocht aan de Protector, zochten de Prins te dempen en te vervolgen, gelijk Cromwell het Huis van Stuart" ".

17 Juni. Deductie van Holland (meesterlijk gesteld) ter verdediging van de Acte, vermits Holland de volle en absolute Soevereiniteit had, en er zeer wel, zonder laaghartige toegeeflijkheid aan vreemden of ondankbare miskennis van de verdiensten van de Oranje Vorsten, aan wenselijke vrede een offer kon worden gebracht. Opgaaf van hetgeen Oranje aan Nederland gekost had; koopmansrekening, waarbij tegenover het uitbetaalde goud het vergoten bloed niet in tel was. Al de Gewesten hebben die verdediging en de gedane beloften afgekeurd. „Alle de Registers duit Staat, alle de staatswijze genomen besluiten, zo van de (gewesten als van de Algemene Staten, zijn vol van af keuring van 't Hollands gedrag" 3.

Friesland beweerde dat de Acte nietig was; dat de gezanten ter verantwoording moesten worden geroepen, noemde het ongehoorde en prejudiciële resolutie en attentaat Aldaar werd nu in alle Kerken ook voor de Prins van Oranje gebeden, vroeger alleen voor de stadhouder. In Holland de spanning zo groot dat er krijgsmacht ter geruststelling van de regenten vereist werd, en dat, toen de Provinciën de compagnieën om de zeeoorlog naar de kusten gezonden willen terugroepen, de Staten "dit namen alsof teen hun steden wilde ontbloten van militie, om de gemeente tegen de magistraten gaande te maken" 12. — "Alleen het overwegend gezag, de onbezweken moed en 't schrander beleid van De Witt was tegen alle die hinderpalen bestand".

352. Het stadhouderloos bewind werd, vooral in Holland, door de vrede bevestigd. Bij herleving van handel en welvaart, was men tot, ondergeschiktheid meer gezind; ook werd willekeur, bij flauwer tegenstand, minder gevoeld. De magistraatsbestellingen geschieden in de zin van de triomferende partij. Zo was er in Holland rust, althans vergelijkenderwijs met de vorige jaren en met de overige Gewesten. Elders waren de prinsgezinden, óf, buiten bewind, te machtig om niet naar verandering te staan; óf, aan het bestuur, bij gestadig tegenwerking te zwak. Van de eindeloze twist in de Provinciën maakte Holland gebruik om tussenkomst en bemiddeling ten voordele van de anti-stadhouderlijken te doen gelden, terwijl het, door het onvervuld laten der bediening van Veldmaarschalk, nog een waarborg tegen stadhouderlijke invloed verkreeg.

„De bewegingen in Holland hielden, sedert de vrede, bijna, alom op. Men droeg zorg dat er bij de jaarlijkse verandering van de wethouders in de steden, langzamerhand meerder op 't kussen raakten die voor liefhebber van de vrijheid bekend waren". Amsterdam terstond zo opgekomen dat in 't begin van 1655 een orde op het stuk van bruiloften en maaltijden (*lex sumptuaria*) is gemaakt" „ — „Alle de woelerijen, tevoren tegen Holland, waren nu," schreef De Witt (April 1656), „afgekeerd naar de andere Gewesten"

In Gelderland en elders twist, vooral over de aanstelling van de magistraten. Overijssel. De landdag verdeeld; de stadhouderlijken te Zwolle, de anderen te Deventer, wierven oorlogsvolk tegen elkaar. — 14 Okt. 1654: de jonge Prins te Zwolle tot stadhouder benoemd, met Prins Willem tot luitenant „De meeste stemmen waren bij die van Zwolle en volgens alle orde en vorm van regering moest de pluraliteit worden gevolgd" 12. Desniettemin opgeworpen

geschil. Ten laatste de uitspraak gesteld aan de Staten van Holland; 8 Aug. 1657, verkiezing van de luitenant-stadhouder vervallen; die van de Prins van Oranje gelaten in waarde of onwaarde, naar het oordeel van hen die bij zijn meerderjarigheid in de regering zouden zijn. Stad en Lande. Insgelijks hevige geschillen. „De Landdag meer een bataille als een vergadering” 12.

Febr. 1655. Gedeputeerden van de Staten-Generaal derwaarts, vele moeilijkheden. 7 juli; conferentie, „waarin De Witt special ijk zich heeft getoond met zulken ijver en dexteriteit dat hij partijen wederzijds heeft gedisponeerd tot submittie of compromis” 12.

Veldmaarschalk. 3 Sept. 1655: Brederode sterft. — Conciliatie of Harmonie {„bij sommigen Arminanerij genoemd, omdat het zeer bevestigde de vrije wil van de Provinciën tot bepaling van de hoge ambten” 12.

a. Vernietiging van de Resolutie van 18 Aug. 1650 (§ 315), „dat geen Provincie mocht doen separate cassatie van oorlogsvolk;” b. royeren van alle geschriften, protesten en dergelijke rakende 't werk van de Seclusie, c. vernietiging van de keuzen van stadhouder en luitenant in Overijssel, geen Veldmaarschalk of hoofd van de militie te gelijk stadhouder, ofschoon Prins Willem (dien men gaarne van de Oranjepartij wilde aftrekken) casu quo zijn stadhouderschappen zou mogen behouden; d. eed van de Veldmaarschalk op het traktaat met Engeland. Zeeland tekent protest aan; gelijk het ook bij alle de prinsgeneigde personen werd afgekeurd. Op de Landdag in Friesland niet veel approbatie ”.

1657. Raadplegingen over de aanstelling. — Holland (bij Missive van 23 Jan.) eist keus bij eenparigheid; geen perpetueel overhoofd, een veldheer telkens voor iedere veldtocht. Zo de Provinciën bij overstemming te werk gaan, zal het deze infractie van recht en gerechtigheid niet gedogen, maar een provinciaal overhoofd over de Militie ter bezoldiging van Holland aanstellen 19. —

18 Febr. 1657. Friesland verlangt overeenstemming; a. alle de zaken aan de Generaliteit bij de Unie gedefereerd (behalve de punten stellig uitgezonderd) worden tot dispositie van de meeste Provinciën gesteld; b. de veldmaarschalk ontvangt commissie van de Staten-Generaal; doet eed alleen aan de Generaliteit en liet. ambt strekt zich uit over de Militie van alle de Provinciën: e. Holland zelf heeft (13 Febr. 1651) bepaald dat de hoge militaire charges ter begeving van de Generaliteit blijven. In vreedestijd moet om oorlog worden gedacht; ervaring,, gezag en aanzien niet als door lange diensten en continuele bediening verkrijgbaar. Stad en Lande achten Hollands “maximen van gevaarlijke consequentie, waardoor de Unie staat ontbonden en de algemeen defensie ontzenuwd te worden.” Gelderland desgelijks. — 17 Mei; deductie van Holland. En daarbij bleef het.

353. De vrede bracht geen verstandhouding of overeenstemming met. de Protector in de buitenlandse aangelegenheden te weeg. Veeleer werkte erom wen, door Spanje te beoorlogen, mee tot de sloping van het bolwerk dat tegen Frankrijk, in het belang van Engeland, had moeten worden versterkt. De handel werd op velerlei wijs benadeeld 1 ook door Frankrijk, totdat de moedige houding van het Gemenebest. een einde maakte aan onrecht en geweldenarij.

1655. Cromwell in oorlog tegen Spanje; sluit een verbond met Frankrijk; verovert Jamaica en bemachtigt Duinkerken, voor het bezit van de Spaanse Nederlanden zo gewichtig 264): „met de oorlog vermeerderde het opbrengen en aanhalen van. Nederlandse schepen.” 12. Geen beter waarborg voor Englands revolutionair bewind dan zo men, door verbintenis met Frankrijk tegen Spanje, aan de Stuarts en hun aanhang alle hoop op Franse ondersteuning ontnam. De staatskunst van Cromwell is verklaarbaar; maar de Nederlandse Republiek was er het slachtoffer van 96”.

De onenigheden met. Frankrijk wegens de koophandel liepen in 1655 en 1656 vrij hoog. Dit Rijk had, volgens zijn regel que le robe d'ennemi confisque celle d'ami, vele onzer schepen

met Spaanse goederen geladen verbeurd verklaard. Noch Engeland, noch Frankrijk gedoogden de regel vrij schip, vrij goed: maar Engeland met het schip doorvaren; terwijl de Franse regel en wet veel scherper en ondraaglijker was: goed en schip waren verbeurd" 5. —

Van 1641 — 1657 waren 320 schepen genomen: een waarde van 20 à 30 miljoen, benige orde hiertegen gesteld; maar, bij de uitvoering, werd men met beloften gepaaid. Brieven van retorsie: de Ruyter, in zee gezonden, overmeestert twee Franse kapers: in Frankrijk beslag op alle Nederlandse vaartuigen; over en weer overmeesterde men de schepen. 1657. April: zending van de Thou naar 's Hage; eist teruggave en straf van de Ruyter. Voorslag van Holland ter (generaliteit om, ten einde recht te verkrijgen, de Franse waren te verbieden, de Franse schepen in beslag te nemen, en de vloot van 48 schepen met 12 schepen te versterken. In Holland zonder uitstel beslag op alle goederen, wisselbrieven en schulden; de invoer van de Franse waren verboden, over het bezetten van de Franse havenen geraadpleegd. Resolutie van de Algemene Staten, genoegzaam overeenkomstig met Holland ". — Juni toenadering van de Fransen: verdrag hij de Koning bekrachtigd, waarbij de Staten verkrijgen al wat zij konden verlangen 9.

1657 Geschillen met Portgeval over Brazilië. Nov. Oorlogsverklaring; Friesland, alleen tegen, beweert dat er eenparigheid vereist wordt; de anderen: dat, volgens de Unie, als de Staat, in of buiten Europa, aangetast wordt, geen Gewest hulp weigeren mag. 9. Overmeestering van een deel van de Portugese suikervloot door Wassenaer.

354. Het evenwicht in het Noorden liep, door de ontwerpen van de heldhaftige en oorlogzieke koning van Zweden, gevaar. De Zweedse macht zou, naar het scheen, ook in Duitsland aan de Baltische zee worden gevestigd; Denemarken werd bijkans met vernietiging bedreigd; ook zouden Engeland en Frankrijk de voorspoed van een bondgenoot, welken zij tegenover Brandenburg en Oostenrijk behoeften, niet ongaarne hebben aanschouwd. De Witt wist echter met de Franse en Engelse gezanten een verdrag te bewerken, waardoor aan de oorlogvoerende vorsten (op voorwaarden welke Denemarken, aan zichzelf overgelaten, nooit verkregen zou hebben), de vrede, met behulp van de Nederlandse zeemacht, opgelegd werd.

Onrust in het Noorden, door de pogingen van Karel Gustaaf (reg. 1654-1660) die, met verovering van Polen en Denemarken, het vormen van een machtige Noordse Monarchie ten doel had. Vermeerderende bezorgdheid van de Staten Generaal.

1655: de Koning overmeestert een groot deel van Polen en belegert Dantzig, korenschuur van Nederland. 1656; vloot van 42 schepen onder Wassenaer, (27 Juli; voor de stad. Sept.: vrede van Elbing: Dantzig beschermd; de vrije handel in de Oostzee bevestigd.

1658: Karel rukt tegen Denemarken op, en noodzaakt tot de vrede van Rotschild (26 febr.), met het beding „nooit te gedogen dat een vreemde oorlogsvloot door Sont of Belt in de Oostzee kome". Ook hiermede onvoldaan, hervat hij weldra (Aug.) de oorlog, belegert Kopenhagen; de val van Denemarken nabij. IJlings besluiten de Staten-Generaal, op voorstel van Holland, tot krachtige hulp. — 8 Nov.: Nederlandse vloot, van 35 schepen, onder Wassenaar, opent de Sont. De Zweedse vloot, onder Wrangel, verslagen: Wassenaar, door voeteuvel gekweld, zat rustig op het dek, door zeven vijandelijke schepen omsingeld, en met 80 doden of gekwetsten en vijf of zes voet water; in dezelfde nacht braken de Zweden het beleg op 2 . De vloot bleef en de zeelieden werkten mede ter verdediging vaar Kopenhagen, bij vernieuwde aanval (11 Febr. 1659). — De na-ijver van de Engelsen in de gebeurtenissen van het Noorden onmiskenbaar 2. Engelse vloot naar de Oostzee.

20 Mei: vloot van 40 schepen, met 4000 landtroepen, onder de Ruyter insgelijks derwaarts, Oorlog met Engeland en wellicht niet frankrijk scheen te kunnen uitbarsten. 21 Mei: Haags Traktaat tussen Engeland, Frankrijk en de Republiek; bemiddeling, op de voet van de Rotschildsche vrede; met te niet doening van het verbod omtrent de Sont. Tegen de Koning die weigerachtig mocht zijn, zal dwang worden gebruikt. — Klacht vanwege Denemarken,

maar volkomen vredebreuk met Zweden was ongeraden en Denemarken had reden om erkentelijk te zijn; Frankrijk en Engeland zonden, bij hoger eisen van het Gemenebest, de rust in het Noorden, met exclusie van dezen Staat, hebben bewerkt. Gedurig uitstel van de vijandelijkheden; maar, na vertrek van de Engelse vloot en bij voortdurende weigering van Zweden, (10 Nov.) landing van de Ruyter op Funen (24 Nov.); hardnekkige en bloedige slag, de hoofdstad Nijborg overmeesterd. „De Denen gaven aan de Nederlanders de eer dezer overwinning en de Zweden getuigden dat zij het waren die hun de doodsteek hadden geven” 1. — Aldus de vrede voorbereid, na de dood van Karel Gustaaf (23 Febr.), te Oliva (3 Mei) tussen Polen en Zweden, en te Kopenhagen (27 Mei) tussen Zweden en Denemarken, onder bemiddeling van Frankrijk en van de Zeemogendheden, gesloten.

355. De Republiek was meer op uitbreiding en handhaving van invloed, dan op versterking en beveiliging van eigen grenzen bedacht. Geschillen van de stad Munster met de twistzieke Bisschop hadden, door tijdige hulp, in haar belang en even daardoor in het belang van de Republiek, kunnen worden beslist. Het weigeren van onderstand, voor een dezerzijds aangemoedigde tegenweer, deed de stedelingen bukken. "Waar de Staat het meest toegankelijk was, zou men in de vriendschappelijk gezinde stad een nuttige bondgenoot gehad hebben; thans schiep men zich aldus op een gevaarlijk punt een getergde en wraakzuchtige vijand.

1657. Munster, door de Bisschop belegerd, wendt zich aan de Staten-Generaal; deze zenden troepen, wier wannadering een vergelijk bewerkt (21 Okt.) De Magistraat verklaart valleen aan haar Hoog Mogende de behoudenis van de stad schuldig te zijn" ". — 1658. Munster, op voorspraak van de Staten-Generaal, opgenomen in d' alliantie met de Hanzensteden. — 1659. Nieuwe onlusten en beleg. Friesland is voor hulp. 1660. De stad wil zich onderwerpen aan de Staten-Generaal: een voorslag bij de meeste Provinciën smakelijk; niet bij Holland. Friesland wil dat men de stad gewapenderhand ontzette en, volgens Zeeland, is zij „door de belofte en op vertrouwen van deze Staat in dit beleg gebracht: zo men haar niet helpt, zou haar bloed op ons druipen. Gelderland, Overijssel en Stad en Lande verschilden niet veel daarvan. Holland zeide, men kon geen oorlog resolveren als met gemeen stemmen van de Bondgenoten, en toonde zich schuw. De voornaamsten, en speciaal de Raadpensionaris, itereerden en verzekerden gedurig dat deze Staat niet een paard zou zadelen voor Munster” 12.

Gedurig uitstel en toch schijnbare bemoeiing, om de gemoederen tot bedaren te brengen; want niet weinig opspraak was bij de algemene man dat men de stad alzo lieten verzuimde" — 26 Maart 1601. Munster capituleert.

c. 1660-1672.

356. De weeroprichting van de troon in Engeland, verblijdend na zoveel twist en jammer, was, zo voor de Verenigde Nederlanden als voor het protestantse en vrijheidlievend Engeland zelf, niet zonder gevaar! Vooral om de persoonlijkheid van Karel, Rooms en Fransgezind, en die voor zingenot alles, ook de hoogste belangen van zijn Rijk, veil had. Reeds daarom had men tegen de weifelingen en afwisselingen van zijn inzichten en wensen geen waarborg. Daarbij had de terugkeer des konings voor de Staatsgezinden een eigenaardig en zeer groot nadeel. Engeland was hun steunpunt geweest; nu werd het de toevlucht van de stadhouderlijke partij. Gelijk vroeger uitsluiting, evenzo zou nu wellicht verheffing des Prinsen van Oranje worden gevegd. Nabij aan hem verwant, gedachtig aan de beledigingen die hij zelf, in vernedering en ballingschap, van het stadhouderloos bewind ondergaan had, zou de vreemde

Vorst niet ongaarne een gelegenheid aangrijpen om, met de stadhoudersgezinden, de val van de aristocratische, partij te bewerken.

1660. Mei. De Monarchie (nadat Cromwell, in 1658 gestorven, door zijn zoon Richard opgevolgd was, maar niet vervangen) onder nationaal gejuich hersteld. Ook in Nederland de vreugde bij de talrijke prinsgezinden algemeen; om het gunstig voorteken dezer verheffing zonder slag of stoot. Ook anderen zagen deze verandering niet ongaarne; de Nederlandse Republiek had aan Cromwell weinig verplichting; de liefhebbers van de vrijheid (§ 332) konden over zijn vrijheidsliefde niet roemen, en door de Acte van Navigatie had hij de gunst ook van de voorstanders van de Acte van Seclusie verbeurd. — 1660 2 Juni. Karel II vertrekt van Scheveningen: in Holland koninklijke ontvangst, zodat men een eigen Soeverein niet meer zou hebben kunnen doen" 12. Evenwel het is Karel niet ten kwade te duiden, zo hij van de onbaatzuchtigheid dezer goede sier niet overtuigd was.

Karel II lichtzinnig en zedeloos, wiens staatkunde aan zijn hartstochten ondergeschikt was; van oorlog en Parlement afkerig, wanneer hij in zijn weelderige rust gestoord werd, en die voor geld, ten dienste van Lodewijk XIV, het evenwicht van Europa en de onafhankelijkheid van Engeland prijs gaf. Zelf heimelijk Rooms Katholiek en jegens de Presbyterianen ondankbaar, begunstigt hij de Episcopale kerk. Omtrent de bedoelingen van zodanig koning over een op Nederland na-ijverig volk, kon men in de Republiek niet onbezorgd zijn. 'De Natie jaloers, veranderlijk en corruptibel, de koning, naar veler opinie, meer naar het Pausdom dan naar de Reformatie overhellend" 24. — In 1664 geeft Karel aan Lodewijk in de Spaanse Nederlanden *carte blanche*. 26.

357. Tegen deze vijandelijke gezindheid, die in de bestendigen na-ijver van de Engelsen tegen de Republiek, als handelsmacht en zeemogendheid, steun had, scheen, in de vriendschap van Frankrijk alleen, voor De Witt een waarborg te zijn. Daarop was uitzicht, want Frankrijk had nu, om de Republiek aan Engeland te onttrekken, bij de instandhouding van het stadhouderloos bewind dubbel belang. Maar dit bondgenootschap was even gevaarlijk als onmisbaar. De vrede van de Pyreneeën had het bewijs geleverd van Spanje's machteloosheid; de krachten van de Franse Natie, waartegen geen andere Mogendheid bestand scheen, stonden ter beschikking van een jeugdigen Vorst, voor wie overmeestering van België in verband met het streven naar een soort van Europese dictatuur was. Hoe eer hoe liever begeerde hij voldoening aan dien aanvankelijke eis. Maar werd hij niet hierdoor reeds meester van de Republiek? Zou hij niet, zodra dit gelukte, ook zonder inlijving, de wet voorschrijven aan de aldus weerloos geworden Staat? Een verschieft te meer dreigend, naarmate, in die uitgestrekte en volkrijke monarchie, handel, landbouw en fabriekwezen, onder een welgeregeld bestuur, telken jare aanwas en ontwikkeling verkreeg.

1659. 27 Nov. Vrede van de Pyreneeën tussen Frankrijk en Spanje. Voor Frankrijk zeer gunstig. a. Ontwikkeling van het geografisch militaire stelsel; vooral aan de Duitse en Nederlandse grenzen, aanwinst van belangrijke positiën ter verdediging en ook tot aanval. b. Huwelijk van Lodewijk XIV met de Infante Maria Theresia. Bij waarschijnlijke ontstentenis van mannelijk oir, was het op de Spaanse successie, al deed men daarvan plechtige afstand, gemunt.

1661. Kardinaal Mazarin sterft. — Na velerlei onrust en oorlog het bij Frankrijk in rust en vrede en telkens toegenomen macht en luister; met gevestigde staatseenheid, vorstelijk alvermogen, voortreffelijk leger, uitmuntende veldheren (Condé en Turenne), scherpziende diplomaten (Lionne), een financier als Colbert. Met een verbazende kracht om zich in verderen oorlog als opperbeieder in Europa te doen gelden. Maar oorzaak en aanleiding tot oorlog ontbrak. De traktaten van Westfalen, van de Pyreneeën en van Oliva hadden de onafhankelijkheid van het Rijk tegen de Keizer, de meerderheid van Frankrijk over Spanje, het overwicht van Zweden op Denemarken beslist. De jeugdige Franse Vorst evenwel wilde geen

rust. De Spaanse successie gaf, ter verbreking van het met zoveel moeite en arbeid tot stand gekomen evenwicht, een veelbelovend verschieft 26.

Zelfregering van Lodewijk XIV; van 1661-1667 met veel bedachtzaamheid en matiging. Frankrijks toenemende macht. Financiën: in 1661, inkomsten 54 miljoen, waarvan slechts 31 in de schatkist kwamen, en de schuld 451 miljoen; in 1667, de schuld grotendeels afgedaan; inkomsten 95 miljoen; voor de schatkist 63. Marine: in 1661, 18 schepen; in 1667 reeds 59. Ook na de vrede, staande legermacht van 125,000 man. — Menigvuldig diplomatiek overleg. Vernieuwing van het in 1658 gesloten Rijnverbond, dat althans in het westelijk gedeelte van het Duitse Rijk een invloed gaf, minstens aan het gezag des Keizers gelijk. Alles inzonderheid met het oog op de Spaanse erfenis (§ 297).

358. De toekomst werd voor het aristocratisch bewind zeer zorgverwekkend. Bezwaren en gevaren deden met toenemend verlangen naar verandering uitzien. In Friesland en Groningen werd straks, bij het overlijden van Willem-Frederik, het stadhouderschap bevestigd. De moed van de Oranjegezinden werd door het zien op Engeland, vooral ook door het zien op de veelbelovende Prins, die weldra geen kind meer zijn zou, verhoogd.

Na dode van Willem-Frederik (1664) werd, tegen de raad van de Hollandse partij, aan zijn zoon Hendrik-Casimir II (1657 — 1696); onder voogdijschap van de moeder Albertina, dochter van Frederik Hendrik, de survivance verleend. Zelfs de magistraatsbestelling werd, gelijk aan de twee laatste stadhouders, aan haar overgelaten. Enige in de steden waren genegen om dit rept aan zich zelve te nemen en octrooi te verzoeken van de Staten, maar de meeste regenten waren aan het stadhouderlijke Huis gehecht 12.

Van Willem III getuigen reeds in 1660 de Staten van Zeeland: „men kan van nu af klaarlijk zien, dat God de Heere verscheidene goede deugden en gaven in hem gelegd heeft, en particulierlijk een goedaardig en medegaand naturel, wel overeenkomend met het humeur van deze Natie.” Wat aan opvoeding ontbrak, werd door de voortreffelijkheid van aanleg vergoed; door schrandtheid, gevatheid en zelfbedwang. De predikant Trigland verraste hem meermalen geknielend en biddende dat hij mocht worden een zuil voor de godsdienst en een voedsterheer van de Kerk.

De Franse gezant schrijft in 1660: “ofschoon eerst tien jaar oud, is hij de erfgenaam van de volksliefde voor het Huis van Oranje. Verkrijgt hij eenmaal de waardigheden van zijn voorzaten, hij zal, indien hij het begeert, Soeverein kunnen worden van deze Staat, ook door de hulp die hem uit Engeland niet kan ontbreken. Het is zaak zijn gemoed niet tegen ons te verbitteren, waarin zich reeds enige fierheid openbaart.” "In 1661: „het kleine Prinsje belooft reeds veel,” In 1603: “hij belooft iets groots te zullen zijn.”

259. De Witt wanhoopte niet in Lodewijk XIV een steun voor de stadhouderloze regering te behouden, zonder voor zijn dringen en drijven ter uitbreiding van het Franse gebied tot aan de grenspaal van het Gemenebest te zwichten. Frankrijk, dus berekende hij, zou niet dulden dat, door de val van de staatsgezinde en nu ook uit noodzaak enigermate Fransgezinde partij, de Republiek aan Engelsen invloed ondergeschikt werd. Engeland kon evenmin lijdelijk aanzien dat, door de overheersing van de Spaanse Nederlanden, het lot van Holland aan Frankrijks willekeur verbleef. Deze vastheid van overtuiging werd de grondslag van een diplomatie, niet krachteloos, maar die op dezen haar enigen steun, in het weerstaan van de Fransen toelag op België en in het vasthouden aan een impopulaire staatsvorm, soms al te gerust was.

§ 333. — De Witt had een dubbel gevaar te ontwijken. Hij was voor Alliantie tegen Frankrijk tussen de Keizer en Spanje (in verstandhouding met de Oranjegezinden) beducht. Door begunstiging van de ontwerpen van Lodewijk XIV raakte de veiligheid van de Republiek op het spel; maar door voet te geven aan Spaanse invloed, bereidde hij zijn eigen val en een vredebreuk met Frankrijk heilloos ook voor de Staat 26.

360. Op aandrang van sommige Gewesten werd nu, ook door Holland, aan de Prins van Oranje, een schijn althans van belangstelling en welwillendheid betoond; maar tevens was De Witt op voorkomen of bedwingen van al wat naar stadhoudersgezindheid geleek, ijverig bedacht. Met Engeland sloot men een naar de omstandigheden gewijzigd verdrag; niet evenwel eer dat ook met Frankrijk de alliantie vernieuwd was.

1660. 2 Juni. Karel II vertrekt van Scheveningen: "in Holland koninklijke ontvangst, zoals men een eigen Soeverein niet meer zou hebben kunnen doen." — 15 Juni: uitnodiging van Amsterdam en Haarlem aan de Prins en zijn moeder om hun steden te bezichtigen. Aug. voorstel van Zeeland om de Prins te designeren tot stadhouder van Holland en Zeeland en tot kapitein en admiraalgeneraal van de Unie, zonder de actuele bediening vóór hij achttien jaren oud is en zonder luitenant, en om tevens met ernst op zijn opvoeding te letten. De Staten van Zeeland, *en corps*, in de Vergadering van Holland (Sept.) om deze propositie aan te dringen. — 8 Sept. Friesland wil insgelijks denominatie tot kapitein en admiraalgeneraal. Holland, op verzoek van de Prinses-douarière, besluit (25 Sept.) de educatie te behartigen, „om heul bekwaam te doen worden voor de hoge charges bij zijn voorouderen op commissie van de Staten bekleed,” bij resol. van 29 Sept. de Akte van Selusie (§ 351) gehouden „voor gemortificeerd en van geen kracht, waarde of effect. De Prinsessen erkentelijk; uit Holland alleen benoemd die met het toezicht over de Prins zouden belast zijn: Zeeland, aldus vernederd, ofschoon deze Provincie het ijs gebroken had ”.

29 Juli. Resolutie van Holland „alle Acten en Commissiën van ambten, officiën, staten en bedieningen verleend bij provisie en tot weerzeggen.” — Alle ambtenaren los en wederroepelijk; „wijde deur tot willekeurige afzettingen.”

Troepen naar Utrecht (alwaar, volgens de Regenten, politieke zaken op de kansel werden gebracht); twee ijverige predikanten (Van de Velde en Teellinck) ontslagen; gelast, bij briefjes van de Vroedschap om, vóór zes uur, de stad, en van de Staten om, binnen 24 uur, de Provincie te verlaten. — Kerkgebeden. De aloude volgorde („de Staten-Generaal en de Raad van State; onze Gouverneur; de Staten van dezen Lande”), volgens Holland wanvoegelijk, dus veranderd (13 Maart 1663): "De Staten van Holland en West-Friesland, zijnde onze wettige hoge Overigheid, de Staten van de andere Verenigde Provinciën, hun Bondgenoten; en derzelve gezamenlijke Gedeputeerden ter Staten-Generaal en in de Raad van State." Deze wijziging om a. de provinciale Soevereiniteit te bevestigen, b. het gebed voor de Prins van Oranje te beletten. Behalve Utrecht, tegenstand van alle de Gewesten, op grond dat aldus aan de waardigheid van de Staten-Generaal te kort gedaan werd, dat zodanige verandering niet aan de willekeur van een Provincie stond, en dat alles blijven moest bij het gebruik van over de 80 jaren, volgens de linie en de Liturgieën in 1618 en 1619 bevestigd. Holland volhardt: de Friese kerken beklagen zich bij de Hollandse Synoden over het nieuwe formulier: Holland verzoekt (17 Juli) de Staten van Friesland orde te stellen "dat de correspondentie van de kerken voortaan niet meer zo groflijk misbruikt moge worden, opdat Holland zich niet genoodzaakt vinde die af te wijzen en op te zeggen." — "Het scheen die van Holland aan de hartader te raken" 12.

1663. 19 Juli. Akte van Indemniteit, aan allen wie, om voorstellen, vertogen, raad of besluiten, tot handhaving van de tegenwoordige Regering en behoudenis van de vrijheid, nadeel in lijf, goed, ambt of ere, mocht overkomen.

1661. 6 Aug. Verdrag met Portugal, waarbij Brazilië voor 8 miljoen afgestaan wordt. Holland had het "zeer geurgeerd; Gelderland, Zeeland, Utrecht, Stad en Lande van tegenovergestelde mening; willende hebben restitutie van Brazilië" 12. — "Gelderland en Zeeland lieten aantekenen dat de conclusie, ter Generaliteit doorgedreven, een resolutie was van vijf Provinciën tegen d'orde van regering" 12.

27 April 1662. Traktaat met Frankrijk; handhaving van elkaars gerechtigeden, in handel, zeevaart en ook in visserij; over welk laatste punt geschil met Engeland was. Misnoegen van Karel II; "het grievede hem," voegde hij de Fransen gezant toe, „dat de koning de vriendschap van de Witt en zijn aanhang boven de zijne verkoos” 12. — Lodewijk XIV wenst gelijk de Staten-Generaal Hendrik IV als vader bemind hadden, door hen als zoon te worden geliefd; maar hij alleen, door gelijke alliantie met een ander Vorst zou zijn hartelijkheid verloren kunnen gaan 26.

1662. Engeland. Onderhandelingen; dezelfde aanmatigheden als ten tijde van Cromwell, omtrent visiteren in zee, visserij, navigatie en handel, ten koste der

Republiek, met onwil tot wederzijdse garantie. — 14 Sept. Verbond van vriendschap.

361. Het traktaat met Frankrijk werd door onderhandeling over België gevolgd. Minder om tot overeenkomst te geraken, dan ter navorsing van elkaars gezindheid; vooral ook, door De Witt, om de beoogde inlijving te beletten, te verschuiven, te beperken; door Frankrijk, om de lijdelijkheid van de Republiek te verwerven, zo niet te bedingen. wederzijdse voorstellen werden ter wederzijdse toetsing te berde gebracht; totdat Lodewijk (voor de Republiek, verzwakt door verdeeldheden en bedreigd door Engeland, minder beducht) de onderhandeling die hij nu bijkans overtollig achtte, wel niet afbrak maar slepende en weldra slapende hield. Aldus streefde hij naar het steeds in het oog gehouden doel, met behoedzame en des te zekerder tred.

1660. Juni. De echtverbintenis van Lodewijk (S 357) was geschied onder afstand van de erfrechten op elke aanhorigheid van de Spaanse kroon. De koning ziekelijk; de erfprins, een kind, desgelijks. Lodewijk zond reeds in 1661 een gezant naar Spanje over het herroepen van de afstand; tevergeefs. Nu beweerde hij die belofte nietig te zijn; a. geen huwelijksakte mocht aan de grondwetten van de Monarchie derogeren; b. de formaliteiten waren niet vervuld; c. de bruidschat niet uitgekeerd. —

26 Dec. 1662. de Estrades naar 's Hage, om a. toestemming en garantie voor de overeenkomst waarbij Karel II (27 Okt.) Duinkerken aan Frankrijk verkocht had; b. de zaak van de Spaanse Nederlanden op het tapijt te brengen. 1663. 30 Maart. De Witt neemt het initiatief, komt terug op de ontwerpen tijdens Frederik Hendrik (§ 283). België een Republiek, (naar de wens van Richelieu, § 273, en het voorbeeld van de Zwitserse Kantons). Reeds nu zou men, indien er opstand uit eigen beweging ontstond, hulp verlenen; later, als de koning stierf, tot afscheiding opwekken; wanneer ook de erfprins overleed, dwingen; in dit geval zodat èn Frankrijk èn de Republiek zich een deel van het naastbij gelegene toeëigenen zou; alles dezerzijds in de onderstelling van de bewijsbaarheid van het recht van de Franse koningin, en met waarschuwing dat, zo Frankrijk hierin niet berustte, men wellicht de voorstellen van Spanje tot nauwe verbintenis van de 17 Provinciën aannemen zou. —

Geheime autorisatie van Holland op De Witt om aldus te handelen; onder voorzorgen tegen het overbrengen van koophandel en handwerken naar de zuidelijke Nederlanden, en tegen het graven van nieuwe vaarten. — Nader plan van Lodewijk, om, terstond bij de dood des konings, België te bezetten; op grond, zo het heette, van een Devolutierecht, in sommige dier Gewesten, waardoor de kinderen van een eerste huwelijk die van een tweede zouden uitsluiten; een beweren dat hij in Maart 1662 in Spanje voordragen liet. — Volgens De Witt, verwarring van kroonrechten niet overeenkomsten van bijzondere personen; een nieuw plan en alleszins geschikt om een verbond van de Republiek met Spanje te bewerken. Amsterdam wilde ook geen meerder toegeeflijkheid (Febr. 1664). Lodewijk geeft last de onderhandeling te rekken.

TWEEDE OORLOG TEGEN ENGELAND.

362. De Republiek, terwijl ze tegen Frankrijk voorzorgen nam, werd door de wangunst van de Engelsen en de haat van Karel II, gewikkeld in een vreselijke oorlog; te gevaarlijker voor De Witt, omdat de aanval meer bepaaldelijk gemunt was of scheen op het stadhouderloze bewind. De onrechtvaardigheid van de vredebreuk werd geëvenaard door de trouwloosheid waarmee men, reeds lang vóór de oorlogsverklaring, de vijandelijkheden begon.

Oorzaken. Na-ijver in Engeland wegens de bloeiende handel; vete des konings en van een koningsgezind Parlement tegen de Witt; ingenomenheid van de (na 1660 opnieuw veelvermogende) Episcopale Kerk tegen een presbyteriaanse Republiek; wens om de Prins van Oranje in het bewind te brengen

Trouwloos en verraderlijk begin. Reeds in 1661 gewelddadigheden op de westkust van Afrika; in 1664, overmeestert Holmes met 22 oorlogschepen een aantal onzer bezittingen in Afrika en Amerika (Goederede, Nieuw-Nederland, Tabago, St. Eustatius); een vloot onder de hertog van York brengt 130 schepen op; alle Nederlandse koopvaarders in de Engelse havens in beslag genomen. — Hiertegen uitrustingen; 15 Mei, Resolutie van de Staten-Generaal om 30 schepen te bouwen. — Aug. Geheime zending van de Ruyter ter herrening van de verloren overzeese bezittingen; grotendeels wel geslaagd. 23 Dec. De Smyrnase retourvloot door de Engelse aangetast en dapper dezerzijds verdedigd.

Het zeewezen in Engeland, vooral na 1660, in uitnemende toestand. — In de Republiek ook veel verbeterd. Vroeger, grotendeels gehuurde koopvaardersschepen; ervaring van het nadelige hiervan; daarom, reeds 1653 1654, in elf maanden 60 schepen gebouwd. Nu insgelijks (Dec. 1664) bevel tot aanbouw van 24 schepen; in Juni 1665 gelijk getal; in 1666 nog 12, onder waarborg van Holland, Merendeels groot, zwaar en sterk gewapend. — IJver van de Admiraliteiten, ook van de Friese; de Amsterdamse (sedert 1661 de voornaamste) leverde 2/3 van de schepen. —

Nederland, de algemene timmerwerf van Europa en stapelplaats van handel en welvaart; dus ruime gelegenheid tot aanbouw, uitrusting en bemanning; doorgaans overvloed van zeelieden, veel uitheems bootsvolk; de officieren en onderofficieren bijna allen Nederlanders. Bij gebrek aan matrozen, koopvaart en visserij verboden (in dezen oorlog gedurende twee volle jaren.) In 1665 de vloot bemand met 21.631 koppen. — Oprichting van regimenten mariniers en scheepssoldaten. — Na de hevigste gevechten was telkens de vloot in weinige weken en zelfs dagen gereed om zee te kiezen; commissarissen van de Admiraliteiten in de havens en zeegaten; welvoorzienige magazijnen. — Bereidwilligheid van de Algemene Staten en van de bijzondere Gewesten. Het gemis van een admiraal-generaal (§ 348) gedeeltelijk vergoed door de ijver van De Witt; hij drong ter Generaliteit en in Holland, bij het Gewest en bij de Steden, tot toestemming en opbrengst van de gelden; hield onafgebroken briefwisseling met de leden van de Admiraliteiten; ten volle met de aangelegenheden van de zeemacht bekend, zorgde hij, in dringende nood, voor spoedig herstel. Betere wapening van de schepen, vermeerdering van de officieren en andere nuttige maatregelen; ook de verheffing van de Ruyter, en de tocht naar Chattam. — Zeehelden: Kortenaar, de Van Nessen, Van Gent, de Evertsen, De Vries, vooral Cornelis Tromp en de Ruyter, schrik des groten Oceaen. — In het algemeen overtrof de Engelse zeemacht de onze.

Bondgenoten. — Engeland gebruikte de Bisschop van Munster. De machtige Oranjepartij, (hoewel aan het Vaderland, zelfs onder een bewind waarvan zij afkerig was getrouw) zag ook in een afgedwongen vrede met Engeland een middel tot eigen triomf. —

De Republiek sloot (Febr. 1666) een traktaat met Dene marken, offensief tegen Engeland, en (16 Febr.) een defensief traktaat met Brandenburg. Frankrijk telkens gereed in zover hulp te verlenen, als om de Witt staande te houden, vereist werd.

363. Bij de overmacht van de Engelsen ter zee kwam de onverhoedse inval van de Bisschop van Munster. De wrange vrucht van de verwaarlozing van de landmacht werd in snelle voortgang van zijn stroopbenden openbaar; misnoegen en verlegenheid zouden tot een omwenteling, in stadhouderlijken zin, geleid hebben, zo niet Frankrijk, toen tot bijstand gereed, de Bisschop tot vrede gedwongen en, door oorlogsverklaring aan Engeland, de Staatsgezinden opgebeurd had.

1660. 13 Juni. Wassenaer tegen York (103 schepen, 4869 stukken, en 21000 man, tegen 109 schepen, 4192 stukken, en 21000 man.) De admiraal springt in de lucht; 17 schepen en 4000 man verloren. — De Ruyter, luitenant-admiraal.

14 Aug. De vloot in zee; 93 schepen; 9 Sept. geweldige storm, de meeste schepen beschadigd. 29 Sept. storm. Okt. terugkeer, na 18 dagen de Theems gesloten te hebben.

Munsterse OORLOG. Vroegere geschillen (§ 355); in 1664, (4 Juni) ontweldiging onder aanvoering van Willem Frederik, van de, door Munster wederrechtelijk in bezit genomen, Dijlerschans. 1665. 19 Sept. Oorlogsverklaring: strooptocht met 18000 man tot voor Doesburg, Zutphen en Deventer: met meer oorlogsbeleid en spoed waren deze steden en Zwolle bemachtigd 2s — Joan Maurits, opperbevelhebber bijkans zonder gezag (§ 336): weinig uitgericht; schoon het aan geen proeven van heldenmoed ontbrak (5 Okt. 2000 vijanden bij de Bourtange door 500 soldaten en enige ruiters verjaagd. In Emmen de kerk door 50 Friezen tegen 1500 Munstersen verdedigd. Bij Arnhem 18 vijanden door een korporaal op de vlucht gejaagd.) Lodewijk XIV zendt 4000 man voetvolk en 2000 ruiters. 7 Dec. De verenigde troepen over de IJssel. 13 Dec.: Lochem hernomen. Inval van de Munstersen in Noord-Brabant; teruggeslagen.

De stadhoudersgezinden, door Engeland, Spanje en Brandenburg begunstigd, ijveren voor vrede; velen, zelfs onder de Staten van Holland, niet. ongenegen tot verheffing van de Prins. Sept.: opschudding te Rotterdam; misnoegen tegen De Witt. — Okt. vijf Provinciën (Utrecht niet) dringen aan op benoeming van de Prins tot kapiteingeneraal; in schuilen en op openbare plaatsen wordt van De Witt gesproken, als van een verrader; geroep om vrede en de Prins. — Nov.: men wil de Prins naar Engeland zenden om vrede te sluiten. — Febr. 1666.. De Witt zelf denkt ernstig om hem te begunstigen, mits hij afzie van alle betrekking op Engeland; een toenadering alleen door Frankrijk belet. In Holland 13 steden voor de Prins.

1616. 26 Jan. Oorlogsverklaring van Frankrijk aan Engeland, 18 April, ook om de ellendige gesteldheid van de landmacht, vrede met Munster te Cleef.

364. Frankrijk bepaalde zich bij het aarzelend uitzenden van een vloot die werkeloos bleef. De zeehelden van de Republiek verhoogden, in voor- en tegenspoed, de roem van de Nederlandse vlag. De schitterende onderneming op Chattam verhaastte de vrede van Breda, op voorwaarden, gunstiger dan men doorgaans in de loop van de felle oorlog had kunnen tegemoet zien.

1666. 11 — 14 Juni. Vierdaagse zeeslag: De Ruyter tegen Monk (85 schepen, 4615 stukken, 21909 man tegen 60 en later 80 schepen.) de laatsten dag bevel om, met alle slagorden te gelijk, in de vijand in te breken; de linie van de Engelsen gescheurd en vele schepen tussen twee vuren geklemd. Schitterende zege; de Engelsen verloren 5000 doden, 3000 gevangenen en 23 schepen; „nauwelijks één schip heel; allen schenen wrak te zijn. De vijand gered door de beëildheid van de schepen en zware mist. God, ziede de Ruyter, wilde Zijn ondergang niet voltooien, maar hem tuchtigen om zijn hoogmoed. — 3 Aug.. bij

Duinkerken; de Ruyter tegen Ascue (88 schepen, 4704 stukken. 22,325 man tegen 89 schepen, waarvan het minste 40 stukken voerde); nederlaag 2.

19 Aug. De Engelsen in het Vlie en op Terschelling; steken 140 meest rijkeladen schepen in brand. 5 Sept. De vloot (70 schepen) onder de Ruyter in zee. Van de Franse vloot (45 schepen) weinig vernomen.

1667. April. Zeeland eist 's Prinsen verheffing, althans tot generaal van de ruitery en lid van de Raad van State. Nu Holland er tegen; maar, vermits het besluit van 25 Sept. 1660 (§ 360) eigenlijk niet ten uitvoer gelegd was, (9 April) Resolutie voor de opvoeding van de Prins, vooral ook om aldus van hem te verwijderen alle Engelsen of die men als Engelsgezinden beschouwt. —

Juni en Juni. Zeeland, Friesland. Stad en Lande, Gelderland en Utrecht willen de Prins in de Raad van State. — Okt. Doodvonnis van de ritmeester Buat, om briefwisseling in Engeland ten voordele van de Prins; het Hof van Holland, (welks competentie door de Generaliteit betwist werd) tot matiging geneigd; door een Commissie uit de Staten ten ernstigste gewezen op de consequentie die, hij ontstentenis van severe administratie van justitie, met reden te beduchten staat." Het oordeel, aldus met 5 tegen 3 stemmen geveld, ondanks de voorspraak van velen, voltrokken. — Verbittering van de Oranjepartij. — Karel II wil onderhandeling in 's Hage, om een omwenteling tegen De Witt te bewerken 23.

1667. 22 Juni, Tocht naar Chattam, onder De Ruyter (C. de Witt was op de vloot, namens de Staten van Holland), de Theems opgevaren, Sheerness vernield, (3 schepen verbrand, 2 veroverd. — „De Nederlanders,” schreef een kundig Engelsman, “overtreffen ons in wijsheid, moed, kracht, kennis van onze eigene stromen, en eindigen als overwinnaars de oorlog.”

31 Juni. Vrede van Breda. Naar hetgeen men van wederzijde in bezit had (uti possidetis); Nieuw-Nederland verloren, Suriname behouden. De akte van Navigatie enigszins, ten aanzien van de Rijnvaart, verzacht. De vernederende bepaling omtrent de Vlag (§ 350) niet gewijzigd 2. — Vrede van Engeland met Frankrijk en Denemarken. — Lodewijk XIV wenste vrede, om de oorlog tegen Spanje te beginnen; Engeland had veel geleden (ook door pest en brand in Londen); Holland uitermate gedrukt 23.

365. Door dergelijke vrede werd de invloed van De Witt versterkt. De uitkomst was voordelig en vererend voor de Republiek; Frankrijk was ter goeder ure bondgenoot geweest van het stadhouderloos bewind; het vertrouwen van de stadhoudersgezinden in Englands koning liep op teleurstelling uit. Niet oni Engeland te believen, zoals voorzichtigheidshalve ten onrechte van de *Acte van Seclusie* beweerd was, nee, ondanks Engeland, zou nu het Stadhouderschap bij Eeuwig Edict worden vernietigd! Door de Staten van Holland werd het afgeschaft in hun Provincie, en ook elders met het kapiteingeneraalschap onverenigbaar verklaard.

5 Aug. EEUWIG EDICT, eenparigheid. a. Beschrijving in de Ridderschap en magistratsbesteding blijft aan de Ridderschap en de Steden; b. de ambten en bedieningen ter begeving van de Staten, verblijven hun; c. geen kapitein of admiraalgeneraal te gelijk stadhouder; d. in Holland het stadhouderschap vernietigd; e. eed van Edelen en Vroedschappen op deze punten. —

Eerst geheim; Holland trachtte de andere Gewesten tot het scheiden van de hoge bedieningen, uit eigen beweging, te brengen. Zeeland antwoordt dat dit op generale mortificatie van het Stadhouderschap, althans op uitsluiting van de Prins, zou neerkomen; dat er veel meer stof was „om de tot nog toe ongeremedieerde nieuwicheden uit de weg te ruimen, dan om de Provinciën zo te persen om daarbij andere veruitziende nieuwicheden te voegen” 21. — 1668. Jan.: bezworen: „vele leden van Holland tergiverseerden; menende 't streed tegen hun vrijheid, zo de andere Provinciën vrij bleven; maar eindelijk is 't voortgegaan” 21. — Het misnoegen tegen Holland, en vooral tegen De Witt, nam toe bij velen.

1668. De Prins van Oranje wordt, bij het begeven van de oorlogsambten, voorbijgegaan. Prins Joan-Maurits van Nassau en Wirtz (vroeger in Zweedse dienst) Veldmaarschalken; de Rijngraaf en de Prins van Tarente, die lang onder Frederik Hendrik gediend had, luitenant generaals van de ruitery.

366. Lodewijk XIV, na lang overlegd en zich, zowel door diplomatieke afspraken als door het vormen van een geduchte oorlogsmacht, voorbereid te hebben, trok het zwaard. Op grond van nietige voorwendfels en met verbreking van herhaalde belofte, werd, in volle vrede, een groot deel van de Spaanse Nederlanden overheerd.

1661-1667. Reeks van onderhandelingen ten behoeve van het geliefkoosde plan. Vruchteloze: poging om Spanje te overreden en Holland te innen (§ 361); verbond met Portugal (31 Maart 1667), om aan Spanje werk te verschaffen; verbintenissen met Duitse Vorsten, om de Keizer het doen doortrekken van troepen naar België te beletten. — 1667. Gezanten naar Stockholm, Berlijn, Regensburg, en Wenen, om vriendschap aan te knopen of vredebreuk te verhoeden.

1665. 17 Sept.: dood van Filips IV; opgevolgd door zijn zoon Karel II, onder regentschap van zijn moeder. — 1667. 15 Mei; bijkans vriendschappelijke kennisgeving van Lodewijk XIV aan de Regentes van zijn trouwloze inval niet 47000 man in België, dat slechts 19000 man ter verdediging had. In drie maanden (2 Juni — 12 Sept.) een aantal gewichtige steden overmeesterd (Charleroi, Ath, Doornik, Douai Rijssel, Kortrijk, Oudenaarden, Aalst).

367. Het Duitse Rijk en ook de Keizer scheen aan de klacht van Spanje bijkans onverschillig; maar in de Republiek en ook in Engeland, ondanks de Fransgezindheid van de koning, was schrik en verontwaardiging algemeen. Diplomatieke tussenkomst werd onmisbaar. De Triple Alliantie met Zweden schreef aan de strijdenden een vergelijk voor, waarbij een gedeelte van de buit aan Frankrijk toegekend en daarmee Spanje tegen verder onrecht vrijgewaard werd. Tot de vrede van Aken schijnbaar althans gedwongen, had Lodewijk inderdaad de zege behaald en grotendeels het doel dat hij zich nu voorgesteld had, bereikt.

De Fransen eisen, na de Republiek tegen Munster en Engeland beschermd te hebben (§ 363) nu ook de help van de Staten, volgens het verdrag van 1662. Verbazing en misnoegen van De Witt, die gemeend had dat de Koning, althans niet zonder voorafgaande waarschuwing, gelijk afgesproken was, het sedert lang gekoesterd voornemen zon hebben ten uitvoer gelegd. Wederzijdse voorstellen; de Republiek wil Spanje bewegen of dwingen tot aanneming van een redelijken eis; mits Lodewijk afzie van verder successierecht. — Sept. Gezantschap van Meerman naar Engeland, alwaar de Natie zeer beducht is voor Frankrijks veroveringszucht 26. — Aanbiedingen van Spanje aan de Verenigde Nederlanden (Brugge, Ostende en andere plaatsen als onderpand) ter verkrijging van troepen en geld.

1668. 23 Jan. Triple alliantie tussen Engeland, de Republiek, en Zweden. 1. Verdedigend verbond; 2. bemiddeling met wapenschorsing, naar de voorstellen door Lodewijk zelf gedaan; 3. geheime punten; a. geen erkenning van enig recht op de Spaanse nalatenschap; b. geen bijstand van Frankrijk aan Portugal, door oorlog in de Spaanse Nederlanden te brengen; c. bij weigering van Frankrijk, verbintenis om Spanje te ondersteunen, Frankrijk te beoorlogten te water en te land, en de vrede van de Pyreneeën tot grondslag van onderhandelingen te leggen. Onderstandgelden van Spanje aan Zweden, onder borgtocht van de twee andere Staten. — 1668. 13 Febr.: vrede tussen Spanje en Portugal, na zes en twintigjarige oorlog.

1668. Febr. Lodewijk XIV verovert, bij verrassing, in 14 dagen Frans Comté. Aandrang bij hem en bij Spanje tot vrede. Aanvankelijk weerstreving van de Spaanse landvoogd Castel-Rodrigo. — Vrede van Aken: (1 Mei) Frankrijk (bewilligt meer uit zucht om gematigd te schijnen dan uit onvermogen ter voortzetting van de oorlog) geeft Frans-

Comté aan Spanje terug, maar behoudt de steden die het in de Nederlanden zich toegeëigend had. Des konings doel hoofdzakelijk bereikt; Frankrijks noordergrens versterkt. Het beweerde erfrecht (§ 297) en het voorbeeld van een twijfelachtig gerechtvaardigden, maar gelukkig volbrachte aanval zweefden dreigend over de algemene politieke toestand van Europa 93.

368. De staatkunde van De Witt, naar het zich het aanzien, was met glansrijke uitkomsten bekroond. Wat hij berekend had, was gebeurd; de hulp van Engeland had, na felle oorlog, niet ontbroken, zodra ze, om Frankrijk te bedwingen, vereist werd. De woelingen van de Oranjegezinden hadden niets uitgewerkt dan een plechtig besluit van de Hollandse Aristocratie, waarbij alle uitzicht op toegeeflijkheid verdween. Aldus was er gezorgd voor de oppermacht van de Staten, voor de suprematie van Holland, voor de veiligheid en invloed van het Gemenebest. Nederland had de Noordse Mogendheden bevredigd, terwijl het Engeland weerbaar en tegen de zegevierende Fransen koning, het „tot hiertoe en niet verder! „uitgesproken had.

Gedenkpenning, op last van de Raad van State gemunt: “de landswetten verzekerd, de godsdienst hervormd, de koningen bijgestaan, beschermd en verzoend, de vrijheid van de zeeën gehandhaafd, een heerlijke vrede door kracht van de wapenen verkregen, en de rust van de Europese wereld bevestigd.”**

369. Hachelijk evenwel was de toestand van de Republiek en van het stadhouderloos bewind. De Triple Alliantie had, bij uiterlijke luister, geen waarborg van bestendige kracht; bij ontstentenis van ander redmiddel, wellicht prijzenswaard; maar halve maatregel, waarbij, in gedeeltelijke bekrachtiging van het onrecht, een slagboom tegen verder onrecht gezocht werd. Spanje had, ter verdediging van het overschot van zijn Nederlanden én minder vermogen, én minder belang; er kon noch op Zweden, noch op Engeland worden gerekend; Frankrijk was machtiger en getergd. — En het Eeuwig Edict? Daar het de stadhoudersgezinden alle hoop op toenadering ontnam, bracht het onverzoenlijkheid en des te heftiger tegenstand te weeg. Het gevaar van vijandelijke overval en van burgerwist, tijdelijk afgewend, was, door de aard van het uitstel, verdubbeld.

370. Nog een omstandigheid had De Witt nauwelijks kunnen voorzien, waardoor de Staat ten wissen val zou worden gebracht. De verachtelijke Karel had zich aan Lodewijk verkocht. Reeds toen Engeland zich bij de Triple Alliantie ter bestrijding van Frankrijk verbond, beraamde deze Vorsten het verdelgen van de Republiek. — Frankrijk brak weldra alle verstandhouding af. Vroeger vriendschapsbetoon was door verkoeling, verkoeling werd door vijandige maatregelen gevolgd. De trotse koning, door vissers en marskramers, naar hij zeide, gehoond, behoefde niet meer een De Witt naar de ogen te zien; noch om België te bemachtigen, want de onverzettelikheden van de Raadpensionaris was gebleken; noch om de Republiek buiten vreemde invloed te houden, want Engeland en Frankrijk zouden de Staat, niet beurtelings ondersteunen, maar gezamenlijk verpletten.

Reeds in Dec. 1667 onderhandeling over een geheim verbond van de twee koningen tegen de Verenigde Nederlanden. — 1669. Mei. De Pomponne evenwel naar 's Hage om, ook thans nog, een afzonderlijke alliantie te beproeven; vruchteloze zending. 1670. Juni: geheim traktaat ter verdeling van het Gemenebest; voor de Prins van Oranje zou worden gezorgd.

De Nederlandse zeevaart in Frankrijk telkens hoger belast. B, v. voor een stuk laken in 1632 f 6; in 1654 f 26; in 1660 f 56 en (ondanks het traktaat van 1662) later tot f 80. Allerlei kwellingen; zodat in 1671 de Staten tot represailles op de Franse brandewijn kwamen, door nog erger represailles aan de andere zijde gevolgd. De Franse kooplieden begrootten hun jaarlijkse schade op 35 miljoen.

371. Verontwaardiging over het Eeuwig Edict bracht in Holland en de overige Gewesten hooggaande twist, hier en daar bijkans openlijke vijandschap te weeg. De meeste Provinciën waren dubbel ijverend voor de verheffing van de weldra meerderjarigen Prins. Holland vergunde dat hij in de Raad van State toegelaten werd; zo echter dat het, tot die prijs, de afscheiding van stadhouder en kapiteingeneraalschap verkreeg.

1668. Vruchteloze: bezending naar Friesland, Stad en Lande en Zeeland om, volgens het ontwerp van Harmonie, te bepalen dat geen stadhouder tevens kapitein en admiraalgeneraal wezen zou. —

Opschudding te Veere. 18 Sept. De Prins, als eerste Edele, in Zeeland ontvangen. — Resolutie van Holland (28 Sept.) dat geen stadhouder zitting in de Raad van State hebbe. Utrecht mortificeert het stadhouderschap 12.

Friesland; twisten over het recht om op de landschapsvergadering te komen. Ook in Stad en Lande. De tussenkost van de Algemene Staten, door de Hollandsgezinden begeerd, werd niet geduld. — Overijssel: als vroeger (§ 352), in twee delen gescheurd. Beide partijen, noemende zich de Staten van het Gewest, vervoegen zich (1669) bij Holland; partijdige uitspraak. — “Men zag klaarlijk dat deze tweedracht in de Gewesten voornamelijk ontstond uit de ijver voor de Prins. De Prinsgezinden bleven in Friesland en in Stad en Lande, de overigen in Overijssel in het hoog bewind”⁹.

1668. Misnoegen tegen Holland gebleken bij de afdanking van het oorlogsvolk; de Raad van State wil verminderen tot op 31,680 knechten en 52 kornetten: Holland tot op 2060 man minder. Vijf Gewesten hier tegen: Holland (gebelgd over de verwijzing naar de Resoluties van 1650) dankt eigendunkelijk af, en houdt vol tegen de Raad en de Generaliteit 1670. 2 Juni. De Gewesten verenigen zich eindelijk met de Harmonie; aan de Prins wordt zitting en stem in de Raad van State verleend.

372. De Witt werd door de Staatsgezinden niet meer met dezelfde eenstemmigheid en volgzzaamheid als vroeger ondersteund. Er rees wangunst en onwil; hetzij uit persoonlijke beweegredenen, hetzij door de begeerte van sommige steden, inzonderheid van Amsterdam, om zich, zelfs in aangelegenheden van de Provincie, aan de oppermacht van de provinciale Staten te onttrekken. Uit deze beginselen van verdeeldheid scheen, vooral van de zijde van de misnoegden, toenadering tot de Prins van Oranje te kunnen ontstaan.

1669. Amsterdam (dat zich reeds in 1666 tegen de door Holland besloten versterking van Naarden verzet had) tracht zich boven de andere steden te stellen, als die de helft van de belastingen van de Provincie betaalt; tegen de factie van Leiden, Dordrecht en Rotterdam die, gesterkt door het crediet van De Witt, in bijkans alle verkiezingen de overhand had. Sommigen willen zelfs een nieuwe ambtenaar, Secretaris van Staat, met de buitenlandse zaken belast 25.

1670. Men klaagt dat De Witt, door zolang in het bewind te blijven, volkomen meester van de staatszaken wordt, en enkel zijn vrienden in de gewichtigste bedieningen brengt.

Vooraf van Beuningen had hierin de hand; hij en Van Beverningk verklaarden, bij het gedurig voortrekken van de gunstelingen van De Witt, “dat de Republiek niet vrij was, zo al de ambten en bedieningen naar het goedvinden van één familie werden verleend, en dat zij het Land liever zouden verlaten, dan getuigen van dergelijke ongerechtigheden te zijn” 13. De tegenstanders van De Witt zoeken hij de Oranjegezinden steun. „Niets geeft zoveel hoop voor de Prins als de warmte waarmede Amsterdam zijn belang ter harte neemt; ook (1670) voor de Raad van State; en, daar De Witt steeds hij machte is om zelf dergelijke bevordering te bewerken, zou de Prins in grote verlegenheid omtrent de keus van een partij kunnen zijn”.

Ze er opmerkelijk is wat plaats had met het boek *Aanwijzing van de heilzame maximes van de Republiek van Holland en West-Friesland*, geschreven onder de invloed van De Witt. — 10 Dec. 1668; een, door de Raadpensionaris getekend octrooi voor 15 jaren, toen enigen in 't

laatst van de week en bij het scheiden van de vergadering van Holland absent waren; daarentegen (28 Mei 1669) Resolutie van de voltallige vergadering, waarbij het octrooi, als sub- en objectief verkregen, ingetrokken en het boek verboden is op straffe van f 600; „omdat het in vele passages injurieus, lasterlijk en ten hoogste detestabel is” 26.

373. Vierjarige rust was er, ofschoon met ieder jaar de toekomst dreigender werd. Het bleek dat de *Triple Alliantie* enkel op het papier bestond. De Franse diplomatie het niets onbeproefd om haar doel, vernedering zo niet ondergang van het Gemenebest, te bereiken. Allerwege werd medewerking tot lijdelijkheid bedongen. Vooral zou het de aristocratische partij gelden die reeds te Munster en nu weer, door het drievoudig overleg, haar vermetelheid in het dwarsbomen van Frankrijk getoond had. Lodewijk, na een aantal vijanden tegen de Republiek opgezet en haar, door list en bedreiging, van bijkans elke bondgenoot beroofd te hebben, stond gereed om, aan het hoofd van zijn oorlogsmacht, het de doemvonnissen van de wraakzucht en begeerlijkheid te voltrekken.

1669.: Zweden aan het wankelen gebracht en weldra gewonnen. 1670. Lotharingen, door onverhoedse inval van de Fransen, bemachtigd. — Sept.: schrijven van P. de Groot, gezant te Parijs, over de ontwerpen tegen de Staat. Vruchteloze pogingen om Brandenburg tegen de Republiek te winnen. — 1671: uitrustingen in Engeland; Tempte terug ontboden; twist over het strijken van de Vlag. — 1672. 4 Jan. ootmoedige missive van de Staten-Generaal, door Lodewijk dreigend beantwoord.

374. De Witt, aan het belang van Engeland tegenover Franse overmoed gedachtig, kon zich nauwelijks voorstellen een trouweloosheid waardoor al wat hij, in diplomatie en staatsbeheer, met schranderheid en inspanning opgebouwd had, plotseling ineenstorten zou. Vandaar dat men op ernstige waarschuwingen te weinig acht sloeg en geen aan de omstandigheden evenredige voorzorgen nam. De kostbare ogenblikken, die nog aan enig herstel van wat enen ter verdediging te lang verzuimd had, konden worden besteed, werden aan het tegenwerken van de benoeming des Prinsen van Oranje tot kapitein-generaal van de Unie verspild.

De Witt zou versterking van Holland, door verbetering van de vestingwerken van Woerden, Oudewater, Schoonhoven en allereerst van Haarden gewenst hebben; de poging mislukte (§ 372). Hij voorzag wel in 1669 (27 Dec.) de mogelijkheid dat de Staat, nevens Engeland in ruptuur vervallen zou met Frankrijk 24, maar hij vleide zich steeds. De onrustbarende mededelingen van de keurvorst van Brandenburg werden als overdreven en als uitvloeisel van oranjegezindheid beschouwd. Nog op 8 Maart 1672, twijfelde De Witt of het Lodewijk ernst ware; of hij wellicht de Republiek „op zware kosten gejaagd had, om haar, zonder feitelijke aggressie, onder dien last te laten zitten. mogelijk met opinie om daardoor, meer als met een onzekere attaque, te incommoderen” 24. Ook achtte hij de Republiek volkomen gerechtigd om „te mogen toetasten en zelf de eerste slag te geven, indien er een goede occasie mocht aan de hand komen” 24. — Hij wilde de Fransen in Keulen of elders aanvallen, vooral hun oorlogschepen, bijv. in Brest; om die, vóór de conjunctie met de Engelse vloot, onder Gods zegen, te ruïneren. —

1671. Raadplegingen op de aanstelling van een legerhoofd. Ook De Witt (Dec.) wil de Prins tot kapiteingeneraal, maar met zeer beperkende Instructie en voor een veldtocht; zes Gewesten en enige leden van Holland wilden voor het leven. — 1672. Jan. Resolutie van Holland, in de zin van De Witt; ernstige missive van de Generale Staten om Holland tot levenslange aanstelling te bewegen; vruchteloos. — 25 Febr. de Prins kapiteingeneraal voor de veldtocht.

375. Alles was aan de zijde des vijands ten aanval bereid, terwijl dezerzijds ter afwering alles onvoorbereid was. Spoedig werd de Republiek bijkans geheel overheerd; nauwelijks kon men

zich vleien dat zij, die onlangs de machtigste koningen getrotseerd had, van de genade des geweldenaars een zweem van zelfstandigheid zou verwerven. — Zodanig waren, ondanks de talenten van De Witt, de vruchten van een regeringsvorm welke, lijnrecht tegen de historische en nationale beginsels gekant, het Gemenebest van natuurlijke medestanders gescheiden, spanning en verdeeldheid bewerkt, de talrijke Oranjegezinden verbitterd, de werking van de Unie verlamd, en, uit partijzucht, het leger verwaarloosd, de grenzen in weerloze:n toestand gelaten, het land aan overrompeling blootgesteld, voor vijandelijke inval de weg gebaad had,

De Tussenregering van 1650 — 1672 bevat, vele bewijzen voor de nuttigheid van het Stadhouderschap. Desniettemin hield Willens III, zozeer als iemand met de verkeerdheden van de stadhouderloze regering bekend, De Witt voor een van de grootste mannen zijner eeuw, en geloofde dat hij de Staat getrouwelijk gediend had.

376. Overmaat van jammeren bracht in één oogenblik tot stand wat door de stadhoudersgezinden sedert 1650, dikwijls en vruchteloos, beproefd was. De Witt scheen de Republiek verraden te hebben, die hij met uitstekend talent gediend had, en ter goeder trouw. De nationale wens, twintig jaren telkens bedwongen, kon, bij de snelle voortgang van de vijand, door geen overleg of geweld worden gesmoord. Uit de algemene vertwijfeling rees, gelijk voorheen, het Oranje boven! als noodkreet, totdat het — dank zij Hem die een Willem III gevormd had, gelijk voorheen, zegekreet werd !

DERDE AFDELING. 1672-1702.

WILLEM III.

ALGEMEEN AANMERKINGEN.

377. De Republiek is dertig jaren door Willem III tegen Lodewijk XIV beschermd. Toen hij het stadhouderschap aanvaardde, scheen ze weerloze buit van talrijke vijanden te zijn; toen hij overleed, waren de kansen nagenoeg gelijk en de maatregelen beraamd door welke, na zijn afsterven, het Fraus geweld aan banden gelegd is. Omdat hij de aard en de algemeenheid van de strijd ingezien had, heeft hij de alleen genoegzamer tegenstand aanprezen en, door raad en daad, gewekt. Het evenwicht van Europa en de vrijheid van geweten te handhaven is zijn levenstaak geweest.

378. De dierbaarste aangelegenheden van de Christenheid waren op het spel. De onafhankelijkheid van de Staten; want Frankrijk, dat zich uitbreidde naar een vast ontwerp, zou weldra voor elke nabuur en daarna in gans Europa wetgever zijn. De vrijheden van de volken; want, Lodewijk verleende gaarne onderstand aan elk die, om onderdanen of medeburgers te verdrukken, zich tot het begunstigen van zijn oogmerken verbond. Gewetensvrijheid en het aanzijn van de kerken waarin de evangelieprediking zuiver werd bewaard; want door de wapenen van de Fransen werd de weg ter uitbreiding van Roomse invloed gebaad.

Zie § 296. — De Jezuïeten, met vervolgzieke Rooms- en wereldsgezindheid, met zedelijkheidverwoestende moraal, nog veelvermogend bij de Roomse Vorsten. Lodewijk XIV en de Stuarts werden er van omringd; aan hun werken werden zij bekend.

379. Het algemeen belang was voor de Republiek eigen belang. Zij had, indien Lodewijk vrij spel had, niet anders te wachten dan slaafse onderwerping aan een buitenlandse Vorst, herstel van de openlijke godsdienstoefening van de Roomse kerk, en vernietiging van de handel; het Frans worden van de Spaanse Nederlanden zou met het openen van de Schelde gepaard gaan. Het behoud van allen was de voorwaarde van haar welvaart en behoud. Alleen wanneer Europa gered werd, kon Nederland worden gered.

380. Willem III was berekend om tegen Lodewijk te staan; Prins van Oranje, met de luister van grootse herinneringen omstraald; bij het merendeel een dankbare bevolking geliefd, aan de machtigste Vorsten verwant. Het ontbrak hem, noch aan zeldzame gaven, noch aan uitgebreide kennis, noch, bij een zwak gestel, aan vastheid van wil en veerkracht van de ziel. In de kweekschool van leed en vernedering gevormd, had hij wantrouwen op mensen geleerd, vertrouwen op de Voorzienigheid Gods, welke, door het geloof meer nog dan door het zwaard van zijn Vaderen, de evangelische kerk op Nederlandse bodem had geplant.

Zie § 358. — Tenger en zwak, bruin haar, breed voorhoofd, een uiterlijk deftig en vol waardigheid; levendig en doordringend oog. Doorgaans ernstig; vrolijk niet dan in klein gezelschap; sprak weinig, langzaam, kortaf en droog, maar "dat zwakke, ziekelijke lichaam scheen, temidden van strijd en doodsgevaar, een ongekende sterkte en veerkracht te verkrijgen en de stroefheid van zijn voorkomen maakte dan plaats voor de hoogste geestdrift"

101. Geheugen verbaasd. Zijn opvoeding verwaarloosd. Onder de verguizing van zijn jongelingschap bleef de fierheid en hooghartigheid van inborstonbedwongen; wellicht rees zij er door; maar een omzichtigheid en terughouding werd hem eigen, die ligt naar stug en stuursheid geleek. Geen liefhebber van tegenspraak, ofschoon hij van vleitaal en van de omslag van de openbare eerbewijzingen een afkeer had. „Het is een dag van grote fatigue voor mij,” schrijft hij in 1692, „hebbende dezen morgen mijn aanspraak in 't Parlement gedaan en moetende verder essayeren de ceremonieën van mijn geboortedag”. Weinigen hebben, onder een koel en flegmatisch voorkomen, heviger gemoedsbewegingen gekend; „vuur was er onder dat ijs” ". Opgewondenheid en neerslachtigheid waren hem evenzeer vreemd. „Na de schitterende overwinning bij de Boyne,” zegt een ooggetuige, “was er geen vreugd, geen schaduw van ijdelheid zichtbaar, terwijl hij op loftuitingen geen acht sloeg bij het opbreken van het beleg van Limerick (grote teleurstelling!) even kalm.” Hij geleek hardvochtig meer dan hij inderdaad was. Voor zachte gemoedsaandoeningen (blijkens zijn vertrouwelijke brieven) alleszins vatbaar. Toen hij naar Ierland vertrok (1690) , zeide hij aan een van zijn ministers: “ik ga mijn loopbaan vervolgen of sterven, ik heb slechts medelijden met de arme koningin; daarbij is het zeer droevig koning Jacobus in persoon te bevechten; het zou voor mij en voor de koningin een dodelijk leed zijn, zo hij omgebracht of gevangen werd”.

Na het overlijden van Maria, was hij tot schrijven aan de Raadpensionaris Heinsius, drie weken buiten staat. Edelmoedig, traag tot argwaan en vergevensgezind, ook jegens hen die in Engeland aan de samenzweringen tegen hem deel hadden. In het verhoor van een hunner, werd op het noemen van medeplichtigen gedrongen: de koning tikte de rechter op de schouder: "Mylord, reeds te veel hiervan." Een ander trachtte zich met de schrale uitvlucht te behelpen dat hij de lieden die ten zijnent kwamen, niet afwijzen kon, maar loyale beginselen had: rik ken u voor een man van eer, ik wil geloven wat gij zegt; maar herinner het u en dat ik er rekening op maalt"; voorts verliet hij, zonder antwoord te wachten, het vertrek.

Een ander voornaam staatsdienaar had briefwisseling met de vijand gehad en loochende het; de koning stelde hem een van zijn eigen brieven ter hand, niet uitnodiging om te gedenken aan het verraad dat hij gepleegd had en aan de genade die hem betoond was. De Prins van Nassau (§ 319) had hem veel verdriet berokkend; nog bij het leven des vaders, stelde hij de zoon tot enigen erfgenaam in'. Van Godverzaking en lastering had hij een afschuw "vijand van alle profaniteit en van al wat er naar smaakt'. De openlijke godsdienstoefening woonde hij met voorbeeldige aandacht bij; alleen in de week predicatiën kwam hij niet veel". Bij het binnenrijden van de veroverde vesting Grave, vroeg hij aan de hofprediker naast hem, of hij zo aanstonds een dankrede zou kunnen doen; op het bevestigend antwoord hervatte hij: "Laat ons dan voort in de kerk gaan en allereerst God danken:" Zo gezegd zo gedaan. Hij verzuimde het gebed en de lezing van de Heilige Schrift niet; zeer gehecht aan de leer van de Hervormde kerk, vond hij voorzienigheid zonder voorbeschikking (§ 239) ongerijmd". — Onder Gods zegen, de weldoener en redder van de Republiek, van Engeland, van Europa.

381. De gemalin van Willem III was MARIA, dochter van de hertog van Yorck, later koning Jacobus II. De naaste erfgename van de troon in Engeland; een vrouw van uitstekende gaven, beminnelijk karakter en ongeveinsde Godsvrucht.

MARIA (1662-1695), wier moeder (dochter van Clarendon kanselier van Engeland) gereformeerd was. Ontzagwekkend voorkomen; helder verstand, gezond oordeel, bekoorlijke zachtheid, voorbeeldige Godsvrucht en deugd. Ofschoon zij dikwijls slechts over weinig geld kon beschikken, vond zij in zuinigheid middel om veel weldadigheid te betonen; de waarde van de gift werd door de wijs van geven verhoogd". De pensioenen door haar (na 1688, hier te lande verleend, bedroegen jaarlijks f 11340. "Zij had veel gelezen over geschiedenis en Godgeleerdheid, later, door zwakheid van gezicht daarin belemmerd, was zij in handwerken

bezig met voorbeeldige ijver. Met de tederste liefde aan haren echtgenoot verknocht, onderdanig in alles, begeerde zij, ook op de troon, niet dan de gemalin des konings te zijn. Niet gewoon zich in staatszaken te mengen; maar haar bekwaamheid en ook haar moed bleek toen zij, in hachelijk tijdsgewricht (1690), met het bestuur belast werd. —

Aan de Hervormde kerk uit overtuiging gehecht; gereed om rekenschap te geven van de hope die in haar was, met zachtmoedigheid en vreze. Haar ingetogen leefwijze had gunstige invloed op het Hof. Zij beijverde zich de wetten tegen dronkenschap, vloeken en ontheiliging van de zondag ten uitvoer te doen leggen. Na de overwinning in Ierland, raadt zij Willem III scholen voor de beklagenswaardige Ieren op te richten: „redding en voorspoed verplichten u te doen al wat ter bevordering van de ware godsdienst en van de evangelieprediking mogelijk is. Zij gaf, na rijp beraad, toestemming tot al wat in 1658 gedaan werd. Kort te voren, in zeer vertrouwelijk gesprek, betuigde zij liever te willen leven en sterven daar zij zich nu bevond, dan in hogere stand. Zij had het kinderlijk gevoel niet uitgeschud; het was een gedwongen opgeruimdheid die, in 1689, bij haar aankomst in Engeland, opgemerkt werd. Willem III, op reis gaande naar Ierland, 1691, waarschuwde een voornaam staatsdienaar niets in tegenwoordigheid van de koningin te zeggen dat naar oneerbiedigheid jegens haar vader gelek daar zij dit nooit aan iemand vergaf. Volgens de hertog van Nottingham, die haar vertrouwen genoot, zou zij, had ze haar gemaal overleefd, al het mogelijke gedaan hebben om Jacobus II weer op de troon te brengen, met waarborgen voor de godsdienst en de vrijheden van het land. Zou dan "Maria de kroon hebben aanvaard, uit lage drijfveer en bedoeling, ofwel, bij de gevaren van de kerk, aan de uitspraak des Heeren gedachtig: „wie vader of moeder lief heeft boven Mij, is Mijns niet waard"?

382. Groot was Willem III als veldheer. Hij blonk uit door persoonlijken moed; strenge tucht achtte hij het eerste vereiste van oorlogsbeleid; schrander uitgedacht waren de plannen die hij voor de naderende veldtocht, of onder het gewoel van de oorlogsverrichtingen ontwierp. Het is niet genoeg op te merken dat meer dan één veldslag door hem gewonnen, een aantal sterke plaatsen ingenomen, en, door meesterlijke aftocht of onwrikbaar standhouden, aan de doorgaans overmachtige vijand ontzag ingeboezemd werd. Om zijn verdiensten naar waarde te schatten, houde men in het oog dat hij het Nederlandse leger uit het niet opgebeurd, beroemde veldoversten gevormd, en met een bondgenootschappelijke legermacht, uit zeer verschillende bestanddelen samengesteld, aan de nationale Franse oorlogsheiren, aangevoerd door uitstekende legerhoofden, gedurende een reeks van jaren, weerstand geboden heeft.

De held is daarom nog geen veldheer; maar de veldheer, die waarlijk een naam verdient, moet een held zijn 101 Dit was hij. Te Senef midden onder de vijanden geraakt; volgens Condé, aan een oud legerhoofd gelijk, behalve dat hij zich gewaagd had als een jong soldaat. Bij St. Denis zette hem een Fransman het pistool op de borst, toen Ouwerkerk de aanvaller doorschoot. Van Grave gedurig in de loopgraven en op de uiterste posten. Te Neerwinden, volgens een ooggetuige, „vliegende als een blixem overal, om zijn orders, onder een hagel van kanon en musketkogels te geven”. Aan de Boyne, gewond aan schouder en been, de leidsman van zijn troepen tot in het dichtste slaggewoel. — Tegen de lafhartigen gestreng. Pain et Vin ter dood veroordeeld (1672); Torrington (1690) in rechten betrokken. Bij een bezoek op de vloot (1673) verklaarde hij dat „er voor de lafhartigen niets zo gevaarlijk zou zijn als de havens van de Staat”. Te Mant Cassel gaf hij, verbolgen, aan een vluchteling een snede in het gezicht: „schelm, ik zal u tekenen om u te doen ophangen”. — In Ierland, vóór de slag, reed hij de regimenten, naarmate zij opkwamen, tegemoet; sprak de oorlogslieden moed in, en toen hem een order voor wijn aan zijn tafel ter tekening gebracht werd: „neen”, riep hij uit, „ik zal water drinken niet de soldaat”. Elke nacht bleef hij in het kamp; de ganse dag te paard; vloog van plaats tot plaats om troepen of landstreek in ogenschouw te nemen, het aan anderen niets over dat hij zelf kon verrichten en, toen, in het

bijzijn van de soldaten, van uitstel gesproken werd, zeide hij dat zij het hoorden: „ik ben niet in Ierland gekomen om gras onder mijn voeten te laten groeien" 30. In de hitte van het gevecht, had een van zijn dragonders die hem niet herkende, het pistool naar het hoofd des konings gericht: deze, het koelbloedig afwendende, zeide: „wat, kent gij uw vrienden niet?"". Evenzo, bij Goeree, in levensgevaar wegens mist en ijs, sprak hij tot de beangstigde blootslieden: „hoe ! vreest gij te sterven in mijn gezelschap"? — Schrandere gevatheid bij onverwacht bezwaar. De Ierse generaal Sarsfield zeide aan Engelse officieren, na het bijna overmeesterd zijn van Ierland: „hoe ellendig als toestand onzer zaken ook zij, laat ons van koning ruilen en wij zullen u weerstaan".

Gedeputeerden te velde (§ 222, 223 en 336) heeft Willem III, waar hij zelf tegenwoordig was, niet begeerd; hebbende de oorlogszaken zo aan zich getrokken dat de Staten-Generaal en Raad van State zich daarmee niet of weinig bemoeid hebben ". Dikwijls belemmerd door a. de na-ijver, de flauwhartigheid en de eigenzinnigheid van de bevelhebbers, over de legerafdelingen van de Bondgenoten gesteld; „het genie worstelende tegen traagheid, kleingeestigheid en onkunde, die aan de diepst doordachte, best berekende ontwerpen niets overstellen dan onwil en werkeloosheid" 101' b. De tweedracht van de Vorsten, die, in het plan van de veldtocht, in de gang van de operatiën, in de keus van de winterkwartieren, op het meeste voordeel van eigen troepen aan Staten het oog hadden; c. de Hage en karige medewerking in de Republiek. — Aanmerkelijk was het voordeel van de Fransen, wier nationale kracht naar de wil en wenk van één opperbeieder in beweging gebracht werd. Franse legerhoofden van uitstekende bekwaamheid en moed: eerst Condé en Turenne; daarna Luxemburg en Beufflers; de vestingbouwkundige Vauban.

Heeft Willem III, gelijk men beweert, niets dan neerlagen gekend? Onjuiste voorstelling. Grote voordelen heeft hij behaald; in de veldtochten van 1672 en 1673, die de Franse legers dwongen Holland te ontruimen; in de veldtocht van 1689, die het opgestane Ierland tot onderwerping bracht; in de veldtocht van 1695 (Namen veroverd, bijna in het gezicht van een groot Frans leger). Meestal de zwakkere; maar als hij sterk genoeg is tot aanval, gaat hij over tot stoute, beslissende ondernemingen, die zijn eeuw ver vooruit waren, die soms aan Napoleons veldtochten doen denken. De studie van de oorlogen van Willem III brengt tot het besluit dat hij, als veldheer, de Groote legerhoofden van Lodewijk XIV evenaarde, zo niet overtrof 101.

Voorname oorlogsoversten. — George Frederick, Graaf van Waldeck:, in 1690 veldmaarschalk, wiens moed en bekwaamheid zelden door oorlogsgeluk ondersteund werd. Walraven von Nassau Usingen (1635 — 1702) „die meer dan 30 jaren uitstekende diensten bewees, door ervaring en dapperheid, in 15 veldslagen en 27 belegeringen verkregen en betoond". — Hendrik van Nassau Ouwerkerk, kleinzoon van Prins Maurits, die bij St. Denis aan Willem III het leven gered heeft; de held van de successieoorlog. — Godard van Rheede-Ginkel, later graaf van Athlone; overwinnaar van Ierland. Hans-Willem Baron van Aylva, Frieslands wakkere verdediger in 1672 († 1691) — Mackay 1640 — 1692), sedert 1674 in dienst van de Staten-Generaal, uit Schotland geboortig, die aldaar en in Ierland, alsmede in het bondgenootschappelijk leger, gewichtige diensten bewees; voorbeeld zeewet in Godsvrucht als in oorlogsbekwaamheden en moed. — Menno van Coehoorn (1641-1704), Fries; uitstekend veldoverste, als vestingbouwkundige, slechts door Vauban geëvenaard.

383. Als staatsman was niemand, althans van zijn tijdgenoten, aan Willem III gelijk. De kracht van zijn staatkunde was niet enkel op bekendheid met de geheime roersels van de kabinetten, op onbetwistbare meerderheid van talenten, vooral niet op behendigheid in diplomatieke kunstgrepen of bedriegerijen, op doorslepenheid en geveinsdheid, waarvan hij een afkeer had, gegrond. De onweerstaanbaarheid van het door hem uitgeoefend gezag (waaraan, in de ure des gevaars, half Europa hulde bewees) lag veeleer in de edelaardigheid

van zijn beginsels, in de grootsheid van het doel, in de onkreukbaarheid van zijn goede trouw, in de vastheid van een karakter door hoger inzichten geleid; in de onwrikbaarheid van de volharding, waarmede hij de hem aangewezen taak, al werd ze telkens afgebroken, telkens weer opgevat heeft.

Eerlijke en nauwgezette naleving van elke verbintenis onveranderlijke stelregel. Ook hierom steeds tegen afzonderlijken vrede, waar men verplicht was tot bondgenootschappelijk overleg. Altijd zelf gedachtig aan hetgeen hij, in 1702, aan het Parlement zeide: "zorgt voor het openbaar crediet; het valt weg, zo gij niet zorgt dat niemand die op u vertrouwen gehad heeft, ooit dien ten gevolge enig verlies onderga".

Niet gewoon zich van omslag van woorden en fijnheid van intrigues te bedienen. Onbewimpeld en kort af, zeide hij waar het op stond. — Zo in 1689; bij de eindeloze beraadslagingen over het bestuur van Engeland, het hij zich, na lang zwijgen, ten laatste aldus uit: Een Regentschap? Wellicht raadzaam, maar, wat hem betrof, hij verkoos niet Regent te zijn; zij konden op een ander het oog slaan. De Prinses alleen op de troon, zodat hij onder haar het bewind zou voeren? Hij rekende dit beneden zich; zo de Natie hem niet verlangde, hij zou het zich geenszins aantrekken, en naar Holland terugkeren, met het vast besluit zich niet meer in haar zaken te mengen; de glans van de kroon had hem nooit verblind 31. Het gevolg was de opdracht aan Willem en Maria.

Evenzo in de Haagsche bijeenkomst (1691) van een aantal Duitse Vorsten. Zonder omwegen, wees hij aan dat het gevaar van de bondgenoten het gevolg van hun misslagen was. Haast zou de vijand al 't overige onderworpen hebben, zo verdeeldheid, traagheid en eigenbaat nog langer onder hen heerste: 't was niet met geroep en klachten te doen; machtige legers, nauwe vereniging van allen, zonder uitstel, was nodig, zo men aan de vijand de vrijheid van Europa, reeds onder 't juk, wilde ontwringen. Het gevolg was dat er 222.000 man werden te velde gebracht.

Staatslieden onder Willem III. — Behalve Beuningen en Beverninck, ook Casper Fagel (1620 — 1688): 1663 pensionaris van Haarlem; 1670, griffier van de Staten-Generaal; 1672, raadpensionaris (zie § 390). Hendrik Fagel, zijn broeder (1617 — 1700), na hem griffier. Arnoud van Gillers (1633 — 1697) gezant in Engeland. E. van Wede van Dijkvelt, die veel tot de omwenteling van 1688 heeft medegewerkt, "waardig in Engeland een marmeren standbeeld" 31, Willem Bentinck, later graaf van Portland (1645 — 1709), die, toen Willem III aan de kinderziekte nederlag, in zestien etmalen niet van de legerstede week, ten gevolge waarvan hij zelf, nog gevaarlijker, ziek werd; in vele gewichtige aangelegenheden, als vertrouweling, gebruikt. Joost van Keppel, graaf van Albemarle, minder bekwaam, insgelijks in hoge gunst. — Vooral ook Antoni Heinsius (1641-1720), in 1679 pensionaris van Delft; raadpensionaris, van 1688 tot aan zijn dood.

384. Willem III verlangde zelfstandigheid van de Staten en geen suprematie; vrijheden en rechten en geen eigendunkelijke dwang; behoud van de Hervormde kerk en geen onverdraagzame pauselijke heerschappij; bloei van de Republiek en niet haar bederf; het tegendeel van al wat Lodewijk dreef. weerstand tegen Frankrijk werd zijn hoofdgedachte. Geen waarborg was er voor deze heilige rechten en dierbaarste belangen, zo dit Rijk niet binnen eigen grenzen beperkt, en, inzonderheid aan de kant van de Nederlanden, door een lijn van geduchte vestingen gestuit werd.

Geen tomeloze oorlogsdrijf; hij wilde een goede en verzekerde vrede (§ 151). Geen haat tegen Frankrijk of tegen Lodewijk, maar besef van de onmisbaarheid van weerstand om het reeds verbroken evenwicht te herstellen. „Er was,” zeide hij (1675), "geen vrees voor het Huis van Oostenrijk, ten ware men brillen de Pyrenese vrede ging; in welk geval, maar niet eer, hij zo goed Frans zou zijn als hij nu Spaans was"

Voorstander van gemengde regeringsvorm; de weerstand van de Staatsgezinden hard ten dien opzichte geen invloed op hem gehad. "Naar zijn inzien", zeide hij, "kon slechts een vrij volk zich lange tijd tegen een machtigen vijand staande houden en geld en andere hulpmiddelen vinden; ook behoorden de wetten vaste perken voor te schrijven aan het hoogste gezag". In Nederland heeft hij voor zichzelf de soevereiniteit niet begeerd en de rechten van allen, zoveel doenlijk, tegen inbreuk beschermd. In Groot-Brittannië heeft hij medegewerkt tot het vestigen van een staatsvorm met regelmatige invloed van de Natie; terwijl bijna overal de rechten van de Stenden te niet gingen in de vorstelijke autocratie. Hij was echter geenszins voor beperking waardoor de overheid machteloos en bijna verachtelijk werd: ik ken de voordelen van een republikeins- en van een monarchaal bewind; het is niet ligt te bepalen wat het best is; maar dit is zeker dat er geen erger is, dan een koning zonder geld en zonder macht" 31.

In Engeland scheen hij wel eens genegen om meer zelf te verrichten dan met nauwgezette inachtneming van de vormen van de staatsregeling overeenkwam; afwijking waartoe hij te eer kon worden gebracht, omdat geheimhouding bijkans onmogelijk, misbruik van vertrouwen menigvuldig, en de raad van anderen, om bekrompenheid van inzichten of kleingeestigheid, dikwijls minder tot grut dan tot overlast was.

Afkerig van al wat naar kwelling om van de godsdienst wil geleeke; daarom juist wilde hij waarborgen tegen een Kerk tot wier stelregels het vervolgen van de ketters behoort. Hij handhaafde in Groot-Brittannië de rechten van de gevestigde kerk, en verklaarde (1636) dat hij zich geen moeite zon geven om de Episcopaten het stelsel van Calvyn over de besluiten Gods op te dringen; dat de Liturgie hem zeer beviel en het, bisschoppelijk bestuur hem verkieslijk voorkwam; de afschaffing van sommige ceremonieën, zoals het kruis bij de doop en de kniebuiging bij het altaar, zou hij hebben gewenst; ook vond hij het verkeerd, dat men, zoals hij sommigen had horen doen, de buitenlandse Hervormde Kerken veroordeelde 10.

385. Sommige van de bezwaren, waarmede De Witt had te kampen gehad, bestonden niet meer. Op de vroeger weifelachtige vriendschap van Spanje, Oostenrijk en Brandenburg kon nu doorgaans rekening worden gemaakt, en Willem III behoefde niet, om steun tegen de Natie te hebben, de Fransen geweldenaar te ontzien. Maar andere hinderpalen stonden hem in de weg, onoverkomelijk voor elk behalve voor hem. Bij de onverschilligheid en kortzichtigheid, de baatzucht en na-ijver, de flauwhartigheid en vadsigheid van de meeste Vorsten, was het geen lichte taak een veelomvattend Verbond te vormen, te besturen, tegen uiteenvallen te behoeden, meermalen te vernieuwen, nadat het uiteen viel.

Jammerlijk doorgaans de houding van Keizer Leopold (reg. 1657 — 1705); weinig geschikt om eenheid en veerkracht te geven aan het Duitsche Rijk. — Niets beduidendheid van de koning van Spanje Karel II (reg. 1665 — 1700). Zie § 297.

386. In de houding van Engeland lag nog groter bezwaar. Dit machtige Rijk, natuurlijk steunsel van het bondgenootschap, werd, tegen de wens en tot ergernis van de Natie, door de laaghartigheid en Roomsgezindheid van de Stuarts, aan Lodewijk dienstbaar. En, ook nadat krachtige tussenkomst aan deze verraderlijke verwaarlozing van de Engelse en Europese belangen een einde had gemaakt, werd al de bekwaamheid en volharding van Willem III. vereist om niet, onder veelsoortige miskennis en tegenkanting, tot onvermogen en moedeloosheid te worden gebracht.

387. Dezelfde kleingeestigheid als bij de Bondgenoten ontmoette hij in de Republiek. Velen, wier eigenwijsheid even hardnekkig als hun politiek gezichtsvermogen beperkt was, beweerden dat enkel voor de Verenigde Nederlanden moest worden gezorgd; zonder zich buiten noodzaak te mengen in wat anderen betrof. Alsof die noodzakelijkheid, bij algemeen gevaar, niet altijd bestond; alsof er onafhankelijkheid van de Republiek, na het zwichten van

de naburen, kon zijn; alsof de overmacht van Frankrijk, in België en elders, de Nederlandse handel zou hebben gespaard; alsof, bij het vooruitdringen van een overheerser, vrede zonder oorlog niet aan onderwerping gelijk was; alsof, bij gemeenschappelijkheid van nood en weerstand, het Gemenebest minder in Italië of Spanje dan op eigen grenzen bedreigd en aangevallen werd.

388. De Republiek was tot haar eigenaardige gesteldheid, enigermate, niet ten volle, weergekeerd. het Stadhouderschap werd door erfrecht en, in de landgewesten, door invloed op de keus van de magistratspersonen, versterkt; aan de verwarring en onzekerheid welke de praktijk in het staatsrecht gebracht had, werd geen einde gemaakt. Willem III voor wier, wanneer men Frankrijk bestreed, tussen staats en stadhoudersgezinden geen onderscheid was; die de soevereiniteit, door de vijanden aangeboden, verwerpelijk gekeurd had; die, ter vermeerdering van eigen gezag, noch de verlegenheid van de Regenten, noch de liefde van de burgers te baat nam, heeft geen oppermacht uitgeoefend en gewild dan die aan een buitengewoon karakter en aan zeldzame zielskracht, ook tegen wil en dank, toegekend wordt. Zou hij, door bevestiging van de grondslagen van de Unie, tegen de aanmatigheden van de provinciën en steden, beter voor de toekomst hebben gezorgd? Vooraf vHage men wanneer hij voor dergelijke herziening, voor dergelijk verbeteren van de wanstaltige publieke instellingen, macht en gelegenheid had.

Wenselijk was het geweest de Raad van State te herstellen in het gezag weleer aan dat Collegie toegekend (§ 221 en 237). — Ook thans bleef het gebrek aan eenheid van bestuur, en de onweerstaanbaarheid van eigenzinnig of baatzuchtig tegenstreven van een Provincie of Stad. Er was geen middel om tot het voldoen van deugdelijk verschuldigde gelden te dwingen. — Al had Willem III niet doorgaans te veel met buitenlandse vijanden te doen gehad om zich met ver betering van het inwendig beheer geregeld bezig te kunnen houden, zou hij zijn oogmerk niet licht door algemene overeenstemming, maar - en dit juist wilde hij niet - door zich uitsluitend van stadhoudersgezinden te omringen, hebben bereikt. Ook was hij van gevoelen dat de Hollanders zich aan een heer niet zouden gewennen en veel liever geld opbrengen voor hun vrijheid dan voor de glorie van een Soeverein; dat door dergelijke staatsverandering spoedig, voor de Staat handel en welvaart, voor de Vorst macht en aanzien, verloren zou gaan²⁵.

De meesten van zijn raadsliden waren geen voorstanders van het stadhouderlijk gezag. De denkwijze van sommigen werd gewijzigd; anderen ondersteunden hem slechts, wanneer samenwerking, ook in het belang van de Staatsgezinden, vereist werd. — Van Beiningen had lang met ijver de maatregelen van De Witt ondersteund; Van Beverningk was van de Acte van Selusie (§ 351) ondertekenaar, zo niet bewerker; Fagel had het Eeuwig Edict voorgestaan; Dijkvelt was met De Witt bevriend; Heinsius had in het eerst naar de staatsgezinde kant overgehield.

389. De strekking van de Aristocratie bleef wat zij tevoren was. Al kon zij de Stadhouder niet ter zijde stellen, al was zij, in gevaarlijke ogenblikken, van de onmisbaarheid van zijn krachtige leiding overtuigd, zij vergat niet hem, zoveel doenlijk, aan banden te leggen; zodat, wanneer de nood van het vaderland ophield, telken male het dwarsbomen van Redder van het vaderland begon. En deze tegenstand werd bedenkelijk, om de dikwijls bijkans ondragelijke aanmatigheden van het steeds machtige Amsterdam; om de na-ijver van Hendrik-Casimir, die, ontrouw aan het voorbeeld van zijn vaderen, met Friesland en Groningen (gewesten onder De Witt zo Oranjegezind), liever tegen dan naast Willem III verlangde te staan, en om de onverantwoordelijke wijze waarop door staatsgezinde regenten geheime verstandhouding niet Frankrijk aangeknoopt werd.

Amsterdam beoordeelde dikwijls (niet in 1672 en 1688) de aangelegenheden van Nederland en Eeropa uit kwalijk begrepen commerciebelang. Onder vrije handel werd door sommigen het onbelemmerd voeren zelfs van oorlogbehoeften naar de vijand geteld; vertrouwelijk overleg met de Franse gezant, waar het ontdekt werd, heette geoorloofde behartiging van stedelijk belang.

Hendrik-Casimir (§ 358); gehuwd met Amalia Vorstin van Anhalt, kleindochter van Frederik Hendrik (1666 — 1726). Van teer en aamborstig gestel, werkzaam en dapper, had hij zeer verdienstelijk kunnen zijn, zo kwalijk bestuurde eerezucht hem niet tot erin prijselijke handelingen verleid had.

390. De Republiek was, zonder eensgezindheid van stadhouder en raadpensionaris, bijkans niet te behouden geweest; maar FAGEL, in wiens voetspoor naderhand Heinsius trad, was om bekwaamheid en karakter, waardig de vertrouweling van Willem III te zijn; hij had de heilzame strekking van zijn staatkunde tegenover de bekrompen inzichten en baatzuchtige berekeningen van de meeste regenten, erkend; zijn invloed, in de vergadering van Holland en bij de Staten Generaal, werd, met onverflauwde ijver, aan des stadhouders ontwerpen gewijd. FAGEL (zie § 383); raadpensionaris op dezelfde instructie als De Witt; met verplichting om de voornaamste zaken aan de stadhouder bekend te maken. — Sommige leden van Holland hadden dit ambt nu willen bepalen tot het gewest alleen; met aanstelling van een provinciale thesaurier en, voor de buitenlandse zaken, van een secretaris van Staat, met lastbrief van de Algemene Staten (zie § 372).

„Zeer bedreven in de rechten, van een klaar en vaardig oordeel, welsprekend; bekwaam om ene talrijke vergadering naar zijn zin te doen besluiten; Godvruchtig, deugdzaam, onvervaard, waar elk ander radeloos was. De Witt, toen de Fransen in de Betuwe waren gevallen, betuigde geen kans of middel te zien. om 't gevaar te ontgaan; Fagel antwoordde dat de Staat voorheen in groot gevaar geweest was; dat God gered had en nog redden zou, mits men zich, waar hartig besluit vereist werd, niet aan wanhoop overgaf; dat men het roer niet moest verlaten eer het schip verloren was 9. Hij weigerde (1672), ondanks allen aandrang van de Provincie Holland, de volmacht te tekenen tot onderhandelen met Frankrijk. Aan de gezant P. de Groot, voegde hij toe: „gij kunt vertrekken en uw vaderland verkopen, maar zult werk hebben de koper te vestigen in het bezit 9. — Aan Lodewijk, die een poging het doen om hem en, door hem de Prins met geld en eerbetoon te winnen, gaf hij ten antwoord: „dat de Staten machtig en edelmoedig genoeg waren om zijn arbeid te vergelden; dat ook de trouw Gode en het Vaderland gezworen niet gedoogde zulke voorstellen te doen aan een Prins die, als zijn voorouders, roem uit deugd en niet uit schatten en waardigheden zocht” — Aan de gezant van Brandenburg, als deze (1684) beweerde dat er geen mogelijkheid was voor de Verenigde Nederlanden om het overmeesteren van België te beletten; “de zaken hebben in de vorige eeuw hachelijker gestaan, toen Haarlem verloren was en Leiden en Alkmaar wonderdadig gered werden; dezelfde God leeft; onze zaak is rechtvaardig; beter te sterven in het handhaven van een goede en Gode aangename zaak dan in 't opvolgen van maatregelen die uit den boze zijn” 9. De Amsterdamse burgemeester Witsen, die weinig opgewektheid had om aan de onderneming van 1688 de hand te lenen, meende „dat de zaak van Engeland een zaak van godsdienst zijnde, door God zelf wel zou worden beschermd”; Fagel toonde met Schriftuurlijke voorbeelden dat het zwaard mocht en moest worden gebruikt: „zo hebben onze voorouders gedaan en de Staat op de godsdienst gevestigd” 9. — Volgens Willem III, in 1672, was er, buiten hem, niemand in het land tot de functie van raadpensionaris bekwaam, en bij Fagels overlijden schreef hij: „ik kan niet genoeg betuigen met wat smart, tot het binnenste mijner ziel, ik de droevige dood van de raadpensionaris heb vernomen; ik verlies de grootste vriend dien ik in deze wereld kan hebben en zekerlijk de Staat de trouwste dienaar.”

391. Goed en leven heeft Willem III voor zijn heilrijke ontwerpen over gehad. Hij verlangde geen macht dan ter bereiking van het oogmerk van zijn zelfopoffering onmisbaar; geen roem dan uit het beschermen van godsdienst, waarheid en recht. Met helder inzien van de gevaren van Europa, zich ergerend over het plichtverzuim en de lichtzinnigheid van Vorsten en Volken, was hij van zijn eigen gaven en talenten, van zijn vastheid van wil, onder de algemeens lafhartigheid en weiteling, niet onbewust; doordrongen met het gevoel van de verheven roeping waartoe Gods wijze en liefderijke beschikking hem uitverkoren en toegerust had.

Op eigen voordeel werd nooit door hem, ten nadele van de staatsbelangen, gelet. Alle berekeningen op zijn baatzucht gegrond, bleken ijdel. Zo in 1676; "zij kenden hem weinig", sprak hij, "die hem zulke voorstellen deden; wanneer slechts zijn eer, door voldoening aan de bondgenoten bewaard werd, zou de vrede geen uur uitgesteld worden om zijn bijzonder belang" 25.

In 1691 betuigde hij de Staten-Generaal dat ,hij de kroon had aangenomen, niet uit onmatige staatzucht, des mocht God hem getuige zijn, maar om de godsdienst, de welstand en rust van Engeland, Schotland en Ierland te bevorderen, en de bondgenoten, vooral de Staten, te beter te kunnen bijstaan tegen de Franse overmacht". — Zijn wens naar invloed en gezag was zo nauw met grootmoedigheid en zucht tot het algemeen welzijn verenigd als ooit in een menselijk hart; uit besef, niet enkel van zich aan de veiligheid van Europa, tegen onophoudelijke aanranding te hebben toegewijd, snaar ook van in eigen standvastigheid en doorzicht hulpmiddelen te bezitten die niemand buiten hem had. Talrijke legers, ruime inkomsten en het hoogste gezag werden door hem gezocht, als werktuigen van de overwinning in het strijdperk voor burgerlijke en godsdienstige vrijheid" 12.

392. De welvaart hield zich staande, ook bij de grote verliezen die de oorlog te weeg bracht. Handel en scheepvaart bloeiden, sommige takken van vertier werden door de oorlog gevoed. De volkplantingen leverden ruime inkomsten aan het moederland. Aldus, en voorts door geldheffingen en financieel overleg, was en bleef het mogelijk in de ontzaglijke oorlogskosten te voorzien.

In 1672 zegevierde in Oost-Indië de Nederlandse vlag. De dappere Van Goens overmeesterde verscheidene schepen uit het smaldeel van La Haye, dat, ter benadeling van de Hollanders, naar de Indische Archipel afgezonden was.

Willem III ten onrechte beschuldigd het Nederlandse zeewezen verwaarloosd te hebben. Veel werd door hem verricht. Ook op zijn aandrang besloot men in 1682, tot aanbouw van 36 schepen, en werd als beginsel aangenomen, dat de zeemacht voortaan uit 96 linieschepen zou bestaan. Verbetering van de geldmiddelen van de Admiraliteiten, verbetering van het dok te Hellevoetsluis; nieuw Dok te Vlissingen, pogingen om een vast korps zeelieden op te richten. Van 1682 — 1701 werden 81 miljoen ter aanbouw door de Provinciën toegestaan; jaarlijks onderhoud f5,800,000. Van 1693 tot 1697 doorgaans 100 tot 115 schepen, 4 tot 5000 stukken geschut, en 20 tot 24,000 zeelieden, althans niet minder dan tijdens De Witt. —

Omstandigheden buiten hem hebben het verval van het zeewezen voorbereid en de roem van de Nederlanders in de schaduw gesteld; vooral ook de vereniging met de Engelsen; onze zeevoogden hadden niet het opperbevel en werden dikwijls in de krijgsraad overstemd. Na de slag van la Hogue geen grote zeeslagen meer." — Almonde (geb. 1644) vijftig jaren een van de grootste sieraden van het zeewezen. De Evertsen's, Callenburgh, 1642 — 1722) en anderen, kwekelingen van de Ruyter.

Buiten de gewone belasting, van 1673 — 1677 in Holland aan gevensgeld f 34,606,783.

393. Het verval van beginselen en zeden werd door de rampen van 1672 enigermate gestuit; later had de overkomst van de Franse Hervormden, wier geloof in zelfopoffering was gebleken, over 't algemeen, gunstige invloed ter verlevendiging van christelijke zin. De zelfstandigheid van de Hervormde Kerk werd tegen de kwellingen van de stedelijke Regenten ook door Willem II beschermd; de rechtzinnigheid in de leer werd tegen velerlei afwijking door treffelijke Godgeleerden gehandhaafd; maar de zaden van volksverbastering begonnen wortelen te schieten, en het ontbrak niet aan verontrustende verschijnsels van wangelooft en twijfelarij.

Verootmoediging in 1672.

“Elk toetste zich voor de Heere, welken moed hij hebben zou, indien hij eerlang geroepen werd om de heilige waarheid te belijden voor gemijterde hoofden en te verdedigen, zelfs op een schavot. 35. ‘Predikanten voorheen ijverloos, droegen meer zorg voor hun Gemeenten, waren naarstiger in het dienstwerk, en stichtten door onderwijs en voorbeeld: heilzame synodale resolutiën, te dier tijd genomen, nog lang daarna gehandhaafd.”

Aan de verdrukking van de Voetianen (§ 338), voorstanders van de presbyteriaanse eigenaardigheid van de kerk, werd een einde gemaakt. Ook door Willem III werd onderlinge verdraagzaamheid gewenst. Bijv. in Dec. 1694, na raadpleging niet de Stadhouder, plakaat van de Staten van Holland, dat ‘de hoogleraars en predikanten zich houden zouden aan de gewone leer van de Hervormde Kerken, vervat in de catechismus, de belijdenissen en de regels van de nationale Dordrechtse Synode, maar de punten die deze onbeslist gelaten had, op hun eigen oordeel niet zouden voorgeven van zulk een gewicht te zijn dat, zonder die, de Schrift niet wel, noch genoegzaam ter zaligheid zou kunnen worden verstaan.”

Opkomst van een Voetiaans - Coccejaansche School, die, door vereniging van het goede, het gebrekkige of schadelijke van de tweeërlei richting aanvult of wegneemt. Witsius (1636-1704), theologant en boetprediker van uitstekende geleerdheid en hartelijke godsvrucht, liefderijk en getrouw: “verrader zijns Heeren”, schreef hij, “is elk die, onraad vernemende, de wapens niet aangordt en anderen in de wapenen roept; de vrede dien wij zoeken, is de vrede van Jeruzalem, die in zich bevat de oorlog tegen de duivel, de wereld en de zonde.” Vitringa (1659 — 1722), hoogleraar te Franeker; wiens doorwrochte geschriften en praktikaal onderricht groot nut hebben gesticht: zijn collegiën door studenten uit Engeland, Schotland, Duitsland, Polen en Hongarije bezocht.

Roëll (1653 — 1718), hoogleraar te Franeker, stelt de uitspraak van de rede boven het eenvoudig geloof aan de Heilige Schrift. In de meeste Provinciën kerkelijk veroordeeld en door Vitringa, hoe verdraagzaam ook, met hoge ernst bestreden en weerlegd. Bekker (1634-1698), die het bestaan of althans de werking loochent van Engelen en duivelen. — Spinoza (1633-1677) uit Joodse ouders geboren; ontwerper van een wijsbegeerte die tot algodendom of Godverzaking leidt. — Bayle (1647 — 1706, uit het Zuiden van Frankrijk geboortig; hoogleraar in de wijsbegeerte te Rotterdam; geleerde., scherpzinnige en vernuftige deïst en twijfelaar, wiens geschriften (vooral het *Dictionaire historique et critique*) zeer schadelijk geweest zijn.

394. Vijandschap tegen Frankrijk, belette niet dat Frankrijk, door taal, zeden en letterkunde, telkens meer invloed verkreeg. De vestiging van de Refugiés, waaronder mannen van fijne beschaving en uitgebreide kennis, heeft daartoe krachtig medegewerkt. Bij voortdurende bloei van de wetenschappen, ging de nationale ontwikkeling van dichtkunde en proza in het overnemen en navolgen van vreemde denkbeelden en voorstellingen bijkans te niet.

Kunsten; minder schilders van de eerste rang (zie § 288). Wetenschappen Christiaan. Huygens (1629 — 1695), uitstekend in wis-, natuur- en sterrenkunde, uitvinder van de slingeruurwerken; Ruysch (1638 — 1731), ontleedkundige; Swammerdam (1637 — 1680), natuurkenner; Van Leeuwenhoek, uitvinder van de microscoop. — Bloei van de

rechtsgeleerdheid, onder de hoogleraars Huber 1639 — 1694); Voet (1647 — 17B) en Noodt (1647 — 1725). —

Letterkunde: Oude letteren; onder voorgang van Gronovius, Graevius, Perizonius. Nederlandse poëzie; navolging van Hooft en Vondel bracht tot gezwollenheid en overdrijving; Antonides (1647 — 1684) evenwel en Luiken (1647-1712) dichters in de hoog ware zin van het woord; rij van stichtelijke dichters, waaronder Vollenhove (1631-1708) uitgemunt heeft. Nederlands proza bijkans niet beoefend; wetenschappelijke onderwerpen behandeld in het Latijn; in de predikatiën weinig behaaglijke voordracht; de rechtsgeleerdheid wist zich niet van barbaarse vormen en verbasterde taal van de gerechtshoven te ontslaan; alleen de geschiedschrijver Brandt (1626 — 1685) was voorbeeld van eenvoudige en kernachtige stijl. —

Verbazend de invloed van de Franse literatuur; ten gevolge van a. verval of niet ontwikkeld zijn onzer eigen letterkunde; b. de algemeenheid van de Franse taal, ook in 's Hage, middenpunt van de diplomatie; e. de overkomst van de réfugiés en van geleerden als Jurieu, Basnage (1653 — 1723), Bayle en Le Clerq (1656-1736); d. de meesterstukken in dicht en onacht in Frankrijk. — Een invloed niet onschadelijk voor zeden, letteren en nationale zelfstandigheid.

395. Deze afdeling bevat de oorlog tegen half Europa, tot aan de vrede van Westminster (1672 — 1674); de oorlog tegen Frankrijk tot aan die van Nijmegen (1674) — 1678); de bedriegelijke en gevaarvolle rust, door de tocht naar Engeland afgebroken (1678 — 1688) de negenjarigen oorlog, te Rijswijk ten einde gebracht (1688 — 1697); de laatste jaren van Willem III, waarin hij de grondslag van hernieuwde en zegepralende tegenstand gelegd heeft (1697 — 1702).

A. 1672-1674.

396. Voor de Republiek, van trouweloze vijanden omringd, scheen het uur van snelle en roemloze ondergang daar. Anders was besloten bij Hem die de raad van de koningen vernietigt en de gedachten van de volkeren breekt. De wraak van de Fransen monarch zou, niet de val van het Gemenebest, maar wel de verheffing van de geduchtste van zijn vijanden bewerken; van de eenentwintigjarige WILLEM-HENDRIK, Prins van Oranje, welke nu reeds Nederland beschermen en later, aan het hoofd van de Bondgenoten, de heerszucht en ongerechtigheid van de trotse overweldiger beteugelen zou.

Het doel van Lodewijk was vernedering, kon het zijn, vernietiging van de Republiek. Uit verbolgenheid tegen de, naar hij beweerde, hooghartige en ondankbare Hollanders, werd hij ontrouw aan de staatkunde van Hendrik IV, van Richelieu, van Mazarin, en aan zijn eigen tot dusver meer bedachtzame politiek.

397. Dit tweejarig bestek bevat, de rampvolle toestand, eer de Prins van Oranje stadhouder werd (Maart-Juli 1672); de aanvankelijke uitredding (Juli 1672 — Jan. 1673); de voortdoring van de steeds hachelijker kamp; totdat, door de vrede met Engeland en het aftrekken van de Fransen, de verijdeling van de vijandelijke ontwerpen duidelijk was (Jan. 1673 — Febr. 1674).

1. MAART — JULI 1672.

398. De Republiek was, naar menselijke berekening, onredbaar. Frankrijk zou te land, Groot-Brittannië ter zee, Keulen en Munster haar van de noordoostzijde overvallen. Wat vermocht, tegen de helft van Europa, een Staat van geringe omvang, om de vooringenomenheid tegen het stadhouderloos bewind, nagenoeg zonder bondgenoot en, door de verwaarlozing van de landmacht, bijkans zonder leger of verdedigbare vesting; terwijl mistrouwen en verdeeldheid aan het jammerlijk overschot van haar krachten bruikbaarheid ontnam?

De militaire charges geschonken of verkocht aan neven, die eerst van de Academie kwamen; aan dienaars, die nooit piek gedragen, noch dood man gezien hadden; ook wel bij voorraad aan kinderen, die nog geen degen konden aasgespen, of in de wieg lagen 28.

Spanje de enige bondgenoot; 17 Dec. 1671, geheim verbond van onderlinge verdediging.

In 1671 het leger, volgens de staat van oorlog, 37,000, in het voorjaar van 1672 ruim 52,000 man. Maar welk een leger! 'Noch orde, noch oefening, noch militaire geest bij de troepen; noch geestkracht bij de bevelhebbers, noch zorg voor uitrusting, wapening, voeding en onderhoud van de soldaat bij de bestuurders van het land. De officieren, deels vreemdelingen en fortuinzoekers, deels gunstelingen van regeringspersonen. 101. De militia 't enenmale ongedisciplineerd, ook de officieren zeer schroom en schrikachtig." Aan ingenieurs volslagen gebrek. In het eerste tijdvak van de veldtocht zwakheid en lafheid van de troepen, verzet tegen de officieren; onkunde, plichtverzuim, soms verraad van de bevelhebbers.

De generaliteitsmagazijnen, om menage, van ammunitie en vivres onvoorzien; het kruid door vochtigheid onbruikbaar. In 22 jaren geen schop gebezigd ter reparatie van de forteressen. Bolwerken die men tot tuinen had laten inrichten; wallen en borstweringen, die men had laten vervallen en instorten; natte grachten, die doorwaadbaar waren, omdat men ze nooit uitdiepte; heggen en pallisaderingen, die men uit zuinigheid verkocht; geschut weinig in getal, zo slecht dat meestal na enige schoten de affuiten instorten." 101. — De Nederlanders niet ligt ontvlambaar; sedert 1629 waren de schutterijen aan ernstige gevaren onttend; in 1672 viel dus in de eerste tijd niet te rekenen op krachtige medewerking van het volk.

Daartegenover talrijke en uitmuntende legers. Het Franse leger het beste van Europa. (§ 332). Als men de Munsterse en Keulse troepen meerekent, werd de Republiek te land aangevallen door minstens 130,000 man; een oorlogsmacht naar de toenmalige maatstaf, reusachtig door getalsterkte zowel als door innerlijke kracht.

398. Engeland begon de oorlog, alvorens die te hebben verklaard. Lodewijk, bij het verpletterende van zijn overmacht, besloot, van de zuidoostelijke kant, met snelheid in het hart van Holland te dringen. Door de overtocht van de Rijn, waarna de verdediging van de IJssellinie onmogelijk werd, scheen de weg ter overrompeling van de Republiek gebaad. Wat zou het baten of de Ruyter te Solebay over de Frans-Engelse vloot gezegevierd had?

1672. 23 Maart; onverhoedse aanval van de Engelsen, als naar gewoonte (§ 348), op de Smyrnasche retourvloot, bij Wight; mislukt door de heldhaftigheid ook van de kapitein Van Nes, gesneuveld op een schip met 100 doden of gekwetsten. —

7 April: gelijktijdig manifest van Frankrijk en Engeland; in verbintenis met Keulen, Munster, Osnabrug, en Brunswijk-Lunenbug.

Raadslagen van De Witt (die in 1669 en later tevergeefs op versterking van de strijdkrachten aangedrongen had.) — 15 Mei. Ontwerp om andermaal (§ 364) de Theems op te varen. 4 Juni: de post aan de IJssel niet abandonneren — Later wil hij alles in het werk stellen tot behoud van Holland: „wij behoren de zetel van de regering te figeren binnen Amsterdam; aldaar nevens de staatsgewijze vergaderingen, allen voorraad van kanon en wapenen te brengen; uit die plaats, als het hart, aan alle de leden, zoveel mogelijk, hulp te brengen, en

onder Gods genade, de vijand het land tot de uitersten man, met batavische constantie te disputeren" 24. 20 Juni. „De zaken," schreef De Witt, "lopen dagelijks van kwaad tot erger, en het allergrootste kwaad is een genoegzaam generale wildheid en ongehoorzaamheid van alle de ingezetenen in de steden en ten platte lande" 24.

Defensieplan: verdediging van Maastricht, van de Kleefse vestingen, en van de IJssel. Ook de Prins van Oranje schreef (21 Mei): „ik meen dat het enigste middel om het land te salveren is, dat men al de macht die men kan bijschrapen, ten spoedigste hier aan de IJssel doe komen: ik hoeve u niet te zeggen wat een desastre de passage over daar IJssel zou zijn: ik meen de ganse ruïne voor de Staat."

Maastricht onaangeroerd, maar het garnizoen (9000 man beste troepen) afgesneden. — 1 Juni. In Kleefland, Orsoy, Rijberk, Burick en Wezel (door Staatse troepen bezet) gelijktijdig door de Fransen berend; voorts Grol door de bisschop van Munster. Alle deze steden, Rees, Emmerick, Deutichem, overmeesterd; ook de open stadjes, Oldenzaal, Ootmarsum, Enschedé, Almelo.

12 Juni. Overtocht van de Rijn bij Elten, laf hartigheid van Montbas. — De vijand in de Betuwe. Nu de IJssel verlaten, om niet afgesneden te worden van Holland, — Het leger van 22.100 op 9000 verminderd, door het achterlaten van bezettingen in de IJsselvestingen. Verderfelijke maatregel, alleen wellicht door het provincialisme van de Gedeputeerden te velde verklaarbaar; aan de IJssel bleven juist de Overijsselse, Gelderse, Groningse en Friese regimenten.

7 Juni: felle zeeslag bij Solebay op de oostkust van Engeland, onder de Ruyter tegen de Engelsen en Fransen onder York en d' Estrées. Het voordeel dezerzijds; de Engelsen, door hun bondgenoten flaaw ondersteund, hadden 2500 doden en gekwetsten.

399. Weerloos bijkans werd het land door oorlogsbenden overstromd. De meeste vestingen overmeesterd zonder slag of stoot. Het geringe veldleger van de IJssel naar Utrecht, van Utrecht naar Bolland gedrongen. Binnen vier weken Gelderland, Overijssel, Drenthe, Utrecht overheerd, Woerden en Naarden bemachtigd; Amsterdam bedreigd. Zo de Fransen, uit de Betuwe onverwijld in Holland waren gevallen, de Republiek was verloren geweest.

18 Juni. Utrecht verlaten. — Wageningen, Rhenen, Doesburg, Zutphen, Deventer, door de Fransen overmeesterd; Hattem, Elburg, Harderwijk, Zwolle, Hasselt, Kampen, Zwartsluis, de Ommerschans door de Bisschop van Munster, Amersfoort, Naarden, Woerden door de Fransen bezet; ook Utrecht. Lafhartigheid, omkoping, verraad; het vermogen ook van het goud heeft de vijand niet onbeproofd.

De Utrechtse waterlinie (§ 281) was, na 1629, onvoltooid; „met Utrecht verenigd zou Holland, gans ongefortificeerde steden blijvende behouden, zich tegen alle machtige heren dezer wereld kunnen beschermen". — Dus moest nu achter de Hollandse waterlinie (van de Merwede naar de Zuiderzee, van Gorinchem over Schoonhoven, Nienwerbrug, Abcoude langs Weesp naar Muiden) de vijand worden gekeerd. — Een paar weken nadat de Fransen te Utrecht waren, verliepen er gelukkig, eer de hoofdmacht naar het eigenlijke Holland rukte, en toen was het in staat van verdediging gebracht.

400. Verslagenheid en vertwijfeling waren algemeen, niet het minst bij hen wier kloekhartigheid ten voorbeeld had moeten strekken. Niet te verwonderen voorwaar! Elke berekening was verijdeld; en de regenten, zelfs in de uiterste nood, ongezind de werking van het stadhouderlijk gezag te beproeven, waren en werden dagelijks meer het voorwerp van wantrouwen en haat van de bevolking, die door angst tot verwoedheid kon worden gebracht.

“Elk scheen zijn sententie des doods ontvangen te hebben; de ambachten stonden stil; de winkels waren toegedaan; de rechtbanken gesloten; de academiën en scholen maakten vakantie; de kerken te klein voor alle de benauwde harten; vele verzonden vrouwen en

kinderen met hun schat naar andere Landen; vele vergroeven kostelijkheden in kelders, putten en hoven. De raadslagen van de meeste regenten waren confuus. De obligaties op het Land liepen af tot 30 en minder ten honderd, de Oost-Indische actiën, voorheen tot f572 verkocht, werden aangeboden voor f250” 28. — Het scheen, zeide men, *dat de regering radeloos, het volk redeloos, het land reddeloos was.*

“Niemand van de algemene schrik onbevangen, als alleen sommige Rooms gezinden, die de Fransen als hun verlosser, met verlangen tegemoet zagen, en enige personen, die het geheim van de Missie schenen te weten, alzo zij weinig bekommring hadden en andere benauwde harten vertroostten op deze wijs: „weest gerust en goedsmoeds, alles zal zonder merklijk ongeval van de Staat en met weinige verandering aflopen. Het gehele land zal zo glad overgaan als een vinkentouw.” "De Pausgezinden staken het hoofd op, bijv. te Doelburg, zeggende de Magistraat niet meer te kennen en de Gereformeerden geen kerk te willen gunnen. Lodewijk had aan de Roomsgezinde hoven doen weten dat de oorlog zou strekken tot voortplanting van het geloof en straf van de ketters 28.

401. Door velen werd, in onderwerping aan Frankrijk, het enige redmiddel gezocht. Vrede tot iedere prijs, werd leus van elk die voor schande minder dan voor gevaren beducht was. Voor de Rooms en kon vrije godsdienstoefening, ook met verlies van volksbestaan, als weldaad worden beschouwd; een deel van de staatsgezinde regenten vleide zich de voortdoring van het stadhouderloos bewind, waarbij ook Lodewijk belang had, te bedingen; zelfstandigheid van de Staat was, naar zij dachten, onmogelijk geworden; liever wilden zij dus, met behoud van aristocratische overmacht, zich aan Frankrijk onderwerpen dan, met een Stadhouder en Prins van Oranje, onder de alvermogende invloed van Engeland staan.

402. De verontwaardiging over dit vreesachtig, baatzuchtig en Fransgezind overleg was algemeen bij de burgerij. Geen vrede die het bederf van Kerk en Staat bewerken en het ondragelijk juk van de magistraten, welke het Gemenebest ten val hadden gebracht, door verstandhouding met Frankrijk bevestigen zou. Neen! liever met de jeugdigen Prins het uiterste gewaagd en het onmogelijke beproefd. Ook in vele Regenten ontwaakte een edeler zin; in Zeeland en te Amsterdam stelde men de dood boven een schandelijk verdrag.

26 Juni. Bezending van Zeeland naar 's Hage om op moedigen tegenweer te dringen.
29 Juni. Missive aan Holland: uitsluitende oefening van de ware christelijke gereformeerde Religie, handhaving van de vrijheid, instandhouding van de wettige Regering van de landen, zonder iets van het lichaam van de Unie te demembren, zijn drie hoofdzaken die geen onderwerp van handeling mogen zijn dan om ze te behouden.

403. Aan de Prins van Oranje, wiens oom de koning van Engeland was, zou door de vijand soeverein gezag over het verkleind en vernederd Gemenebest worden verleend. Hij versmaadde, met de fierheid van de verontwaardiging, dergelijke gunst. Ter goeder ure; bij weifeling zou het bederf van de Republiek onvermijdelijk zijn geweest. Alleen door zijn groothartige afkeer werd de oranjegezinde partij, op wier lijdelijkheid, zo niet medewerking, de vijand rekening gemaakt had, weldra de kern van nationaal zelf behoud. Veel heeft de Prins aldus verricht, toen hij gerekend werd nog weinig of niets te kunnen verrichten; legerhoofd schier zonder troepen en zonder gezag; wiens verheffing, door verre het merendeel van de Natie gewenst, door De Witt en de zijnen met onveranderlijke hardnekkigheid tegengehouden werd.

Beide koningen zouden verstandhouding met de Prins hebben begeerd, geboren tegenstander van de partij die tweemaal tegen Engeland een felle oorlog gevoerd, tweemaal, bij de vrede van Munster en de Triple Alliantie, zich tegen de ontwerpen van Frankrijk verzet had. Maar overleg bleef onraadzaam. Toen de Prins in Oktober 1670 naar Engeland gereisd

was, berichtte Karel aan Lodewijk dat hij te ijverig Hollander en Protestant was, om hem bekend te maken met de verraderlijke toelag. Ook in 1672 heeft hij, met versmading van ieder lokaas, geen belang dan dat van het gemeen Vaderland gekend.

Niet aan hem is de slechte verdediging van de IJssel te wijten, toen nog slechts in naam, niet inderdaad aan het hoofd van het leger, en voor wie de kleingeestigheid en slapheid van zovelen onverdraaglijk was. Beverningk schrijft (25 April): „om een formaliteit blijven wij gefrustreerd van het nodige kanon, niet een enig stuk op de nieuwe retranchementen aan de IJssel. Zijn Hoogheid is nauwelijks weerhouden zelfs naar 's Hage te gaan, op presuppoost dat hem kleinigheid bij de Raad (van State) werd aangedaan: (17 Mei.) vol actie en vol moed:' (10 Juni) zeer animeux, maar over de toestand van de militie zeer verslagen.”

404. In de Staten van Holland werd beraadslaagd of men aan de gezant van de Republiek bij de Franse koning een volmacht zou geven, die met onderwerping op genade en ongenade gelijk stond. Zonder aarzeling verwierp Amsterdam dergelijk voorstel, maar de meerderheid dreef door wat de minderheid, niet ten onrechte, voor lafhartig en eerloos landverraad hield.

22 Juni. Gezanten (van Gendt, Odijk en P. de Groot) naar Lodewijk;. smadelijk bejegend; hij wil niet handelen, als ze geen volmacht hebben. 25 Juni: de Groot te 's Hage om naderen last hij raadt Maastricht en de Generaliteitslanden aan te bieden, met tege moeting in de oorlogskosten, mits de koning de gewesten verenigd en hun godsdienst en regering vrij late. De Edelen en de meeste steden (onder betuiging, natuurlijk! van vaderlandsliefde en kloekmoedigheid), om de drang van de omstandigheden, hiertoe gezind. Amsterdam verzet zich; de afgevaardigde dezer stad, alsmede, die van Alkmaar, Schiedam, Hoorn, Edam en Purmerend, willen dergelijke verantwoordelijkheid niet op zich nemen; belovende ten spoedigste met nadere last van de Vroedschappen terug te zullen zijn. In hun afwezen (26 Juni) de. zaak ter Generaliteit gebracht: Overijssel, Stad en Lande afwezig; Friesland,. Utrecht en Zeeland weigeren de Resolutie op te maken; Holland doet, toen de griffier Fagel het stuk niet tekenen wilde, de Groot vertrekken; onder belofte dat men de Resolutie nazenden zou. „Zonder voorbeeld," betuigde Amsterdam, dat men iets ter Generaliteit had doorgereven, tegen 't gevoelen van alle de andere Gewesten.

27 Juni. De Afgevaardigden terug. Amsterdam tekent protest aan. De Vroedschap had besloten veel liever op de wallen te sterven. De pensionaris. Hop “heeft niet zeer vehemente uitdrukkingen de leden aangewreven alsof ze waren verkopers aan de Soevereiniteit en Vrijheid; concluderende dat zij, 'zich van de andere leden niet zouden laten overleveren, noch immer willen tremperen in een negociatie van dergelijke bassesse; dat zij zich voor de Gemeente zullen kunnen justificeren, maar dat die te vrezen hebben, welke, buiten nood en zonder een kanonschot ontvangen te hebben, zo prodigaal zijn in het overgeven van de liberteit van hun subjecten" 3. — Aldus, schreef de Prins in 1675, „hebben zeer vele Regenten, toen het aankwam op voorstaan van de vrijheid en de godsdienst met goed en bloed, besloten en getracht, op zeer schandelijke voorwaarden, te verdragen met de vijand. Die meest gesnoefd hadden van 't voorstaan van de vrijheid, zijn de voorbarigste geweest om een verdrag te sluiten, waardoor Godsdienst, vrijheid, voorrechten en alles op eens verloren zou geweest zijn”.

405. Zo was de Republiek op het punt om, niet een schijn van zelfstandigheid wellicht, onder Franse overheersing te worden gebracht. De zaak eenmaal geklonken, zou het, dus redeneerden sommigen, ligt vallen ijdel verzet van opgewonden burgerijen door de invloed van de meeste leegenten en de tegenwoordigheid, desnoods, van Franse troepen te bedwingen. Bij dit overleg vergat men de kracht van een Natie, welke de maat van de ongerechtigheid vol gemeten achtte. Lang had men haar wensen en rechten miskend; lang was ze lijdelijk geweest; maar, zonder tegenweer aan de Fransen te worden overgeleverd, dit wilde zij niet. Door het

Stamhuis dat Nederland van de Spaanse tirannie bevrijd had, zou het tegen de Franse worden beschermd, en, niet als partijleus, maar als nationale standaard, werd de Oranjevlag tegenover de Lelievaan geplant.

2 JULI 1672 - JAN. 1673.

406. Het Eeuwig Edict werd vernietigd, de Prins in de waardigheden van zijn voorzaten, de Republiek in haar eigenaardige regeringsvorm hersteld; om Willem III schaarden zich allen bij wie vaderlandsliefde en moed was. De toestemming van de Regenten werd gegeven, door sommigen uit onweerstaanbare dwang; door velen omdat in het stadhoudelijk bewind de voorwaarde van onmisbare veerkracht en samenwerking lag.

21 Juni. De Prins te Veere tot Stadhouder uitgeroepen; (29 Juni) soortgelijke bewegingen te Dordrecht, Rotterdam en elders; (2 Juli) aanstelling tot stadhouder van Zeeland. — 3 en 4 Juli. Vergadering in Holland: eenparige vernietiging van het Eeuwig Edict (geen vijf jaren oud); de Prins stadhouder; voorts kapiteingeneraal van de Unie, met vrije macht over de Patenten en de Militie. — Alle verordeningen sedert 1652 ingevoerd, die met het stadhoudelijk bewind onbestaanbaar waren, vernietigd of vervallen 3.

Terugkeer tot de vorige regeringstand; geen oproer. In de Registers van Holland, tot 4 Juli wordt niet „gewaagd van beroertens, van oproeren, van geteeld, of van verzochte voorzieningen daartegen.” Moet men het oproer noemen, als een gehele Natie, door buitenlandse vijand zo nauw geprangd, bij zijn zelf radeloze regenten aandringt en hen overtuigt dat er geen behoud is dan in het spoedig en onverwijld opdragen van de uitvoerende macht en van het ganse oorlogsbeleid aan een man die, hoe jong, zich reeds, ten blijke van zijn afkomst, kentekende door moed en beleid! — De uitroeping geschiedde met uitbundige vreugde van 't gehele volk, van rijken en armen, en (misschien enige aristocratische regenten uitgezonderd) van regent en burger” 3. — Op het bloot gerucht van 's Prinsen verheffing, de obligatiën (zie § 400) weer tot 93 gestegen.

De oorlog werd nu een volksoorlog en de Prins had, voor een ogenblik althans, dictatoriale macht. Vermeerdering van het leger, door aan de vloot ontleende versterking (50 compagnieën zeesoldaten) en door de schutterijen en vrijwillige burgers. — Krijgstucht door 's Prinsen gestrengheid hersteld. Ontegenzeggelijk is de goede verdediging des lande in 1672 hoofdzakelijk te danken aan hem.. Hij was het zwaard en de beukelaar van het Nederlandse volk; hij hield de heirmachten des vijands tegen; zijn genie was het dat die vijand tot gehele ontruiming van de Republiek dwong 101.

Nevens de eenentwintigjarigen Prins de zeventigjarige Joan-Maurits (§ 284); verdienstelijk vooral door de verdediging van Muiden, de sleutel van de onderwaterzettingen van Amsterdam.

407. Weinig verandering werd er in de personen, minder nog in de instellingen gebracht. De Stadhouder verlangde geen hoger gezag; hij kon en wilde niet de hulp van schrandere en ervaren mannen missen, omdat ze aan de zijde van De Witt's hadden gestaan. Aldus werd de verskracht waarlijk algemeen, maar tevens de Aristocratie even min als in 1619 bedwongen; het was te voorzien dat zij, na voor de drang van de omstandigheden gebogen te hebben, zich, bij het wijken van het gevaar, weer oprichten zou.

Geen afdoende wijziging van de staatsvorm (§ 388). De burgerijen wilden zich, bijv. te Amsterdam, ter wederverkrijgen van aloude rechten, door de Aristocratie ontnomen (§ 136, 145, 223), doen gelden; zij verlangden herstel van de Privilegiën, handhaving van de

gildenkeuren; bepaling dat geen regent tevens lid van de oorlogsraad van de schutterij, geen burgemeester tevens schout zijn zou; maar tevergeefs.

408. Aan geen onderwerping werd meer gedacht. Voor de overmacht bezwijken, dit kon; vernederende voorwaarden onderschrijven, dit niet meer, Het behoud van de Republiek werd niet in het afsmeaken van genade gezocht; in eigen heldhaftigheid, in de overwinnelijkheid van een bevolking voor de heiligste panden te wapen geroepen, in de zegen van een God voor Wie niets te wonderlijk is.

Juli. Aanbod van De Groot: 10 miljoen nevens de Generaliteitslanden. — Eis van Lodewijk: 1. Afstand van grondgebied. a. al wat de Staat buiten de zeven Provinciën bezit; b. Delfzijl met 20 van de naaste kerspelen; c. het graafschap en de stad Meurs voor Keulen; d. de opperste macht over Grol, Breevoort, Lichtenvoorde en Borculo; e. bijkans al wat gelegen is tussen Rijn en Lek en de Spaanse Nederlanden. 2. Handelsvoordelen: vrijheid van rechten terugbrenging van de handelsplakkaten op de voet van 1662, zonder reciprociteit behandeling van de Fransen als de meest begunstigde volken, en latere minnelijke overeenkomst met de Oost-Indische Maatschappij. 3. Openbare oefening van de Roomse godsdienst; de roomsen, waar meer dan één kerk is, een kerk, en elders vrijheid om er een te stichten; onderhoud van de priesters uit de kerkelijke goederen; toelating van de Rooms en in de wethouderschappen en openbare ambten. 4. Zestien miljoen oorlogskosten. 5. Een jaarlijks gezantschap, om, onder aanbidding van een gedenkpenning, de koning te bedanken dat hij het land aan de Staten weergegeven heeft. — Z. M. (met het oog op De Witt en de zijnen) zou handelen met de gewesten welke het geld betalen zouden, en hun de overwonnen gewesten en de regering daarvan overlaten. — Voorwaarden aan vernietiging gelijk.

4. Juli. Verslag van de Groot in de Staten van Holland. — Beraadslaging op andere toon. Leiden alleen wil de gezant zijn volmacht doen behouden. De Edelen en meeste steden hellen over tot het afbreken van de onderhandeling. Amsterdam wenst dat er nooit over geraadpleegd ware; Alkmaar wil het uiterste wagen liever dan voort te gaan op dergelijke voet; Purmerend zegt dat het volk de Regenten om zulke voorwaarden dood smijten zou. De Prins verklaart de voorstellen onaannemelijk. Geen dergelijk overleg meer!

16 Juli. Overeenkomst van Frankrijk en Engeland omtrent de vredesvoorwaarden. Frankrijk als vroeger; Engeland eist voorrechten voor de handel, een miljoen pond sterling voor oorlogskosten; 10000 jaarlijks voor de haringvisserij op de Engelse kust; Walcheren, Sluis, Kadzand, Goeree en Voorne; verheffing van de Prins van Oranje. Slechts tien dagen zijn de koningen aan dit voorstel gehouden. — De Prins verklaart zich liever aan stukken te laten houwen; wat zijn persoon betrof, 'was vijanden, niet vriendenwerk'. — Op de vraag van de Engelse gezanten, die hem telkens toevoegden: „ziet ge dan niet dat de Republiek verloren is?” gaf hij ten antwoord: „ik ken een zeker middel om haar ondergang niet te aanschouwen: het sterven bij de verdediging van de laatste gracht.”

409. De kans tot verder doordringen van de Fransen scheen aanvankelijk voorbij. Veerkracht had moedeloosheid vervangen. Holland werd door overstroming gedekt. Te Aardenburg bleek wat een hoop dapperen vermag. Ook begonnen Brandenburg, Spanje en Oostenrijk zich in beweging te stellen. Alleen zo overrompeling der Republiek gelukt ware, zou men in haar vernietiging sidderend hebben berust.

25 Juni. (nadat de Prins te Veere uitgeroepen was) manhaftige verdediging van Aardenburg in Staats-Vlaanderen, 411 soldaten en 186 burgers (na enige uren met 160 soldaten versterkt) tegen 9000 Fransen. De vijand laat vele doden en gekwetsten en 640 oorlogsgevangenen achter: dezerzijds niet één dode, vijf of zes gewond. — Aldus een inval in Zeeland belet.

Verbond met Branenburg (6 Mei). De keurvorst, meer aan het belang van Europa dan aan eigen vete tegen de Loevesteinse partij gedachtig, verbindt zich binnen twee maanden 20.000 man marsvaardig te hebben. 23 Juni en 25 Juli: verbonden van Oostenrijk, met Brandenburg en de Republiek, ter handhaving van de vrede van Munster, met belofte van 24.000 man bij de keurvorst te voegen. Deze trekt (Aug.) naar de Rijn en, hoewel door Oostenrijk weinig of niet ondersteund, noodzaakt Turenne 30.000 man tussen Wezel en Emmerik bijeen te trekken. — Aan de landvoogd van de Spaansche Nederlanden, graaf De Monterey, had de Republiek grote verplichting, reeds in het begin van Juni kwamen 2000 ruiters Holland te hulp.

De Prins, zodra mogelijk, naar het leger te Bodegraven. — Lodewijk, toen hij (5 Juli) de benoeming tot stadhouder vernam, verliet Oudewater en Woerden om zich hoger op te verschansen. „Als met verwonderlijke toverkracht werkte die verheffing. Eendracht verving tweespalt en radeloosheid. De arbeid tot verdediging van de steden begonnen, of met verdubbelde ijver voltooid. Amsterdam in geduchte staat van tegenweer gebracht, als een onwinbare reuzenburg in het midden van de wateren verzekerd ook door 60 vendelen schutterij (10000 man; "bijkans onnemelijk," schreef Beverningk, „Indien zij niet vervalt door wanorde of flauwhartigheid.” De Prins bezichtigt al de verdedigingspunten van Heusden tot Amsterdam, geeft, bevelen, stelt order, bezielt het werk door zijn tegenwoordigheid.

10 Juli. Lodewijk vertrekt van Zeist, laat Luxemburg met genoegzame oorlogsmacht om de veroverde plaatsen en vooral Utrecht te bewaren, beproeft van Noord-Brabant zich meester te maken: het beleg van 's Hertogenbosch, niet ondernomen, slechts enige dorpen verbrand. De koning keert (26 Juli) naar Frankrijk.

De gevreesde landing van de Frans-Engelse vloot (90 oorlogschepen), 21 Juli, toen zij in het gezicht van de Helder was, belet door een hevige storm uit het Zuid Westen, drie dagen zonder ophouden en, met tussenpozing, bijkans drie weken, te heerlijker uitredding omdat de Nederlandse vloot (door gedwongen afdanking van 1/3) slechts 47 oorlogschepen, 12 fregatten en 20 branders telde en, schaars van volk, buskruid en scherp voor zien, naar het oordeel zelfs van de Ruyter, tegen de vijanden niet bestand was 2..

De commissie- of kaapvaart, op aanraden van de Prins (24 Juli), opengesteld, sterk gedreven vooral in Zeeland.

410. Door velen werd de opdracht van het stadhouderschap voor ongenoegzaam voor bedrieglijk gehouden, zolang de verandering van zaken bij de benoeming van een stadhouder bepaald was. Nevens de Prins waren in het bewind gebleven ook die het meest tegen hem geijverd hadden; die voorstanders geweest waren van een ontrend verdrag; die straks de gelegenheid zouden aangrijpen om de stadhouder, zo niet ter zijde te stellen, althans onder hun invloed te brengen; die (sommigen wellicht niet ten onrechte) verdacht werden van verstandhouding met de Fransen. Zou dan het deerniswaardig vaderland, schijnbaar gered, met de tegen dergelijke slimheid niet opgewassen Oranjetelg verloren moeten gaan door afschuwelijk verraad? Zo dacht, zo sprak men; de toorn van de teleurgestelde en verbitterde burgers klom in 's Gravenhage tot razernij. Na de afgrijselijke moord aan De Witt en zijn broeder gepleegd, werd, in het belang van de allerwege bedreigde Magistraten, aan de Prins machtiging tot het veranderen van de regeringen verleend.

"De bewegingen tot verandering van regenten in enige Hollandse steden, te Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Rotterdam, allen na de aanstelling des stadhouders" 3. Deze aanstelling werd, zo de regenten hun gezag behielden, ongenoegzaam geacht; niet zonder grond. "De subite desastres hadden", schrijft De Witt (4 Aug.) „doen opvatten Bene sinistre impressie van de regenten". — Sedert lang was men van het stadhouderloos bewind afkerig; nu het was gevallen, het men zich niet paaien en wilde geen stadhouder door anti-stadhouderlijken omringd. De regenten voerden nog somwijlen hogere toon; men bleef met de

vijand in heimelijk en partijzuchtig overleg. Luxemburg schreef (27 Juli) aan de oorlogsminister Louvois: „de vrienden van De Witt zijn machtige lieden en achten zich nog niet verslagen: zelfs hebben zo bijkans beloofd dat ze mij den vijand zouden doen slaan, mits er een overeenkomst met De Witt geregeld en zelfs zo die zaak slechts in goeden gang gebracht ware; daar ik hun heb doen begrijpen dat dit hen opbeuren en de Prins ten onder brengen zou”.

Pogingen van Willem III om de gemoederen tot bedaren te brengen. — Op verzoek van de Staten (8 juli) rondgaande brief aan ene Steden; dat hij "geen kennis ter wereld en zelfs geen vermoeden had dat enige regenten zich zouden hebben schuldig gemaakt aan verraad, verstandhouding met de vijand, of aan iets strijdig met de plicht van een eerlijk en trouw regent" 9. Bereidvaardig de regenten te believen, was hij niet gezind hun werktuig ter gewelddadige verdrukking van de burgers te zijn. — 11 Juli: op verzoek van Holland om een scherp plagiaat, op zijn naam, tegen de oproeren, antwoordt hij "dat de beroerten haar oorsprong hadden uit burgerhopliden en voorname burgers, die met geen plakaten te dwingen waren" 9.

Gruwelijke moord van de De Witten. — De raadpensionaris (21 juni) verwond door een jongeling Van der Graaf, die ter dood gebracht werd; legt (4 Aug.) zijn ambt neer en neemt zitting in de Hogen Raad. De ruwaard (21 Juli) gevat, ter zake van beweerde medeplichtigheid aan een aanslag tegen het leven van de Prins, ontkent, ofschoon gepijnigd (18 Aug.) enige stellige kennis aan dergelijke toeleeg; (20 Aug.) vonnis van bet Hof (welks personeel grotendeels gekozen was onder het stadhouderloos bewind), dat hem van zijn ambten vervallen verklaart en uitbant; in het oog van zijn vijanden, een partijdig en zwak menagement. Ten zelfden dage de broeders te 's Hage uit de opengebroken gevangenis gesleept en, met erger dan kannibalenuitzinnigheid, verscheurd. De Prins, die van deze onmenselijke wandaad nooit dan met afgrijzen sprak, achtte het straffen ondoenlijk: "het stuk was door de voornaamste burgers uitgevoerd, tegen wie men zich niet zonder gevaar van strenge middelen zou bedienen" a. Dit was niet het gevoelen van de Prins alleen; de Gecommitteerde Raden waren van oordeel dat "de weg van strengheid niet was te houden; de rechters, zelfs gesterkt met het weinige oorlogsvolk in de steden, niet bestand tegen de gewapende burgerij" Fagel, door wie het gebeurde een *execrabel feit* genoemd werd, zei dat er stof genoeg was om scherpe plakaten te maken; maar dat de tijden zulks niet gehengden, zullende het volk hardnekkig worden, zo men het aldus dacht te verbazen", 9. De tegenwerking van De Witt (reeds verlaten door velen van zijn eigen partij en die voor al de jammeren van 1672 verantwoorde lijk werd gesteld) zou voor de Prins, wellicht ter gezagsversterking nuttig, en althans niet nadelig geweest zijn.

27 Aug. Resolutie van Holland ter machtiging van de Prins om, waar geen verdediging van wethouders en burgerij mogelijk was, de Regenten te ontslaan.

411. Hoger gezag te verkrijgen zou de Prins licht zijn gevallen. Doof voor de onmiskenbare wens van de op dat tijdstip alvermogende burgerij, maakte hij zelfs van de opgedragen macht spaarzaam gebruik. Niet om de zegepraal van zijn aanhangeren, maar om aller samenwerking, om behoud van het Vaderland, om het zegevieren op de uitheemse vijand, om vergeven en vergeten jegens medeburgers was het hem te doen.

Bijv. te Leiden, op het verzoek van de burgers een nieuw lichaam van veertigen zullende vormen, koos de Prins de 25 regenten, uit de vorige veertigen op de lijst gebracht, allen weer in 3. — „Aldus enige heren licentierende, zonder kreuk van hun eer en trouw; daaronder sommigen, welker dienst de gemeente niet onaangenaam was, om de anderen te minder suspect te houden”.

8 Nov. Algemeen Amnestie door de Staten van Holland, op aanhouden van de Prins 9. — „'t Was openbaar”, schreef hij weinige jaren later, „hoe hij, in 1672, toen de burgerij, misnoegd op die Regenten, ze allen veranderd wilde hebben, zijn best gedaan had om de gerezen

onlusten te stillen, zonder zich te willen bedienen van deze gelegenheid om meer gezag te verkrijgen, 't welk hem zeer licht te doen geweest zou zijn”

Verscheidene personen werden, op aandrang van de burgerij, ontslagen, die de Prins liever behouden, anderen benoemd, die hij liever niet aangesteld had. Hij zelf dacht aan vorige beledigingen niet. Van Beuningk werd burgemeester van Amsterdam; Adr. Paats (1630 — 1686) uit Rotterdam, nu uitnemendheid anti-stadhoudersgezind, bleef gezant te Madrid; van Beveringk werd in de gewichtigste onderhandelingen gebruikt.

412. Dappere oorlogsfeiten getuigden van herlevende moed. De vijand werd, in het noorden, door de wakkere verdediging van Groningen gestuit. De hevige strijd bij Woerden deed zien dat soldaten, die vroeger nauwelijks weerstand hadden geboden, nu reeds, onder het oog van de Prins van Oranje tot oorlogshelden waren beziel. De onderneming op Charleroi, al mislukte zij, gaf aan oorlogskundigen althans, hoge dunk van de jeugdige veldheer die, terwijl de Fransen in het land genesteld waren, met welberaden stoutheid, de oorlog op vijandelijke bodem had overgebracht. Door de herovering van Koevorden werd Groningerland veilig; toen bij winterkou de weg naar 's Hage voor de Fransen gebaad scheen, werd voortrukken door invallend dooiweer belet.

18 Juli — 28 Aug.: roemvolle verdediging van Groningen, onder Rabenhaupt, tegen de bisschop van Munster; dapperheid van de burgerij, ook van de studenten, en van 2000 man geregelde troepen. Sterke ligging, om de gemeenschap over zee met bolland; de Keuls-Munsterse legermacht van 22,000 man versmolt op de helft; in de stad geen 100 gesneuvelden. Bij overgaaf, ware Groningerland overmeesterd, geen stad in Friesland had weerstand kunnen bieden; ook Delfzijl niet, en de Engelsen hadden zich, door de Eems in te lopen, bij de overige vijanden gevoegd". — 24 Aug. Delfzijl verjaagt de Munsterse bezetting. 10 Okt. Woerden, met 1500 man, door de Prins aangetast; Luxemburg komt, met 2500 man en ruitery, te hulp: “gestreden met de uiterste verwoedheid 91 Franse officieren gesneuveld. De onderneming mislukt; de Fransen bespeurden dat zij een geduchte vijand hadden, dien zij moeilijk zouden ten onder brengen.

Dec. De Duitse legers van Brandenburg en Oostenrijk, na heen en weer trekken op de rechteroever van de Rijn, gingen uiteen. De Prins, aan eigen krachten overgelaten, poogt de terugtocht van de Franse legers te bewerken, door het bemachtigen van hun voorname deur van gemeenschap met Frankrijk, Charleroi. Uitstekend beleid, in de kunstige beweging die het doel verbergt en in de waakzaamheid en het overleg waarmee hij Luxemburg in Utrecht bijkans opgesloten hield. Het beleg opgebroken, om de felle koude; het ontzag gerezen voor ongelooflijke stoutheid en zeldzaam veldheerstalent. Het ontwerp om aldus de gemeenschapslijnen van het Franse leger te bedreigen, bewijst dat hij in strategische bekwaamheid zijn eeuw ver vooruit was. Handelingen, zoals hij in 1672 en 1673 beraamde en uitvoerde, kernen bij de oorlogen van de zeventiende eeuw zelden of niet voor 101.

27 Dec. Luxemburg, door strenge vorst begunstigd, met 10,000 man naar 's Hage om het in brand te zetten. Dooi noodzaakt tot terugkeer; dappere verdediging van Nieuwkoop, waarbij de landlieden zich van hun eigenaardig wapentuig, de tot piek herschapen polsstok, bedienden: Zwammerdam en Bodegraven in as gelegd. De vijand ingesloten, zonder het schandelijk verlaten van de Nieuwerbrug.

29 Dec. Koevorden, wapenplaats en middelpunt des vijands, model van een volmaakte vesting, bij verrassing in één uur overmeesterd; 600 oorlogsgevangenen; de overwinnaars erkennen: dit is niets anders als Gods hand!

Nog in 1672 werd Evertsen door de Staten van Zeeland, tevens met een eskader van de Amsterdamse Admiraliteit, naar de West-Indië gezonden; na voordelen, op St. Eustatius en elders, behaald, waagde hij een kans op Nieuw-Nederland (§ 303): de overgave van New

York geschiedde (9 Aug. 1673) tot onbeschrijflijke vreugde van de Nederlandse bewoners, de grote meerderheid nog 86.

I JAN. 1673 - Febr. 1671.

413. Zeer hachelijk bleef, al mocht ze adem halen, de toestand van de Republiek. De Fransen in het land, de Engelsen op de kust. Ook de Munstersen bestookten de grenzen; hierbij kwam het verlies van Maastricht. Maar men bleef onverschrokken; vriend en vijand hadden opnieuw geleerd wat, ter bescherming van haardstede en altaar, een gering volk, wel bestuurd, tegen talrijke legers vermag.

Voorzorgen in Holland. De steden met spoed in beteren staat van verdediging. Volkswapening met grote bereidwilligheid: (15 Mei) oproeping van Willem III aan alle burgers van 18 tot 65 jaren. Amsterdam levert 150,000 weerbare mannen: het doet de voorslag bij de Staten om uit Holland, in 14 dagen, 100,000 man in het veld te brengen: "een groot middel in deze gruwelijke zondvloed van de Franse razernij". „Holland, van Amsterdam tot Gorinchem, geleek een groot meer, waarboven zich hier en daar een hoge dijk verhief". De Staten van Holland brachten, ter geregelde betaling van de gewapenden, een fonds van 10 miljoen bijeen.

In Holland gedurig kleine gevechten. — Febr.: bij Linschoten 500 Fransen op de vlucht gejaagd; door 400 man uit Oudewater, op schaatsen derwaarts gesneld.

13 — 30 Juni. Beleg van Maastricht: na dappere verdediging overgegeven bij eervol verdrag, „De verslagenheid enige dagen zo groot, alsof het gans Land verloren was".

414. De verdiensten van de zeemacht zijn in 1673 onwaardeerbaar geweest. Driemaal, onder aanvoering van De Ruyter, met de vloten van Engeland en Frankrijk in strijd, heeft zij telkens de overmachtige vijand het land belet; de Engelsen genoodzaakt tot herstel van schade naar Engeland te wijken; hen, totdat ze door storm en onweer teruggedreven werd, nagejaagd en opgezocht; zee gehouden, zolang er iets bleef te verrichten, en aldus gewichtige voordelen behaald en onvergankelijke roem.

1673. 7 Juni. Slag bij Schooneveld tegen de Frans-Engelse vloot onder d' Estrées en Prins Robert: 105 zeilen tegen 150. De zeelieden noemden onze vloot het klein hoopske; de Ruyter had, zeide hij, goed vertrouwen, niet op zijn macht die klein was, maar op Gods almachtige arm. Voordeel dezerzijds, na bloedige strijd: „de vijand", schreef de luitenantadmiraal Van Nes, „zo getraceerd dat geen nood hadde daarvan liedekens te gaan zingen"; de Franse vlootvoogd betuigde zijn leven te willen geven voor de roem door de Ruyter behaald. —

14 Juni: tweede zeeslag, overmacht van de vijand, die echter wijkt, de Theems (15 Juni) inzeilt, en zich eerst na zes weken vertoont. — 2 en 3 Aug. de verenigde vijandelijke scheepsmacht voor Scheveningen; waarschijnlijk om, met 4000 man geoefende troepen, 's Gravenhage te verrassen. De kustverdediging in allerijl geregeld; met geschut en ruitery, en oproeping van de huislieden uit de naburige dorpen; de Prins, uit het leger toegesneld, reist de kust langs om overal orde te stellen. — 21 Aug. slag van Kijkduin; de vijand heeft 2000 doden en gekwetsten; de zeegaten open en vrij. — 12 Sept. de vloot naar de Engelse kust; door stormwinden tegengehouden. — Aanzienlijke voordelen van de commissievaarders, inzonderheid van de Zeeuwse kapers of avonturiers; van 31 Maart tot 14 April in de Spaanse havens 115 prijzen opgebracht, en, van 1672 tot Febr. 1674, 2863 vijandelijke schepen (2703 Engelse) veroverd 2.

415. Het overmeesteren van Naarden en het onheil dat de Munstersen voor Koevorden trof, maar vooral de deelneming in het lot van de Republiek, door meer dan één Mogendheid geopenbaard, deden weldra gunstige vooruitzichten ontstaan. Oostenrijk en Spanje verenigden zich ter bescherming van het Gemenebest. Op de overgaaf van Bonn volgde de ontruiming van Utrecht, en Karel II werd door Parlement en Natie gedrongen om te Westminster een einde te maken aan de schandelijke oorlog.

6 — 12 Sept. Naarden door de Prins bemachtigd; aldus aan de vijand de laatste hoop benomen om in Holland te dringen. Koevorden opnieuw belegerd (15 Mei): de Munstersen, om door opstuwung van water tot overgave te dwingen, leggen een zware dijk, versterkt met schansen en redoutes en 60 stukken geschut; de bisschop was, met 400 schuiten en 3000 man, gereed een algemene aanval te beproeven, toen (1 Okt.) een storm de dijk scheurde en 1400 soldaten of arbeidslieden verzwolg.

20 Mei. Defensief verbond met Denemarken. — Brandenburg genoodzaakt (16 Juni) met Frankrijk vrede te sluiten. — 30 Aug. nader verbond van de Republiek met Spanje en de Keizer. Zo werd het sedert de Westfaalse vrede verbroken bondgenootschap van de twee lijnen van het Huis van Oostenrijk nu, ten gunste van de van dat Huis afgefallen Republiek, hersteld. Minder nog op de Triple Alliantie (§ 367), kort van duur en die slechts het algemeen denkbeeld bevatte, berust de weerstand die Frankrijk ondervond en de latere gestalte van de Europese politiek 93. — Okt. oorlogsverklaring van Spanje aan Frankrijk. — 5-12 Nov. de Prins aan het hoofd van de keizerlijke, Spaanse en Nederlandse troepen, overmeestert Bonn en dwingt daardoor de Franse legerhoofden Holland te ontruimen, om niet afgesneden te worden van Frankrijk.

Nov. Utrecht ontruimd. "het verblijf van de Fransen in de Verenigde Nederlanden door roofzucht gekenmerkt; hun aftocht vergezeld van geldafpersingen, door bedreiging van brandstichting en plundering en door het wegvoeren van de aanzienlijken als gijzelaars" 1. Volgens de Staten van Holland, hebben de vijanden in Holland en West-Friesland brandschattingen aangericht, en door vermoorden en verbranden van stokoude luiden, onnozele kinderen en zuigelingen, en het bedrijven van allerhande ongehoorde en onmenselijke actiën en wreedheden, zich op zo barbaarse wijs gedragen dat daarvan onder de beschaafde Heidenen, ja onder Tartaren zelfs, bijna geen exempelen gevonden worden." In de briefwisseling van Luxemburg met de minister van oorlog Louvois, maken zij van deze gruwelen, onverschillig en dikwijls schertsende, gewag. Bij het verbranden van een dorp: „de huizen zijn in dit land zeer ontvlambaar; alles is verbrand wat er in was; paarden, koeien, en, naar men zegt, vrij wat boeren, vrouwen en kleine kinderen.” Elders, „geen koortsaanval is zo geregeld als onze gewoonte om, van de twee dagen een te verbranden die dwaas genoeg zijn er ons toe te dwingen.” „Zo even komt de vijand ons terugvragen een kolonel bij hen in grote achting; ik houd het er voor dat hij in as verteerd is, gelijk verscheidene officieren die gesneuveld zijn te Swammerdam, waar ik er nog al aardige hoppen van heb gezien en die verteerd zijn door de vlammen, gelijk ook vele lieden die in de huizen verborgen waren.” — Louvois schreef aan Condé: „al de Hollanders in Swammerdam heeft men geroosterd; niet één heeft men uit de huizen laten gaan.”

Ongehoorde kwelling en geldafpersing. Op een uitvoerig bericht van de Fransen intendant te Utrecht, die niet welbehagen een tafereel van zijn onbarmhartigheden ophangt, antwoordt Louvois: „Ik bid u, houd niet op boosaardig te zijn en deze zaken met de uiterste veerkracht te drijven.” Na de beschrijving van de rampzalige toestand van de bevolking, schrijft Luxemburg: „waarlijk ik dacht er aan u dit niet te schrijven, omdat ik u, zo medelijdend ken, ten einde u geen leed te doen; maar ik heb niet kunnen nalaten u de dingen te melden gelijk ze zijn;” in dezelfde toon is het antwoord: „ja, ik neem het u zeer euvel af mij van alle de ellenden van Holland zo te hebben onderricht; ik ben er in de hoogste graad gevoelig aan; en had ik hier casuïsten bij de hand, ik zou ze raadplegen of ik, gewetenshalve, kan blijven in een

betrekking die geen ander doel heeft, dan mijn naaste tot wanhoop te brengen. Gelukkig voor mij, is er geen in het leger; niet één.”

Lodewijk deed te Parijs een ereboog oprichten die de verovering van Holland, door trotse zinnebeelden en opschriften, vereeuwigen zou (la porte St. Dosis); ziet! Holland was ontruimd, eer de boog afgewerkt was.

1674. 14 Febr. — Karel II tot vrede geneigd, vooral uit vrees voor het klimmend misnoegen van de bevolking, (ook om de werkeloosheid van de Franse vloot in 1673). — Voorwaarden: de plaatsen in de oorlog veroverd teruggeven, het recht van de opperheerschappij in de voornaamste zeeën van Europa (Brittannische zeeën genoemd), na drie bloedige oorlogen, aan Engeland toegekend. — De algemeen onderhandeling te Keulen, in Juni 1673 begonnen, waarbij Frankrijk nog Maastricht, 's Hertogenbosch en Breda geëist had (Maart 1674, afgebroken).

B. 1674-1678.

416. Aldus was, door de onversaagdheid en het beleid van Willem III, de verraderlijke aanval afgewend. De Verenigde Nederlanden waren het steunpunt om hetwelk zich een alliantie gevormd had. Frankrijk, zonder bondgenoten, werd door een machtig bondgenootschap bedreigd. De Republiek, bevrijd en zegevierend, in ruim genot van de inkomsten uit heropende hulpbronnen, had roemvol aandeel in de verlenen oorlog. Het was en bleef een hachelijke strijd. Bij toeneming ondervond men dat Frankrijk, ook alleen, op half-Europa de overhand behield.

§ 415. — Buitengewone inspanningen van Lodewijk; in 1674 het gehele bedrag van zijn strijdkrachten wel 300,000 man. De oorlog populair; al wat enige invloed uitoefende, na-ijverig op Frankrijks wapenroem en koningsgezind tot in het gebeente. Daarentegen de macht van Duitsland, door gebrek aan eenheid, buiten alle verhouding tot hulpmiddelen en uitgestrektheid; de oorlogsmacht van de keizer en de Duitse vorsten nooit meer dan 50,000, — Spanje zo zwak, zo onbeduidend, dat het ternauwernood woog in de schaal van het evenwicht van Europa. 101. De landmacht van de Republiek, die bovendien een gedeelte van het Duitse oorlogsvolk betaalde, ongeveer 100,000 man.

Frankrijk ontleende grote hulpmiddelen aan zijn centrale stelling (§ 296) en aan de eenheid in staats en oorlogshandelingen, sterk afstekende bij de steeds verdeelde en uiteenlopende inzichten van de Bondgenoten, zodat deze niet de sterkste partij waren en dat Frankrijks macht minstens de hunne wel opwoog.

416. Verdubbelde inspanning werd vereist ter zee en te land. Door Nederlandse vloten werden Spanje, Brandenburg, Denemarken in de oost en Middellandse zeeën ondersteund en Frankrijk, zowel op zijn eigen kusten als tot in de West-Indische bezittingen, bestookt.

1674. 22 April: vrede met Munster: 11 Mei, met Keulen; teruggave van alles. — 20 Juni: verbond met de Keizer, Spanje en de hertog van Brunswijk-Luxemburg waarbij ook nu weer (1 Juli) Brandenburg, voorts (10 Juli) Denemarken, zich voegt.

1674. April en Mei. Gelderland en Overijssel ontruimd.

1674. 24 Mei — 30 Sept. Tocht van De Ruyter tegen de Franse bezittingen in de West: 20 Juli; aanval op Martinique mislukt, niet door gebrek aan voorzorgen of moed — 18 Juni 3 Dec. Tromp naar de westkust van Frankrijk (23 Juni) Landing op Belle-Isle: (4 Juli) aanslag op Noirmontiers en bemachtiging van het kasteel. Drie weken hield men er stand; de Oranjevlag verspreidde schrik langs de kusten, van Brest tot Bayone; 8 maanden nadat der Fransen hoofdkwartier te Utrecht was geweest. Verdere tocht naar de Middellandse zee; het plan om Toulon aan te grijpen, verijdeld, vermits de Spaanse schepen, tot demping van een opstand, naar Sicilië waren gezeild.

1675. Oorlog in het Noorden. Zweden, bondgenoot van Frankrijk, valt in Brandenburg: gewichtige overwinning van de dappere en schrandere keurvorst te Fehrbellin (28 Juni); in Holland dankdag. Eskader onder Binckes naar de Oostzee; geen oorlogsverrichtingen van belang.

1675. 20 Juli. De Ruyter naar de Middellandse zee (met 18 schepen, 1000 stukken, 4916 koppen). 26 Sept. te Cadix. — 1676. 8 Jan.: slag bij Stromboli tegen de sterkere Franse vloot onder du Quesne; van de beloofde 24 Spaanse schepen was er één gekomen: de Ruyter schreef geen scherper schutgevaarte bijgewoond te hebben; de overwinning onzeker. 22 April: slag bij Messina, de zege dezerzijds, ondanks de overmacht; de Ruyter wordt gewond en sterft (29 April). — 2 Juni, noodlottig gevecht bij Palermo. 1677. Febr.: de vloot terug. 1678. 10 Febr.: vloot onder Evertsen naar Cadix: door de besluiteloosheid van Spanje, zonder vrucht.

1676. Tromp, als admiraalgeneraal en rijksraad van Denemarken, over de verenigde Deens-Nederlandse vloot. 4 Juni gevecht onder Almonde tegen de Zweden; 26 tegen 35 schepen, de zege onbeslist, (11 Juni): luisterrijke overwinning onder Tromp; de vijandelijke vloot buiten staat zee te houden. Landing van de Denen op Oeland door Tromp ondersteund. — 1677. Smaldeel naar Denemarken, onder W. Bastiaensze Schepers. — 1678. 1 Aug. Tromp naar Pommerden; over de schepen van Brandenburg gesteld, verovert Rugen, waarvan het behoud van de belangrijke stad Straalsund afhankelijk was.

Hernieuwing van de kaperijen van de Duinkerken (§ 274, 284, 286, 361); die nu de Nederlandse handel en zeevaart herleefden, met lichte en snelzeilende fregatten en jachten langs de kusten zwierven. de zeegaten bijkans bezet hielden, somwijlen de schepen er uit haalden, in kleine smaldelen gevormd ook de oorlogsschepen aantastten en het ontwerp smeedden om Brielle en Hellevoetsluis te verrassen, of althans de aldaar liggende vaartuigen te vernielen. De beroemde Jean Bart verovert reeds in 1674 tien Nederlandse koopvaarders en vissers. — In 1677 eskader van 15 fregatten tegen de Duinkerkers; ook de Zeeuwse commissievaarders hebben gewichtig deel aan de strijd; één van hun nam in 1676 dertien Franse koopvaardersschepen. — Zeer aanmerkelijk waren de uitrustingen van de Admiraliteit van Amsterdam, boven de andere Collegiën bevoorrecht, omdat zij a. de toegezegde gelden van Holland ontving, in de uitbetaling nauwgezetter dan de overige gewesten; b. ruime inkomsten had; in 1674 reeds f7,869,680, behalve f700,000 die zij nog te vorderen had Merendeels opbrengst van handel en zeevaart.

417. Vooral naar België was het oorlogstoneel overgebracht. De Prins van Oranje, die aldaar het opperbevel van de Bondgenoten had, werd spoedig op één lijn met de vermaardste veldheren gesteld. Maar geen moed of oorlogsbeleid was genoegzaam, waar, door de jaloezie en bekrompenheid van legerhoofden en vorsten, telkens het schranderst ontwerp te niet ging, het behaalde voordeel zonder gevolg bleef, de meest heilrijke poging onuitvoerlijk gemaakt, en het behoud van de oorlogsmacht, bij gebrek aan voorzorg of aan ondersteuning, in de waagschaal gesteld werd. In vier veldtochten drong Lodewijk telkens verder in de Spaanse Nederlanden door. Aan de Bondgenoten was het te wijten dat hij zoveel heeft bemachtigd, aan Willem III was het te danken dat hij niet geheel België heeft overheerd.

Verdediging overal elders, maar verovering in België, was van de Fransen ontwerp. — De Bondgenoten slap; vooral Spanje, dat zich, in de Nederlanden, op het eigenbelang van Engeland en de Republiek verlaat, en, door onvervulde beloften en onjuiste opgaven, de Prins telkens teleurstelt en bedriegt — Des Keizer besluiteloos; doelloze bewegingen aan de Rijn. — “De onafhankelijkheid welke de bevelhebbers van de Bondgenoten zich aanmatigden, nadelig. De vijand betrok de winterkwartieren in de nabijheid van de Spaans-Nederlandse vestingen; de Prins moest, bij elke veldtocht, eerst door een land trekken waar voor het

onderhoud van zijn leger niet gezorgd was. Wanneer hij aankwam, waren de vestingen, even slecht verdedigd als slecht voorzien, reeds in 's vijands handen gevallen." 1.

1674. Terwijl de Bondgenoten op de herovering van Lotharingen bedacht waren, maakten de Fransen zich meester van Franse Comté. Van die kant veilig, keerden zij zich tegen de aanval uit het Noorden. — 11 Aug. Slag bij Senef (voor Willem III wat Nieuwpoort voor Maurits geweest is), Oranje met ongeveer 60 tegen Condé met 45 á 50 duizend man; van 's ochtends vroeg tot een uur voor middernacht; van wederzijde verlies van 6 of 7000 man; bij de Fransen duizend gesneuvelde officieren; de beste infanterie en een goed deel van de ruitery buiten gevecht. De overwinning twijfelachtig; geen voet grond gewonnen; maar de schande uitgewist die sedert 1672 op het Nederlandse voetvolk rustte; het had het voornaamste deel aan de strijd en het grootste verlies. — het leger in slagorde tegen Condé, die Oudenaarden wilde ontzetten, toen de Souches, bevelhebber van de keizerlijke troepen, liet weten dat de plaats hem niet geschikt voorkwam, en aftrok. Deze generaal, schreef de Prins aan de Staten-Generaal, had telkens obstakels aan de beste resolutiën toegebracht. Het gevaar van een inval van Frankrijk bleef dreigend; oproeping in de noordelijke provinciën van de zogenaamde *ban en arrièreban*. — 9 Okt. de Prins voor Grave, sedert 16 juli door Rabenhaupt belegerd; zes en zeven aanvallen in één nacht: vreselijke slachting; na heldhaftige verdediging, overgave (28 oct.).

1675. Dinant, Huy en Lintburg voor Spanje verloren; de Prins verovert Binch (31 Aug.).

1676. Condé veroverd, eer de Prins te velde kon zijn; Bouchain kon hij niet ontzetten, om de geringheid van zijn oorlogsmacht. — 9 Juli: hij belegert Maastricht; toen al de buitenwerken stormenderhand waren overmeesterd, moest hij, op het aanrukken van de Fransen, het beleg opbreken (27 Aug.); de Spaanse troepen hadden hem verlaten om Aire te ontzetten en de Duitse hulpbenden bleven achter.

1677. Vroege inval van de Fransen; overgave van Valenciennes (17 Maart) en Kamerijk. (16 April). —

3 Apr. St. Omer belegerd. De Prins rukt aan tot ontzet. — 11 Apr. slag van Mont-Cassel tegen de hertog van Orleans, die de vorige nacht 15000 man versterking ontving. Nederlaag; bij de Fransen 2000 gesneuvelden, dezerzijds 3000; meesterlijke aftocht; maar (20 Apr.) overgave van St. Omer. Na zes weken de Prins weer gereed; beleg van Charleroi, bij het aannaderen van Luxemburg, opgebroken. — Van de grensvesting had Spanje nog alleen Namen en Mons.

1678. Gent (12 Maart) en Yperen (25 Maart) onverhoeds door Lodewijk bemachtigd. Wat zou het zijn, zo hij meester van Antwerpen werd!

418. De meeste tegenwerking onderwind de Prins in de Republiek. Wel is waar, na zo vele verdiensten, was hem erkentelijkheid betoond. Het stadhoudelijk gezag werd door erfelijkheid bevestigd; in Utrecht, Overijssel en Gelderland verkreeg hij, door nieuwe regeringsreglementen, veelvermogende invloed; zo hij gewild had, hij zou hertog van Gelderland zijn geweest. Maar dankbaarheid openbaarde zich niet in de handelwijs van de Hollandse Aristocratie; zij wenste, nu het vaderland gered was, de verloren macht te herwinnen; nauwelijks had de stadhouder de vijand over de grenzen doen wijken, of de weerstreving begon.

1674. 2 Febr. Het stadhouderschap erfelijk verklaard, in Holland; weldra rok in Utrecht, Gelderland en Overijssel; insgelijks het kapitein en admiraal, leraalsehap van de Unie. Holland neemt f2,000,000 over, door Amsterdam ma Willem II geleend; Zeeland vereert de Prins f 300,000 rentebrieven; ie Oost-Indische Maatschappij geeft hem en zijn nakomelingen 1/33 van haar uitdelingen.

Regerings Reglementen: (1674. 26 April) te Utrecht en (1675. 20 Febr.) in Gelderland, aanstelling van burgemeesters, schepenen en vroedschappen door de stadhouder, zonder

voordracht, 1675. 2 Mei: in Overijssel; keuze van de wethouderschap door de gemeentslieden, onder goedkeuring van de stadhouder.

1675. 29 Jan. Opdracht van het hertogdom Gelder en graafschap Zutphen; door de landdag, bij eenparig besluit. Een aanbod, dat de Prins, na raadpleging met de gewesten, heuselijk afwees.

419. De Staatsgezinden hielden Willem III, voorstander van de rechten van de Unie en van de burgerijen, verdacht naar hoger gezag te dingen en de oorlog, uit eerezucht, te rekken. Vrede was, ter herwinning van haar overmacht, onmisbaar. Er zou geen behoefte aan veldheerstanten meer zijn, onder Frankrijks herlevende invloed en vriendschappelijke bescherming. De traagheid van Oostenrijk en Spanje gaf ook reden tot billijk beklag. Met karigheid en onwil werden de gelden verleend, tot krachtige voortzetting van de operatiën vereist. Waartoe nog langer, en nu het Gemenebest bijna uitgeput was, schatten en leven, ten behoeve enkel van flauwhartige bondgenoten en met gevaar van de ,binnenlandse vrijheid, verspild!

1674. Gelderland, Utrecht en Overijssel, na van de Fransen vertrek, in de Unie weer opgenomen, niet gelijke rechten en naar oude rang. Holland zou ze niet ongaarne als geconquesteerd hebben beschouwd (§ 328). De Prins verklaarde dat in de Gewesten buiten het Verbond te houden tegen recht en reden zou zijn: „in Holland waren ook wel steden die zich, op de aankomst van de vijand niet ten beste verdedigd zouden hebben b. aan het Sticht geen land kon afgenomen worden: „het belang van Holland gaf geen recht; God zou, wegens zulke onrechtvaardigheden, het land lichtelijk straffen.”

Weinig geneigdheid bij de Staten, ook in Holland, tot behoorlijk voortzetten van de oorlog. — Alle de gewesten, behalve Holland, tegen het zenden van een smaldeel naar de Oostzee (1675). 'Tegenkating vooral van de landprovinciën, toen Spanje (1675) hulp ter onderwerping van Sicilië gevraagd had. Dien ten gevolge de macht te klein: 'ik heb mijn leven veil voor de Staat,' zei de Ruyter, „maar 't is mij leed dat de heren de vlag van de Staat zo veil hebben en wagen.” 2. Karigheid ook in de uitrustingen te land.

Mistrouwen tegen de Prins, in Holland bij de opdracht van het hertogdom van Gelderland openbaar; vooral in Zeeland. waar men in de nadelen van de eenhoofdige Regering uitweidde en de Prins raadde, als Gideon, de aanbieding af te slaan. — De Prins antwoordde dat hij 'met grote smert had vernomen dat men ongunstige gedachten van hem had: waardoor ook in de Gemeente een argwaan verwekt was, alsof hij op 't verkrijgen van de opperste macht over de Landen toegelegd had. Zou hij de Soevereiniteit nu zoeken, daar hij ze afgeslagen had toen ze hem aangeboden werd, en geen meerder gezag begeerd, toen hij het lichtelijk verkrijgen kon?... Uit zulk een argwaan kon wel eens bewaarheid worden wat Gods woord van het Huis Gideons getuigde, dat de kinderen Israëls niet dachten aan de Heere hun God, die hen gered had van de hand aller van hun vijanden van rondsom, en dat zij geen weldadigheid deden bij de Huize Gideons, naar al het goed dat hij Israël gedaan had.”

1677: kerkelijke onlusten te Middelburg, waar de regering een predikant, welks beroep door de classis niet goedgekeurd was, bevestigen wil. — Nov.: de Prins stelt orde op de zaak, en maakt merkelijke verandering in de wethouderschap, 9.

420. De Prins wenste ook vrede; nu te meer omdat hij dien, wegens de ongunstige loop van de oorlogsverrichtingen en het ontmoedigend gedrag van de Bondgenoten, voor noodzakelijk hield. Geen afzonderlijk verdrag evenwel, waardoor men, om eigen voordeel en met schennis van de Verbonden, de Mogendheden die om het Gemenebest de oorlog hadden aanvaard, tot voorwaarden zou dwingen, door welke Europa, verdeeld en ontwapend, aan nieuwe ongerechtigheden ten prooi werd.

Ook Fagel verzette zich, met verontwaardiging, tegen een afzonderlijk verdrag. In 1677 evenwel zeide hij: „'s Prinsen vrienden konden niet lijden dat hij te velde trok, alleen

om, door de misslagen van de Spaanse, misschien wel alle de Spaanse Nederlanden te zien verliezen. — De Prins zou gedwongen kunnen worden door het slecht beleid van de Bondgenoten, door de ongunstige uitslag van de veldtocht, en vooral door binnenlandse beroerten, waartoe men, in Amsterdam, reeds neiging bespeurd had.” — Willem III zeide ook toen ,dat een afzonderlijke vrede niet gesloten zou worden, zo lang hij leefde en het kon beletten; hij wist dat het, na zijn dood, terstond plaats hebben zou. 9

421. Engeland behoefde slechts een billijke algemene vrede ernstig te willen, om die te bewerken. Maar Karel II, aan het lot van de Spaanse Nederlanden wellicht niet geheel onverschillig, was te zeer, door geldverspilling en baatzucht, in afhankelijkheid van Lodewijk gebracht, om een staatkunde overeenkomstig met de belangen van Engeland en van Europa te kunnen volgen. Gestadige aandrang en opwekking van de Prins bleef, ook na het huwelijk van dezen met een Engelse vorstin, zonder wezenlijke vrucht. Voorwaarden, ondragelijk in zijn schatting, kwamen de koning aannemelijk voor; de wens van de Staatsgezinden werd door deze weifelende houding zeer ondersteund. Evenwel, ook ter elfder ure, kon misschien de stem van de Natie, zelfs voor de verachtelijke Karel hoorbaar geworden, worden verhoord.

,De koning had sedert twee jaren de vrede in zijn hand. Frankrijk was in geen staat om in oorlog te blijven, als Groot-Brittanië zich bij de Bondgenoten wilde voegen."99. Hij het de Prins weten dat hij kans zag Frankrijk te brengen tot afstand van Ath, Charleroi, Oudenaarden, Condé en Bouchain, tegen Kamerijk, Aire en St. Omer. De Prins verbleekte, toen hij Kamerijk hoorde noemen, en riep uit dat men de Spaanse Nederlanden liever door de wapenen moest verloren zien gaan dan door zulk een verdrag. 25.

Nov. Huwelijk van de Prins (§ 381); voor velen, ten onrechte, bewijs of voorteken van meer vredelievende gezindheid. Veeleer was de invloed van zijn krachtige staatkunde onmisbaar; nadat hij Engeland verliet, scheen de koning, nog onder de indruk van zijn bezoek, bij het Franse Hof op betere voorwaarden te willen dringen. Bij de Engelse Natie week van lieverlede handelsna-ijver voor godsdienstig medegevoel.

422. Verdeeldheid onder de vijanden te brengen kon aan Lodewijk niet moeilijk vallen. Door één van de Bondgenoten te believen, zou bij meester worden van allen; aan de Republiek werd weldra niets geweigerd. — Teruggaaf van de plaatsen die Frankrijk had bemachtigd, vrije handel, verademing, rust, en — vriendschap, waar het nodig oogt zijn, ook tegen Oranje; wat zou de staatsgezinde partij meer gevorderd, wat begeerlijker hebben geacht! — De afzonderlijke vrede kwam te Nijmegen, op listige wijze, tot stand; noch de veldslag bij St. Denis, noch de hevige klacht van de Bondgenoten belette dat het verdrag door de Staten goedgekeurd en bekrachtigd, en straks door .andere voor Frankrijk zeer gunstige traktaten gevolgd werd.

Lodewijk drong steeds op afzonderlijk verdrag; onder velerlei belofte: ,zelfs wilde hij na 't sluiten van de vrede en het herstel van de oude vriendschap, maatregelen nevens de Staten beramen, waardoor hun vrijheid (325) voor altoos zou kunnen in zekerheid gebracht worden."9.

Juni 1678: wapenstilstand van zes weken met de Republiek; men zou afzonderlijken vrede sluiten, zo de Bondgenoten niet tot aanneming van de voorwaarden waaromtrent men overeengekomen was, werden overgehaald. Deze verklaring stond met vrede gelijk. Maar onverwachte kennisgeving der Fransen dat zij de veroverde steden niet ontruimen, eer Zweden voldoening heeft; verontwaardiging zelfs aan het Engelse Hof en (26 Juli) verbond met de Republiek tot gezamenlijke oorlog zo Frankrijk niet vóór 11 Aug. zich tot onmiddellijke teruggave verbindt. Nu werd Frankrijk behoedzaam. 10 Aug.: de Franse gezanten bereid de vrede op de verlangden voet te tekenen, mits dezelfde dag. Vrede van droegen tussen Frankrijk en de Republiek; belangrijke aanwinsten van Frankrijk in de Spaanse Nederlanden. Aan de Republiek teruggave, zelfs van Maastricht.

14 Aug. Overwinning van de Prins op Luxemburg, bij St. Denis, 1 1/2 uur van Mons. De hoofdstellingen des vijands overmeesterd, verschansingen overweldigd die, zoals Luxemburg vooraf schreef, niet kunnen worden geforceerd, al had de Prins 40.000 en ik 10.000 man." De weg open om, zo Engeland tot medewerking besloot, in Frankrijk te dringen, toen Willem III de officiële tijding van de vrede ontving. — Was hij daarmee reeds vóór de veldslag bekend? Alleen een officieel bericht mocht hem, als veldheer, tot richtsnoer verstrekken: het staken van de vijandelijkheden kon bepaald zijn na het uitwisselen van de ratificaties; vooral om het, mistrouwen op de Fransen, voor wie een voorlopig sluiten wellicht slechts middel was om de oorlogsoperaties te stremmen: de Prins, aan het hoofd van Bondgenoten had verplichtingen jegens allen; berispelijk, zo hij de gunstige gelegenheid tot aanval ongebruikt gelaten had.' Maar hij had generlei bericht; de 15en schreef hij aan Fagel: "ik kan voor God verklaren dat ik niet geweten heb als deze middag dat de vrede gesloten was." Luxemburg wist, het, en wilde zelfs na de slag, een wapenstilstand van slechts 48 uren, omdat hij de oorlog niet voor geëindigd houden mocht, zo lang hij geen bericht had van zijn Hof.

Misnoegen tegen Beverningk.' In 's Hage was men zo vertoornd dat sommigen de voorslag deden niet slechts om de bekrachtiging van de vrede te weigeren, maar om hem in rechten te betrekken. 25. Dit baatte evenmin, als de oorlogzuchtige houding, na de vrede, van Karel II.

Verontwaardiging van de Bondgenoten. De keurvorst schreef aan de Staten-Generaal: "wie had zich kunnen voorstellen dat de Republiek, tegen uitdrukkelijke bepaling van de traktaten, haar Bondgenoten zou verlaten, die alleen voor haar behoud de wapens hadden opgevat! Het gevaar kan weerkeren; wie zal, na dergelijke ervaring, bijstand willen verlenen?" — Het hulpbetoon, hoe loffelijk ook, was niet geheel belangeloos geweest; sommigen van de Bondgenoten, de Keizer en Spanje althans, hadden, door vadsigheid en verzuim tot de droevige uitkomst medegewerkt.

17 Sept. Vrede niet Spanje. Frankrijk behoudt Franse-Comté twaalf vestingen in de Nederlanden, daaronder Valenciennes, Bouchain, Condé, Kamerijk, Air, St. Omer, Yperen. 5 Febr. 1679. Vrede met de Keizer en het Rijk. — Frankrijk behoudt Frijburg en Nancy.

423. Lodewijk had, door geweld en slimheid, zijn oogmerk bereikt. Frankrijks grondgebied was aanmerkelijk vergroot; een vrije toegang geopend om opnieuw in de Spaanse Nederlanden te vallen; het Bondgenootschap ontbonden, enkel door eendrachtige samenwerking tegen Frankrijk bestand; het evenwicht in Europa verbroken, de meest schaamteloze: inbreuk op het recht van de Volken door voordelige uitkomsten bekroond. De tijd zou spoedig loeren of de Prins tegen dergelijk verdrag uit eigenbelang had geijverd; of de heerszucht, al dan niet, zolang er iets te overheersen blijft, onverzadelijk is; en of de vrede waarbij de Republiek, in land of steden, generlei schade geleden had onschadelijk was.

Aanwinsten voor Frankrijk uit een oorlogs- en staatkundig oogpunt onwaardeerbaar. Hierin echter lag niet het grootste gevaar. Dit ontstond uit de wijs waarop de vrede tot stand kwam. Frankrijk had de kamp tegen half Europa, niet slechts met voordeel gevoerd, maar verdeeldheid in het bondgenootschap gebracht, en wanneer is de machtige machtiger dan in zodanig ogenblik? Had de Prins van Oranje ongelijk, toen hij al het mogelijke deed om de afzonderlijken vrede te beletten? was het zijn belang of het belang van Europa.? 65 Zegevierend bemiddelaar van het voor hem sidderend Europa, bereikte Lodewijk te Nijmegen het toppunt van zijn grootheid; maar in een dergelijke vrede, waardoor zijn eergierigheid gevoed werd, lag de kiem van onvermijdelijke oorlog.

c. 1678-1688.

424. Alleen door een onwrikbaarheid, als die van Willem III, kon heen, na de vrede van Nijmegen, voor volslagen moedeloosheid worden behoed. Lodewijk ging, in overmacht en overmoed, te werk alsof er, buiten eigen willekeur, geen recht was. De voormalige Bondgenoten waren tot krachtadige weerstand, óf, zo als Oostenrijk, om de vijandschap van de Turken, onvermogen; Of, gelijk Brandenburg, om de wrok tegen het Gemenebest, ongezind. In de Republiek werd elke poging van de Prins gedwarsboomd door de machtigen invloed van een partij met de Fransen gezant bevriend.

Door de traktaten van de Pyreneeën, en nu vooral ook van Nijmegen, was telkens de macht van Frankrijk geklommen. Ook in het zeewezen: in 1681 96 lineschepen, 42 fregatten, en 36 branders. De grenzen & oor uitnemend ingerichte vestingen versterkt. — Frankrijk had 20000 Zwitserse in dienst; vermocht veel in Italië en Spanje; was in vriendschap met Duitse vorsten; had invloed in Zweden en Polen, ook — en aldus kon het Oostenrijk bedwingen — te Konstantinopel en in Hongarije. de koning van Engeland was bijna vazal van Lodewijk, van wie ook meer dan de republikeinsgezind parlements lid bezoldiging kreeg.

Ontmoediging en verdeeldheid van de Bondgenoten. Spanje uitgeput; het RIJK niet eensgezind; de Keizer voor zijn Oostenrijkse Staten, om het misnoegen van de Hongaren en het voortdringen van de Turken, beducht. De keurvorst van Brandenburg, die vroeger in de Verenigde Nederlanden een burcht van het protestantisme en een bolwerk tegen Frankrijk had gewaardeerd, dacht er aan, zelfs gewapenderhand, van de Republiek schadeloosstelling te bedingen, en was, nu er op alliantien tegen de Fransen niet te rekenen viel, in een voorstander van vrede verkeerd.

D' Avaux, Gezant van Frankrijk te 's Hage, bedient zich van geld, vrees, beloften; vooral van het mistrouwen tegen de Prins van Oranje. Veelvuldige en vertrouwelijke bijeenkomsten met de leden van de Staten van Holland; inzonderheid met de regenten van Amsterdam. Overleg tot hoever Lodewijk kan gaan, zonder, door de schrik van zijn wapenen, de Republiek tot oorlogsverklaring en onder de invloed van Oranje te brengen. Ook het allergeheimste werd hem bijkans onmiddellijk medegedeeld. — Zelfs waren er voorstanders van het stadhouderloos bewind die, door d' Avaux, de koning aanspoorden om, ter omkering van de regeringsvorm, de expeditie van 1672 te vernieuwen; in zes weken zou de Republiek Frankrijks bondgenote zijn. — Meestal werd Amsterdam door Friesland en Groningen met de Prins van Nassau (die in 1679 het stadhouderschap aanvaard had) ondersteund; zodat het, in Holland en ter Generaliteit, hoewel niet de meerderheid van stemmen, doorgaans onweerstaanbare overmacht verkreeg. — Willens III vond tegenwerking ook bij menig regent in 1672 (§ 411) op het kussen geraakt.

424a. Karel II, wiens willekeur en Roomsgezindheid bij toeneming ergernis gaf, bleef, wat het buitenland betrof, bij zijn weifelende en voor de weerstand tegen Frankrijk verderfelijke politiek. Gemaal van de vermoedelijke erfgename van de kroon, was Willem III, bondgenoot en hoofd van de vrijgezinde, van de Protestantse, van de nationale partij. Een hachelijke toestand en roeping. Aan zijn beginselen getrouw, mocht hij echter geen voet geven aan enige richting door welke, in het spoor van de staatsomkering van 1640, het gezag en wellicht het aanzijn van de kroon kon worden bedreigd. Aan de eigenlijke strijd trachtte hij zich te onttrekken. Zoveel doenlijk, bepaalde hij zich bij gestadige vermaning tot eensgezindheid van koning en Parlement. De koning was, vooral uit geldsgebrek Fransgezind; het geld ontbrak, omdat het Parlement heen van aanslagen op vrijheid en Protestantisme verdacht hield.

Spanning tussen *Whigs*, voorstanders van een vrijheid die, zonder behoorlijk

tegenwicht, op de Republiek uitliep, na *Tories* verdedigers een dikwijls te ver gedreven prerogatief van kroon en Episcopale Kerk. Het was, om geboorte en huwelijk, niet slechts het belang, maar het onbetwistbaar recht en de duidelijk aangewezen plicht van de Prins van Oranje om te waken over de inwendig en toestand van Engeland; vreemdeling kon hij nooit worden gerekend in een Rijk, waarvan hij straks, naar de gewone loop van het erfrecht, regeerder kon zijn. In al wat met geweld is, heeft hij geen het minste aandeel gehad. Moeilijk tijdsgewricht in 1680 toen er geen keus scheen dan beperking van de vorstelijke voorrechten of uitsluiting van de hertog van Vonk, 's Prinsen schoonvader. Ook wilde hij zich niet verklaren. Slechte deed hij opmerken, aan de *Tories*, het Parlement, des Woods tot elke prijs, tevreden moest worden gesteld; aan de *Whigs*, dat er, om geen absolutistische reactie te verwekken, bedachtzaamheid en zelf beheersing vereist werd.

425. Lodewijk begon zijn heerszuchtige ontwerpen op ruime schaal ten uitvoer te leggen. Hij richtte gerechtshoven op, door wier uitspraak hij zich steden en landen, bij vereniging en als aanhorigheden van het bij de vrede afgestane, toewijzen liet; voorts deed hij de uitspraak dezer rechtbanken door zijn troepen, bij overrompeling, voltrekken. Aldus verraste hij Straatsburg, en liet, tot staving van zijn eisen in de Spaanse Nederlanden, het beleg voor Luxemburg slaan. Was het oorlog? geenszins; het was ten uitvoerlegging van de vrede; tegenweer werd vredebreuk genoemd. Spanje werd gelast, binnen een bepaalde termijn, zich, aan van de Fransen eis, of aan de blijkbaar partijdige bemiddeling van de koning van Engeland, te onderwerpen. Vruuchteloos waren de pogingen van Willem III om krachtige tussenkomst te bewerken. Daarentegen, wanneer de staatsgezinde partij, om der vriendschap wil, termijnverlenging in dit onrechtplegen bedong, werd de grootmoedigheid van de sluwe Lodewijk geroemd en de onwil van de Spanjaarden om zich te laten beroven hun zeer ten kwade geduid.

1680. Oprichting van de Inlijvingshoven op de grenzen (*Chambres de Réunion*); alsof, ook in de kring van het volkenrecht, door de Fransen rechter kon worden beslist. — 1681. Maart. Frans oorlogsvolk overmeestert enige plaatsen in het land van Luxemburg: Lodewijk eist van Spanje Aals, Ninove, 't land van Beveren; bedreigt Vlaanderen blokkeert Luxemburg. — 30 sept. Chatal de sleutel van Lombardse, bezet; Straatsburg verrast, waardoor de Elzas bedwongen en de toegang naar Duitsland geopend wordt, en waarvan Karel V plag te zeggen: als „Wenen door de Turken en Straatsburg door de Fransen belegerd was, zou ik Wenen verlaten om Straatsburg te beschermen.”

De Prins van Oranje gedagvaard te Metz; waar men, bij verstek, zijn heerlijkheden Vianden en St. Vit verbeurd verklaart. Eis van d'Avaux om in 's Hage het Binnenhof in te rijden door de Stadhouderspoort.

1682. Onderhandeling met de Fransen te Kortrijk. — Het beleg van Luxemburg opgeheven (gematigdheidvertoon, als voorbereiding om naar de keizerskroon te dingen), opdat Oostenrijk bij de inval van de Turken (in 't geheim door Lodewijk bewerkt) zijn ganse macht tegen de ongelovigen zou kunnen stellen. Hij wil: a. afzonderlijke negociatie met Spanje; terwijl daarentegen, ook van de zijde van de Staten, op afdoening van de geschillen met het Duitse Rijk, ten waarborg van de algemene vrede, aangedrongen werd: b. mediatie van Engeland, om de overbekende Fransgezindheid van Karel II, onaannemelijk. De stad Oranje ontmanteld; tegen deze en dergelijke belediging vond de Prins noch in de Republiek, noch in Engeland steun.

Weinig opgewektheid in Holland. — Bezwaren zo tegen het zenden van 8000 man naar de Spaanse Nederlanden als tegen het versterken van de zeemacht. — „Verscheiden steden betuigden dat Straatsburg te ver was om er zo groot belang in te stellen, en dat het hun genoeg was, zo de rust in de nabuurschap hersteld werd.” — Niet ten onrechte schreef (17 Nov. 1681) de Franse gezant te Londen: „ik heb de koning verzekerd dat men over

Luxemburg drie dagen spreken zal, gelijk men over Straatsburg heeft gedaan, en dat daarna niet slechts Engeland, maar het overig Europa met genoeg zal ontwaren dat de vrede overal is bevestigd." Ook Brandenburg en Dene marken dringen hij de Staten om zich in geen oorlog te begeven, daar, zeiden zij, de toestand tegenover Frankrijk nu vrij wat zorgelijker is dan toen men in 1678 de vrede wenselijk gekeurd heeft.

426. Om de lafheid, of ook om de machteloosheid van de tegenpartijders, was het de Fransen zeer ligt, na afloop van de termijn, weerom in de Spaanse Nederlanden, weerloze: prooi van de roofzucht, te vallen. Vlaanderen werd aangetast, steden overmeesterd, Luxemburg beschoten.

De Prins van Oranje wilde, nu althans, aan Spanje nadrukkelijke bijstand verlenen; om de verplichting bij de traktaten opgelegd, en om het eigen belang van de in België aangevallen Republiek. Alleen door moedbetoon kon de vrede worden bewaard; anders zou men, telkens door nieuwe toegeeflijkheid en ten laatste met eigen bederf, de oorlog ontwijken, of eindelijk de wapens opvatten, als er geen kans van welgelukken overig was. — Anders was het overleg van de staatsgezinde partij; zij berekende dat men Lodewijk door tegenstand vertoornen en door toegeeflijkheid bevredigen zou.

1683. 6 Febr. Traktaat van de Keizer, Spanje en Zweden niet de Republiek, tot handhaving van de vrede van Nijmegen. Denemarken, door Frankrijk opgestoot en gesterkt, bedreigt Zweden; besluit van de Statengeneraal, lange tijd door Amsterdam tegengehouden, om aan Zweden bijstand te bieden, — Aug. vertrek van de vloot (20 schepen, onder Bastiaanze Schepers), bij Gothenburg en op de terugreis door stormen bijna vernield.²

1683. 14 Juli. — 12 Sept.: Wenen door de Turken belegerd en door Sobiesky, koning van Polen, ontzet. — Voor Lodewijk te vroeg niet ongaarne zou hij, in de uitersten nood, als ridder van de Christenheid, te hulp gekomen, de merkwaardigste strijd van zijn leeftijd tussen Westen en Oosten hebben beslist.

1 Sept.; de Fransen vallen in België, om de volle eis, of Luxemburg als equivalent. Nov. Kortrijk en Dixmuiden bemachtigd: (Dec.) een twaalftal dorpen in Vlaanderen verbrand: 30,000 man onder d' Humières, voor Luxemburg; de stad gebombardeerd. — 12 Dec. oorlogsverklaring van Spanje, nadat aan Spanje sedert lang de oorlog, niet verklaard, maar aangedaan was. Eindelijk (Sept.) 8000 man door de Staten-Generaal naar België gezonden; ondanks Delft, Leiden en Amsterdam. — 1684.16 Maart: De Staten-Generaal zenden nog 12 regimenten te voet en 1600 paarden naar België; tegenstand van Amsterdam, Groningen en Friesland.

427. Deze strijdigheid van inzitten werd spoedig de oorzaak van hevig geschil. Een werving van zestien duizend man werd, in de drang van de omstandigheden, door de Prins van Oranje en door de meeste leden niet slechts van de Generaliteit, maar ook van de Staten van Holland, onmisbaar gekeurd. Maar de tegenpartij was onverzettelijk; Amsterdam vooral; dat in een vredebreuk de ondergang van het Gemenebest zag, en schier evenzeer vertrouwen in de beloften van de Fransen monarch als wantrouwen in des stadhouders bedoelingen had.

29 Sept. Voorslag van de Prins en de Raad van State tot werving van 16000 man (6000 ruiters en 10000 voetknechten), voor 4 maanden; uitgaaf van f 1.966.500. Zwarigheden in Holland: de Edelen en meeste steden er voor; Amsterdam verzet zich: „de Republiek en Spanje zijn niet machtig genoeg. De Keizer had met de Turken de handen vol werk; de koning van Engeland stelde Spanje in het ongelijk en weigerde bijstand." — De Prins verklaart dat d'Avaux niet anders gesproken zou hebben. — Onverzettelijkheid van de Vroedschap. Bezending, met de Prins, als stadhouder, aan het hoofd; tevergeefs. Er werd aan gedacht de stadhouder van Friesland tot bevelhebber over Amsterdam te ontbieden.³¹ De afgevaardigden weergekeerd, zijn van gevoelen dat men behoort voort te gaan; daar 't redelijker was, dat één

lid zich naar 18 voegde dan 18 naar één. — „Het kwam er nu op aan,” zeide de Prins, “of men zich door Amsterdam zou laten brengen tot onderwerping aan Frankrijk.” Verontwaardiging van de Edelen en meeste Steden, de Ridderschap verklaart dat Amsterdam over alle leden zoekt te heersen en de vrijheid en welvaart van de Staat in gevaar stelt. —

1684. 13 Jan.: wijdlustig vertoog van Amsterdam. 31 Jan: besluit van de Staten tot de werving; tegen het gevoelen van Amsterdam en Schiedam: Amsterdam betuigt nimmer iets tot de kosten te zullen betalen. Correspondentie van Amsterdamse regenten met d'Avaux ontdekt: de papieren van de stad verzegeld (16 Febr.); hevige twist, eerst door de ontzegeling en teruggave (24 Juni) bijgelegd. — Moeilijkheden ook in Zeeland: de Prins schreef aan de Staten; „Na de vrede van Nijmegen had men Spanje een goed deel van het land afhandig gemaakt; op onchristelijke wijs gebrand en geblaakt, en nochtans voorgewend de vrede niet verbroken te hebben. Onderwerping aan zulk een willekeur heette bij hem harde oorlog, geen vrede: het kwam aan op de voormuur van de Staat, die door de verhaasten vrede van 1678 veel te zwak gelaten was. 9. Desniettemin bleef Middelburg tegen de werving; de Prins, zelf in de Staten, doet bij meerderheid besluiten. Friesland en Groningen tegen.

428. Weifelend altijd, was de koning van Engeland, ofschoon Lodewijk voortging allerwege de schrik van zijn wapenen te verspreiden, niet te bewegen om paal en perk aan deze geweldenarijen te stellen. Aldus werd het onrecht, in plaats van gewroken, andermaal bevestigd. Een verdrag van Frankrijk met de Republiek was voorbode van twintigjarige wapenstilstand met Spanje en het Rijk, waarbij Straatsburg en Luxemburg afgestaan, en gewichtiger voordeel dan te Nijmegen toegekend werd.

1684. Febr. Haagse bijeenkomst: gezanten van de Keizer, Zweden, en enige Duitse Vorsten. Poging om, door de koning van Engeland, een achtjarig Bestand te verkrijgen, met teruggave van hetgeen Lodewijk, na de vrede van Nijmegen, veroverd heeft; maar Karel II verklaart dat Frankrijk hierin nimmer bewilligen zou: verdere raadpleging van de bondgenoten onderling; velerlei belofte, weinig blijk dat er op troepen te rekenen valt. Onderhandeling van de Staten-Generaal met Frankrijk; de Prins, namens Holland, wordt verzocht niets vijandelijke te ondernemen.

Mei. Genua, op last van Lodewijk, aan de zeezijde vernield, omdat hij over de stad, zo drukte hij zich uit, te onvrede was. —

4 Juni. Overgaaf van Luxemburg. "Het lot van een groot deel van Duitsland en van de Nederlanden," zeide Fagel, "hing van deze Stad af; haar prijs te geven was de handen, ja het hoofd afsnijden, om het Egelraam te behouden. De drie keurvorsten aan de Rijn aldus afhankelijk van Frankrijk gemaakt." Kort daarna de vestingwerken van Trier, op bevel van de Fransen, geslecht.

Willem III en Fagel ontveinsden zich de gevaren van weerstand niet. De macht tegen de Fransen schoot, dit erkende de Prins, zeer verre te kort; maar het was beter zijn bezittingen te verliezen, met de wapens in de vuist, dan oogluikende te gedogen dat zij, onder deksel van afhankelijkheden en bij wege van Hereniging, worden weggenomen. „Een roemrijke dood is boven een eerloos leven te kiezen; ik ben in tegenspoeden geboren en opgevoed; God heeft mij in de waardigheden mijner voorouders, ondanks de pogingen mijner vijanden hersteld; Hij zal niet gehengen dat ik ellendig sterve; heeft zijn wijsheid anders besloten, ik zal berusten in zijn wil." 9. En Fagel: "Beter trekt men den Fransman te gemoet te Brussel en te Antwerpen dan te Breda of te Dordrecht; de geheugenis van de rampen, door hem over Nederland uitgestort, is nog vers; onze voorouders hebben de dood in 't beschermen van de vrijheid ondergaan; hun voorbeeld moet worden gevolgd."

1684. 29 Juni. Verdrag met Frankrijk (onder protest van Gelderland en Zeeland); de Staten verbinden zich Spanje, in zes weken, tot een twintigjarig bestand niet overgifte van Luxemburg, Beaumont, Bouvignes en Chimai te bewegen, of, zo dit hun niet gelukt, geen

onderstand aan Spanje te bewijzen, terwijl de oorlog, ten hunnen gevalle, door Lodewijk elders dan in de Nederlanden zou worden gevoerd.

15 Aug. Twintigjarige wapenstilstand van Frankrijk; met Spanje, op de voorwaarden van het verdrag van 29 Juni: met het Rijk; Straatsburg afgestaan. In vollen vrede, niet geringe kosten en bijkans zonder gevaar, had Lodewijk inbezittingen of geheel of bijkans volbracht, van een gewicht en omvang als waren zij de vrucht van een hoogst voordelige oorlog. Het recht van anderen bestond voor hem niet meer. Ook om de verdeeldheid in het Duitse Rijk en om het gevaar voor Oostenrijk van Hongaren en Turken, was Europa, door vrees en schrik, aan banden gelegd. 9”

429. De Frans en staatsgezinde partij had getriomfeerd; Amsterdam zou nu de Stadhouder, in vredestrijd, zeide men, niet dan tot overlast, aan banden weten te leggen; Lodewijk had, behalve Willem geen vijanden meer; weerstand was schier ondenkbaar. En toch — het tijdstip was nu juist dáár dat de verguisde Prins de toevlucht van allen zijn, en een bondgenootschap, geduchter dan te voren, tegen de zegevierende geweldenaar verenigen zou. Door overmaat van eigen wanbedrijf, moest de trotse monarch dalen van het toppunt waarop hij duurzaam gevestigd scheen.

Voornemens van de Staatsgezinden: Fagel van zijn ambt te ontzetten, de Prins tot machteloosheid te brengen. Er zou in de Staten van Holland naar de wettigheid van het gezag des stadhouders onderzoek gedaan, de regering in Gelderland, Utrecht en Overijssel gewijzigd, een nadere alliantie niet Frankrijk gemaakt, het leger op 25000 man gebracht, Waldeck buiten dienst en de Prins van Nassau in zijn plaats worden gesteld, 29.

430. Vervolging om van de godsdienst wil heeft ommekeer bewerkt. Een lange reeks van ongerechtigheden tegen de Franse gereformeerden gepleegd, liep op de herroeping van het *Edict van Nantes* uit. Geloofsverzaking werd bevolen, het in ballingschap gaan bleef niet vrij. De overkomst van de slachtoffers van gewetensdwang, ook herwaarts gevlucht, deed veler oog opengaan voor de oogmerken van de Vorst, die in dweepzieken ijver een vrijbrief voor zedeloosheid en misdrijven zocht.

Onder Richelieu en Mazarin hadden de Gereformeerden, na het niet geheel onverdiende verlies van politiek-militaire zelfstandigheid (§ 273a), hun godsdienstvrijheden behouden. Ook nog onder Lodewijk; in 1666 schreef hij: „niet minder getrouw dan mijne overige onderdanen, hebben zij aanspraak op gelijke goedheid”. — Van lieverlede, ook door de spanning tegen Holland, als geloofsgenoten van 's konings vijanden, verdacht. Terstond na de vrede van Nijmegen nam Lodewijk het werk, reeds vroeger begonnen, met dubbele ijver ter hand. —

1679. Verscheidene rechten ontnomen. — 1680. De Hervormden uit alle bedieningen gezet; gemengde huwelijken verboden; 300 kerken gesloten; op sommige plaatsen inlegering, mishandelingen; met geweld naar de Roomse kerken gesleurd. — 1681: Duizenden vluchten naar Engeland, Denemarken en Holland. — 1682; kinderen, die zeven jaren oud, het protestantse geloof afzweren en het ouderlijke huis verlaten, worden in de Roomse kerk opgevoed, ten koste van de ouders; giften of legaten aan Hervormde kerken of armen vernietigd. — 1683; het bezoeken van gereformeerde scholen bemoeilijkt; verenigingen van de Hervormden gewapenderhand belet; waar tegenstand is, zendt men een groot getal troepen; de Protestanten opgezocht, aangevallen, ter dood gebracht; soms de kinderen niet gespaard; de predikanten naar de galeien, opgehangen, geradbraakt; Dragonnades. —

1681; de gereformeerde ziekenhuizen gesloten; de zieken in Roomse hospitalen gebracht. Inlegering van troepen, gemachtigd om huisraad te plunderen, te breken, of te verbranden, en voorts alle leed en pijniging aan te doen, mits het leven woede gespaard. — 1685: de grafplaatsen van de Gereformeerden verstoord, Eindelijk, 2 Okt. herroeping van het edict van

Nantes: vernietiging van de kerken; verbod van godsdienstoefening; verbanning van de predikanten; opheffing van de scholen; doop en opvoeding van de kinderen in de Roomse kerk; verbod van uit het Rijk te gaan, op straf van de galeien voor de mans, van gevangenis en verbeurdverklaring voor de vrouwen. — Le Tellier, de grijze kanselier van Frankrijk, ondertekent, stervend en lasterend, het hemelgerend bevelschrift: „Heere: nu laat Gij Uwen dienstknecht gaan in vrede, naar Uw woord.” — Voorts (1686), op aandrang van Lodewijk en omdat vele Franse Hervormden naar Piëmont gevlucht waren, vernieuwde vervolging van de Waldenzen (§ 838). De hertog van Savoye, door Franse troepen ondersteund, laat hen opzoeken in het gebergte; 3000 gedood; grijsaards, kinderen en' zieken vermoord; 10000 gevangenen, Merendeels omgekomen door gebrek.

Vluchtelingen (Refugié); de heldhaftigheid van de belijders ditmaal, niet in weerstand, maar in vlucht openbaar; met wat gevaar ging dit vluchten vergezeld! Hier te lande vele duizenden, vooral na 1685, opgenomen als geloofsgenoten en broeders. Gunstige bepalingen van de overheid: 1681; in Holland, vrijdom van buitengewone lasten voor 12 jaren; te Amsterdam onbepaalde vrijheid van handwerken en aanbouw van duizend huizen tegen geringe huur. Ongeveer 200 predikanten, aan wie meestal standplaats en jaarlijks inkomen verleend werd. De Waalse Gemeente (par. 83) versterkt; Franse Gemeenten gesticht (bijv. te Bommel, Hattem, Harderwijk, Harlingen, Sneek). In 1686 gaf Holland f 100,000 voor Hervormde officieren die herwaarts de wijk genomen hadden.

Grote indruk van de berichten en van het voorbeeld dezer geloofsgenoten, onder alle rangen en standen. Bij velen van de meest hevige staatsgezinden begonnen kleingeestige inzichten voor hoger beginsel te wijken. — Hierbij kwam: a. onenigheid van de Amsterdamse regenten; b. betere verstandhouding van Willem III met enige steden en met de Prins van Nassau; c. vernieuwde handelsgeschillen met Frankrijk; d. de volharding van Lodewijk in stelselmatige toelig: streed Oostenrijk tegen de Turken, hij tegen de ketters; was hij ijverend voor de rechten van de Gallicaanse kerk, de Franse staatseenheid zou door geloofseenheid worden beziel.

431. De rechtmatige bezorgdheid van de Protestantse Republiek werd door de toestand van Groti3rittanje verdubbeld. Wat in Frankrijk plaats had, scheen in Engeland door de verdwaasden Jacobus II te worden bedoeld. Sedert het herstel van de Stuarts, in 1660, was hun Roomsgezindheid, een van de voornaamste oorzaken van de omwenteling van 1640, opnieuw openbaar; maar Karel II had zich gewacht voor de onbezonnenheid waarin nu zijn broeder, roekeloos voortvarende, verviel. Jacobus wilde, zonder rechten en vrijheden te ontzien en desnoods met Franse hulp, de triomf van de Roomse kerk. Straks kon men, na de reeds zo verderfelijke onzijdigheid van Engeland, gemeen overleg tegen de ketters te gemoet gezien.

Reeds onder Karel II. a. Ondersteuning van de Episcopale kerk (die minder van Rome verwijderd geacht werd), door de presbyteriaanse te verdrukken. Spoedig na 1660 werden de Gereformeerden, ook in Schotland, met schennis van de plechtigste beloften en heiligste rechten, onder bisschoppelijk en kerkvorm gebracht. Afscheiding en conventiekelen, waartegen inlegering, gevangenis, boete, ballingschap, lijfstraf. Dood en verbeurde van goederen tegen de leraar die in het open veld gepredikt had; zelfs tegen vrouwen werden, om het bijwonen van zodanige vergaderingen, bevelschriften letters of intercommuning) afgeleverd, waarbij aan een iegelijk, op gelijke straf, verboden werd met de daarin aangewezen personen verkeer te hebben, herberg, spijs, drank, klederen, of enige levensbehoefte hun te verschaffen. Militaire expedities, soms van de woeste bergbewoners (the Highlanders) van gouvernementswege gelokt. Overvoering (deportatie) naar de kolonieën. Als, door overmaat van onrecht en kwelling, weerstand (bijv. in 1679) losbrak, vreselijke strafoefening. b. Schijnbare begunstiging der Protestantse Dissenters, om tevens

voor de Rooms en toegang tot ambten en waardigheden te verkrijgen. — Fransgezinde staatkunde, ten einde een uitheemse bondgenoot tegen Protestantse onderdanen te hebben.

1685. 5 Febr. Jacobus II gevaarlijker nog voor de volksoorlogen en voor het evenwicht van Europa dan zijn broeder. Voor de triomf van de kroon over het Parlement en van Rome over het Protestantisme zag hij oogluikend het gevaar van Franse overheersing voorbij.

432. Op wie zou het oog, zo niet op de Prins van Oranje, worden gericht! Hij had het bedriegelijke van vrede en wapenstilstand voorspeld; geen wonder dat hij de ziel van een nieuw bondgenootschap werd. Reeds eenmaal was de Republiek, onder Gods zegen, door hem gered; natuurlijk dat, in dreigend gevaar, de onmisbaarheid van zijn talenten door de tegenstrevers van zijn gezag werd gevoeld en erkend. Hij was zeer na niet het Vorstenhuis in Engeland verwant: het kon niet anders of ook daar werd, uit vrees voor bijgeloof, geweld en Frans invloed, de hoop gevestigd op Heere die vrijheid en hervorming tegen Frankrijk voorgestaan had.

1686. 19 Juli. Alliantie van Augsburg tussen de Keizer, Spanje, Zweden en enige Duitse Vorsten; enkel defensief, ter handhaving van de trachten van Westfalen en van Nijmegen en van de twintigjarige wapenstilstand. Blijkbaar onder de invloed van Willem en ter gemeenschappelijke verdediging tegen Lodewijks verdere plannen gevormd.

433. Met elk jaar ging Jacobus II dolderdrufter te werk. Geen verkregen rechten, geen wetten, geen grondslagen van de regeringsvorm werden, waar het begunstiging van Rome betrof, ontzien. Omkering van Kerk en Staat scheen weldra onvermijdelijk. Engeland, door een burger en religieoorlog in democratie en regeringloosheid, of onder de volslagen willekeur van een Roomsgezinden Vorst gevallen, zou in de strijd voor onafhankelijkheid en gewetensvrijheid werkeloos, of, nog meer dan tot dus ver, schadelijk zijn. De dagen van 1672 konden terugkeren: de verenigde kracht van Engeland en Frankrijk aan de uitroeijing van de Hervormde Kerken en allereerst aan de vernietiging van de Republiek worden gewijd.

Door de buitensporige eisen en samenzweringen van de Whigs (1680 en 1681) was er, ten voordele van de kroon, terugwerking ontstaan. De Tories waren nog, toen Jacobus aan het bewind kwam, overmachtig. Het duurde evenwel niet lang of de kans scheen aan velen van zijn tegenpartijders reeds gunstig te staan.

1685. Juni. Monmoeth (zoon van Karel II) tracht zich meester te maken van de troon; lieveling van het volk, vindt hij bij de hogere standen (ook om het erfrecht van de Prinses van Oranje) weinig steun; de poging spoedig mislukt en door schrikkelijke straffoefeningen gevolgd. Nu meent de koning dat hij alles vermag. 30 Nov. ontbinding van een Parlement, behalve in religieuzen, zeer onderdanig.

1686: uitspraak van het koninklijk gerechtshof, waarbij de koning het dispensatierecht toegekend wordt van de Test-Act, die ambten en bedieningen aan de belijdenis van de Episcopale kerk verbindt. Benoeming van Rooms en in gewichtige betrekkingen; ontslag van een voornaam staatsdienaar (Rochester) die geweigerd had tot het Roomse geloof over te gaan. De Franse gezant, die zelf (even als vele Rooms en) voor de uitkomst van dergelijk drijven beducht was, schrijft dat de koningin alles door Roomsgezindheid geleid wordt; „gaarne zou men hetzelfde als in Frankrijk verrichten, indien men hopen kon dat het zou gelukken.”—

1687.4 April. Afschaffing, bij koninklijk besluit, van de Testact en andere wetten waarbij de Rooms en uit openbare betrekking werden geweerd; algemeen gewetensvrijheid, om ook de Protestantse Dissenters te winnen. Sept. de koning wenst bekrachtiging van de maatregel door een Parlement. Om dit doe] te bereiken, moest, door wijziging of vernietiging van kiesrechten een vergadering, in onvoorwaardelijk koningsgezinde geest, worden gevormd. Velerlei

willekeur, waardoor het staatsgebouw in de diepste grondslagen aangetast en herstel, op regelmatige wijs, bijkans onmogelijk werd.

Vele misnoegden naar Holland; staatslieden van verschillende partijen in briefwisseling niet de Prins; ook Jacobus beijvert zich om zijn goedkeuring voor de algemeen godsdienstvrijheid te verkrijgen. 1687 zending van Dijkvelt, overleg met de engelse groten; de Prins zal nimmer in dergelijke maatregelen instemmen. —

4 Nov. Brief van Fagel, met opzet in Engeland verspreid; het gevoelen van de Prins en de Prinses is: a. geen Christen behoort om zijn consciëntie vervolgd te worden; vrije godsdienstoefening zou aan de Roomsens, als in de Verenigde Nederlanden, kunnen worden vergund; b. geen Protestant die God vreest, kan (vermits de Roomsens het uitroeien der Protestantse religie bedoelen) medewerken tot het afschaffen van wetten ter beveiliging van de Hervormde Kerk. — De Prins nam aan de samenspanningen ook nu (§ 424a) geen deel. Er is geen de minste grond om te veronderstellen dat hij, of vroeger, of zelfs in 1687, de onderneming van 1688 in de zin had. 95.

434. Dergelijk gevaar zou weldra niet anders dan, wellicht ! door gewapende tussenkomst, ter regeling van de geschillen en ondersteuning der welgezinden, worden gekeerd. Het geboren zijn, zo het heette, van een troon erfgenaam had de Protestanten tot vertwijfeling, of althans tot het omzien naar een afdoend redmiddel geleid. De koning had, behalve de Roomsens, alle partijen, ook de machtige en trouwe Episcopale kerk, van zich afkerig gemaakt. Een rechtstreeks aanzoek werd nu, van geheel het vasteland, zou de Prins van Oranje gericht; te meer behartigenswaard, omdat de uitbarsting van een nieuwe oorlog met de Fransens onvermijdelijk scheen. Het lot van de Republiek en van het vasteland zou van Englands houding afhankelijk zijn.

1688. 27 April.: last des konings aan de Engelse bisschoppen om de declaratie van Apr. 1687 af te lezen; weigering van zeven opzienbarende rechtspleging en (29 juni) vrijspraak.

20 Juni: bevalling van de koningin; waaraan weinig geloof gehecht wordt. Algemeen ontsteltenis; omdat het erfrecht van de Prinses van Oranje vervalt. — 30 Juni: uitnodiging van. zeven voornamen personen (daaronder de bisschop van Londen en de admiraal Russel) aan de Prins om over te komen met gewapende macht.

9 Mei: dood van de keurvorst van Brandenburg, met wiens zoon en opvolger, Frederik III, de Alliantie vernieuwd wordt. — 3 Juni: dood van de keurvorst van Keulen; Lodewijk vermeet zich, tegen Paus en Keizer, die de Prins van Beijeren verlangden, een van zijn gunstelingen, de kardinaal van Furstemberg, op die zetel te brengen.

434a. De verbodsmaatregelen en de oorlogstoebereidselen van Lodewijk door wie de oorlog tegen de Keizer weldra werd begonnen, gaven voorwendsel en gelegenheid tot het bijeenbrengen van troepen; het gelukte vermogende regenten te overtuigen dat de overtocht naar Engeland vereist werd, in eigen belang en tot eigen behoud.

Geheime toebereidsels van de expeditie naar Engeland. Schoorvoetende medewerking van Hudde en Witsen, burgemeesters van Amsterdam: hun gesprek met Dijkvelt: „men moest op de Voorzienigheid vertrouwen, de tijd kan verandering baren. 't Land kon niet van oorlogsvolk worden ontbloot, de zeemacht was in slechten staat.” De Prins liet weten óf nu, óf nooit. Zij konden aan noch afraden; wilden wel raden tot een onderstand die zij met eed en plicht bestaambaar zouden achten maar meenden niet dat het bij de Vroedschap zou doorgaan. — Het trekken van de Fransens in 't Keulse beweegt de Staten oorlogsvolk op de grenzen samen te brengen; vier miljoen toegestaan ter versterking van de plaatsen langs Rijn en Yssel. Onderhandelingen met Duitse Vorsten (Brandenburg, Luxemburg-Zelle, Wurtemberg en

Hessen) om 13.000 man, die naar Engeland zonden vervoerd worden, door hulptroepen, te vervangen. — De uitrusting van de vloot bedroeg f 2,258,000. 2 —

Aug.: Bentinck naar Amsterdam om de burgemeesters kennis te geven van de voortgang van de zaak: „zij verklaarden dat hij de moeite van een persoonlijke overkomst wel had mogen sparen en wachten zich van, aan de maaltijd, op de goede uitkomst van de onderneming te drinken.” — Half Sept.: beraadslaging in de Vroedschappen, onder eed van geheimhouding. Te Amsterdam bij meerderheid, daarna bij de Staten van Holland eenparig, besloten tot ondersteuning van de I rins. Toestemming ook van de overige gewesten. In die dagen schreef de Prins aan Bentinck: „mijn lijden, mijn ongerustheid is vreselijk: ik zie nauwelijks een weg; nooit heb ik zo de behoefte aan Gods leiding gevoeld. God geve u deel te nemen aan een werk waarmee, menselijkerwijs, het welzijn van zijn kerk in verband is.”

Jacobus II verzuimt zich te sterken door ondersteuning die Lodewijk aanbiedt. „Is hij betoverd?” vroeg deze; "zijn zijn raadslieden met blindheid geslagen?" Een inval van de Fransen in de Nederlanden zou de onderneming schier onmogelijk hebben gemaakt. — .

24 Sept.; oorlogsverklaring van Frankrijk aan de Keizer, onder nietige voorwendsels: een van de ergste gedenktekenen van Lodewijks kwade trouw. Aanval tegen de Paus en overheersing van Avignon.

433. Het oogmerk was in Groot-Brittannië godsdienst en vrijheid te beschermen en, aldus, nadat er zo lang met Frankrijk geheuld was, de buitenlandse staatkunde in nationale anti-Fransgezinde richting te brengen. Eerbiediging van de rechten van kerk, volk en Parlement op de voorgrond; in al het overige zou men door de omstandigheden worden geleid. De partijen (Whigs en Tories, Anglicanen en Dissenters) verenigden zich rondom de Prins van Oranje, en de overhaaste vlucht van Jacobus bracht Willem en Maria op de opengevallen troon.

10 Okt. Manifest van de Prins: beklag over de begunstiging van de Rooms en, met voorbijzage van de grondwetten van de staat; zijn doel bijeenroeping van een vrij en wettig Parlement en handhaving van de anglicaanse kerk, met gewetensvrijheid voor allen. —

26 Okt. vertrek van 's Hage. aandoenlijk afscheid. — 29 Okt. de vloot (50 oorlogschepen en 350 transportvaartuigen, met 14 of 15.000 man) in zee: zware storm; de schepen uiteen geslagen; 1000 paarden gestorven of over boord; gedwongen terugkeer. „Het is niet vreemd," riep Jacobus, „want de hostie is dagelijks ten toon gesteld.” —

10 Nov. De tocht hervat; op 's Prins en schip het opschrift: „voor de Protestantse Religie en de vrijheden van Engeland: Je maintiendrai.” — 15 Nov.: landing te Torbay: langzamerhand voegen aanzienlijken en geringen zich bij hem. —

1689. 2 Jan. De koning, van allen verlaten, vliedt naar Frankrijk. 2 Febr. Conventie of Rijksvergadering: velerlei beraadslaging; Willem III, bereid naar Holland te keren, begeert niet, als regent of opperkamerheer, onder zijn gemalin te staan. De troon ledig verklaard, — 23 Febr. aanbidding en aanvaarding van de kroon. — 21 April: kroning van WILLEM en MARA.

436. Aldus kwam binnen weinige weken, zonder bloedvergieten, een omwenteling tot stand, die niet enkel nuttig en heilrijk, maar plichtmatig en noodzakelijk was. Het gevaar van burgeroorlog, regeringloosheid en despotisme werd afgekeerd, en de grondslag van het wankelend staatsgebouw vaster gelegd. Ook voor Nederland was deze gebeurtenis heilrijk en onmisbaar, daar zij een machtige staat, die met de vijand steeds overleg gepleegd had, in een bondgenoot, de enigen die met de verbonden mogendheden tegen Lodewijk was opgewassen, herschiep.

Revolutie die in het verdedigen en bevestigen van historische rechten en nationale vrijheden bestond. Aldus had Willem III, in weinige weken, een beslissende verandering in de verhouding van de Europese Staten en herstel van het door Frankrijk verbroken evenwicht

bewerkt. Met een stoutheid in het ontwerpen, als die van Richelieu, met een behendigheid in de ten uitvoerlegging, als die van Mazarin. Het was geen lichte zaak te gelijk een beroep op de Protestantse volksgeest van Engeland te doen en de welwillendheid van de regeringen niet te verbeuren in wier schatting het Protestantisme verderfelijke ketterij was; het Rijk, Spanje, en Rome zelfs, met Engeland en Holland tegen Frankrijk te verbinden, en van de Fransgezinde antistadhouderlijke partij de middelen te verwerven voor de onderneming die al de plannen van Frankrijk en verwierp en aan het Huis van Oranje een nieuwe baan van grootheid en luister ontsloot. Dit alles, zelfs wat daarin onverenigbaar scheen, heeft hij volkomen en met één slag bereikt, De geschiedenis van de staatkunde kent geen tweede voorbeeld van zodanigen triomf. 95.

Door de revolutie van 1688, die de grondslagen van de Staat heeft bevestigd, is Engeland tegen de revolutie van 1848, die ze ten onderste boven zou gekeerd hebben, behoed. 95.

C. 1689-1697.

T W E E D E O O R L O G T E G E N F R A N K R I J K .

437. Uitstekend zijn, onder leiding van Willem III, de verdiensten van de Republiek, gelijk in het voorbereiden en bewerken, even zo in het handhaven van de zogenaamde Revolutie van 1688 geweest. De felle negenjarige oorlog, door de onverzadelijkheid van de Franse koning veroorzaakt, heeft tot buitengewone inspanning verplicht. De grootheid dezer offers kan mede, in Nederlands eigen belang, ter rechtvaardiging van de tocht naar Engeland strekken. Zo het Gemenebest, nadat het gewicht van Groot-Brittannië in de schaal gelegd was, zich tegen Frankrijk ternauwernood beveiligen kon, wat zou het geweest zijn, zo Jacobus II, op de troon gebleven, aan de gewelddenaar geen tegenstand geboden, of zelfs ondersteuning had verleend!

De petitiën van de Raad van State bedroegen; bijv. 1693 ad f 18,133.489; 1694 ad f 23.311,248; 1696 ad f 23.588,612, Het getal troepen niet beneden de 80.000 man. Subsidiën van de Algemene Staten aan andere. Mogendheden. In 1690 ten behoeve van Spanje, geldlichting van 15 ton; ook Brandenburg niet vijf ton bijgestaan. 9. In deze oorlog werd de kas van Holland (behalve f 2,337,000 voor rekening van die Provincie, op last van de Generaliteit gelicht) belast met omtrent 28 miljoen aan geleende penningen.

438. In Groot-Brittannië, had Willem, wat de binnenlandse aangelegenheden betreft, te worstelen met velerlei en gestadige weerstreving; met de onvoldaanheid en de onderlinten strijd van de voor een ogenblik slechts tot eensgezindheid en samenwerking gebrachte partijen, en met de traagheid van een doorgaans karig en dikwijls onhandelbaar Parlement.

Moeilijkheden in Engeland, — a. Noodzakelijkheid om wel te blijven met de twee richtingen wier vriendschap het gemeenschappelijk gevaar niet overleefd had; " met de Whigs die, na tot de opdracht van de kroon ijverigst te hebben meegewerkt, het koninklijk prerogatief willen besnoeien; met de Tories die ofschoon zij in de nationale weerstand hadden gedeeld, echter meenden dat men, door verandering van Soeverein, te ver gegaan was. b. Algemeen zwicht tot beperking van het vorstelijk gezag; versterkt door de langdurige twisten van de Stuarts en het Parlement; door het veldwinnend staatsrecht, en door de omwenteling zelve, e. Onbetrouwbaarheid en verraad zelfs van aanzienlijke staatslieden, bij mogelijke terugkeer van Jacobus, op vergiffenis en, kon het zijn, op gunstverwerving bedacht. d. samenzweringen van de nog talrijke aanhangers van de uitgeweken koning. e. Gesteldheid van Schotland, waar het vereffenen van de geschillen in Staat en Kerk moeilijk viel. f. Toestand van Ierland, waar de bevolking grotendeels uit Roomsens bestond. g. Weerzin tegen Willem, die, hoewel zoon en echtgenoot van een Engelse prinses, vreemdeling en Hollander was; daarbij meer geschikt om een natie te redden dan om de gemoederen, door liefelijkheid van manieren en omgang, te winnen."

De koning, in schijn benijdenswaard, wist zelf dat het bezwaarlijke van zijn taak eerst nu begon. Reeds de 18 Jan. 1689 zeide hij aan Witsen: "'t is hier nu Hosanna! maar wellicht haast: kruist hem, kruist hem!" Misnoegen en ondank tot loon: nooit is er onder de Stuarts meer geest van oppositie geweest; hij was minder dan zelfs Karel II bemind". — In 1689 schreef hem een van de voornaamste Whigs: „Uw leger, uw lijfwacht zelfs is u ongenegen, en zal medewerken tot uw val. Het Parlement dat u de kroon opgezet heeft, is van u afkerig; in Schotland het misnoegen zeer groot. Gij hebt de harten van een groot deel des volks verloren. Een gevaarlijke en kostbare oorlog wordt gevoerd, zonder dat er geld is. Uw Hof en uw Raad worden geleid van mensen die uw ondergang bedoelen 30. —

Toen reeds samenzwering om, door een nieuw Parlement, Jacobus onder zekere voorwaarden terug te roepen”, in 1691 een tweede; in 1696 moordaanslag. — weerstreving van de Schotten, zodat Willem, toen de hertog van Hamilton Schotland hogelijk verhef, ongeduldig uitriep: "ik wenste het op honderd duizend mijlen van hier, en dat gij, mylord! er koning over waart" A0 — Onophoudelijk beklag aan Heinsius over de onverdragelijke langzame procedures van 't Parlement. 't Is onbegrijpelijk d' artificiën die daar worden gebruikt, waartegen ik alles doe wat mogelijk is." Dan weer: "De zaken in 't Parlement beginnen in wat beter plooi te komen; het zijn wonderlijke mensen daar men mede te doen heeft." — In 1693: "de partijenschappen zo vehement dat men niet weet wat men heeft te verwachten." — "Ik versta mij beter," zeide hij, in 1690 naar Ierland vertrekkende, "op het besturen van een veldtocht dan op het omgaan niet de twee huizen van het Parlement." — Een wet, ook die hem onaangenaam was, eenmaal bekrachtigd, was in zijn schatting heilig. Eer hij zijn woord gaf, bedacht hij zich lang, omdat hij het nooit brak. 95.

Zijns gelijke, in schrandereheid van overleg en vastheid van karakter, was er in Engeland niet. Steeds zal het voor de kroon van Engeland een eer zijn dat ze gedragen werd door zodanig een man. Met hem vergeleken, was de onbeduidendheid zelfs van de bekwaamste staatslieden die de troon omringden, openbaar." De onafhankelijkheid van Engeland werd door deze oorlog (een uiterst moeilijk tijdvak waarin de uitkomst der Revolutie nog onzeker bleef) gered. 32.

439. Zeer nauw was, van nu af aan, de betrekking van Groot-Brittannië en het Gemenebest. Maar deze meerdere vereniging, waarbij de Republiek zelfstandigheid en onafhankelijkheid behield, was bron van wederzijdse jaloezie, en ook de onpartijdigheid van Willem III, ofschoon hij op de troon van Engeland Hollander bleef, werd hem, in Holland, als verregaande partijdigheid te laste gelegd.

29 Apr.; overeenkomst omtrent de samenvoeging van de vloeden: Engeland levert 50 en Nederland 30 schepen; aldus drie eskaders, voor de Middellandse, de Ierse en de Noordzee, elk van Engelse en staatse schepen; de oorlogsraad, uit wederzijdse vlagofficieren in gelijken getale, onder een Engelsen opperbevelhebber. 22 Aug.: verwerend en aanvallend verbond: geen vrede dan met algemene bewilliging; de handel op Frankrijk zal ook aan onzijdige mogendheden belet worden.

Wederzijdse klachten en vrees. — Witsen, als gezant naar Engeland, merkt aan dat de koning zich op de troon denkt te handhaven door het geld en het volk van de Staten, en toekent het verbond met bevende hand. — Klachten dat, door de partijdigheid van de Engelsen en het verlengen van konvooi, Amsterdam wel tien miljoenen verliest. In het Parlement, toen er gesproken was over het gevaar om in de handen van de Fransen en van de Ieren te vallen, riep een lid uit: 'voeg er de Hollanders bij'. Door de voorzitter werd aan de koning, in openbare toespraak, vinnig genoeg, herinnerd dat „de Hollanders, weleer door de Engelsen verlost van slavernij, de schuld nu terug hadden betaald'. Niet dan na lang dralen werden de kosten vergoed die Nederland voor de overtocht van 1688 had gemaakt. Willem kon niet altijd een glimlach weerhouden, als door kortzichtige landgenoten van herroeping van de Navigatie-Acte (§ 348), en van soortgelijke verwachtingen gedroomd werd, maar hij ondersteunde elke billijke eis. Hij zeide aan het Parlement; „de Hollanders hebben hun eigen veiligheid niet geacht, om Engeland in het uiterste gevaar te verlossen: zij hebben ongelooflijke opofferingen gedaan; ik vertrouw dat uw edelmoedigheid voor hen even onbeperkt zal wezen als de hunne jegens u” 30.

Zijn Hollandse manieren en voorliefde voor Holland waren de Engelsen aanstotelijk. Geliefkoosd verblijf te Hamptoncourt, omdat het, zeide men, van moerassige waters omringd, naar een Hollands paleis geleek en naar Hollandse smaak ingericht was”. Aan Heinsius schreef hij; nu eens: „ik verlang naar Holland, als een vis naar het water;” dan weer: „ik word

ziek, indien ik langer in Engeland moet blijven; het is onmogelijk meer naar Holland te verlangen dan ik doe.” De gehechtheid aan Hollandse vertrouwelingen werd hem zeer euvel geduid. Verdiende het afkeuring in een vorst, van vleiers en verraders omringd, vier of vijf vrienden bij zich te houden wier trouw tot in de dood beproefd was?

De koningin schrijft (1690): „iemand uit Holland gekomen heeft mij grote blijdschap veroorzaakt door mij te zeggen hoe lief het volk mij daar heeft; als ik daaraan denk en zie wat de lieden hier doen, grieft het mij al te zeer., 30.

439a. Weinig of geen verandering was er in de regeringsvorm van de publiek. Indien door een koningstadhouder meer dan tevoren ontzag ingeboezemd werd, veelvuldig afwezen en de talloze bezwaren welke hem elders in de weg werden gelegd, gaven aan de Staatsgezinden meer invloed en kracht.

Sommigen zouden niet ongaarne stadhouderloosheid of een meer handelbare stadhouder hebben gewild; de koning verklaarde liever van de troon dan van de waardigheden van zijn voorzaten afstand te zullen doen. — Tegenstreving van Amsterdam en van Friesland en Groningen, met hun stadhouder, de Prins van Nassau. In 1693 schreef Willem III: „Ik hoop dat de Friezen tot bedaren zullen komen en zulke extravagantie niet aanvangen als ze mee dreigen.” En in 1694: „Het is maar al te klaar dat het een oorlog van intrigues zal worden, 't geen ik vrees dat ons ten laatste zal ruineren. Van alle d' intrigues die Frankrijk hij de hand heeft is die in de Staat het dangereuste en inzonderheid die in Friesland (§ 449). Men zal haast moeten zien of de Prins van Nassau weer te rug wil komen of het gebit op zijn tanden nemen; in zulk een geval moet men hem niet sparen.,,

440. Onwaardeerbaar was het onderling vertrouwen van de Vorst en de Raadpensionaris. Groot zijn de verdiensten van Heinsius geweest. In de binnenlandse aangelegenheden, heeft hij, door beleid en zachtmoedigheid, veel goeds bewerkt en veel kwaads gekeerd. In de buitenlandse onderhandelingen heeft hij, met schranderheid en volharding, Willem ondersteund.

Zie § 333 en 888. — Heinsius berekend voor zijn gewichtige betrekking door welwikkend oordeel, onverdroten ijver, wijze gematigdheid en lofwaardige beginsels. Zijn leven door ingetogenheid gekenmerkt. „Een eenvoudig voorkomen,” schreef in 1709, een ooggetuige, de Franse minister De Torcy: „generlei praal in zijn woning; een secretaris, een koetsier, één dienstmaagd, één lakei; een uiterlijk koel, zonder ruwheid; ook bij verschil van mening, bedaard.” Volgens een aanzienlijk en kundig staatsman van de 18e eeuw (Bentinck) „had de Raadpensionaris, boven langdurige ervaring, zeer grote penetratie, zodat hij ene zaak aanstonds in het hart aantastte en van alle kanten kon beschouwen.” — De bekwaamheid van Heinsius blijkt uit de invloed die hij, meer dan dertig jaren en tot aan zijn overlijden, behield; uit de achtung

bij buitenlandse staatslieden; uit het vertrouwen van Willem, bevoegd rechter! Grotendeels aan zijn voorzichtige leiding; is het te danken dat de koning gedurende deze oorlog geen feller tegenstand, en doorgaans, in het oorlog voeren, gewillige ondersteuning gehad heeft.

441. De leiding van het Bondgenootschap bleef een zeer moeilijke taak. Het was het veel machtiger geworden; nu Engeland er zich bijgevoegd had; nu Oostenrijk minder door de Hongaren en Turken belemmerd, nu de keurvorst van Brandenburg, in de beginne althans, met hoge ingenomenheid aan Willem III gehecht was; nu de oorlog gelijktijdig aan de Rijn, in Italië, en aan de Spaanse grenzen, in de Middellandse en in de Noordzee, met talrijke legers en vloten gevoerd werd. Maar, hoe uitgebreider werkkring en Alliantie, te bezwaarlijker was het, bij de verscheidenheid van de inzichten, eenheid en nadruk in de operatiën te brengen; de bescherming van de Spaanse Nederlanden als hoofdzaak te doen beschouwen; niet de

handhaving van de Twintigjarige wapenstilstand, zelfs niet van de vrede van Nijmegen, maar wel van de traktaten van Westfalen en van de Pyreneeën, steeds op de voorgrond te stellen.

1689. 12 Mei. Grote Alliantie te Wenen van Oostenrijk en de Republiek, om, wegens het gevaar van de Christenheid door de aanval en de bondbreukigheid van de Fransen, oorlog te voeren, ter zee en te land, tot herstel op de voet van de traktaten van Munster en van de Pyreneeën; met verbintenis van de Staten Generaal om, bij dood des konings van Spanje, zijn nalatenschap aan Oostenrijk te helpen brengen. —

20 Dec. Toetreding van Groot-Britannië; ook (Juni 1690) van Victor Amedeus II, hertog van Savoye; gewoon, in zijn langdurige regering (1675 — 1730) zonder aarzeling telkens, niet schennis van vroeger overeenkomst, de partij te kiezen welke, door wisseling van omstandigheden, de meestbelovende werd.

Ook in Holland waren voorstanders van afzondert ijken vrede, die Lodewijk, vooral door mistrouwen tegen de stadhouder en tegen Engeland, poogde te bewerken. Spanje was, of scheen, onder een ellendig bestuur uitgeput, en stelde of toonde althans in de Nederlanden weinig belang. De keizer trachtte zomin mogelijk zelf, zoveel mogelijk door de bondgenoten te verrichten; het getal van zijn troepen gering; door de traagheid van hun aankomst en de dwaasheid van krijgsoperatiën, waarop van de Oostenrijkse zijde dikwijls aangedrongen werd, ging menig welgegrond uitzicht te niet. Zweden, nog machtig, en Dene marken leenden nu en dan, ook in deze oorlog, aan Franse inblazingen een toegenegen oor en zouden niet ongaarne in Europa een soort van derde partij hebben gevormd. De keurvorst van Brandenburg wenste voor de levering van zijn troepen veel geld en had, gelijk velen van de Duitse vorsten, te hogen dunk van eigen veldheerstalent. Op de medewerking van de hertog van Savoye, die het zo gewichtige Piëmont in bezit had, kon, om zijn onbetrouwbaar karakter, weinig rekening worden gemaakt.

Hoe talrijker de bondgenoten, door des te meer gevaren werd de bestendigheid van de Alliantie bedreigd. Onmogelijk was het dat een twintigtal regeringen, verdeeld door twisten over voorrang, om grondgebied, om handel, om godsdienst, lange tijd zouden samenwerken in volmaakte eensgezindheid. Aan Willems wijsheid, gedrild en volharding is het te danken dat zij verscheidene jaren in gebrekkige eensgezindheid hebben samengewerkt. Geen coalitie heeft, onder zo vele bezwaren, een meer bekwamen leidsman gehad. De beschikbaarheid van alle strijdkrachten, naar de wenk van één oppermachtige gebieders, was voor de tegenpartij een onberekenbaar voordeel. 93.

441a. Engelslands buitenlandse politiek werd door de koning geleid en bezielde. Bezwaarlijk echter was het verkrijgen van gestadigheid en veerkracht waarvan de onontbeerlijkheid weinig gevoeld werd. Telkens, en nog dikwijls tevergeefs, moest worden herinnerd dat onafhankelijkheid en godsdienstvrijheid op het spel was.

In de Buitenlandse zaken was de koning, met goedvinden van allen, zijn eigen raadsman. Maar telkens werd hij belemmerd door onverschilligheid en kleingeestig overleg. — Velen zonden liever meer voor het zeewezen en ter eigen bescherming hebben verricht; alsof, schreef Willem, hun eiland met de gehele wereld niets te doen had. „Het was ligt de veldtochten in Vlaanderen, als kostbaar en nutteloos, uit te krijten; zonder krachtige afleiding, zou landing van de Fransen beproefd en wellicht gelukt zijn. De oorlog van 1689 en de Groote Alliantie waren tot behoud van Engelslands onafhankelijkheid onmisbaar”. Ongerijmd is het te beweren dat Willem het Engelse zeewezen verwaarloosd heeft. In 1678, behalve de branders, 38 schepen, met. 18,323 man; in 1701, zonder de branders, 184 schepen en 53,921 man. —

In 't Parlement vele ondragelijke en impertinente resolutien," schreef Willem in 1692, „die mij niet weinig chagrineren. Ik meen dat zij ten laatste geld zullen geven, maar niet genoeg en te laat.” Zo was het bijkans ieder jaar. "Het is bedroefd te zien dat deze Natie niet anders denkt

dan om haar eigen passieën te voldoen, zonder enigszins reflexie te maken op het publiek." In een beslissend oogenblik evenwel vond de verhevenheid van zijn staatkunde ook in Engeland bijval en weerklank. Er was algemeen vertrouwen, omdat hij anti-Frans en anti-Roomsgezind was. Voor Jacobus kon niets nadeliger zijn dan de vriendschap en bescherming van de Franse/een koning. De Hollanders waren onbemind, maar de Fransen werden gevreesd en gehaat. Engeland en Holland waren, als de nood drong, tot opofferingen boven vermogen bereid; omdat de oorlog tegen de vervolgzieken overweldigend nationaal was. Omdat men ook in Engeland, mi en dan ten minste, begreep dat in de algemene strijd de voorwaarde ook van eigen zelfbehoud lag.

441b. Tweedracht en vadsigheid van de bondgenoten, terwijl Lodewijk geen spanning en overspanning van zijn strijdkrachten ontzag, deed rechtmatige bezorgdheid voor de afloop van een met niet ongunstig voor uitzicht aangevangen oorlog ontstaan. Niet te verwonderen is het dat, om de toestand zo van Groot-Brittannië als van het ganse bondgenootschap, Willem telken jare met ernstiger verlangen, vrede, op dragelijke voorwaarden, gewild heeft.

a. Geen vrede tot elke prijs. "Ik vrees (1691) dat men maar een vrede zoekt *quovis modo*, 't welk zekerlijk de slavernij van gans Europa moet na zich slepen; het is dan beter niet de degen in de hand overwonnen te zijn dan zich vrijwillig of door een schijn van vrede te onderwerpen. b. Niet ligt een afzonderlijke vrede. "Een separate vrede (1690) moet de ruïne van allen zijn. Om tot een congres te komen, zou onze ruïne zijn en zeker gaan tot separatenvrede, als te Nijmegen geschied is, en indien geen generale vrede wordt gemaakt, zo zijn wij allen verloren." Evenwel, „kunnen de geallieerden niet contribuieren (1692), zo moet de gehele Alliantie worden geruïneerd en in duigen vallen." — c. Zodra mogelijk, vrede op redelijke voorwaarden. "Ik moet bekennen (1693) dat ik de noodzakelijkheid van een vrede tegenwoordig meer en meer inzie. Het geeft mij geen wonder (1694) dat de Fransen debiteren dat ik de vrede niet zoek, zeker niet op hun manier, maar wel op redelijke conditiën. Daar zijn er maar weinigen die meer reden hebben om naar een goeden vrede te wenschen dan ik en, als die maar tamelijk was, ik zou die verkiezen boven de voortzetting van de oorlog." d. Geen openbaarmaking dat men vrede behoeft. „Het is mij zeer leed te vernemen (1694) het groot empressement van de Heren van Amsterdam tot de vrede, 't geen ik vrees dat oorzaak zal zijn dat wij die niet zullen oorlogen, of ten minste op desavantageuser conditiën."

442. De oorlog had drie nagenoeg gelijke perken; waarin (1689- 1692) de nieuwe orde van zaken in Engeland aanvankelijke bevestiging verkreeg; (1692- 1695) wisseling van de oorlogskansen de strijdende machten in evenwicht hield; (1695 — 1697) onder flauwer voortzetting van de oorlog, de vrede voorbereid werd.

I. 1689-1692.

443. Hachelijk bleef de toestand. Frankrijk had allerwege talrijke legers in beweging gesteld. Een deel van het westelijke Duitsland was overheerd en de vijand in België gevallen; de aanhangers van Jacobus, in Schotland niet zonder strijd bedwongen, hadden in Ierland de overhand behouden, en zagen in Engeland naar een gunstig oogenblik om zich te doen gelden, met verlangen uit. Gelijkijdige neerlagen te land en ter zee, te Fleurus en bij Bevesier, hadden de leus kunnen zijn van afval en verraad zo niet de zegepraal aan de Boyne de onderwerping van Ierland voorbereid, de vrienden van de nieuwe koning bemoedigd, en de tegenpartij tot uitstel en ontveinzen van haar oogmerken gebracht had.

Oorlogsverklaring van Frankrijk (§ 434) aan de Republiek, 16 Nov. 1688, en aan Spanje, 15 Apr. 1689; van Engeland aan Frankrijk, 17 Mei 1689. —

1688, Lodewijk richt zijn wapenen naar Duitsland. — 30 Nov. Filipsburg ingenomen; 1689. Maintz, Tier en andere steden bezet; barbaarse verwoestingen in de Palts, waar de Fransman, om zich door een woestijn te dekken, steden, dorpen, gehuchten en alle woningen te vuur en te zwaard vernielt, Manheim tot een puinhoop maakt, Oppenheim, Spiers, Worms, Heidelberg, uitplundert en in brand steekt. — Oorlog vooral aan de Rijn: Keizerswaard en Bonn, ook met hulp van Nederlandse troepen, in vereniging met de keurvorst van Brandenburg, bemachtigd (Juni en Oct.) In België (27 Aug.), voordelig gevecht bij Walcourt, onder Aylva en van Slangenburgh. —

1690. 1 juli: veldslag van Fleurus, gewonnen door Luxemburg met 40000 op Waldeck met 30000 man; „roemruchtig door de onvergelykelijke heldenmoed van het Nederlandse voetvolk!” '1. Het getal doden en gekwetsten omtrent gelijk; 34 vaandelen en standaarden waren, een zeldzaam iets ! in handen van de overwonnenen gevallen.

10 Juli: zeesrijd bij Bevelier, onder Torrington en Evertsen, tegen de Fransen onder Tourville (57 schepen, 3842 stukken en 23100 man tegen 82 schepen, 4546 stukken en 27000 man). Ten gevolge van de schandelijke werkeloosheid van de Engelsen, een derde van de Nederlandse schepen genomen, gezonken en verbrand: de koning schreef aan Evertsen: „wij hebben met het uiterste misnoegen vernomen dat u door onze vloot naar behoren niet is gesecondeerd geweest.” Nooit was er voor de Nederlandse vlag eervoller strijd.' 95. Torrington vrijgesproken door een partijdigen oorlogsraad: de schoutbijnacht Scheij, als getuige geroepen, voegde hem toe: “dat al dit vragen niets afdeed; dat hij had moeten vechten, toen het tijd was, en dit niet gedaan had.” 2.

Vertrek van de koning naar Ierland. Donker uitzicht! — Londen, in zijn afwezen door de Franse vloot bedreigd. In Schotland (waar de opstand in de slag van Killecranky, 10 Juli 1689, gedempt was) bijna alle personen van aanzien geneigd om de nieuwe troon omver te werpen 30. In Ierland, waar Jacobus, in 1689, door Frankrijk ondersteund, zijn intrede te Dublin gedaan had, stond hij, met 30000 man, en 15000 in de omliggende steden, tegen 40000, aan wier hoofd de koning zelf was. — 11 Juli: Luisterrijke overwinning aan de Bo yne: Willem, ofschoon de vorige dag gewond (bij het bericht hiervan werd Parijs geillumineerd!) steeds in het heetste van de slag; de Nederlanders en Engelsen trekken door de rivier en werpen het vijandelijke leger, na dappere verdediging, overhoop. — Jacobus naar Frankrijk en de reeds wankelende troon bevestigd!

444. Kortstondig was de welwillende medewerking die Amsterdam in 1688 betoond had. Vlet was alsof onafhankelijkheid door tegenstreving aan de dag moest worden gelegd. Uit gehechtheid, zo men voorgaf, aan stedelijke privilegiën (naar het oordeel ook van de Staten van Holland, op generlei wijs aangerand) werden de gewichtigste belangen van de Staat en van geheel Europa in de waagschaal gesteld.

1689. Geschillen met Amsterdam over a. de keus van Sepenen, die het aan het gerechtshof en niet aan de afwezigen stadhouder, opgedragen wil; omdat, volgens de Vroedschap, de koning sedert zijn verheffing andere belangen en wellicht ook andere inzichten gekregen had." b. Halewijn, zeer in de gunst van Willem en aan wie Amsterdam zitting in het hof van Holland betwist, c. Bentinck die, tot graaf van Portland verheven, volgens Amsterdam, in de Staten van Holland niet moest worden geduld. De koning schreef hem: "de kwelling die de heren van Amsterdam u willen aandoen, ontstaat alleen uit het kwaad hart dat ze mij toedragen en valt mij ten hoogste verdrietig." —

De Edelen en alle de steden van Holland keurden het gedrag van Amsterdam af. Desniettemin duurde het geschil tot in het voorjaar vaat 1690; Amsterdam weigerde over de gemeen middelen te raadplegen: ondanks de aandrang van alle de leden van de Provincie, om niet, ter zake van een huislijk geschil, het land open te stellen, zonder reden en zonder nood, voor een wrede en geweldige vijand, die men dus, tot verdelging van 's lands godsdienst en vrijheid, in

de hand werken zou. De Vroedschap verklaarde dat de vernedering van Frankrijk en het overwinnen van de gehele wereld haar niet zo dierbaar als de behoudenis van haar privilegiën was. —

"Ik ben gealarmeerd," schreef de koning aan Heinsius, "over de conduite van Amsterdam, ziende van welk een consequentie ze zou kunnen zijn, niet alleen voor mij, maar voor het welwezen van gans Europa." — 12 Maart 1690. Amsterdam zwicht. De onenigheden door de Staten van Holland, in de hoofdzaak overeenkomstig het gevoelen des konings, bijgelegd.

445. De koning kwam in 1691 in Holland, om zich voorts in de Nederlanden aan het hoofd van de verenigde legermacht te stellen. De veldtocht liep zonder aanmerkelijke oorlogsbedrijven af; in Ierland werd de zegepraal, door hem begonnen, door van Rhede-Ginckel voltooid; de vernietiging van de Franse vloot bij la Hogue, in 1692, deed de hoop verflauwen welke de nog talrijke aanhangers van Jacobus op een landing van de Fransen hadden gebouwd.

5 Febr. 1691. Willem in Holland: statelijke intrede in 's Hage, "die hem meer moeite dan vermaak deed." — Daarentegen, in de Algemene Staten gecompareerd, heeft hij met vele tedere expressiën zijn affectie en genegenheid tot de Staat betuigd. Haagse bijeenkomst: vele Duitse vorsten in persoon, de keurvorsten van Beieren en Brandenburg, de hertog van Brunswijk-Wolfenbützel en de landgraaf van Hessen-Kassel. Opwekking om met meer nadruk en eendracht Frankrijk te weerstaan. (par. 383.)

24 Maart - 8 April. Bergen in Henegouwen door de Fransen overmeesterd. — Willem reeds de 4de April te Halle bij het leger groot 50000 man, genoodzaakt tot de elfden te toeven, bij gebrek aan wagens en karren, die de Spaanse verzuimd hadden in tijds te bezorgen. ° 2 Juni: na een uitstap naar Engeland, weer bij het leger; Luxemburg ontwijkt een slag; Luik tevergeefs door de Fransen gebombardeerd. — 17 Sept.: de koning vertrekt; twee dagen later gevecht bij Leuze; nadeel aan de zijde der bondgenoten.

1691: overwinningen van Van Rheede (straks graaf van Athlone) in Ierland. Overmeestering van Ballymore (17 Juni), van Athlone (29 Jong), in één uur niet 1500 grenadiers en zes bataljons, onder aanvoering van Mackay, dwars door de rivier; bloedige en beslissende strijd bij Agrim (21 Juli). Overgave van Limerick met een garnizoen van 15000 man. Geheel Ierland onder de gehoorzaamheid van koning Willem gebracht.

1692. 29 Mei: zeeslag bij la Hoque. Tourville rekt op de afval onder de Engelse vloot, en waagt met 44 schepen de strijd tegen 88 onder Russen en Almonde. De meeste Nederlandse schepen door stilte verhinderd deel te nemen aan de overwinning; de Fransen met verenigde krachten achterna gejaagd, hun schepen bij Cherbourg verbrand, of in de baai van la Hoque, onder bescherming van twee forten, terwijl een legermacht het aanzag, vernield. In drie dagen ongeveer 25 zware schepen voor Frankrijk verloren. — Nu werd er aan landing, niet van de Fransen in Engeland, maar van de Engelsen in Frankrijk gedacht.

2. 1692-1695.

141. De veldtocht van 1692 was niet gelukkig. Het gewichtige Namen werd door de Fransen bemachtigd en de slag van Steenkerke op Willem III gewonnen. Ook hier echter deed het geringe voordeel uit de overwinning getrokken weerom zien dat hij, zelfs na een nederlaag, voor de overmachtige vijand geducht was.

1692. De Fransen met 100,000 man, onder Lodewijk en Luxemburg. Namen, stad en kasteel, veroverd (25 Mei - 30 Juni). Vauban, om de kunstrijken aanleg van het fort William, (waarvan Coehoorn, die het gebouwd had, de verdediging op zich nam), gedwongen zevenmaal zijn batterijen te veranderen. — 3 Aug.: slag bij Steenkerke tussen Willem en Luxemburg. De vijand in de hardnekkige strijd door verse troepen gesterkt, meesterlijke

aftocht en het voordeel van de Fransen gering; zij konden niets ondernemen, dan een mislukte poging op Charleroi. Evenwel Willem schreef aan Heinsius „Ik moet u ronduit zeggen dat, indien wij een vrede kunnen oorloggen, 't welk zeker op geen favorable conditiën zal zijn, wij die behoren aan te gaan.” —

Weigering van het aanbod om, namens Spanje, de regering van de Nederlanden op zich te nemen. Hij begreep dat een Protestants regent bij geestelijkheid en bevolking verdacht zijn zou.

447. De rust in het Gemenebest was niet onafgebroken; de oorlogsondersteuning werd niet altijd hartelijk en eenstemmig verleend. De feitelijke weerstand van de regenten te Goes en de geheime onderhandeling door Halewijn met Frankrijk over afzonderlijke vrede, waren het bewijs dat het vuur van binnenlandse tweedracht niet uitgedoofd was.

1692. Hevig geschil te Goes over de keus van rentmeesters, die de burge-meester Ad. van Westerwijk doorgedreven had. De stadhouder verlangt uitstel, totdat hij het verslag van gemachtigden zal gehoord hebben. Verzet van de Regering. —

13 Aug.: oorlogsvolk voor de stad, de wethouderschap beweert, volgens haar privilegiën, geen troepen te ontvangen dan op patent van de Staten van Zeeland. Aanstalten ter verdediging; evenwel het oorlogsvolk trekt binnen (24 Aug.) De Staten van Zeeland machtigen de stadhouder om de zaak ten einde te brengen (22 Sept.) Verandering van de Regering: terechtstelling voor de stedelijke rechtbank: Westerwijk veroordeeld ter dood, de overigen tot uitbanning; smeekschriften aan de koning, waarin Westerwijk schuld belijdt. De vonnissen onuitgevoerd; de schuldigen uit Holland en Zeeland gebannen.

1693. Jan. Geheime handeling van Van Halewijn met de Fransen door middel van zekeren Du Plessis. Hij erkent dit, zonder te belijden dat hij misdaan heeft, „Alleen onderhandelingen ten nadele van de Staat waren verboden; hij had 's lands welzijn beoogd. Die eerlijke middelen aanwendde tot een goede vrede, was zo weinig misdadig dat men hem veeleer een beeld behoorde op te richten. Hij was liever dood, dan dat hij langer zien zou dat men de lieden hier goed en bloed deed geven om *dobbe dobbe dob en fan rare* te spelen voor de koning van Engeland" 9. — Door het Hof veroordeeld tot altoosdurende gevangenis en zijn goederen verbeurd verklaard.

448. De Engels-Nederlandse zeemacht, te Lagos van zware ramp overvallen, bewees weldra, door schrik en dood langs de Franse kust te verspreiden, dat het vijandelijke zeewezen, zelfs door de stoutmoedigheid van de Duinkerke kapers geholpen, niet tegen haar bestand was. — De veldtocht van 1693 werd door het verlies van de slag bij Neerwinden gekenmerkt; die van 1694 was onbeduidend; in 1695 werd de glansrijke militaire loopbaan van Willem III door de herovering van Namen bekrond.

31 Okt. 1692. Verbond van de Republiek, met Engeland en Spanje om in de middellandse zee, elk met 16 kloeke schepen, de Levantse handel te beschermen, de hertog van Savoye te ondersteunen, en de vereniging van de eskaders van 'Peulen en Brest te beletten. —

1693. 26 Juni. Engels-Nederlandse eskader van 16 schepen midden onder 70 Franse oorlogsschepen bij de baai van Lagos (op de kust van Portugal) vervallen en gedeeltelijk vernield; het overige en het merendeel van de koopvaarders, door heldhaftige tegenweer, gered.

1694. Engels Nederlandse vloot (van 20 en 16 schepen onder Berkeleij en Almonde) ter vernieling van de Franse zeehavens. — Juni en Juli: Brest vruchteloos aangetast; Dieppe in de as gelegd; Havre en de Grace gebombardeerd; Sept.: Duinkerken, uit weerwraak voor de schade die Jean Part (29 Juni) aan een Nederlands smaldeel had berokkend, beschoten, maar zonder gevolg; Calais gebombardeerd. In de middellandse zee Barcelona (Aug.) door de verenigde vloot ontzet.

1695. Overwintering te Cadix; maatregel die Willem niet zonder moeite doordreef, waaraan hij groot gewicht hechtte, en die, ter handhaving van de meerderheid van de bondgenoten, gunstige gevolgen gehad heeft. St. Male en Granville, ook Duinkerken, vruchteloos aangetast.

1693. Juni. Lodewijk met 120,000 tegen Willem met 80,000 man, keert onverwachts naar Frankrijk. — 29 Juni. Slag bij Neetwinden, tegen Luxemburg: zeer bloedig; de Franse keurbenden zwichtten waar de aanval door Willem geleid werd. De overwinning door de Fransen met 10,000 van hun beste troepen betaald. Na geregelde aftocht schreef hij aan Heinsius de dag zelf: "na een zeer opinatre gevecht van over de vier uren zijn wij geslagen"; drie dagen daarna: „Ik hoop dat wij weer haast in staat zullen zijn om met een formidabel leger de vijand het hoofd te kunnen bieden.”

Zo was het; weldra vertoonde hij zich met sterker oorlogsmacht in het open veld. Een voor de bondgenoten, ter zee en te land, ook in Spanje, Italië, Duitsland, rampspoedig jaar. —

1694. De veldtocht weinig beduidend, 1.

1695. Overlijden van de koningin Maria, algemeen betreurd. Drie weken later schreef de koning aan Heinsius: "Het is niet zonder veel moeite dat ik nu kan schrijven; ik moet u in confidentie zeggen dat ik mij niet meer bekwaam vind om de oorlog te voeren." Evenwel het tegendeel dezer vermeende onbekwaamheid werd spoedig blijkbaar. Schitterend was, onder zijn aanvoering, in België de veldtocht. Namen, met een garnizoen van 15,000 man onder Bouffiers, belegerd en bemachtigd (5 Juni — 3 Aug.); de overmeestering van het eerste buitenwerk (18 Juli) kostte dezerzijds 1200. aan de vijand 3000 doden en gekwetsten. — Hardnekkige verdediging van het kasteel: overgave (2 Sept.) ondanks de nabijheid van een leger van 90,000 man onder Villeroi. „Een grote gebeurtenis,” schreef Willem, "waarvoor God niet genoeg kan worden gedankt."

3. 1695-1697.

449. De wens naar vrede was in de laatste jaren versterkt door het weinig beslissende van kostbaren oorlog. Zo was het bij de Bondgenoten; zo was het in Engeland; zo vooral ook in het Gemenebest. Deze begeerte werd gevaarlijk, toen zij tot bedekten handel niet de Prins van Nassau, en in Italië tot de afval van Savoye aanleiding gaf.

Aanstelling van de hertog Holstein-Plëun tot eersten veldmaarschalk, om Waldeck te vervangen (1693), ander protest van Friesland ten behoeve van hun stadhouder, die tweede veldmaarschalk was. Gele in overleg van Hendrik-Casimir met de Fransen: niet minder werd bedoeld dan zich, met onderstand van Lodewijk, aan het hoofd van het Gemenebest te stellen,

8 Febr. 1694: brief van zekeren Asfeldt aan Lodewijk: „de Prins van Nassau. vmacht 2 of 300,000 daalders (escus); dan zou hij Friesland en Groningen doen verklaren dat zij in vredesonderhandeling willen treden; de welgezinden aansporen om niet langer tot de oorlogskosten bij te dragen en om hun troepen terug te roepen, en een belangrijke partij vormen. Hij kan op de waardigheid van stadhoudergeneraal niet hopen dan twee of drie jaren na de vrede; en verlangt, in geval van nood, wijkplaats in Frankrijk en middelen om er te bestaan.” Dergelijk overleg te meer van ernstige aard, naar mate de last des krijgs zwaarder geworden was: „t gemeen begon, gelijk in Engeland, te morren dat men grote legers onderhield, om enige maanden te velde te liggen, in 't gezicht des vijands, zonder dat er iets merkwaardigs voorviel.” .

Verraad van de hertog van Savoye, in 1691, alleen om de krachtige bijstand van de bondgenoten gered was. Reeds in 1695 verdacht. De Engelsen waren meester in de Middellands zee; alles scheen gunstige uitkomst te voorspellen, zo de hertog meer ijver betoond had. Geheime onderhandeling niet Frankrijk, eindelijk (9 Juli 1696) openbaar, en

besloten door de vrede van Turin (29 Aug.); niets was te veel om een vorst te winnen, tegen wie 50,000 man vereist, werd en wiens rijkelijk beloonde ontrouw tot voorbeeld en lokaas kon zijn. — De hertog, aan het hoofd van de Franse troepen, keert zich onmiddellijk tegen Milaan en dwingt aldus Spanje en Oostenrijk bij verdrag van 7 oct.) tot de onzijdigheid van Italië, waardoor de zuidoostelijke grenzen van Frankrijk in veiligheid werden gesteld. — „Ik zou,” schreef in Nov. 1696 Willem aan Heinsius, „den hertog van Savoye niet gaarne in de algemeen garantie van vrede admitteren, zo licht niet kunnende vergeten (d' infame streek die hij ons heeft gedaan., — Deze onzijdigverklaring was reeds, met schennis van de Grote Alliantie, een afzonderlijk verdrag.

450. Het voortzetten van de oorlog had toenemend bezwaar. Voor Frankrijk was de onzijdigheid van Italië grote winst. De medewerking van de Keizer en het kijk was niet evenredig aan de toestand. In Engeland gebrek aan geld of crediet. Ook de Republiek uitgeput. Het stond geschapen dat, bij langer uitstel, het nadeel aan de zijde van de bondgenoten en de vrede niet dan op ongunstige voorwaarden verkrijgbaar zijn zou.

Reeds in de aanvang van 1696 heeft Frankrijk een belangrijke uitrusting tegen Engeland in gereedheid. Russell, met 63 linieschepen (waaronder 12 Nederlandse), kruist langs de Engelse en Hollandse kust. Ook wordt (een voor Willem smartelijke noodzakelijkheid) de vloot uit de Middellandse zee terug geroepen; tot groot nadeel én voor de handel, en voor de veiligheid van Spanje; en voor de invloed, (het bleek in de afval van Savoye) tot bedwang van sommige Vorsten vereist.

Na de trouwloosheid van Victor Amedeus, was vrede, zonder verdubbelde veerkracht, ondenkbaar. „Er wordt thans,” dus schrijft Willem (Juni 1696) aan een van zijn ministers, „allerwege de grootste inspanning vereist; geen waarschijnlijkheid van vrede, dan op ondragelijke voorwaarden, en ik ben echter overtuigd dat Frankrijk, zo het ons vast besloten ziet de oorlog met nadruk voort te zetten, ten laatste gedwongen zal zijn tot een redelijk verdrag. Men zorge toch spoedig in Engeland enig crediet te vinden ter betaling van de troepen, of wij zijn verloren. Het grootste bezwaar is verloren te gaan, en daar moet het heen, indien wij niet spoedig middel vinden om de soldaten te betalen.”

Voorts (Juli): ik zie geen uitkomst om het leger voor muiterij of uit een lopen te behoeden; het is hier, nog meer dan in Engeland, onmogelijk geld te vinden; Indien gij penningen noch crediet vindt, is alles verloren.”

Aan Heinsius: „Nooit ben ik in groter bekommring geweest om mijn troepen te doen subsisteren; ik kan u niet genoeg schrijven mijne verlegenheid.” Men was tot nieuwe opofferingen onvermogen, of althans ongehind.

Willem vreesde a. openlijke breuk onder de bondgenoten; b. religieoorlog, zo de keizer zich met Lodewijk verstond; c. algemeen verwarring, Indien, midden in de oorlog en bij zoveel tweedracht en flauwhartigheid, de koning van Spanje overleed. — Hij wensde spoedige vrede, zonder zich voor Frankrijk neer te buigen en met instandhouding van het bondgenootschap de Aug. 1696 schrijft hij: „wij kunnen de Geallieerden niet verplichten de voorwaarden door Frankrijk aangeboden zich te laten gevallen, ten zij we hen dwingen, door te verklaren dat wij hun geen verderen bijstand kunnen geven; een verklaring gewaagd, niet. enkel omdat Oostenrijk ons v66r kan wezen, door afzonderlijk verdrag, maar ook omdat er, na het treffen van algemene vrede, geen hoop is de Grote Alliantie te behouden, die onze enige veiligheid is.”

In België lieten de Fransen het jaar 1696 verlopen zonder iets te ondernemen.

451. Ook hij Lodewijk was, ondanks de meerderheid van zijn wapenen, de wens naar vrede oprecht; om de zwaarte van de oorlogslasten, als ook, omdat zijn oogmerken op de Spaanse Successie beter in tijd van algemeen rust konden worden bereikt. De onderhandeling begon.

Een drachtig berusten in billijke voorwaarden zou thans meer dan ooit nuttig zijn geweest. Maar de houding van Oostenrijk, even langzaam in beraadslaging als overdreven en hardnekkig in eis, bracht eindelijk een afzonderlijk overleg van de Zeemogendheden met Frankrijk te weeg. De vrede moest worden getroffen, eer de laatste kans om op redelijken voet te sluiten, door dwaze halsstarrigheid te niet ging.

1697. Aan verwezenlijking van de plannen van 1688 kon in Frankrijk niet meer worden gedacht. Ook de Franse natie begon te bevroeden dat zij op de duur tegen de krachten die zij tegen zich in het harnas gejaagd had, niet bestand was; zij werd verdrietig over het defensief karakter van de oorlog. Willem III zag „unsurmontabele difficulteiten om de oorlog te continueren”; ook vreesde hij afzonderlijke negotiatie tussen Frankrijk en het Huis van Oostenrijk; „in de uiterste bekommring voor de aanstaande campagne.” — Lodewijk, uit eigen beweging, doet een alleszins aannemelijk voorstel; teruggaaf van Lotharingen aan de hertog, van Luxemburg aan Spanje, van Straatsburg aan het Rijk, met erkenning van het Engels gouvernement. Was de aanbieding oprecht, dan was de aanneming voor de bondgenoten belang en plicht. Nauwelijks zou men in een reeks van voorspoedige veldtochten kunnen afdwingen wat nu de vijand aanbood.

9 Mei. Congres te Rijswijk onder bemiddeling van Zweden. Velerlei moeilijkheden, om de traagheid en onwil van Spanje en vooral van de keizer, die gaarne de oorlog, met afschuiving van het Heeren deel van de lasten op de Zeemogendheden, voortgezet zou hebben. "De conduite van het ministerie van het Huis van Oostenrijk zal ons, nevens henzelf ruineren, indien wij nu voor ons zelf niet toezien." 7 Juli: overleg tussen Bentinck en Bouffers, waardoor een groot deel van de bezwaren vervalt: „Ik acht,” schrijft de koning (22 Juli), „den vrede zeer nabij, maar als men met de Fransen te doen heeft, kan men van niets zeker zijn, tot de zaak ten einde gebracht is; wij moeten ons ten oorlog bereiden, alsof er geen uitzicht op vrede bestond.” —

Lodewijk herhaalt een voordelig aanbod, mits het aangenomen worde van 21 Aug. Vergeefse poging van Willem om de keizer tot aanneming te brengen. 21 Aug. gaat voorbij met een voor de bondgenoten verderfelijik getalm. — Gerust aan de kant van Savoye, had de vijand inmiddels gewichtige voordeden behaald; in de West-Indie Carthage (5 Mei), in de Nederlanden Ath. (5 Juni), in Catalom Barcelona, door rijkdom en ligging gewichtig (10 Aug). In deze stand van de zaken mocht de Republiek zich gelukkig achten, zo men redelijke vrede bedong! De Fransen verhogen hun eis; nu houden zij Straatsburg en stellen 10 Sept. tot termijn.

452. De vrede van Rijswijk werd gesloten; de Prins van Oranje als koning van Groot-Brittannië erkend, de onafhankelijkheid van de Staten gehandhaafd, en Lodewijk tot teruggave althans van sommige van zijn wederrechtelijke veroveringen genoodzaakt. Maar men was niet tot de vrede van Westfalen, zelfs niet tot die van Nijmegen, weergekeerd, Frankrijk behield de Elzas, en gaf merendeels die streken en plaatsen terug, welke het weldra door vermeend erfrecht dacht te herwinnen.

Het bleef ook voor de Republiek geducht, vooral omdat het opnieuw de Alliantie van een gescheiden en mistrouwen gezaaid had.

20 Sept. vrede van Frankrijk met Engeland; Willem III als koning erkend. Vrede met de Republiek en met Spanje; wederzijdse restitutie. 30 Okt. vrede met de Keizer en het Rijk: Lodewijk behoudt de Elzas, ook Straatsburg. — Vergeefse pogingen van de Protestanten om a. toegeeflijkheid voor Franse geloofsgenoten te verwerven; b. art. 4 van het verdrag met het Rijk te doen herroepen; waarbij, niet schennis van de Westfaalse vrede, in de plaatsen die Frankrijk teruggaf (waar het de pauselijke godsdienstoefening ingevoerd en aan de Rooms menig kerkgebouw van de Protestanten toegewezen had) „de godsdienst blijven zou op de

tegenwoordige voet.” — De vredesvoorwaarden evenwel gunstig, na doorgaans niet gelukkigen oorlog. 32.

Aldus sloot ditmaal de Republiek, met goedvinden van Willem, die de vrede van Nijmegen zo heftig afgekeurd had, een afzonderlijke vrede. Maar was de toestand aan die van 1678 (§ 422) gelijk? Zou er niet nu inderdaad door volharding, ten behoeve van baatzuchtige en ijverloze bondgenoten, doelloze uitmergeling onzer handeldrijvende gewesten zijn ontstaan? Zoveel en zo lang mogelijk, was voor de bondgenoten gezorgd. Indien zij, tevoren meer ijver of nu meer rekkelijkheid betoond hadden, men zou voordeliger schikking bedongen en voor Frankrijk minder hogen toon raadzaam hebben gemaakt. De 22 Sept. schreef Willem: „de goede God zegene de gesloten vrede, en beware ons die lang in Zijn genade ! maar ik beken dat de manier waarop die gesloten is, mij niet weinig bekommert.”

Er was geen keus. In April 1697 reeds bericht de koning uit Engeland aan de raadpensionaris: „Ik moet u in confidentie zeggen dat de mensen alhier, geen uitgezonderd, zo zeer verlangen naar vrede, ten minste als de Heeren van Amsterdam; ik had niet kunnen geloven dat het zo universeel zou zijn geworden; 't geen evenwel niet goed is; maar u kunt ligt oordelen hoe het mij moet obligeren, als men de vrede op maar enigszins dragelijke conditiën kan erlangen, en dat zo spoedig als doenlijk zal zijn.”

Al werd Frankrijk niet zo ver teruggedrongen als men bedoeld had, ook Lodewijk was niet geslaagd, noch in de bevestiging van de in 1684 verkregen toestand (§ 428), noch in de handhaving van de met hem eensgezinde Stuarts, noch in het verootmoedigen van de Republiek. Het geloof aan zijn onweerstaanbaarheid was geschokt, Een in beginsel tegen hem gekante regering was in Engeland opgerezen en door de oorlog zelf gesterkt. Het bedreigde Protestantisme had oneindig veel gewonnen; het had de overmacht in alle zeeën en het grootste aandeel in het bestuur van de Europese politiek. 93.

E. 1697-1702.

453. Meer nog dan de vrede van Nijmegen, scheen de vrede van Rijswijk, ter verademing onmisbaar, niet dan wapenschorsing te zijn. De Grootte vraag van de Spaanse Successie bleef onafgedaan; afdoening was niet beproefd, omdat men, noodra dit onderwerp te berde gebracht werd, afbreken van de onderhandeling te gemoet had gezien. Althans voor de scherpzinnige Willem III was het niet twijfelachtig dat Lodewijk de vrede bevorderd had, niet enkel omdat door zijn onderdanen smachtend naar rust verlangd werd, maar om, door schijn van matiging, de band van het bondgenootschap te doen verslappen. Hij zou aldus Europa ongewapend en onvoorbereid vinden, wanneer hij, in het naderend ogenblik van de beslissing, de erfenis, sedert lang het doel van zijn begeerlijkheid, in Italië, in Spanje, en vooral in de Nederlanden, door rasse maatregelen overmeesteren zou.

454. In zo hachelijk tijdsgewricht, moest men, meer dan ooit, ter verzekering van de vrede, zich gereed maken tot oorlog. De Republiek, vooral Holland, was tot het nemen van de nodige voorzorgen zoveel na kostbare oorlog mogelijk was, bereid. Het zeewezen werd behartigd; een niet onaanzienlijke legermacht onder de wapens gehouden, en na overleg met de Spaanse landvoogd, Nederlands garnizoen in sommige vestingen in België gelegd.

Inwendige rust. Meer ontzag en vertrouwen voor Willem III, nu hij, na glorierijke loopbaan, de vrede tot stand gebracht had.

Het zeewezen. a. herstel van de geldmiddelen van de Admiraliteiten: de Maze f 3,300,000 ten achter; Amsterdam, aan de meeste kapiteins 8 tot 17 maanden soldij schuldig, kwam f 6,900,000 te kort; het Noorderkwartier had van de gewesten drie miljoen te eisen; door een

lening van 12 miljoen werden deze collegiën in staat gesteld zich uit tijdelijke verlegenheid te redden, . nieuwe uitrustingen te doen, en diep gezonken crediet te herstellen; b. aanbouw van 30 linieschepen; c. oprichting van drie regimenten mariniers, elk van 1000 man. Het leger niet verder verminderd dan op 45000 man.

1698: overeenkomst van Willem III met de keurvorst van Beieren, landvoogd van de Spaanse Nederlanden, door de koning van Spanje bekrachtigd, om 25 bataillons Staatse manschap in de sterke plaatsen te leggen. Dus kwam, voor de eerste maal, een eigenlijk gezegde Barrière tot stand.

455. De Republiek, ook bij goede wil, was niet tegen Lodewijk bestand zonder machtige hulp. En wat kon er te gemoet worden gezien S gebrek aan veerkracht. Vernieuwing van het bondgenootschap, ten onderlinge waarborg, werd tevergeefs beproefd; en, hoewel in Frankrijk van geen vermindering van strijdkrachten bleek, kon men in Engeland niet beletten dat het Parlement zich van troepen, als van nutteloze:n en gevaarlijken overlast, ontdoed.

Lodewijk hield zijn legers op verontrustende voet, en deed ijverig aan vestingen arbeiden. De Nederlandse handel, onder velerlei voorwendsels benadeeld, tegen de bepalingen van het verdrag; de vervolging van de Franse Gereformeerden, feller dan tevoren hervat.

Grote moeilijkheden in Engeland. — 11 Dec. 1697. Parlementsbesluit ter afdanking van alle troepen, op 10000 na; toen er desniettemin 16.000 in dienst waren gebleven, vermindering tot op 7000 inlanders. Aldus werd (Dec. 1698) de koning genoodzaakt tot verwijdering zelfs van de Hollandse Gardes en van de Franse Li efugies, die zoveel tot de omwenteling van 1688 hadden medegewerkt; belediging, waartegen hij tevergeefs alle middelen in het werk stelt, en die hem ernstig bedacht maakt om het bewind neer te leggen en naar Bolland te rug te gaan ". Aan Heinsius schrijft hij: "Ik ben zo chagrin van 't geen in 't Lagerhuis passeert in 't regard van de troepen dat ik kwalijk over enige andere materie mijne gedachten kan laten gaan. Ik voorzie dat ik tot extreme resolutie zal moeten komen en dat ik u in Holland eerder zal zien als ik had gemeend." De aanspraak aan het Parlement, door hem zelf ontworpen, lag gereed. „Ik ben, op verlangen van de Natie gekomen; om u van ondergang te redden en uwe godsdienst, wetten en vrijheden te behouden. Een lange en kostbare oorlog is geëindigd door een goede vrede. Maar, nu gij op mijn raad zo weinig let dat ge voor uw veiligheid geen zorg draagt, zou het onredelijk wezen dat ik getuige van uw ondergang werd. Noemt mij dus geschikte personen, aan wie ik het bestuur kan achterlaten; gereed, als het voor uwe bescherming nodig mocht zijn, te rug te keren en mijn leven in de waagschaal te stellen.” Hij, Englands redder, vernam slechts klachten en ondank, wantrouwen en tegenwerking; hij verkwist, zeide men, geld en goederen aan zijn gunstelingen, 32, hij bemint de Natie niet; hij heeft in de Engelsen geen vertrouwen; hij reist gedurig naar Holland, hij verbeuzelt de tijd met jachtvermaak op het Loo ". 31.

456. In zodanige toestand was het verklaarbaar dat Willem aan het onverwachte voorstel van Lodewijk gehoor gaf om, bij voorbaat, verdeling van de Spaanse Successie te bewerken. Bedrog en meened behoefde niet te worden ondersteld, omdat het eigenbelang aan de trouweloze:n Vorst oprechtheid gebod. En, indien er, bij een weer uitbarsten van de oorlog, op Englands krachtige bijstand niet te rekenen viel, wat kon er dan, bij een zo ontmoedigend vooruitzicht, gewenster zijn dan dergelijke schikking? Aldus, en op geen andere wijs, zou het behoud van de vrede en van de onafhankelijkheid der Staten mogelijk zijn. De verhouding waarop, na menigten bloedige strijd, de rust van Europa gebouwd was, werd verbroken, zodra aan Oostenrijk of aan Frankrijk, die beiden beweerden recht te hebben op het geheel, het geheel te beurt viel. het evenwicht werd, met ontzettend gevaar voor de Protestanten, niet

minder bedreigd, indien er tussen deze twee Mogendheden overeenkomst, ter eigendunkelijke verdeling, straks ter uitoefening van Europese oppermacht, ontstond.

Reeds bij de eerste aanbiedingen van Lodewijk schrijft Willem aan de graaf van Portland, gezant te Parijs: „De raadpensionaris is overtuigd dat, zo de koning van Spanje nu kwam te sterven, er niets overblijft dan vernieuwing van de oorlog, omdat hij een schikking met Frankrijk volstrekt onuitvoerbaar rekent; hij twijfelt niet of de Republiek zou, zonder aarzeling, zich daarin begeven met de grootste inspanning van krachten. Hier vrees ik veeleer dat, al werd tot oorlog besloten, men mij, door gebrek aan hulp zou laten bezwijken, waarop ik zoals gij weet, in de laatsten oorlog, te dikwijls kans liep. Men zou alleen willen bijdragen voor het zeewezen, zeer weinig voor de landmacht, en dat gaat niet zonder alles te verliezen.” — “Ik erken hartelijk te wensen dat ik, in de korten leventijd die mij nog overschiet, niets meer van oorlog moge zien; al, wat eer en geweten vergunt zal ik doen om dit te verhoeden.” In 't begin van 1699 aan Heinsius: „Het doet mij leed dat ik u moet zeggen dat de zaken alhier in kwader staat zijn als men kan bedenken en dat ik niets als confusie en ruïne voorzie. Indien Frankrijk daartoe geld heeft gegeven, is het kwalijk besteed; want ik kan u verzekeren dat het niet van node is; want de mensen generalijk zijn zo verblind of kwalijk geïntentioneerd dat geen corruptie van nodes is om hen te bewegen tot het totaal abandonneren van hun securiteit.”

456a. Aldus werd Willem, om de verlegenheid waarin hij, vooral door de flauwhartigheid van de Engelsen, geraakt was, een en andermaal tot overleg met Frankrijk overgehaald, waarbij voor de veiligheid van de Verenigde Nederlanden, zoveel doenlijk, gezorgd werd.

Grondslagen van de geheime onderhandeling, vooral door Heinsius en Bentinck gevoerd: a. verdeling van de Successie: b. geen twee kronen op één hoofd.

21 Okt. 1698. Eerste delingstraktaat van Frankrijk met Groot-Brittannië en de Republiek; aan de keurprins van Beieren, Spanje, de Nederlanden en de kolonieën, aan Oostenrijk het Milaanese, aan een Franse prins Napels en Sicilie. —

Na de dood van de keurprins (6 Febr. 1699), tweede delingstraktaat (25 Maart 1700); bij het aandeel van Frankrijk Lotharingen, aan de hertog ter schadeloosstelling het Milaanese, en aan de aartshertog Karel de verdere nalatenschap. — Aldus bleef het evenwicht behouden en België de voormuur van het Gemenebest.

Hevig misnoegen in Oostenrijk, heviger nog in Spanje. De overeenkomst ook in Holland afgekeurd; in Engeland roofverbond genoemd. Onrecht scheen het over de erfenis van een nog levenden vorst, zonder zijn goedvinden en tegen de wens van de Natie, te beschikken. Maar wat dan? De koning van Spanje werd als stervende beschouwd; Lodewijk zou, door overleg niet de keizer, de Zeemogendheden buiten beraadslaging houden, of zich in het bezit stellen; en wat was er, in dit meest waarschijnlijke geval, bij de onwil van de Engelse oppositie en de loomheid van het keizerlijke bewind, anders dan het welgelukken van de verderfelijke aanslagen te wachten! — Kwam de gehele Spaanse successie aan het kluis van Bourbon, naar alle waarschijnlijkheid zou over weinige jaren Engeland niet meer groot en vrij, en Holland een Frans wingewest zijn. Zodanig gevaar mocht men door oorlog ontgaan: waarom niet door vredelievende handel? — Er behoorde, zelfs als Lodewijk verleidelijke voorstellen deed, op het mogelijke van onoprechtheid rekening te worden gemaakt; maar het was niet ongerijmd te onderstellen dat, om de voor Oostenrijk gunstige stemming van het Spaanse Hof, hij veel liever goedschiks een deel zou verwerven dan straks, wellicht zonder bondgenoten, weerom in een Europese strijd ingewikkeld te zijn. Ook zouden waarschijnlijk de zaken een anderen keer genomen hebben, zo niet de keizer, door hardnekkig weigeren, opnieuw het verschil van de inzichten van Frankrijks vijanden getoond had. „Geen onbillijker en ongerijmder oppositie dan die van de vredelievende Tories tegen een staatkundig overleg, zonder hetwelk de oorlog onvermijdelijk was 32. — Hier werd niet (zoals later met Polen ge-

schied is) een Rijk, een Natie verscheurd; maar een gedwongen samenvoegsel ook van onderling vijandige Staten die enkel de regerende dynastie gemeen hadden, losgemaakt en verdeeld. 95.

457. Willem III gebruikte de bemiddeling en gewapende tussenkomst van de Republiek tot herstel van de rust ook in het Oosten en Noorden van Europa. De krachten van de Keizer en van het Rijk waren te dikwijls' door de aanvallen van de Turken verdeeld; hieraan werd door verdrag een einde gemaakt. De oorlog waarin Zweden alle zijn naburen tot vijanden had, scheen ligt nog verder om zich heen te kunnen grijpen; vrede werd door een Engels Nederlandse vloot bewerkt. — Er was reden om te verwachten dat de loodmare van de koning van Spanje geen ander gevolg zou hebben dan ten uitvoerlegging van het verdelingstraktaat.

26 Jan. 1699: vrede van Carlowitz tussen Oostenrijk en Turkije; vrucht van de zegepraal van prins Eugene en bewijs van de meerderheid van Oostenrijk.

1700. Zweden met Holstein, wederrechtelijk aangevallen door Denemarken, Polen en Rusland. — Tussenkomst van de Republiek: hiertoe wegens garantie van het traktaat van Altons (1660) verplicht. Eskader van 13 linieschepen onder Ahnonde, naar de Oostzee; verenigd met 10 Engelse linieschepen en met de Zweedse vloot: (20 en 25 Juli) bombardement van de Deense schepen en van Kopenhagen, ofschoon de admiralen enkel *het keren van geweld met geweld* voorgeschreven was. Willem schreef aan Heinsius: „Ons dient geen oorlog nu in het Noorden; het enige goed dat ik uit dit werk kan voorzien, is dat de twee Noorderkronen zich nu t' eenmaal zullen scheiden; want haar combinatie heeft ons in de laatsten oorlog veel kwaads toegebracht” (§ 441). En later: „het bombardement gevalt mij niet. Het succes zal de jongen koning, vrees ik, zeer opzetten en men zal genoeg te doen hebben om hem van daar te oorlogen. De conduite van Frankrijk valt mij zeer suspect.” De zaken namen echter spoedig gunstiger keer. — 18 Aug. Vrede van Traliendn1; Zweden triomfeert.

Nog in Okt. 1700 vroeg Lodewijk, daar Karel II op het uiterste lag, aan Engeland en de Republiek schepen om de hertog van Anjou in het bezit van de aan hem toegewezen landen te stellen: Resolutie van de Staten-Generaal (16 Okt.) ter gereedmaking van 12 linieschepen.

458. Alle voorzorgen van de diplomatie bleken, door de uiterste wilsbeschikking van de koning van Spanje, nutteloos. De hertog van Anjou, een kleinzoon van Lodewijk, was enig erfgenaam. De verzoeking was voor Lodewijk, die nu geen oorlog zou hebben gewenst, te sterk; het testament werd aangenomen, het verdelingstraktaat ter zijde gelegd. Aldus kwam plotseling, met te niet doening van elke waarborg, vereniging van Frankrijk en Spanje tot stand, en werd aan Europa de vrucht ontfroefd van dertigjarige onderhandeling en oorlog.

1700. 1 Nov. De koning van Spanje Karel II sterft. Erfstelling (bij testament van 2 Okt.) waarschijnlijk vrucht van Franse kuiperijen, in verband met de verontwaardiging van de Spanjaarden over de willekeur waarmee door buitenlanders over hun lot beschikt was. Lodewijk, namens zijn kleinzoon, aanvaardt de ganse nalatenschap. Hij drukt de aard en omvang van deze gebeurtenis zeer wel uit: „er zijn geen Pyreneeën meer.” — 18 Nov.: verklaring van de Fransen gezant aan de raadpensionaris: "Z. M. verloor hierbij veel; maar wilde liever afzien van de voordeden die het verdrag van verdeling henz zou aangebracht hebben dan Europa opnieuw in zware oorlog te wikkelen." Ernst of spotternij'?

459. Met een schennis van de goede trouw, zelfs in Lodewijk verbazend, had deze nu, indien de poging gelukte, meer dan hij zich ooit had kunnen voorstellen, bereikt. De Spaanse Nederlanden, om welke hij drie oorlogen gevoerd had, waren slechts een gering deel van wat hem te beurt viel. Hij zou, evenzeer als in Frankrijk, meester in Spanje en Italië zijn, over

rijke volkplantingen beschikken, het gebied voeren in de middellandse zee. De overmacht van Frankrijk zou gelijk staan met wereldheerschappij.

Willem III schreef aan Heinsius: "ik heb mij nooit veel verlaten op Frankrijks beloften; maar ik dacht niet, dit moet ik bekennen, dat men voor het oog van de ganse wereld een plechtig verdrag reeds vóór de voltrekking verbroken zou hebben. Het is onloochenbaar dat wij de dupe zijn; maar, als men woord noch trouwe houdt, is het ligt iemand te bedriegen. Ik ben volkomen overtuigd, in geval dit testament effect sorteert, dat Engeland en de Republiek in het uiterste gevaar zijn van geheel verloren of geruïneerd te worden. Het is mijn uiterste mortificatie niet met een goed exempel voor te kunnen gaan; maar het moet door de Republiek geschieden en ik hoop niet een voorzichtige conduite de mensen alhier t' engageren Langzamerhand, zonder dat zij het zullen voelen. Onbegrijpelijk is de blindheid van de mensen alhier."

Frankrijk en Spanje (zoals bij het aangaan van de Grote Alliantie, § 464, gezegd werd), waren nu als ware t' zaamgesmolten tot één en hetzelfde Rijk; zodat, indien er niet spoedig in voorzien werd, alle hoop op redelijke voldoening voor de keizer te niet ging; het Duitse Rijk zijn leenrechten in Italië en België verloor; de vrijheid van handel in de middellandse zee, naar Indië en elders in het uiterste gevaar gebracht werd, de Barrière verdween, en aan Fransen en Spanjaarden het gebiedvoeren over gans Europa weldra, ligt vallen zou.

460. Ware niet Willem nog in leven geweest, wellicht zouden de weifelende Machten ook dit uiterste van de trouweloosheid, om slechts vrede te behouden, zo niet onverschillig, lijdelijk hebben aanschouwd. In Engeland, waar men de eenheid dor belangen van Groot-Brittannië met die van Europa weinig begreep, was men afkerig van al wat naar oorlog zou kunnen brengen: in Holland werd de ganse invloed van de staatslieden, leerlingen van Willem van Oranje, vereist om de vredelievendheid, vooral van Amsterdam, tegen te gaan. Oostenrijk alleen, meer hevig echter dan bedachtzaam, was tot oorlog gezind. Nooit wellicht is Willem in hachelijker omstandigheden geweest, nooit heeft hij meer onwrikbaarheid en tevens voorzichtigheid betoond.

1700. Nov. De koning schrijft aan Heinsius: „vrij algemeen is men hier van oordeel dat het testament voordeliger is voor Engeland en Europa als het delingsverdrag; alleen in de onderstelling dat Anjou naar Spaanse grondregels opgevoed worden zal; alle de mensen zijn hier zeer gerust en bekommeren hun gedachten weinig om deze grote verandering van 's werelds zaken; het schijnt mij ene straf des Hemels dat het Engelse volk zo onverschillig is omtrent al wat op het vaste land gebeurt.' — De raadpensionaris bericht: “wij zijn in het allergrootste gevaar; maar de meesten hier menen dat de vrede door de aanneming van het testament zeer wordt bevestigd; ja te Amsterdam zijn, op die tijding, de fondsen zeer gestegen, waaruit het algemeen gevoelen van de kooplieden blijkt. De publieke opinie is dat de snode daad in stilte moet worden geduld, indien slechts geen vijandelijkheden door de Fransen zelf werden begonnen."

Ook ontbrak het niet aan redeneringen die een schijn hadden. De keizer, zelf bedreigd, was niet in staat om te helpen; Engeland zou de Republiek in de steek laten; Holland te overrompelen zon voor de Franse overmacht ligt zijn; oorlog was, van alle nadelen, het ergste; de vredelievendheid van de Fransen moest worden gewaardeerd; de Spaanse belangen zouden boven de invloed van Lodewijk de overhand hel Wen; verdeling van de nalatenschap hard ook menig bezwaar. Heinsius en de zijnen, bewust dat vooral handelsbelang en vreesachtigheid in het spel waren, deden opmerken dat handelsbelang en onafhankelijkheid meer dan ooit bedreigd werden, en dat moed en veerkracht Frankrijk tot rede kon brengen. Een lid van de Staten vaan Holland verklaarde „dat de verheffing van Anjou de ondergang van de Staat en wellicht van gans Europa zou bewerken: zo men vergaan moest, was het eerlijk, op het voorbeeld van de voorouderen, als dappere lieden te vergaan.,, 9.

Willem III, om de tegenwerking in Engeland, onvermogen tot de oorlog en tot lijdelijke ontveinzing gedwongen, wenst dat, althans door eendrachtige en mannelijke houding, Frankrijk nog tot matiging wonde overgehaald. „Ik ben verzekerd,” schrijft hij (Dec. 1700) aan Heinsins, “dat het Parlement mij niet een duit zou geven, om nu de keizer te assisteren tot handhaving van zijn recht, en, met alle apparentie, een adres maken om de hertog van Anjou als koning van Spanje te erkennen; van wat consequentie dat zou zijn, kunt u oordelen. Het is onmogelijk, volgens de constitutie van de zaken in Europa, dat wij lang buiten oorlog blijven, hoe men zich ook wil flatteren. Ik beken dat ik in mijn leven in groter vrees niet ben geweest, ziende niets voor ogen als ruïne. De Groote God wil ons bewaren! want menselijkerwijze zijn wij in een desperate conditie.”

461. Lodewijk draalde niet zich feitelijk in het bezit van de erfenis te stellen. Anjou werd met geestdrift door de Spanjaarden ontvangen; de bijstand van Frankrijks koning ingeroepen en aan hem de vrije beschikking over de hulpmiddelen van Spanje verleend: de vereniging was, tegenover de bondgenoten, volkomen. Willem begreep dat er toegeeflijkheid vereist werd, om de vijanden niet, terwijl men ter verdediging niet gereed was, voorwendsel tot vredebreuk te verschaffen; om hun onrecht en geweld in het volle licht te kunnen stellen; om tijd te winnen ter vernieuwing van de Alliantie en ter voorbereiding tot de oorlog.

4 Dec. Missive van Lodewijk aan de Staten-Generaal. Bij had gehandeld naar de geest van het verdrag van verdeling, ter bevestiging van de vrede; hij vertrouwde dat zij niet over hem klagen, maar hem eer danken zonden dat hij aanzienlijke Staten, die hij aan zijn kroon had kunnen hechten, had willen opofferen aan de gemeen welvaart." Filips V gaf ook kennis van zijn komst tot de troon. — Ontwijkend antwoord: de Staten-Generaal moeten raadplegen met de bijzondere gewesten en met de koning van Groot-Brittannië.

De Junta, voorlopig niet de regering in Spanje belast, verzoekt Lodewijk zodanige beschikkingen te nemen als hij dienstig acht. „De Spanjaarden,” sprak deze, “hebben mij eersten minister van mijn kleinzoon gemaakt.”

1701. Febr. Anjou te Madrid. — De Fransen in het Milaanese. De hertogen van Savoye en Mantua, weldra ook de keurvorst van Beijeren en zijn broeder de keurvorst van Keulen, twee van de machtigste Duitse vorsten, voor Frankrijk gewonnen.

462. De Republiek zou van nabij worden bestookt. De Spaanse Nederlanden, wier onafhankelijk bestaan tegen Frankrijk, van oudsher en telkens meer, als de alleen genoegzame waarborg voor haar onafhankelijkheid en voor de rust van Europa aangemerkt was, werden door Franse troepen bezet. Aldus was de onmisbare voormuur plotseling gevallen, maar aldus ook voor de meest vredelievende de onvermijdelijkheid gebleken van de naderende oorlog. Bij toenemend gevaar werd te groter omzichtigheid vereist, en Anjou, behoudens nadere gezamenlijke overweging van de Europese aangelegenheden, onder de naam van Filips V, door de Republiek en Groot-Brittannië erkend.

1701. 6 Febr. de grensvestingen in de Spaanse Nederlanden door Franse troepen bezet, met stille trom en bij nacht de grenzen overgetrokken. De Staatse troepen (par. 454) als oorlogsgevangen. Dit was geschied, werd door de Spaanse gezant gezegd, omdat de Staten uitstelden de koning te erkennen, aan verbonden arbeidden, hun oorlogsmacht in België versterkten, en allerlei toebereidselen maakten ten oorloge. Willem, die zich nog steeds geveleid had dat omtrent het bezet houden dezer vestingen een overeenkomst zou kunnen worden getroffen, schreef aan Heinsins (8 Febr.): „UE. kunt ligt begrijpen hoe dit ongelukkig voorval mij moet chagrineren; dat het nu over de acht en twintig jaren is dat ik onophoudelijk heb gearbeid om die Barrière aam de Staat te conserveren, en daartoe noch moeite, noch perikel gespaard, en dat ik nu moet zien dat in een dag het verloren is, zonder slag of stoot.”

Erkenning van Filips V (weldra ook in Engeland); ook om de troepen die in België waren, te redden; met voorbeding dat de Staten-Generaal nader verklaren zouden op welke voorwaarden, tot behoud van de rust van Europa, zij die stap hadden gedaan. Deze daad, ofschoon zij de keizer griefde, die terstond algemene oorlog zou hebben gewenst, was het onvermijdelijk gevolg van de gesteldheid van zaken, vooral in Groot-Brittannië; de wijs van de erkenning gaf gelegenheid eng, wanneer Frankrijk onhandelbaar bleef, deel te nemen aan de oorlog.

463. Frankrijk stond, gewapend en dreigend, aan de grenzen van de Republiek. Zij nam het initiatief van moedigen weerstand. Elk aanbod van afzonderlijk overleg werd door haar afgeslagen. In dit nijpend gevaar, daar de vijand met elke dag in het hart van het land vallen kon, werd nu, onder het ijverig behartigen van allerlei voorzorg, oog en stem naar Engeland gericht.

Verbazend de indruk, zowel van de onderworpenheid van de Spanjaarden aan Lodewijk, als vooral ook van het intrekken van de Fransen in België, en bij de Engelsen, en in het Gemenebest. In Januari daalden de fondsen te Amsterdam plotseling 30%. — Algemeen begon men overtuigd te worden dat het geen tijd van lijdelijkheid, maar van zelfverdediging was. — Om de nog onzekere houding van Groot-Brittannië, grote omzichtigheid vereist.

1701. Maart: de sluwe de Avaux (§ 424) in 's Hage. — 22 Maart: eis van de Staten-Generaal; a. redelijke voldoening voor de keizer; b. ontruiming van België door de Fransen voor altijd; c. Staats garnizoen in Venlo, Roermonde, Stevenswaard, Luxemburg, Namen, Charleroi, Bergen, Dendermonde, Damme en St. Donaas, ter verzekering van het Gemenebest; d. geen deel van de Spaanse nalatenschap immer aan Frankrijk; e. behoud van voorrechten in 't Spaanse gebied, zonder dat de Fransen boven hen. worden begunstigd Engeland verlangt Oefende en Nieuwpoort. — 2 April: Lodewijk gezind. - waartoe? Om de Rijswijkse vrede na te komen en te vernieuwen; een antwoord dat, als geheel onbeduidend, grote verwondering, maar eer veerkracht dan verslagenheid veroorzaakt. —

D' Avaux zou, o zo gaarne! afzonderlijk met de Republiek gehandeld hebben: stellige weigering van de Staten-Generaal, op grond van a. de verdragen met Engeland; b. de nauwe betrekking op de koning; e. het verdrag van verdeling, waarin Engeland partij was.

Maatregelen van tegenweer. Aanbouw van schepen, vermeerdering van troepen, waartoe Amsterdam (11 Febr.) toestemming gaf; het platte land bij Lillo onder water gezet; de uitvoer van paarden verboden. Overleg met Coehoorn, om de vijand, door verschansingen, langs de rivieren, op de meest bedreigde punten, te stuiten.

13 Mei. Brief van de Staten-Generaal aan Willem III: „Wij hebben geweigerd in afzonderlijke onderhandeling te treden; omdat Engeland en de Republiek één belang en recht hebben bij het behoud van de algemene vrede. Maar bijstand is onmisbaar. Frankrijk, niet voldaan met de plaatsen te bezitten die Spanje in België nog overig had, zendt er dagelijks talrijke troepen; brengt een menigte geschut in de vestingen het naast bij ons Staat; beijvert zich magazijnen aan te leggen en. oorlogsbehoefte te verzamelen; is onophoudelijk bezig onze bondgenoten tot alliantie of ten minste onzijdigheid over te halen en verdeeldheid in het Duitse Rijk te bewerken. Wij zijn bijkans allerwege ingesloten, behalve aan de zee kant; onze gesteldheid is erger dan in de laatsten oorlog of bij openlijken oorlog; wij zijn reeds verplicht het land onder water te brengen en de dijken door te steken voor de veiligheid onzer grenzen. Elk ogenblik staan wij bloot overheerd te worden. Het is onnodig aan Uwe Majesteit te doen opmerken dat de ondergang van haar Rijken van ons ondergang onafscheidelijk is.”

464. De noodkreet vond aan Engeland gehoor. De koning, in stede van langdurige tegenkanting, had nu krachtige steun bij de Natie en het Parlement. De onderhandeling werd afgebroken, de ijver in de oorlogstoebereidselen verdubbeld, en de Groote Alliantie tussen de

Zeemogendheden en Oostenrijk gesloten, om aan de Keizer voldoening te verschaffen, de vereniging van de kronen van Frankrijk en Spanje te beletten, en de Spaanse Nederlanden tot voormuur van het Gemenebest te doen strekken.

Goede uitwerking van de missive van de Staten-Generaal. Aan Heinsius schrijft Willem (20 Mei): deze brief heeft een wonderlijk goed effect gehad en deze natie t' eenmaal verbonden aan de Staat. Amsterdam zou inclineren tot afzonderlijk en handel; haar maximes zijn mij onbegrijpelijk"; en (31 Mei): „ik zie dat men zijn gedachten nu ten eenmaal zal moeten appliceren tot de oorlog; alhoewel ik bij de ganse wereld geloofd word die te desireren, zo is er mogelijk niemand die het noder zal zien; maar, zonder securiteit te bekomen, vervolgens op de genade van Frankrijk te leven, is het grootste kwaad van al dat ons kan overkomen.”

15 Juni: de Avaux bewilligt in onderhandeling gezamenlijk met Holland en Groot-Brittannië; maar wil niet dat de keizerlijke gezant worde toegelaten en beweert dat de keizer niets te vorderen heeft.

14 Mei. Willem II in 's Hage, — Engelse hulp: 1600 man van de gardes, 5000 man uit Ierland; drie Schotse regimenten. — De koning in de Staten-Generaal.

26 Juli. Afscheid van d' Avaux. De Republiek had alle redelijke zekerheid en handelsvoordeel en kunnen bedingen; maar zij had verkozen, door zich met Engeland verenigd te houden, de onderhandeling te rekken; nu zou men de Staten ook lichtelijk overhalen om te dringen op voldoening aan de keizer, en aldus belangen, die hun vreemd waren, voor te staan.

Antwoord van de Staten-Generaal: „Zij zochten, nevens de algemene vrede, alleen de behoudenis van 't gene zij bezaten. Zij hadden zich gewapend, maar niet dan nadat de voormuur, die hun zoveel geld gekost had, door het trekken van de Fransen in België, weggenomen was; ook had de nauwe vereniging van Frankrijk en Spanje bekommering bij hen gewekt. In het begeren van voldoening voor de keizer waren zij 't volkomen eens met de koning van Groot-Brittannië; ten volle verzekerd dat hem de algemeen vrede en het welzijn van de Staat diep ter harte gaat. 11 Aug: d'Avaux vertrekt.

15 Juni. Traktaat van Engeland en de Republiek met Denemarken, dat tegen subsidie 12000 man belooft. Soortgelijke verdragen met de keurvorst van de Palts en de bisschop van Munster. Onderhandelingen ook met Pruisen.

7 Sept. Grote Alliantie van Engeland en de Republiek met de keizer, op raad van prins Eugene. („Wil men," zeide hij, „Brussel en Milaan zonder strijd prijs geven aan het Huis van Bourbon, dan worde liever terstond de oppermacht van Frankrijk over Duitsland erkend; erger kan de uitkomst van de rampspoedigste oorlog niet zijn" 102). — Zo binnen twee maanden geen behoorlijke schikking met Frankrijk wordt getroffen, verbintenis ter verovering van België, als bardere voor de Republiek, voorts van Milaan, Napels en Sicilië, alsmede van de kolonieën. Onderling overleg; geen vrede of bestand dan gezamenlijk, na billijke en redelijke voldoening voor de keizer en zekerheid voor de bezittingen en de koophandel van Groot-Brittannië en de Republiek. Alle mogendheden zouden in het verbond toegelaten en de Duitse vorsten tot deelneming uitgenodigd worden. De keizer zou 90,000, Groot-Brittannië 40,000, de Republiek 102,000 man in de wapenen brengen.

465. Alle hoop op vrede verdween. Reeds waren in Italië de vijandelijkheden tussen Frankrijk en Oostenrijk begonnen. Na het overlijden van Jacobus II, werd de vermeende prins van Wallis door Lodewijk met de titel van koning van Groot-Brittannië vereerd; een hulde die de Engelse natie als felle belediging opnam. De Fransen drongen al verder en verder met troepen en aanleg van vestingwerken; de Republiek werd allerwege, aan de landzijde, omsingeld; de oorlogstobereidselen op haar grenzen maakten de toestand, bij langer uitstel, steeds hachelijker en een openlijke vredebreuk tot zelfbehoud onmisbaar.

16 Sept. Jacobus II sterft; Lodewijk erkent de pretendent als Jacobus III. De Engelse en Nederlandse gezanten verlaten Parijs.

Reeds in Juni (nadat in Mei het manifest van de keizer tegen Frankrijk uitgegaan was) oorlog in Italië: voordelen van de keizerlijken onder prins Eugene. — 26 Aug. Engels Nederlandse vloot onder Benbow en van Wassenaer (25 Engelse en 10 Nederlandse lineschepen) naar Spanje, om de Spaanse galjoenen, die door een Frans eskader begeleid werden, te onderscheppen; maar zonder vrucht.

De keurvorst van Keulen ontvangt Franse bezetting in Luik, Rijnberk, Nuis, Bonn, Keizerswaard, en andere plaatsen langs de Beneden-Rijn.

7 Okt. Overeenkomst met Zweden, — Nov. Nader verbond van de Republiek om Groot-Britannië, zo Frankrijk aanvalt, met alle kracht bij te staan. Willens III met de Raad van State in de Staten-Generaal; alle hoop op minnelijke schikking is verdwenen; oorlog beter dan gevaarlijke onzekerheid, de zaken moeten met kracht worden voortgezet, ter handhaving van de Staat bij vrijheid en godsdienst. Vruchteloze: poging ons de prins van Nassau, zoon van Hendrik-Casimir, tot erfstadhouder te benoemen. — Terugkeer (14 Nov.) naar Engeland, nadat het plan voor de veldt ogt gemaakt was. — Weldra verbond met Pruisen; ijverig, nu men de keurvorst als koning erkent.

De Fransen werpen een schans op te Zelzate, onder 't geschut van Sas van Gent, uit welke vesting op de schans geschoten werd (19 Dec.). Om deze rechtmatige tegenweer, Sluis en Sas van Gent met bombardering bedreigd.

6 Jan. 1702. Aanspraak van de koning in het Parlement, grotendeels toepasselijk op de Republiek: „De koning van Frankrijk heeft, door het plaatsen van zijn kleinzoon op de troon van Spanje, zich in staat gesteld het overige van Europa te verdrukken, ten ware men snelle en rechtmatige middelen aangrijpe om dit te beletten. Aldus is hij de ware meester geworden van de gehele Spaanse monarchie; hij heeft ze ten enenmale afhankelijk van de Fransen gemaakt; hij beschikt er over, alsof het zijn eigen land ware. Op die wijs heeft hij zijn naburen dermate omsingeld dat, onder de naam van vrede, zij de kosten en ongemakken verduren van de oorlog. Gij hebt thans nog gelegenheid om voor u en uw nakomelingschap het vreedzaam genot van godsdienst en vrijheden te verwerven: maar ik zal u openhartig mijne mening zeggen: zo gij deze gelegenheid verzuimt, is er geen grond om een andere te verwachten. Laat de twisten ophouden; laat er geen onderscheid meer zijn dan van hen die de Protestantse religie en de tegenwoordige orde van zaken verlangen, tegenover de voorstanders van een paapse prins en een Frans gouvernement.” — Voor de vaststelling van de Protestantse erfopvolging in het Huis van Hanover werd bij Parlementsacte gezorgd.

466. Het uur was nabij waarop het zwaard zou worden getrokken, toen de stervensure van WILLEM III de handhaver van de Europese vrijheden sloeg. Hachelijk was de proef waarop zijn wijsheid en volharding ook in deze laatste jaren gesteld werd, maar voor hem niet te zwaar. Hij had, in Engeland zowel als in de Republiek, de natie met de verhevenheid van zijn grondbeginsels bezielde; de slapende bondgenoten wakker gemaakt, en een verbond in de wapenen geroepen, bij eenparige en krachtvolle richting, tegen Lodewijk bestand.

In het laatste jaar bijna steeds in ziekelijke toestand, maar de kracht van geest had de overhand behouden; hij had de last van de veelvuldige zorgen en bemoeienissen met gelijken ijver als in de jaren van zijn jongelingschap getorst.

4 Maart 1702: Willem sterft, ten gevolge van een val van het paard, (19 Maart) met verwonderlijke bedaardheid. De ogen ten hemel, terwijl hij korte gebeden en verzuchtingen sprak. 31.

Droefheid en ontsteltenis in de Republiek! De Staten van Friesland noemden dit afsterven „ondragelijk niet alleen voor Nederland, maar voor de pericliterende vrijheid van Europa, welke Z. M., gedurende de ganse loop van zijn leven, met ongekenkte standvastigheid en

wonderlijk beleid, beschermd en gehandhaafd heeft.” De Raad van State zeide dat, zo de dood des konings van Spanje billijke reden gaf tot „het verdubbelen van de arbeid aan de fortificatiën, nog veel billijker reden daartoe was in het overlijden van de koning van Groot-Brittannië, wiens moed, wiens beleid, wiens zorg, wiens naam meer gerustheid gaven aan de Staat als de beste frontieren.”

Het Huis van de Gemeenten in Engeland getuigde dat hij hen verlost had van pausdom en slavernij. In de eerste aanspraak van de koningin Anna aan het Parlement werd hij gezegd de voornamste steun niet enkel van Groot-Brittannië, maar van geheel Europa te zijn geweest. — De Prinsen van Oranje, van Willem I tot en met Willem III, „hebben de, voortreffelijkste reeks van helden gevormd, in de historie bekend, en zijn leven bevat zo vele trekken van Gods voorzienigheid en bijzondere gunst dat hij wel, in dit opzicht, als David, *de man die hoog is opgericht, de gezalfde van Jacobs God*, mocht worden genoemd.”³¹.

De vernieuwing van de Grote Alliantie (§ 464) was het meesterstuk van Willems staatkundig doorzicht, beleid en volharding. Ook in Engeland sidderden de ministers, om volslagen gebrek aan nationale veerkracht, voor de mogelijkheid van de oorlog. Ondanks natie en ministers, werd Engeland, dat zich dwaselijk wilde verschansen achter een vermeend eigenbelang, door 's konings allen weldra wegslepemde zielskracht, tot beschermengel van de vrijheid van Europa gemaakt. Op zijn vermaning had Holland elk lokaas van verleiding, elk schrikbeeld van bedreiging, in een edelmoedig afwijzen van allen afzonderlijk en vredehandel weerstaan. Door het Parlement werd de noodzakelijkheid om Holland te ondersteunen, om met de bondgenoten verenigd te blijven, om in ieders vrijheid de waarborg van aller vrijheid te zoeken, erkend. De gehele Natie werd op de stem van de stervende koning wakker, en de grondslag werd gelegd ener Alliantie die lange tijd stand gehouden heeft, met ongekende aaneensluiting, stevigheid, en goede trouw."

467. Willem III, de laatste, niet de minste, uit een onvergelykbaar vijftal staatslieden en helden, hij die de uitredding van Nederland en van Europa, in 1672 bewerkt en thans, in 1702, wederom voorbereid had, werd afgeroepen, nu hij, meer dan ooit, ter uitvoering van zijn ontwerpen, onmisbaar geacht werd.

Ook aldus zou het blijken dat de invloed van een groot man reikt tot over het graf, en dat Gods wijze en almachtige voorzienigheid, wanneer zij de volkeren behouden wil, de meest door haar bevoorrechte stervelingen niet ter verwezenlijking van haar liefderijk voornemen behoeft.

VIERDE AFDELING

1702 - 1713.

TWEEDE STADHOUDERLOOS BESTUUR. SPAANSE SUCCESSIEOORLOG.

ALGEMEEN AANMERKINGEN.

468. Deze elfjarige oorlog, die ter verdediging, om het verbroken evenwicht, gevoerd werd, heeft de vroegere oorlogen in vreselijkheid en uitgestrektheid nog overtroffen. Nooit was het gevaar groter dan in de aanvang; nooit de loop van de oorlogsgebeurtenissen even glansrijk. En, ofschoon, om de noodlottige wisselvalligheid van de staatkunde in Engeland, de uitkomst niet geheel beantwoord heeft aan de nu en dan hooggespannen verwachting, het zwaard van de bondgenoten heeft perken aan de Franse heerszucht gesteld.

De vraag naar het lot van de Spaanse Monarchie, sedert veertig jaren (§ 297) aanhangig, trad nu op de voorgrond. Zou Frankrijk daarbij een billijk aandeel erlangen, of zou het ideaal van eigendunkelijkheid en overmacht dat Lodewijk zich steeds voorgesteld had, worden bereikt? Lodewijk dong naar de gehele nalatenschap voor zijn dynastie, tegen de wil van Europa, in strijd met de traktaten die hij zelf gemaakt had. Zo dit gelukte, dan was het met de zo-even nog te Rijswijk (par. 452) vastgestelde grondslagen van het evenwicht gedaan en zou de vermeerdering van Frankrijks overwicht onberekenbaar zijn. Hoewel, naar de theorie van de Gallicaanse kerk, niet onvoorwaardelijk aan de Paus ondergeschikt, bleef Frankrijk onverdraagzaam voor elke afwijking van de Roomse kerkleer. 93.

469. Deze gunstige uitkomst heeft men grotendeels aan Willens III te danken gehad. Niet enkel omdat hij de onafhankelijkheid van de Staten en de vrijheid van de bevolkingen gehandhaafd en, door telkens hernieuwden strijd tegen uitheems geweld, het wederopvatten van de wapenen ook thans mogelijk gemaakt had; meer rechtstreeks was zijn invloed op hetgeen na hem gebeurd is. Door zijn wekstem waren Vorsten en Natiën tot een aan het gevaar evenredige krachtsontwikkeling geleid. Grotendeels werden de overwinningen behaald door troepen en oorlogsoversten, de onderhandelingen gevoerd door staatslieden die hij gevormd had; het was op zijn aanbeveling dat een uitstekend veldheer, Marlborough, hem aan het hoofd van de bondgenoten verving.

"De Republiek in 1672 hulpeloos en verlaten; nu de evenaar houdende van Europa en het zwaard in de schaal leggende waarmede Willem III haar gewapend had." — Het legertje van 1672 (§ 398) wist hij tot een zo uitstekend voorbeeld van tactische bedrevenheid te vormen, dat Frederik II de eer van voor de 18e eeuw de leermeesters van de oorlogskunst te zijn geweest, niet aan zijn Pruisen, maar aan de Nederlandse troepen in de successieoorlog heeft toegewezen. 1. Willem was het die aan de Nederlandsche staatslieden de weg had gebaand en in wiens voetstappen zij traden.

John Churchill, hertog van Marlborough, (1650-1722), laaghartig, sluw, schraapziek, verraderlijk, een karakter dat afkeer verwekt, maar ongemeen bekwaam als veldheer, staatsman en partijhoofd; de ziel van het bondgenootschap en van de successieoorlog. Moet zijn voorbeeldloos oorlogsgeluk gedeeltelijk worden verklaard uit de onbekwaamheid van de meeste toenmalige Franse legerhoofden, uit het veldheersgenie van Prins Eugene (5 476), uit de dapperheid van de Nederlandse troepen, uit de kunde en geestkracht van de Nederlandse bevelhebbers? was er afwijking van de regelen van de oorlogskunst, was er traagheid en

flauwheid, gebrek aan werkdadigheid in zijn handelingen merkbaar? Wellicht; maar door geen middelmatig oorlogstalent wordt enne reeks van zegepralen als de zijne behaald; de stoutheid van zijn operatiën had doorgaans in welberekend overleg haar grond; door Willem III werd hij aanbevolen en door Wellington, als de grootste veldheer van een Engels leger, geroemd. De voortduring van zijn invloed, als leidsman van de bovendrijvende en oorlogzuchtige Whigpartij, was voor de bestendigheid van de Grote Alliantie onmisbaar.

470. De Republiek heeft onalgemene ijver en, ook toen het gevaar reeds ver van haar grenzen geweken was, zelfopoffering betoond. Groot was haar aandeel in de oorlogskosten, talrijk het leger, uitmuntend de staatslieden en bevelhebbers. De Verenigde Nederlanden hadden doorgaans ook op de loop van de onderhandelingen een veelbeduidende invloed.

De schuld werd vermeerderd met 350 miljoen. Doorgaans had de Republiek 120.000 tot 130.000 man in de wapenen, en over de 50 zware linieschepen in dienst. Hierbij kwam de kaapvaart; in Zeeland zó sterk gedreven dat te Middelburg en Vlissingen 74 commissievaarders 't huis behoorden, die 1722 stukken en 11,747 manschappen voerden. Onder andere hulpmiddelen werd ook het laat en veilgeld, door J. De Witt, tijdens de eerste Engelsen oorlog ingevoerd, thans (Juni 1702), onder de naam van extraordinaris, door de Algemene Staten verdubbeld.

Oorlogsoversten van de Staat. — Onder Marlborough Ouwerkerlc († 1708), zie § 382; de graaf van Athlone, de prins van Nassau-Sarbücken en Coehoorn († 1704); Slangenburgh, om na-ijver tegen Marlborough, te vroeg uit de dienst gegaan; Van Goor, die de overwinning aan de Schellenberg (§ 488) voorbereidde; Vleertman, die ontelbare gewichtige diensten bewees; ' Fagel (489), Grovestins, die de ruitery van de bondgenoten leerde haar kracht te stellen in het blank geweer; vooral de prins van Oranje (§ 480).

Het plan voor de veldtocht telkens niet de raadpensionaris beraamd, soms (bijv. in 1709) opzettelijke samenkomst van Marlborough, prins Eugeen aan Heinsius, te 's Hage. — De Republiek, schreef de Franse staatsman de Toren, vroeger vernederd, was nu bemiddelares van Europa; vrede scheen niet dan door tussenkomst van de Hollanders verkrijgbaar. 39 — Bewijzen van de invloed van het Gemenebest; bijv. is het voorstel der Fransen (1709) dat Napels door Hollandse troepen in bewaring zou worden gehouden, en in de zending van de Graaf van Rechteren om de opgestane Hongaren met de keizer te helpen verzoenen.

471. Vruchteloos was de erflijkverklaring van het stadhouderschap, die men in 1672 als waarborg tegen vernieuwing van heilloze: verdeeldheden aangemerkt had. Door het kinderloos overlijden van Willem III vervielen vijf gewesten onder stadhouderloos bewind. Hij zelf zou gaarne zijn neef, de jeugdige stadhouder van Friesland, tot opvolger hebben verkoren gezien, maar de Aristocratie rekende zich alleszins tot zelfregeren bevoegd, en velen van de stadhoudersgezinden achtten nu beter geen Eminent hoofd dan een kind en Fries, of een buitenlandse vorst.

Nog in 1701 (§ 465) trachtte Willem III de Prins van Nassau te benoemen; Holland was onverzettelijk. 37. Behalve de zwarigheden van de staatsgezinde partij in 't algemeen, pleitte thans tegen Friso dat hij was a. een kind; b. een fries (Holland was voor Friesen invloed bevreesd); c. stadhouder van twee provinciën; ,tot het behoud van de vrijheid, het recht van de Staten en de privilegien had," zeide men, "veel medegewerkt dat alle provinciën niet onder één stadhouder waren; zodat de voorstanders van de vrijheid het gezag van de tenen enigszins konden contrabalanceren door dat van de ander." "Waarschijnlijk heeft bij sommige stadhoudersgezinden de herinnering aan het gedrag van des jongelings vader (§ 424

en 449) gewerkt. — Een keus onder de Protestantse vorsten in het Duitse Rijk ware ligt gevaarlijk; onbekend met de wetten en costumen dezer landen, zouden zij ongaarne zich daaraan onderworpen hebben. 18 — Velen, daaronder de koning van Pruisen, zouden tot het stadhouderschap (waartoe Frederik I wellicht onderhandse pogingen aanwendde) genegenheid gehad hebben.

472. De rust en eensgezindheid werd niet in Holland, wel in andere gewesten, deels door de woelingen van de tegenstanders van Willem III, deels en vooral door de eis van teruggaaf van de eigendunkelijk ontboden volksrechten, gestoord. Was de magistraatsbestelling, bij ontstentenis van een stadhouder, aan de staten of stedelijke regenten, dan wel, gelijk van oudsher, aan de burgerijen, gilden of gemeenslieden vervallen? deze vraag werd oorzaak van geschillen, menigvuldig, langdurig en heftig, die ten laatste tot bevestiging van de vruchteloos bestreden Aristocratie hebben medegewerkt.

In Holland werd het recht van benoemen aan de staten toegekend en het. uitoefenen, als bij lastgeving, aan de regenten verleend; een middenweg waardoor, om de herroepelijkheid van die last, terugkering tot stadhouderlijk bewind minder moeilijk was. — In Gelderland, Overijssel en Utrecht gaven de staten het zeggende aan de magistraten; geweldige opschuddingen. De voor of tegenstanders van de onafhankelijkheid van de stedelijke overheden spoedig bekend onder de partijnaam van oude en nieuwe Plooi.

473. Het gemis van een stadhouder, van een Willem III vooral, werd overal gevoeld. In het oorlogvoeren, waar menig nuttig plan op de na-ijver van de bevelhebbers, wellicht ook op schroomvalligheid of onwil van de gedeputeerden te velde of van hun lastgevers afstuitte; in de beraadslagingen van de staten; in de onderhandelingen met andere mogendheden; in het financieel- en zeezaken; in elke aangelegenheid, tot wier doeltreffende behartiging de Republiek, noch door getrouwe opvolging van zijn voorschriften, noch zelfs door het te voorschijn treden van buitengewoon talenten, voor het verlies van zijn ervaring en invloed schadeloos kon worden gesteld.

1702. 25 Maart: de Staten van Holland, *en corps* naar de Staten-Generaal, verklaarden "dat zij door het funest, ongelukkig' en ontijdig afsterven van de koning, kwamen te missen dat *appui en* die band, waarmede de leden van hun Provincie en de Unie van de bondgenoten aan een waren geschakeld; dat de Staat miste een opperhoofd, zo te water als te land, die hen, onder Gods zegen, tot nog toe zo menigmaal tegen de vijanden, met gevaar van lijf en leven, had beschermd; dat zij waren ontzet van dat aanzienlijk eredief en autoriteit en van 't voorzichtig beleid waardoor niet alleen zo vele Potentaten met de Staat, zijn 'geallieerd, maar ook die geallieerden als in één lichaam tegen de vijanden zijn verknocht geweest."

„Het zou onverschoonlijk geweest zijn dat, er, na de dood van Willem III, geen orde gesteld is tegen de defecten, zo in de generale regering als in die; van de particuliere provinciën, welke noodzakelijk moesten volgen uit het stilstaan van ambten van zo grote directie en gezag, ambten die zo notabele ingredienten zijn van de oude constitutie van de regering, indien deze dood niet voorgevallen was in een conjuncture, waarin de regenten, de Staat ziende in het uiterste gevaar, en een zware oorlog voor de deur, hadden te denken op gans andere zaken als op dergelijk redres.” 18.

21 Aug. 1702. Instructie voor de gedeputeerden te velde, nog meer gebonden aan ruggespraak met de Staten-Generaal, (18) waardoor de stelling van de opperbevelhebber nog moeilijker werd. — Marlborough heeft er ondervinding van gehad; hun medewerking was belemmerend voor de gang van de oorlogzaken, waarbij eenheid van gezag niet kan worden gemist, 101; kostbare ogenblikken gingen, door over en weerzenden naar 's Hage, te loor. — In 1702 weigerden zij verlof tot een slag; „gelukkig voor ons,” schrijft een kundig generaal van de Fransen; „wij zouden, zonder ons te kunnen roeren, verslagen zijn geweest.” In 1703

werd de voorslag om de Franse linieën door te breken als roekeloos verworpen. ' In 1705 de hertog tot werkeloosheid gedwongen, waar hij van een overwinning als die van Blenheim (§ 488) zeker meende te zijn. Prins Eugeen schreef hem: „gij zult met uw leger niets van belang uitrichten, zolang uw gezag beperkt is. Alexander heeft met kleine macht, grote dingen tot stand gebracht, maar hij had geen gedeputeerden in het kamp!” " Misschien evenwel was er overdrijving in het beklag, en werd niet ongaarne de verantwoordelijkheid van eigen verzuim door Marlborough op anderen gelegd.

Na-ijver van Nederlandse generaals. Niet van Ouwerkerk, vriend van Marlborough; niet van Athlone, die in 1702 betuigde: „de voorspoed van dezen veldtocht is enkel aan de onvergelykelijke opperbevelhebber te danken; ik heb mij tegen zijn mening en voorstellen verzet." Ook in Marlborough ijverzucht en wrok. „Meer dan eenmaal gaf' hij blijk hoe weinig hem de eer en het belang van Holland ter harte gingen, en hoe hij zijn oorlogshandelingen voornamelijk regelde naar de ingevingen van zijn eigen belang. 101.

474. De staatkunde van Willem III heeft hem overleefd. Geen afzonderlijk traktaat; geen vrede, die aan Frankrijk een gevaarlijke overmacht liet; geen vrede en ook geen voortzetting van de oorlog, waardoor het evenwicht in de waagschaal werd gesteld. Deze grondregels werden, met bekwaamheid, veerkracht en volharding, door Heinsius en andere uitstekende staatslieden gevolgd.

De leiding van de zaken bij de raadpensionaris, niet de plannen en uitzichten van Willem bekend. Volgens Marlborough, braaf en zeer verstandig; maar van natuur zo vreesachtig dat hij nooit zal tegenspreken, hoedanig ook de neiging van de Staten moge zijn;" 38; maar zou niet wellicht Heinsius zich dikwerf tegen de veelvermogende Engelsman achter zijn verantwoordelijkheid hebben verschanst? Als de belangen van het Gemenebest, zijns inziens, tegenover Engelse staatkunde op het spel waren, legde hij zelfs een heftigheid die hem ongewoon was, aan de dag, en stoorde zich dan zo weinig aan de tegenspraak van de hertog, dat ernstige woordenwisseling ontstond. 38.

W. Buys (1661 — 1749), pensionaris van Amsterdam. Hop (1654 — 1725) thesauriergeneraal van de Unie; van groot verstand en moed, even bekwaam in het leger als in het kabinet, vlug en, als de arbeid niet langer kon uitgesteld worden, onvermoeid; vrolijk, gemeenzaam en buigzaam van karakter, vrij van hovaardij en inbeelding. " Van der Dussen (1660-1742), 40 jaren pensionaris van Gouda. Simon van Sligelandt (1604–1730), van 1690 tot 1725, secretaris van de Band van State; van wie Chesterfield, de Engelse gezant, getuigt: "de bekwaamste minister en de eerlijkste man die ik immer kende; mijn vriend, meester en leidsman. De petitiën van de Raad van State door hem gesteld, meesterstukken van staats en historiekennis. Francois Fagel, (1659-1749). zoon en opvolger van Hendrik Fagel (§ 383): meer dan vijftig jaren griffier van de Staten Generaal, had, volgens Chesterfield, de diepste kennis van zaken en het gezondste oordeel, welke hij, ooit bij iemand aantrof."

Alle deze staatslieden, met wie Heinsius raadpleegde, ongeezind, hetzij voor Frankrijk, hetzij voor Engeland, te buigen. Alleen in zo ver de een vroeger, de ander eerst later, voor Frankrijk onbezorgd en wantrouwend jegens Engeland werd, bestond er nog een Engels en een Fransgezinde partij.

475. De nauwe vereniging met Engeland, na de dood des konings, meer zorgverwekkend, bleef echter onmisbaar tot zelfbehoud. De Republiek ondervond de nadelen ener verbintenis, welke niet in gelijkheid van krachten waarborg van wederzijdse billijkheid heeft, ofschoon er, voor zelfstandigheid van de Republiek, gewaakt, en aan overdreven eis van de machtige bondgenoot, óf niet, óf althans niet dan in buitengewone omstandigheden, uit noodzaak toegegeven werd.

De traktaten, met name dat van 1689 nopens de zeezaken (§ 439), vernieuwd bij verdrag van 9 Juni 1703.

De kracht van de grote Alliantie berustte vooral op de goede verstandhouding van Groot-Brittannië en de Republiek. Marlboroughs stelregel was: "zonder wederzijdse welwillendheid van Engeland en Holland, reken ik alles verloren. Niets, kan ons zó uit de bezwaren in welke wij geraakt zijn, redden als volmaakte overeenstemming; dit is blijkbaar beider belang." 38. Vandaar de zorg om niets te verrichten waardoor Holland tot afscheiding zou worden gebracht.

Desniettemin dikwerf wantrouwen en klachten. Wederkerige jaloezie van de oorlogsbevelhebbers (§ 473); vermoeden dat de Nederlandse troepen soms bij voorkeur aan het gevaar bloot werden gesteld, dat aan de Engelsen de eer van de beslissende aanval voorbehouden, dat in de berichten aan de dapperheid van allen niet gelijkelijk recht gedaan werd. Aanmatigheden van de Engelsen, die zich toeëigenden wat men gewoonlijk had bemachtigd. Zo behielden zij het gewichtige Gibraltar en de uitmuntende haven van Port-Mahon.

Koningin Anna (1703 — 1714) zwak en weifelend, door ministers en vooral door driften en luimen geleid. — Weldra de oorlog minder naar de beginsels van Willens III dan naar het eigenbelang van Engeland gevoerd. Erger nog, toen ook dit belang miskend en, na de val van Marlborough (1710), onder de invloed van de Tories, aan de Fransen toegeeflijkheid betoond werd.

476. Het bondgenootschap was machtiger dan onder Willem III, omdat het doorgaans eendrachtiger was. Het gemeen overleg en onderling vertrouwen van Heinsius, prins Eugene en Marlborough, heeft in beraadslaging en uitvoering eenheid gebracht. Daarbij was Frankrijk, ofschoon het door de geestdrift in Spanje en de ontwikkeling van de gebeurtenissen in het Noorden ondersteund werd, niet meer wat het in de mannelijke leeftijd van Lodewijk geweest was.

De Alliantie met Oostenrijk weldra (1703) versterkt door Pruisen, Portugal en Savoye. — Oostenrijk niet meer door de Parken bedreigd.

Prins Eugene van Savoye — Carignan (1663/1736), keizerlijk opperbevelhebber, door zegerijke veldtochten tegen de Turken spoedig vermaard, de grootste generaal en staatsman van Oostenrijk; geboren Fransman uit Italiaanse stam, maar van Duitse aard in zin. In 1704 aan het hoofd van het oorlogsministerie: aldus boven de vroegere lastige weerstreving van jaloezie en onkunde gesteld. "Geen geld, geen volk, geen ammunitie, geen ernst, geen ijver, geen zorg, en evenwel te willen oorlog voeren en triomferen, zijn," schreef hij, „tegenstrijdige zaken, op wier vereniging ik mij niet versta,“ In deze man woonde het veldheersgenie in de volste betekenis van het woord. 101.

Het streven van Lodewijk niet meer evenredig aan zijn kracht. Tegen Engeland, door de verbintenis met Bolland zeebeheersend, tegen Oostenrijks oorlogsmacht in de veldtochten tegen de Turken ontwikkeld, en tegen de dappere oorlogsbenden van de Duitse vorsten door de handelsmogendheden betaald, was Frankrijk, met al zijn hulpbronnen en roemzucht en inspanning, niet opgewassen. Het was uitgeput; ook was de keus van veldheren en staatslieden, onder de invloed van biechtvader en gemalin, minder gelukkig dan tevoren het verdedigen van Spanje viel zwaar; de vervolging om van de godsdienst wil bracht in de Cevennes zeer ernstige opstand teweeg, waarvan de bondgenoten, door hulpbetoon aan de protestanten (Camisards), partij hebben getrokken. Daarentegen was en werd de zaak van Anjou hij de Spaanse natie (afkerig van verdeling, zowel als van Engelse en Hollandse ketters) nationaal; de oorlog tussen de Noordse machten scheen meer dan eenmaal een wending te nemen, voor de belangen van Frankrijk nuttig; in Groot-Brittannië had Lodewijk

geen onbelangrijke steun aan de vredelievendheid van de Tories en aan verstandhouding met de Pretendent.

477. De vereniging van de Mogendheden was ook nu van de eigenaardige gebreken van een dergelijke Alliantie niet vrij. Niet zelden ontbrak het aan plichtbetrachting, aan nauwgezetheid en ijver. Baatzucht trachtte de last van de oorlog en de kansen 'van gevaar op anderen te leggen, en toen het niet meer om beveiliging, maar om bevoordeling te doen was, openbaarde zich, bij het klimmen van de begeerlijkheid en het uiteenlopen in bedoeling, velerlei verschil, jaloezie, misverstand, twist.

Oostenrijk, door de opstand in Hongarije onder vorst Ragotzky, zier bezig gehouden; de Koning van Pruisen (1688 — 1713), vooral door ijdelheid en geldzucht bestuurd, nut de koningstitel in de alliantie gelokt, zou er zeer ligt, om Benige achterstallen, weer uit zijn gegaan; de hertog van Savoye, roemwaardiger om talenten dan om inborst, was steeds met Oostenrijk in geschil. De gewichtigste ondernemingen dikwijls verijdeld, omdat, door bijjoogmerken nu van dezen, dan van genen, de maatregelen tot het algemeen doel, verwaarloosd en verlamd werden. De inval in het zuiden van Frankrijk (1707) mislukte, omdat er tussen Savoye en de keizer hooggaande twist was, en omdat deze, ontijdig en tegen de wil van de bondgenoten, tot het veroveren van Napels besloot. — Zodra de kans ten goede gekeerd was, vernam men buitensporige eis zo verlangde Karel III niet enkel geheel Spanje, maar ook het in Frankrijk gelegen Roussillon en al wat reeds bij de vrede van de Pyreneeën afgestaan was. Onder zo menigvuldige onenigheid was het muwelijks verklaarbaar dat jaren achtereen samenwerking stand hield.

De medewerking van Groot-Brittannië was verbonden aan de voortdurende triomf van de Whigpartij; gedwarsboomd, lang eer zij van het roer geslagen werd.

478. De Nederlandse staatslieden, omtrent Frankrijks overmacht en nabuurschap, na de verovering van België, minder bezorgd, hebben naar een algemene en ook voor Frankrijk niet onbillijke vrede verlangd. Immers wat heil voor de Republiek in verdere oorlog? Bij welgelukken kon ze licht onder afhankelijkheid van Engeland raken, door tegenspoed konden spoedig al de vruchten verloren gaan van een inspanning, wier langdurigheid het Gemenebest bijkans uitgeput had. Maar de Republiek vermocht niet de bondgenoten wier begeerlijkheid door gunstige uitkomsten gevoed werd, te dwingen; en afzonderlijke vrede, die telkens op de verleidelijkste voorwaarden aangeboden werd, ware het onfeilbare middel geweest om Frankrijk weldra in vroeger overwicht te herstellen. Dus werd men, tegen wil en dank, meegesleept, ook toen de oorlog een voor het vaderland doelloze en schadelijke richting verkreeg.

De ganse Spaanse successie door de keizer voor de aartshertog (Karel III), door Frankrijk voor Anjou (Filips V verlangd. Ook Engeland, om commerciële belangen, stelde weldra op de voorgrond dat ze in haar geheel voor Oostenrijk moest worden gewonnen. — De Republiek, aan de staatkunde van Willem II gedachtig, zou veeleer verdeling gewent hebben; maar achtte een ontijdig verlaten van de bondgenoten noodlottiger dan zelfs het zonder noodzaak voortzetten van de oorlog; het was daarom onveranderlijke stelregel te volharden, totdat de Ligue gezamenlijk een eerlijken vrede bedong. De aanbiedingen van Frankrijk stuitten hierop af; Barrière, handelsvoordelen, al wat vleien en bekoren kon, werd vruchteloos beproefd.

479. Holland behield, met rijkdom en handel, feitelijke voorrang; bij ontsteltenis van het stadhoudelijk gezag, een voor de Unie heilzame band. Er was aansporing tot eendrachtig overleg, er was eigen bereidvaardigheid in het krachtig voortzetten van de oorlog. Lofwaardig voorbeeld gaf het machtig en nu ook edelmoedig Amsterdam.

Alleen van 1701 tot 1705, bedroegen de schulden van de Provincie 36 1/2 miljoen. Aandrang bij de overige gewesten; dikwijls de Staten van Holland *en corps* bij de Staten Generaal. Ook de zeezaken werden zeer door Holland behartigd. „Amsterdam," schreef Marlborough in 1708, „is altijd onder alle steden, de ijverigste geweest om in de oorlog veerkracht te bewijzen." 38

480. De oranjegezindheid van de bevolking werd door de talenten van de jeugdigen stadhouder van Friesland en Groningen JOHAN WILLEM FRISO ook in de overige gewesten versterkt. De roem van zijn gaven en dapperheid zou, had hij langer geleefd, de zwarigheden hebben overwonnen welke aan zijn verheffing in de weg werden gelegd.

Johan WILLEM FRISO (1687-1711), te Dessau geboren. Veelbetekenend gelaat, fiere houding door zachtmoedigheid getemperd. In geestvermogens rijk begaafd, algemeen en vooral bij het leger bemind; zich ondank latende gevallen, met de bewustheid lof te hebben verdiend: „de soldaten weten wat er gebeurd is; dat is mij genoeg.' Heldhaftig en onversaagd. — In 1709 huwelijk met Maria-Louisa, vorstin van Hessen-Kassel (1688 — 1765), uitmuntende vrouw; Maaïke-Moei bij de dankbare Friezen genoemd, door tegenspoed geoefend, en van wie in haar levensbeschrijving gezegd werd: „geen uitwendige godsdienstigheid en onberispelijke wandel alleen, hoedanig de hedendaagse mode gewoon is Godvruchtigheid te noemen, maar het hartveranderend genadewerk van de Heilige Geest."

481. Onder zoveel krachtbetoning waren ook tekenen van verval. De Republiek had op het gewicht van de strijd meer dan op de maat van haar krachten gelet. De gevolgen van dit opzettelijk en eervol miskennen van de beperktheid van haar vermogen, werden in achteruitgang bespeurd, aanvankelijk vooral van het zeewezen.

De ontwerpen van Willem III bleven onuitgevoerd; van de 58 schepen, tot wier aanbouw reeds besloten was, slechts 21 voltooid. —

Van 162 — 1700 werden 93, van 1700 — 1713 slechts 21 linesschepen gebouwd. 2. — Oorzaken: a. Geen eenheid van leiding meer, zodat gebrekkige opbrengst van de meeste gewesten nog gebrekkiger werd. Groningen en Friesland onttrokken zich bijna, geheel; in vier jaren door geen provincie, Holland en Zeeland uitgezonderd, één enkele stuiver betaald, in de overige jaren zeer weinig. Holland betaalde van zijn aandeel, f 51,770,000, slechts f 26,112,000.

b. geldgebrek van de Admiraliteiten, die zeer aanzienlijke sommen van de nalatige gewesten te vorderen hadden, geld zelfs tegen 9% opnamen, en met zware schuld belast waren; c. de gewijzigde betrekking op Groot-Brittannië, dat zich een gezag begon aan te matigen, waartegen Willem III de Republiek behoed had. — Bijna gelijktijdig (1708 — 1711) dood of ontslag van Almonde, Callenburgh en Geleijn Evertsen; met welke drie vermaarde zeehelden de school uitstierf van de Ruyter. 2.

In de laatste jaren van de successie-oorlog verklaarde de Republiek, wier vloten vroeger aan alle oorden van de wereld gezien werden, zich onvermogen een eskader in zee te brengen. Nauwelijks meer zeemogendheid van de tweede rang.

482. Evenwel het vooruitzicht was niet ongunstig. FRISO scheen op het voetspoor van zijn voorzaten, door beproeving en teleurstelling voor dezelfde grootse taak te worden gevormd; de afwijking van de vaderlandse regeringsvorm zou kortstondiger zijn dan ze, door het gemis van een meerderjarig vorst, na Willem II geweest was, en de lessen van de ervaring zouden tot duurzame verbetering worden gebruikt. De oorlog was duurzaam en afmattend; evenwel, als eenmaal de vrede getroffen werd, zou men, door onvergankelijke roem, en ook door geld en landbezit, voor een goed deel schadeloos worden gesteld. Maar nee! deze berekeningen, niet ongegrond of buitensporig, bleken ijdel. De veelbelovende jongeling stierf, en in de

schandelijke vrede van Utrecht werd, omdat Groot-Brittannië het wilde, de rechtmatigheid van de eisen van de Republiek, op grievende wijze, miskend.

453. Drie onderdelen dezer Afdeling; het eerste (1702-1706), totdat, door de slag van Ramillies, voor Frankrijk zelfverdediging begon; het tweede (1706-1710), waarin, te Geertruidenberg, de vernedering van Lodewijk voltooid scheen: het laatste (1710-1713), toen, na de verwijdering van Marlborough, Frankrijk opgebeurd en een verdrag als dat van Utrecht, mogelijk werd.

A. 1702-1706.

484. Dit tijdsbestek, met angstige bezorgdheid aangevangen, werd door luisterrijke zegepralen gekenmerkt. Onder levendig besef der noodzakelijkheid van de oorlog, werd aan vrede niet gedacht; ongewone veerkracht, door Holland vooral, betoond.

1702. Maart. De Staten van Holland geven hun vast besluit te kennen om de alliantien in stand te houden; bereid liever goed en bloed op te offeren dan het Gemenebest, de vrijheid, en de godsdienst verloren te zien gaan. — Gelijksoortige betuigingen van de overige gewesten; met stilzwijgen omtrent het stadhouderschap.

30 Maart. Op aanzoek van de Fransen tot afzonderlijk verdrag (nu de Republiek weerom vrijheid beleefde, niet naer in bedwang was, op zichzelf stond, zodat er gehandeld kon worden naar de geest van het Gemenebest en volgens het algemeen belang), gaven de Staten-Generaal met waardigheid ten antwoord dat men zich, bij gebrek aan kennis van hun regering, geweldig bedroog; dat zij tevoren zoveel vrijheid als nu hadden om besluiten te nemen dienstig voor de welstand en de behoudenis van de Staat, en verzekerd waren dat de raadgeving des overledenen konings nergens toe gestrekt had dan om vrijheid en godsdienst te behouden; waarom zij zijn maatregelen zouden opvolgen en niet afwijken van de verbonden door hem gemaakt.' Toen het gerucht verspreid werd, alsof Amsterdam tot vrede neigde, schreef pensionaris Buys dat alle leden van de Staten eenparig hadden besloten alles ten offer te brengen voor de Unie van Utrecht, het protestantisme en de vrijheid, zo van de Republiek als van Europa, en dat, zo het mogelijk ware de andere leden in ijver te overtreffen, Amsterdam het zou hebben gedaan. 37.

485. De eerbied voor de nagedachtenis en het opvolgen van de voorschriften en raadgevingen van de stadhouder belette niet dat spoedig afkeer van het stadhouderschap en misnoegen over sommige maatregelen van Willem III openbaar werd. De pogingen van Friesland en Groningen om aan hun stadhouder meer invloed te verschaffen, werden door de hevige weerzin van de gewesten doorgaans verijdeld.

1702: bewegingen in Zeeland: "het gemeen, opgestoot, zo men wil, riep dat de koning 's volks vrijheden geschonden en in de Provincie een onmatig gezag had uitgeoefend." 3 April: de waardigheid van Eersten Edele vervallen verklaard. 23 Mei: regenten, in 1692 afgezet (§ 447), hersteld.

1704. De prins van Oranje, op verzoek van Groningen en Friesland, met veel moeite en zonder bevel, zonder jaarwedde, zonder stem in de oorlogsraden, tot generaal van het voetvolk bevorderd; onder ernstig protest van Zeeland, "dat men zich niet moest laten inwikkelen in bevorderingen, die een brug konden leggen tot een vorm van gebied, waartoe noch Zeeland, noch de andere gewesten zich gaarne zouden zien wederbrengen.'

1705. Resolutiën van Holland en Utrecht, waarbij de Prins ontzet werd van zijn recht om in de Raad van State te zitten; een bevoegdheid van de stadhouders zelfs in 1651 erkend: de Staten van Friesland achtten zich zeer verongelijkt. — De rechten van en prins tegen de tamelijk hebzuchtige koning van Pruisen door de Algemene Staten, als executeurs van koning Willems testament, flauw gehandhaafd.

486. In verscheidene gewesten ontstond burgertwist. De regenten, zonder onderscheid van staats of prinsgezindheid, wilden gaarne, door magistraatsbestelling, voor zichzelf of hun naastbestaanden en vrienden, op de duur meester zijn van het bewind, maar zij ontmoetten bij

velen, uit ware of ook uit voorgewende ingenomenheid met de oude volksrechten, heftige weerstand.

8 Apr. 'Resolutie van Gelderland ,dat de magistraatsbestelling in de steden nu gekomen was en voortaan altijd blijven zou aan de bijzondere wethouders," oorzaak van ernstige opschudding. — Juli: dadelijkheden te Nijmegen; alwaar de gemeentslieden, van 36 op 6 uitgestorven, na, op hun eis, voltallig te zijn gemaakt, de gehele Raad ontslaan en een anderen, Mmerendeels uit nieuwe regenten, benoemen. Soortgelijke verandering te Tiel en te Bommel. Aug.: de regering te Nijmegen, met gewapende macht door de Staten hersteld; weldra (Jan. 1703) andermaal afgezet. Verandering van de regering ook te Arnhem en in de andere steden van Gelderland. Bewegingen in Overijssel. In Utrecht na hevige beroerte, behielden de Staten de overhand.

487. Weinige weken na de dood van Willem III, werd de oorlog door de in het nauw gebrachte Republiek aan Frankrijk verklaard. Reeds in de eersten met een aanval op Nijmegen geopende veldtocht, werd zij, door Marlborough, van de onmiddellijke nabuurschap van de vijandelijke legers bevrijd. Niet minder was, door de zegepraal van Vigos, de voorspoed ter zee.

8 Mei: oorlogsverklaring aan Frankrijk en Spanje, „om een verbondsbreuk zo ongehoord als ooit in de wereld is bekend en een grondslag om aan geen traktaat immer meer gehouden te zijn.” — 15 Mei: manifest van Engeland en van de keizer.

10 Juni: Nijmegen door Bouffiers met, 40000 man bijna, overrompeld; door snelle opmars van Athlone gered. — 15 Juni: Keizersweerd door de Nederlanders en. Pruisen bemachtigd.

2 Juli Marlborough gaat aanvallenderwijze te werk. — 26 Juli: over de Maas en voorwaartse beweging naar de zijde van Hamont en Piest, 11 — 22 Sept.: Venlo, onder leiding van Coehoorn (die eerst Staats-Vlaanderen tegen de Fransen verdedigd had), tot overgave gedwongen. Stevensweerd en Roermond gelijktijdig aangetast en spoedig (2 en 6 Okt.) overmeesterd. Landau, sleutel van de Elzas, door de keizerlijke troepen veroverd zijnde (11 Sept.), trekt Marlborough op Luik; de stad capituleert; het kasteel door de bekwaamheid van Coehoorn, in minder dan één uur stormenderhand gewonnen (23 Okt.) Aldus was de vijand van uit de buitenwerken van Nijmegen teruggeslagen tot achter de linies, welke hij tot bescherming van de Spaanse Nederlanden had aangelegd, en de bondgenoten hadden vrije gemeenschap langs de Maas." Marlborough in 's Hage ontvangen met uitgelaten vreugdebetoon.

Vloot van 21 strepen (met 1726 stukken, 8937 zeelieden en 3600 man oorlogsvolk) onder Almonde, met de Engelsen onder Rooke, naar de Middellandse zee, om Cadix te overmeesteren; onderneming door koning Willem raadzaam gekeurd. 23 Aug. aankomst voor de stad; de landing (8 Sept.) mislukt door het dralen van de bevelhebber van het Britse oorlogsvolk

Gereed huiswaarts te keren, ontvangt men het bericht dat de Spaanse West-Indische vloot met een Frans eskader in Vigos was binnen gevallen; op aandrang van Almonde (23 Oct.), luisterrijke overwinning door zee en landmacht; Franse oorlogschepen verbrand; negen, van 42 tot 76 stukken, genomen, een aantal galjoenen overmeesterd.

488. De veldtocht van 1703 was in de Nederlanden, waar het hachelijk gevecht bij Ekeren de dapperheid van de ons schitteren deed, niet ongelukkig. Veel merkwaardiger evenwel het volgende jaar, toen Marlborough, ook met Nederlandse troepen, naar Beijeren gesnelde, in de veldslag van Hochstett, Duitsland gered heeft.

De keurvorst van Beijeren had zich in 1702 openlijk voor de Fransen verklaard; de markgraaf van Baden was (15 Okt.) door Villars geslagen en ook in Italië was de veldtocht netnadeel van de bondgenoten geëindigd. Lodewijk wilde nu te gelijk Holland opnieuw

bedreigen en, verenigd met Beijeren en Savoye, door Tyrol heen, in verstandhouding met de opstandelingen van Hongarije, de mars naar Wenen beproeven: weldra werd hij in de voortzetting van dit plan door de afval van Savoye gestuit. Bonn door Coehoorn, volgens zijn schijnbaar vermetele belofte, in elf dagen (3 — 14 Mei 1703) bemachtigd. —

Ontwerp van Marlborough om, na het doorbreken van de Franse linieën, Antwerpen en Ostende te veroveren. — 27 Juni; inval in het land van Waes door Coehoorn en Sparre. — 30 Juni: een groot deel van het Nederlandse leger, onder WassenaarObdam, bij Ekeren door de Fransen, onder Boufflers, omsingeld, na een allerhevigst gevecht en door wonderen van dapperheid, gered; wederzijds verlies van twee duizend man; schitterend wapenfeit. Vruchteloze wens van Marlborough naar een hoofdtreffen. Huy overmeesterd (16 — 27 Aug.): Limburg (26 Sept.) en Gelder (17 Dec.); de gehele landstreek tussen Maas en Rijn tot boven Luik en Keulen van vijand gezuiverd 1.

1703. Juni — Dec.: verenigde Engels Nederlandse vloot naar de Middellandse zee (de onze onder Almonde), om de Camisards bijstand te bieden en ter overmeestering van Napels en Sicilië mede te werken.

1704. Het ontwerp van de Fransen tegen Duitsland zou andermaal worden beproefd. Villeroi in de Nederlanden; Tallard met 45000 man aan de Boven-Rijn; de keurvorst van Beijeren, met een gelijke macht bij Ulm; nauwelijks 20000 man konden, ter bescherming van degenen, tegen hem worden gesteld. Het lot van Europa ware, door de val van Oostenrijk, beslist, zo niet Marlborough met alle beschikbare troepen naar Duitsland geijld was. Overtocht te Coblents (26 Mei) en over de Neckar (9 Juni); vereniging bij de Donau (22 Juni met de markgraaf van Baden. —

2 Juli. Gevecht op de Schellenberg, bij Donauwerd; de eerste aanval door de Nederlanders; na heviger tegenstand de verschansingen stormenderhand ingenomen en het Frans-Beijers legerkorps verslagen. Tallard voegt zich bij de keurvorst van Beijeren en prins Eugene bij Marlborough, en nu weldra (13 Aug.) slag bij Hochstett en Blenheim. Hevige strijd: de prins van Hessen-Kassel schreef aan de Staten-Generaal: ruwe cavalerie heeft wonderen gedaan." Het Nederlandse voetvolk, met het Engelse, dwong 24 batailleurs zich oorlogsgevangen te geven. De nederlaag volkomen; de vijand verliest 30000 man wan doden en gekwetsten en gevangenen; bijkans geheel Beijeren in de macht van de bondgenoten. 29 Oct. Marlborough bemachtigt Trier.

489. Ook in Portugal en Spanje werden door de Nederlandse land en zeemacht gewichtige voordelen behaald. Eervol was de verovering van Valencia en Gibraltar en de zeeslag bij Malaga. Zo de verwachtingen van de veldtocht in 1705 met geen glansrijke uitkomsten bekrond werden, de teleurstelling is in 1706 ruimschoots door de slag van Ramillies vergoed. die geheel België onder de bondgenoten brengt.

1704. Door de toetreding van Portugal het Schiereiland geopend. Irene vloot onder Callenburgh, met 5000 man oorlogsvolk onder Fagel, in vereniging met de Engelsen, naar Lissabon, om koning Karel III over te brengen. — 7 Maart: aankomst voor en (Mei) mislukte aanval op Barcelona; (1 Aug.) Gibraltar, door ligging bijna, onneembaar en voorzien niet 100 stukken geschut, aan de bondgenoten overgegeven; voorts, onder de prins van Hessen-Darmstadt, belegerd door de Frans-Spaanse oorlogsmacht (21 Oct. — 2 Mei 1705); loffelijke verdediging; verlies van de vijand 12000 man, dezerzijds geen 1200. 24 Aug. Zeeslag bij Malaga; met. 53 tegen 50 Franse lineschepen: de overmacht, door de zwaarte van de vaartuigen, aan de zijde des vijands; 2; een van de scherpste gevechten ooit door 's lande zeemacht geleverd, de overwinning onbeslist; hadden niet de Britten oorlogsvoorraad gemist, de bondgenoten zouden een luisterrijke zege hebben behaald.

27 Mei 1704: de brigadier van Welden bij Sobreira, met twee Hollandse regimenten ingesloten en gevangen. — Fagel verwierf in Spanje de grootste lof. Met geringe

oorlogsmacht, slecht ondersteund, niet zelden teleurgesteld als hij versterking wachtte, wist hij de vijand steeds in angst en onzekerheid te houden en perk aan zijn voortdringen te stellen. De verovering van Valencia (8 Mei 1705) te danken aan zijn beleid. De koning van Portugal zeide: „zo Fagel het leven verlaat, ben ik verloren.”

1705. Een eskader onder Almonde (20 linieschepen van 50 tot 94 stukken) met de Engelsen naar de Middellandse zee. — 22 Aug. Barcelona overmeesterd. Catatonie en een groot deel van de Provincie Valencia onderparel I11 gebracht. Terugkeer van de vloot; een gedeelte, onder Leake en van Wassenaer, overwintert te Lissabon. — 1706: tijding dat Barcelona van de land en zeezijde ingesloten is. De vloot derwaarts gezeild en tot 50 linieschepen aangegroeid komt (7 Mei) voor de stad; de Franse vloot (28 linieschepen en 8 fregatten) reeds geweken en het beleg (10 Mei) opgebroken van een stad, mijt wier val, schrijft Karel 111 aan de Staten-Generaal, de Spaanse kroon hem zou ontvallen zijn. 2. Carthage onderwerpt zich, Alicante (8 Aug.) stormenderhand overmeesterd. Yviça en Majorca tot erkenning van Karel III gedwongen.

1705. Voornemen van Marlborough om de slagboom van de Franse veldwerken in België om te trekken en langs de Moezel in Lotharingen te rukken. Trage opkomst van de Duitse troepen vrijdelt dit plan; alsmede de buitengewone inspanning van Lodewijk. Een Frans leger stond aan de Boven Rijn. Villars met 75000 in de omtrek van Trier; Villeroi en de hertog van Beijeren, met even talrijke legermacht, op vernieuwde aanval naar de zijde van de Republiek bedacht. Huy ingenomen (28 Mei-10 Juni), Luik bezet; schrik in Holland; Marlborough herovert Huy (12 juli) en brengt het oorlogstoneel in Zuid-Brabant. — 18 Juli: een Frans legerkorps, met verlies van 6000 doden, gekwetsten en gevangenen, overhoop geworpen; maar het gelukte Villeroi door versnelde mars, achter de Dijle het voortdringen te betwisten. — 2. Aug. Overweldiging van de Franse linieën in Staats-Vlaanderen door Sparre, zodat de vijand in allerijl de wijk nam naar Gent.

1706. In Spanje, Italië, en Duitsland de toestand van de bondgenoten ongunstig. Lodewijk mocht zich vlijen dat eens overwinning in de Nederlanden, met krachtbetoon in Piëmont en Catalonie gepaard, hem tot het voorschrijven van de vrede in staat stellen zou. Hoe bedroog hij zich! 7 Mei: Barcelona ontzet. — 23 Mei. Veldslag bij het dorp Ramillies (tussen Namen en Leuven). Marlborough met 60000 tegen Villeroi met 62000 man. De zege in een halfuur beslist door de linkervleugel, wa,arzichtdeNederlandselegermacht bevindt; de grijze Ouwkerk overlaadt zich met roem. Verwarde vlucht, na hardnekkigen strijd. De bondgenoten hadden 1066 doden 2567 gekwetsten; de Fransen een verlies van B000 man aan doden, gekwetsten en gevangenen, met 80 vaandels en al het geschut. — Vlaanderen en Brabant ontruimd. Ostende vroeger (§ 231) in geen drie jaren, nu in drie dagen bemachtigd (3 — 6 Juni); ook Menen (21 Juli — 22 Aug.), en Ath (4 Okt.) — De bekwame Vendonie, om dezen kritieken toestand, uit Piëmont naar België geroepen; door wiens vertrek het ontzet van Turin (7 Sept.) en het verdrijven van de Fransen uit Italië aan Prins Eugene gemakkelijker gemaakt werd.

B. 1706-1710.

490. Na Ramillies moest de staatkunde van de Republiek wijziging ondergaan. Door de overmeestering van België was de gelegenheid daar om voor de Republiek een genoegzamer voormuur en voor Europa een billijken vrede te bedingen. Vrede was in allen opzichte

behoefte; door voortzetting van de vijandelijkheden kon men tot een overmacht van Oostenrijk of van Groot-Brittannië, even nadelig als die van Frankrijk, worden geleid.

De grondslagen van de aanstaande regeling van Europa waren nu weerom gelegd. Opper-Italië en de Nederlanden waren, na langdurige kamp, in de macht van de bondgenoten geraakt. De gehele Spaanse nalatenschap zou niet blijven in vereniging met Frankrijk, zoals Lodewijk bedoeld had.

491. De invloed dezer overwegingen bleek in de wijs waarop dezerzijds voor de regeling van het bewind van België gezorgd, op het vormen van de voormuur gedrongen, en het aanknopen van onderhandelingen (onder toekenning van enig deel van de erfenis aan de hertog van Anjou) begunstigd en voorbereid. werd. De meeste bondgenoten daarentegen, om zich, op kosten van Frankrijk, nog meer te verrijken, beweerden dat, door de redelijke voldoening, aan Oostenrijk beloofd, de gehele Spaanse nalatenschap moest worden verstaan.

1706. Aanbieding van de landvoogdij van de zuidelijke Nederlanden door Oostenrijk, namens Karel III aan Marlborough; maar nadrukkelijke vertogen van de Staten-Generaal, ten wier geval de hertog deze hoge betrekking (zeer ongaarne en met verbeten wrok) van de hand wijst. Bij voorraad uit voorname inboorlingen een Raad van State, op naam van de koning van Spanje, maar niet in zijn eed, en onderworpen aan een zogenaamde Conferentie van gevolmachtigden van de Zeemogendheden. Groot was het misnoegen van de bevolking onder dit bestuur; ofschoon het herstel van de Raad van State, welks gezag onder Spanje door meer afhankelijke collegia was vervangen, wellicht veel toegebracht heeft om de gelukkige dagen die België later beleefd heeft, voor te bereiden. 1.

Aandrang van de Republiek om de Barrière, zo lang gewenst en beloofd; poging om niet slechts in enige vestingen recht van garnizoen, maar over een goed deel van België de soevereiniteit te verkrijgen. Geschillen met Engeland waardoor de sluiting van een traktaat hierover nog lang uitgesteld werd. —

1706. Juli. Marlborough beklagt zich dat de Republiek aldus het veroveren van een koninkrijk beoogt. „De meest verstandigen,” schrijft hij "zijn op dat punt buitensporig." 38. Openingen tot vrede, aan de zijde van de Fransen reeds in 1705 begonnen; ontwerp dezerzijds naar Engeland, volgens hetwelk Spanje aan Filips, Napels en Sicilië met Milaan en België aan Karel toegelegd werd; Goldolphin antwoordt dat geen vrede waarbij Spanje aan Filips verbleef aannemelijk was. Nieuw voorstel van de Fransen na, Ramillies; Spanje en Indië aan Karel, België aan de Republiek, met macht. om er, ten behoeve van Oostenrijk, over te beschikken; Napels, Sicilië en Milaan voor Anjou. De Nederlandse staatslieden vonden niet ongeraden op dezen voet in nadere handeling te treden; het geviel de Engelsen niet.⁹ De gevoelens over de voorwaarden liepen gedurig verder uiteen. Marlborough schrijft (30 Aug.): "In 's Hage zegt men openlijk dat Frankrijk nu geworden is wat het zijn moet en dat verder oorlogvoeren Engeland groter zou maken dan wenselijk is. Ik vrees dat onze beste bondgenoten zeer sterke geneigdheid hebben tot vrede, en dat zij ons met de keizer in twist zouden willen brengen, om een voorwendsel tot sluiting te hebben." 38; (26 Sept.) "de Hollanders zijn geresolveerd vrede te hebben, zeer vertoord op de keizer en na-ijverig op ons; ook zijn zij vrij stellig er op dat Anjou iets gegeven moet worden." Evenzo in het volgende jaar; (18 Juli) „Zij zullen niets meer van gewicht op het spel willen zetten; want zij menen dat zij reeds genoeg voor hun veiligheid bezitten, en dat, desnoods, Frankrijk hen zal bijstaan in het beschikken daarover, zoals zij wenselijk achten.” Godolphin vertoord schreef: „de koningin moet aan de staten, zonder omwegen, doen gevoelen dat, bij de minste toenadering tot Frankrijk, zij de gevolgen van haar hoogste ongenoegen hebben te wachten. Engeland zal niet buigen en ten ondergaan, omdat de Hollanders hun rekening vinden bij de vrede; maar het zal zich genoeg kunnen sterken om, èn over Frankrijk, èn over Holland, de boventoon te hebben." Dergelijke heftigheid, alleszins geschikt om de Republiek in de armen

van Frankrijk te werpen, kwam met de schrandere inzichten van de meer bedachtzame Marlborough niet overeen; hij stemde (3 Okt.) zijn ambtgenoot tot zachtheid: „de uitgaven van de Hollanders zijn reeds zo groot dat, al hadden zij de wil, ik vrees dat zij de macht tot krachtige doorzetting van de oorlog niet hebben.” 38.

492. De binnenlandse verdeeldheden werden inde stadhouderloze: provinciën met moeite gesmoord. De Staten ijverden om hun bewind te sterken; zowel door de fnuiking van elke tegenstand van een veelszins misnoegde bevolking, als met de prins van Oranje buiten invloed te houden; hetgeen echter, naar mate zijn dapperheid en zelfopoffering toejuiching verwierf, moeilijker werd.

1707. Hevige beroerten in Gelderland. Wageningen ingenomen door de Arnhemmers; verandering van de Regering te Arnhem en Nijmegen. De Prins uit de Raad van State gehouden; ofschoon hem, om het misnoegen in Friesland en elders te matigen, de rang en wedde van generaal toegekend werd. 9 Besluit van Overijssel om nimmer weer een stadhouder aan te stellen; voorslag aan de andere provinciën om hierover, als tijdens De Witt (§ 352), een soort van Harmonie te treffen.

493. Groot waren, ondanks de vredelievende staatkunde van de Republiek, de oorlogstoebereidselen voor de veldtocht van 1707. Deze aanzienlijke opofferingen werden geenszins door evenredige uitkomsten beloond. De bondgenoten leden in Spanje een veelbeduidend verlies. Na-ijver en de eigenzinnigheid des keizers deed een belangrijke onderneming op Toulon mislukken; in België viel er niets van enig gewicht voor. — De Hollanders wensten ook nu dat men de steeds gunstige gelegenheid tot vrede niet zou laten voorbijgaan.

1707. Nadelige gebeurtenissen. — a. 25 April: slag bij Almanza, waarin de Nederlandse infanterie, met al te grote stoutheid door het middenpunt van de vijandelijke stelling gedrongen, met groot verlies teruggeslagen werd. b. Onderneming tegen Toulon mislukt, vooral ook doordien de keizer een groot deel van zijn troepen, in het belang meer van Oostenrijk dan van het bondgenootschap, ter verovering van Napels afgezonden had. c. Overmeestering van de linien van Steil hoven door Villars, ten gevolge waarvan Duitsland bedreigd werd. d. Onzekere en voor de regelmatige aanmars van de Duitse troepen nadelige houding van de zegevierende Zweedse koning Karel XII, wiens verblijf in Saksen aan verstandhouding met Lodewijk toegeschreven werd. — In België bracht Vendome de bondgenoten tot staan, door een hoofdtreffen zorgvuldig te ontwijken; zo liep de veldtocht met heen en weer trekken af. 1.

494. De overwinning bleef in 1708 aan de vanen van de bondgenoten, met nieuwe luister, getrouw. Gewichtig waren de oorlogsverrichtingen van de verenigde scheepsmacht in de Middellandse zee; in België was dit jaar voor de Fransen noodlottig. Voornemens de Nederlanden door verdubbelde inspanning te herwinnen, werden zij verslagen bij Oudenaarden en straks, door de overmeestering van Rijssel, op eigen grondgebied bestookt.

1708. Lodewijk wil opnieuw aanvallerwijs te werk gaan. In Okt. 1707 schreef Marlborough: „De koning van Frankrijk heeft last gegeven tot een vermeerdering van 30 regimenten voet en paardenvolk. Dit, gevoegd bij zijn overmacht gedurende de afgelopen veldtocht in Duitsland, België en Spanje, geeft een droevig vooruitzicht, ten ware ook wij tot aanzienlijke vermeerdering gezind en in staat zijn.” 88. — Plan voor de veldtocht. De hertog van Savoye zou in de Elzas dringen; prins Eugene een leger bij Coblenz bijeenrekken, in schijn om langs de Moezel naar Frankrijk in te rukken; inderdaad om, met snellen mars, zich tot het leveren van een beslissende slag bij Marlborough in België te voegen. — Maart. Poging van Frankrijk om de Pretendent in Schotland te brengen; 5 oorlogschepen en 30

kapers met 6000 man oorlogsvolk uit Duinkerken gezeild; de aanslag, wegens gebrek aan bijval, ten enenmale mislukt. — het hoofdoel van de Fransen zou, meenden zij, in België worden bereikt. De Engels Nederlandse oorlogsmacht, 85000 man sterk. De Fransen, om Vlaanderen te winnen en de bondgenoten naar de Maas terug te werpen, overmeesteren Gent en Brugge, (5 Juli) en bedreigen Oudenaarden. 11 Juli: veldslag bij die stad, onder Marlborough en Eugene: hardnekkige strijd; dapperheid van de zeven en zestigjarige Ouwerkerk en van de jeugdige prins van Oranje, die, aan het hoofd van zijn bataljons (tegenover de Franse grenadiers en lijfwachten, de bloem van 's vijands leger) de beslissing aanbracht. De bondgenoten hadden 3000 doden en gekwetsten; de vijand verloor 15000 man.

12 Aug. Beleg van Bussel, "de tweede stad van Frankrijk, om het aanzien en de rijkdom van de ingezetenen:" ' door Vauban op geduchte wijze versterkt, en verdedigd door 16000 man onder Boufflers; stoute onderneming, bijkans vermetel, daar achterwaarts Gent, Yperen en Brugge, ter zijde Bergen en Doornik in handen van de vijanden was, en al de Groote wegen door het Franse leger beheersd werden ! Prins Eugene ontving het bevel over de belegering met 40000 man, door Marlborough met 70000 gedekt. 27 Aug. het vuur geopend. 30 Aug. vereniging van de Franse legers, onder Vendome en Berwick, te samen 110,000 man. Aller moorddadigste storm en, waarbij de onversaagdheid ook van de prins van Oranje schittert. 27 Sept.: gevecht bij Wynendaal; door 8000 man Nederlandse troepen, onder Webb en Nassau-Woudenberg, de zege op een dubbel getal vijanden behaald; 3000 Fransen dood of gekwetst.

22 Okt.: overgaaf; Boufflers trekt met 4500 man in het kasteel. 22 Nov.: de keurvorst van Beijeren niet 15000 man voor Brussel; tevergeefs, na in één nacht negen malen de storm te hebben hervat. 9 Dec.: ook het kasteel van Rijssel overmeesterd; maar het beleg van stad en citadel had aan de belegeraars 4000 doden en ongeveer 10000 gekwetsten gekost. — Het Franse leger betreft de winterkwartieren in de grensvestingen. 30 Dec.: overgave van Gent aan Marlborough, door de ontruiming van Brugge gevolgd.

Het Nederlands eskader in de Middellandse zee, onder van Wassenaer, bewees, met de Engelsen, gewichtige diensten. a. verstrooiing van een Frans konvooi (12 Mei); b. overbrenging van troepen uit Italië naar Catalonië (Juli); c. overmeestering van Sardinië en Minorca, waardoor een rijke korenschuur geopend en het evenwicht in de Middellandse zee verzekerd werd. 2.

495. De wens naar vrede werd in Holland bij elke overwinning versterkt, en om de opofferingen die zij gekost had, en om het vooruitzicht dat Frankrijk, óf lager dan oorbaar was, dalen, erf straks (bij de reeds merkbare verdeeldheid van de bondgenoten en de altijd onzekere oorlogskans) zich tot een geduchte hoogte weer opbeuren zou. Geen wonder dat alhier, onder het misprijzen van overdreven begeerlijkheid, de voorstellen van Lodewijk tot een ook voor Oostenrijk gunstige verdeling van de Spaanse nalatenschap aannemelijk werden gekeurd.

Reeds vóór de slag van Oudenaarden pogingen van Buys, namens Amsterdam, om vrede te bewerken; ook om de nadelige geruchten omtrent de wankelbaarheid van het Engels ministerie. Marlborough schrijft (3 Mei): „de burgemeesters van Amsterdam zijn meer dan twee uur bij mij geweest, om mij van de noodzakelijkheid eens spoedigen vredes te overtuigen.” (9 Mei): „Amsterdam, dat zich steeds boven anderen volijverig betoond heeft, dringt nu tot de vrede, op voorwaarden die ik niet overeenkomstig acht met Englands eer en belang. Ik heb reden om te geloven dat deze verandering minder ontstaat uit vrees voor Frankrijk dan wel om de berichten dat de koningin van partij veranderen zal.” En, na Oudenaarden (26 Juli): „als de gezindheid van Amsterdam openbaar wordt, zullen de Staten van dezelfde mening zijn; zij geloven dat er genoeg voor de vrede gedaan is, en ik vrees zij zullen niet gewillig toestemmen dat hun leger in Frankrijk geleid

worde. 38.

Marlborough begreep dat Holland in financiële moeilijkheden was. (3 Dec.) „De bezwaren zijn in Holland zo groot dat, zo ik hoop, iedereen in Engeland te vrede zal wezen, als het 1/3 in de vermeerdering van oorlogstoebereidselen draagt; het is uitgemaakt dat zij nu enkel door crediet bestaan en de kwalijkgezinden verlangen, om verdeeldheid te bewerken, dat Engeland op 1/2 blijve dringen.” Aan de keizer schrijft hij: „de Staten zijn wel genegen om al het mogelijke te doen: maar hun pogingen hebben hen zo uitgeput dat we de bijstand die wij thans nodig hebben, niet van hen te gemoet kunnen zien.” 38. Ook de vrees voor bevordering van de prins van Oranje deed het spoedig treffen van de vrede voor velen dubbel wenselijk zijn.

Dec. Voorslag van het Franse hof dezelfde als vroeger, zo echter dat Milaan van Anjou afgenomen wordt. Vredelievendheid zelfs van de meest Engelsgezinden in de Republiek. 38

496. Onderhandelingen werden geopend. Nederland zou gaarne Napels en Sicilië ten gunste van Anjou hebben gedongen; maar de hardnekkige baatzucht van de overmoedige bondgenoten, ongaarne in hun zegepralende vaart gestuit, vrijdelde dit ontwerp. Weldra werd aan Lodewijk een reeks van Preliminairen voorgelegd, waarbij Anjou generlei schadeloosstelling ontving en Frankrijk tot de Munsterse vrede teruggebracht werd.

1709. 17 Maart: bijeenkomst van de afgezant Rouillé met Buys en van der Dussen bij het Strijense Sas; de Hollanders beloven Napels en Sicilië voor Anjou te zullen vragen, "doen velerlei eisen; Rouillé naar Parijs om naderen last. — Bezorgdheid in Engeland wegens het verlangen van de Hollanders naar een verdelingstraktaat. — 9 April: Marlborough te 's Hage; naar het oordeel van de koningin, geen veilige of eerlijke vrede, zo niet de ganse Spaanse successie aan Oostenrijk komt. Heinsius vreest dat Frankrijk zich nimmer aan dergelijke voorwaarden zal onderwerpen; het afbreken van de onderhandeling zou noodlottig zijn; de blaam alleen op Engeland worden gelegd. Anderen spraken nog sterker; niet minder voor de suprematie van Engeland dan voor die van Frankrijk bevreesd. 12 — 21 April: nadere bijeenkomsten met Rouillé te Bodegraven; het zou veel zijn, indien Engeland tot het afstaan van Napels besloot; de bondgenoten zouden nimmer het geringste deel van de Spaanse monarchie aan Anjou, als schadeloosstelling, of onder welken titel ook, gunnen.

6 Mei. De Torcy, minister van Buitenlandse zaken, zelf te 's Hage. Heinsius van wiens vredelievendheid hij overtuigd was, houdt vol dat de Staten-Generaal, krachtens de verbonden, niet kunnen afwijken van der geallieerden eis om de nalatenschap in haar geheel te behouden. — Voortzetting van de onderhandelingen, nu weldra ook met de gezanten van Engeland en Oostenrijk. — 27 Mei: Preliminairen, waardoor de algemeen bepalingen van de Grote Alliantie (§ 464) nader worden verklaard en beperkt. Niet minder dan 40 artikelen. Voor a. Karel III, Spanje en Indië, Napels en Sicilië; b. Engeland, erkenning van de Protestantse erfopvolging en vergroting in de kolonieën; c. de Republiek, handelsvoordelen, toltarief van 1664 en Barrière; d. de keizer en het Rijk, herstel op de voet van de Munsterse vrede.

497. Lodewijk scheen dergelijke voorwaarden zich te laten gevallen, doch weigerde genoegzame waarborg dat Spanje zou worden ontruimd. Het was nu, alsof Frankrijk, ten allernauwste met Spanje verenigd niet dan afzonderlijken vrede kon treffen; alsof het aan de overzijde van de Pyreneeën generlei invloed meer had; alsof Anjou, weinig meer dan Lodewijks stedehouder en onderkoning, plotseling onafhankelijk werd. Ook de Nederlandse staatslieden, en zij vooral, omdat zij het meest naar wezenlijken vrede verlangden, waren afkerig van een bedrieglijk verdrag. Zou niet, ondanks de meest plechtige beloften, ondersteuning door Frankrijk aan Spanje verleend en de oorlog aldus, wel verre van geëindigd te zijn, op een voor de bondgenoten ongunstiger terrein worden overgebracht?

Marlborough zelf verwachtte vrede; hij schreef in Mei: de Torcy heeft zoveel aangeboden dat ik niet twijfel of het zal eindigen met een goeden vrede." Ook na de Preliminairen, was hij van hetzelfde gevoelen: Rouillé had ze willen ondertekenen;" de Torcy echter was, om nader met de koning te overleggen, naar Parijs weergekeerd.

4 Juni: verwerping van de Preliminairen; vooral wegens art. 4 en 37; volgens welke Anjou binnen twee maanden Spanje verlaten moest hebben; zo niet, zouden er gezamenlijk maatregelen beraamd worden om de volledige ten uitvoerlegging te bewerken. — Lodewijk had, dus verzekerde hij zelf, de oprechte! geen het minste voornemen om de bondgenoten immer, door hulpverstrekking aan de Spanjaarden, in ongelegenheid te brengen; maar het streed, zeide hij, met eer en menselijkheid te verlangen dat hij de hand ʼnen zou om een kleinzoon te ontronen, die hij weerrechtelijk op de troon gezet had.

498. Nogmaals zou de kans van de wapenen worden beproefd; nogmaals viel zij gunstig voor de bondgenoten uit. De vernedering van Frankrijk werd in 1709 door de bemachtiging van Doornik en de bloedigen slag van Malplaquet, voltooid. De geduchte Coalitie werd door het barrièretraktaat van de Zeemogendheden gesterkt. Het scheen dat de trotse Lodewijk, om wegens baldadige overmoed te boeten, bijkans aan de genade of ongenade van zijn vijanden overgeleverd was.

Villars met 80000 man tegen Marlborough en Eugeen met 110000 man. 7 — 28 Juli. Beleg en overgave van Doornik; van de 60 bataljons van de belegeraars 23 Nederlandse' — (11 Sept.). Slag bij Malplaquet; 95000 man tegen 90000 Fransen, derwijze verschanst dat de toegangen soms door drie- en vierdubbele vuren werden gekruist. Moorddadige strijd; de overwinning voorbereid door een aanval van de prins van Oranje, gelukt met 31 bataljons, ofschoon hem de beschikking ontnomen was over 21 andere, die tot het welslagen door de veldheren onmisbaar waren gekeurd. Gehele rijen soldaten waren gevallen; de prins, alles om hem heen ziende neerstorten of deinken, rukt een vaandrig het vendel uit de hand, plant het op de verschaning, roepende met luide stem: "*volgt mij, mijn vrienden, hier is uw post!*" De Hollandse garde, 1200 man sterk, tot op 500 vernield. Aftocht van de Fransen; hun verlies weinig minder dan dat van de bondgenoten, wier voetvolk 18120 aan doden en gekwetsten had; 10061 van de Nederlandse troepen; 1,800,000 geweerschoten; zeldzaam was er kwartier gegeven; slechts 500 gevangenen, maar 17 stukken geschut en 46 vaandels en standaarden. — 25 Sept. — 23 Okt.: beleg en overgave van Bergen in Henegouwen, onder beleid van de prins van Oranje. De enige vrucht van de moedige slag!

29 Okt. 1709. Traktaat van Barrière en Garantie tussen Engeland en de Republiek. Onder waarborg van de opvolging van Hannover, zal de Republiek, door bemiddeling van de koningin, ontvangen recht van garnizoen in de voornaamste grensvestingen van België, op kosten van het land; de soevereiniteit van het Overkwartier van Gelderland, uitbreiding van limiet in Staats-Vlaanderen, en recht van bezetting ook in Huy, Luik en Bonn. — Geheel overeenkomstig de wens van de Republiek; zelfs tot die prijs kon zij niet worden overgehaald om zich tot het oorlogvoeren om de gehele Spaanse successie aan banden te leggen. — Deze zeldzame toegeeflijkheid voor het Gemenebest verklaarbaar uit de vrees dat het zich, daar zucht en behoefte naar vrede dagelijks toenam, spoedig ten aanzien van de Barrière met Frankrijk zou kunnen verstaan.

499. De afgebroken onderhandeling werd hervat te Geertruidenberg. Nederland zou ook nu een billijken vrede, door toewijzing van enig deel van de erfenis aan Anjou, gewenst hebben; maar Oostenrijk bleef onverzettelijk. De vijand, wegens de drang van de omstandigheden, tot grote opofferingen bereid, werd niet zonder oorzaak verdacht van onoprechtheid en kwade trouw. De bondgenoten weigerden een verdrag te sluiten zonder inbegrip van Spanje. Met reden; want dit scheen voor de sluwe wederpartijder het gewenste middel om tijd te winnen,

verdeeldheid van de Alliantie te bewerken, Anjou te ondersteunen, en later zijn ontwerpen, met de verenigde macht van Frankrijk en Spanje, ten uitvoer te leggen.

Na de verwerping van de Preliminieren, was er, tussen de Republiek en Frankrijk, voortdurend overleg. Lodewijk had verklaard dat hij de voorwaarden aannemen zou, met enig temperament van art. 4 en 37. S9 — Ook het hij drie steden in België aanbieden als onderpand; maar, toen er ook drie in Spanje gevraagd werden, was dit, zeide hij, onmogelijk, omdat hij, ten blijke van zijn goede bedoeling, de Franse hulptroepen reeds uit Spanje teruggetrokken en zich — dus redeneerden de bondgenoten — met opzet tot de verlangde overgifte, nog in tijds, buiten staat gesteld had. Anjou zou geen afstand doen om drie steden in België, wier verlies, zo hij tot die prijs op de troon bleef, ook voor Frankrijk grote winst wezen zou. 30.

1710 Jan.: nieuwe aanbiedingen, eenparig afgewezen; geen onderhandeling, zo niet Frankrijk de Preliminieren erkent, behalve art. 37, waaromtrent nader zou worden overlegd. Zending van de maarschalk d' Huxelles en de abt de Polignac naar Geertruidenberg.

De Hollandse staatslieden, niet gezind de overmacht te misbruiken, keuren, met hevigheid zelfs, de strenge eisen van de bondgenoten af. Zij, en velen met hen, neigden tot verdeling; zodat Anjou Napels, Sardinië en Sicilië verkreeg; Engeland was niet afkerig van dergelijke schikking; maar door Oostenrijk en Savoye werd ze met verontwaardiging verworpen en de keizerlijke gezant verklaarde dat zijn meester liever met de wapenen in de hand sterven dan het allergeingste deel van de Spaanse bezittingen in Italië aan het Huis van Bourbon inruimen zou. De keizer niet ongenegen tot vrede enkel met Frankrijk; in de onderstelling dat Spanje, aan zichzelf overgelaten, binnen twee jaren zou worden ten onder gebracht; maar dit wilden de Nederlanders niet, omdat zij elke vrede ongenoegzaam en bedrieglijk achtten, die niet algemeen en definitief was.

Loop der onderhandelingen. — 10 Mei: bijeenkomst van Buys en Van der Dussen met de Franse gezanten te Geertruidenberg. Eigenlijk de enige vraag nu, hoe de ontruiming van Spanje zou worden bewerkt; de Fransen brachten opnieuw schadeloosstelling voor Anjou te berde: de koning kon geen geweld tegen zijn kleinzoon gebruiken; wel overreding, zo Napels en Sicilië hem afgestaan werd. Veelvuldig overleg, vermits ook de Nederlanders dergelijke overeenkomst als wenselijk beschouwen. 25 Mei: beperking van de eis tot Sicilië, Sardinië, en enige plaatsen in Toskane; maar geen antwoord op de vraag of dan, tegen die prijs, de afstand van Spanje en de Indiën verzekerd zou zijn? Lodewijk bereid tot alles, behalve tot het enige wat onmisbaar gekeurd werd; de reële overgifte van Spanje. Men was overtuigd dat dit van zijn wil afhing en dat de weigering, onder voorwendsel van eergevoel, op baatzuchtige en sluwe berekening gegrond was. Zou toegeeflijkheid der bondgenoten niet roekeloos zijn geweest? de hoofdzaak van de oorlog bleef dan onafgedaan; Frankrijk zou kracht herwinnen; men zou zich uitputten in een oorlog tegen een land, enkel ter zee toegankelijk en waarheen Lodewijk, onder de hand, allerlei ondersteuning zenden loon en dus ook nu; gelijk hij reeds de Franse troepen in Spanje door Waalse benden had weten te vervangen. — Buys en van der Pussen zeiden te recht dat art. 37 "de toetse van sinceriteit van het ganse werk was," en juist op dit punt gaven de Fransen geen beslissend antwoord. De Staten-Generaal verklaren eenparig dat men de bondgenoten slechts wil ophouden, of afzonderlijken vrede, terwijl de oorlog in Spanje voortduren zou, bewerken. Alle de conferentiën in 1709 en 1710 waren uitgegaan van de onderstelling van een voorafgaande cessie en levering van Spanje en Indië aan het Huis van Oostenrijk. In de laatste bijeenkomst verweet Van der Dussen, die steeds de vrede gewild had, kwade trouw. — 20 Juli: de handelingen afgebroken. Ook prins Eugeen, voorstander van vrede, verblijdde zich hierover, omdat hij in Lodewijk niet dan schijnbare vredelievendheid vermoedt. 102.

Het is te verwonderen dat men zo dikwijls de vreemden nagepraat, en onze staatsmannen van onstaatkundige en trotse halsstarrigheid heeft beschuldigd. 1.

De mogelijkheid van goede trouw was niet genoeg om haar, in een tot dusver altoos trouwloze:n vorst, voor waarschijnlijk te houden; veel min om op zo wankelbaren grond tot het sluiten van de vrede over te gaan. Het is twijfelachtig of Lodewijk, in de laatste maanden, bekend met de wankelbaarheid van het Engels ministerie (§ 500) de algemene vrede, gelijk hij die aan de Hollanders voorstelde, gewild heeft.

c. 1710-1713.

500. Niet door de kracht van de wapenen, maar door de wispelturigheid van Englands koningin, zou Lodewijk worden gered. Sedert jaren reeds werd het Whig-ministerie bedreigd door de woelingen van een tegenpartij die afkerig was van de oorlog; die de langdurige strijd te kostbaar voor Groot-Brittannië en voordelig meest voor de andere bondgenoten achtte; wier heimelijke bedoeling uitliep op terugkering van de verdreven dynastie, en welke dus, tegen Oostenrijk en Holland met weerszin bezielde, voor Frankrijk welgezind was. Terwijl Marlborough over Englands vijanden zegevierde, zegevierden in Engeland zijn vijanden over hem: zij maakten zich, door hofkunstenarijen, meester van het bestuur, een gebeurtenis die, meer dan een reeks van neerlagen, voor het bondgenootschap verderfelijker was.

Nog in het najaar van 1710 scheen het ondenkbaar dat een Franse prins op de Spaanse troon zou worden geduld. Blevden de bondgenoten eendrachtig, dan was voor Frankrijk diepe vernedering nabij. Lodewijk was bereid in de Nederlanden een voormuur tegen eigen overmoed te verlenen, tot de vrede van Munster terug te keren, van Straatsburg en de gehelen Elzas afstand te doen. Wat kon meer, zonder ook het evenwicht te verbreken, worden begeerd? Holland en Engeland waren meester van de zee; de Oostenrijkse broeders zouden, als keizer en koning van Spanje (van Italië zeker en door de Duitse Protestanten tegen de vervolger van hun geloofsgenoten ondersteund), meer dan ooit vroeger de Spaans-Oostenrijkse vorsten hadden gedaan, Frankrijk hebben omkneld. Er zou straks vernieuwing zijn van het drukkend overwicht, waaraan Richelieu, met zoveel inspanning, een einde gemaakt had 93.

Strijd van de partijen. — Ontslag van de secretaris van staat Sunderland, schoonzoon van Marlborough (13 Juni), voorteken van naderende ommekeer; verzoek van de Staten-Generaal, door hun gezant aan de koningin, om niet tot verdere verandering in het ministerie of tot ontbinding van het parlement over te gaan. — 19 Aug. Val van de Whigs onder Godolphin; de Tories (Oxford en Bolingbroke) aan het bestuur. — "De Fransen," schreef Marlborough (30 Aug.), "zullen door het in Engeland gebeurde zo worden bemoedigd dat ze, hoe groot hun verlegenheid ook zij, aan geen vrede meer denken zullen."

501. Aldus gebeurde wat men in de Republiek, bij het afkeuren van overdreven eisen, gevreesd had. De gelegenheid van luisterrijken vrede, na luisterrijke oorlog, was voorbij; nieuwe offers en zeer omzichtige staatkunde werden vereist, ter verkrijgen ging, - wellicht! - van een redelijk verdrag. In deze drang van de omstandigheden, ofschoon de schatkist uitgeput en het verlangen naar vrede onuitsprekelijk was, moest weldra grote behoedzaamheid tegenover het nieuwe en verraderlijke Engelse bewind, gepaard worden met volharding in het oorlogvoeren en met versmading van voorwaarden, tussen welke en het overwicht van de wapenen van de bondgenoten niet de minste verhouding bestond. Verdubbeling van krachtbetoon was onmisbaar; of wellicht het diep-vernederd Frankrijk tot machteloosheid en de koningin van Groot-Brittannië tot beter inzicht gebracht wierden

502. De veldtocht van 1710 in België, hoewel niet ongelukkig, werd door geen gewichtige uitkomsten bekroond. In Spanje namen de gebeurtenissen een hoogst ongunstige keer. Karel

III, die, na twee overwinningen, Madrid reeds bereikt had, werd straks van uit de hoofdstad tot aan de zee kust verjaagd. Droeviger nog was het dat de houding van het Engels Ministerie wantrouwen en verslapping onder de bondgenoten, zelfvertrouwen en spoedig weerom trotsheid en overmoed in Frankrijk te weeg bracht. Weldra werd heimelijk, van Englands wege, een onderhandeling begonnen waarbij door Lodewijk, niet afstand, maar behoud van Spanje op de voorgrond gesteld werd.

1710. Uitgestrekt plan; twee legers, uit Catalonië en Portugal, zouden, straks in het hart van Spanje verenigd, Anjou uit de hoofdstad verdrijven; een invasieleger, door een landing in Languedoc en opstanden in Daupiné en de Cevennes ondersteund, het zuidoostelijke Frankrijk bestoken; in de Nederlanden zou de verovering van Douay, Arras en Kamerijk de weg banen naar Parijs, — Beleg van Douay (14 Mei — 25 Juni); waaraan vele Nederlandse troepen, onder de Prins van Oranje, deel namen; zeer moorddadig, kost 8000 doden en gekwetsten. Door de bewegingen van Villars de insluiting van Arras belet; verovering van Bethune (28 Aug.), St. Verzant (29 Sept.) en Aï0•e (8 Nov.). "Wat wij in België verliezen," zeide de Torcy, „wordt in Engeland gewonnen."

Aan de Rijn was, van de zijde van de bondgenoten, de oorlog defensief. — De landing bij Cette in Languedoc (24 Juli) mislukte door gebrek aan oorlogstucht van de Engelsen; goed overlegde onderneming die, wel uitgevoerd, aan de Franse kroon misschien meer dan één Provincie zou hebben gekost. De operaties aan de zijde van Daupiné bleven, om de onenigheden tussen de keizer en de hertog van Savoye, onbeduidend. — In Spanje scheen alles naar wens te gaan: zege van Almenara en Saragossa; Karel III doet (28 Sept.) andermaal zijn intocht in Madrid; maar weldra nederlagen van Brihuega en Villa-Viciosa, (10 Dec.), zodat een overschot van slechts 7000 man de kust van Catalonië bereikt (6 Jan.).

Jan. 1711: voorstel van het Britse ministerie aan Lodewijk om vredehandel, zonder tussenkomst van de Hollanders, te beginnen. Een vraag, schreef de Torcy, als aan een zieltogende, of hij genezing verlangt? 39.

503. In 1711 waren de voordelen in België , gering. De dood van keizer Jozef I was noodlottig; immers, nu Karel III zijn erfgenaam en opvolger werd, zou, door volledige triomf van de bondgenoten, de gevaarlijke vereniging tot stand komen van Oostenrijk en Spanje. Het treurig omkomen van de prins van Oranje was een verlies, groter misschien dan door velen ingezien werd. Inmiddels had het Engels bewind het weefsel van de ongerechtigheid afgesponnen; de tekening van Preliminairen had plaats; schaamteloos werd elke verbintenis jegens de bondgenoten ter zijde gesteld en de bedoeling om hen tot vrede te dwingen openbaar.

1711. 17 April: afsterven van keizer Jozef I. Marlborough schreef, toen hij de ziekte vernam: „dit bericht verwekt hier de uiterste ontsteltenis.” — Ook bleven de gevolgen niet achter: minder veerkracht bij Oostenrijk, verward in de zorgen van een verkiezing tot keizer, die eerst laat (8 Okt.) geschiedde; verslapping in Spanje, door het afwezen van de naar Duitsland teruggekeerden vorst; na-ijver tegen Oostenrijk.

De plannen om zich in Spanje te versterken, om Daupiné binnen te rukken, om vereniging van Eugene met Marlborough te bewerken, mislukt. — Marlborough wilde verovering van Bouchain en Quesnoy; om na op de grenzen overwinterd en, niet de keizerlijk en, Arras of Cambrai overmeesterd te hebben, door geen vesting meer tegengehouden, de vrede voor te schrijven onder de muren van Parijs. — Villars gelegerd tussen Bouchain en Arras, achter sterke linies, een meesterstuk van veldverschansing ' (4 Aug.) gedwongen deze linies te verlaten, door een voorbeeldloos snelle mars van 70 of 80,000 man (in 16 uren 10 uren gaans). Bouchain bemachtigd (21 Aug. — 12 Sept.); vooral, zoals de gedeputeerden te velde getuigden, „door Fagels fermiteit en infatigable zorg” 1.

15 Juli: de prins van Oranje, uit het leger naar 's Hage gereisd, om de koning van Pruisen te ontmoeten, verdrinkt aan de Moerdijk, door het omslaan van de veerschouw. "Zo miste het Nederlandse leger de invloed van die toverkracht. waarmede de naam van Oranje het altijd wist te bezielen" '.

Reeds in het voorjaar (27 April) mededeling door het Britse kabinet van een ontwerp, aangeboden door het Franse hof: aan onttroning van Anjou werd niet meer gedacht; handelsvoordeel werd aan Engeland, Barrière aan Holland, redelijke voldoening, - maar welke? - aan de bondgenoten beloofd. Voorts, zonder dat de Republiek nader gekend wordt (8 Okt.), tekening van de Preliminaires: geen vereniging van de kronen van Frankrijk en Spanje; maar verzaking van de stelregel, geen Bourbon in Spanje! van het hoofdbeginsel reeds van de traktaten van verdeling (§ 456). Algemeen verontwaardiging in Holland; waar menigeen (§ 496) Napels en Sicilië, niemand Spanje, in handen van de Franse dynastie zou hebben gewenst. Buys naar Engeland; er werd geen acht geslagen op zijn beklag; waarschuwing, namens de koningin, dat Engeland uitstel in het toetreden als weigering beschouwen, de vredehandel voortzetten, en omtrent verder oorlogvoeren in geen overleg treden zou.

504. Engeland werd, door verstandhouding met Lodewijk, tot nog eerloze:r maatregelen verleid. Marlborough, een leger waard, werd van oorlogs- en staatsambten smadelijk beroofd; en, toen de bondgenoten, onder prins Eugene, gereed waren de inval in Frankrijk te beproeven, bleek het dat met Groot-Brittannië in spijt van de plechtigste beloften, reeds wapenschorsing bestond.

1711. 17 Nov. Marlborough in Engeland. 31 Dec.; door het Lagerhuis ter verantwoording geroepen, ontvangt zijn ontslag van de koningin. Lodewijk riep uit: „de wegzending van Marlborough zal bewerken al wat door ons kan worden verlangd.”

Beledigend gedrag tegen Holland: klachten van het Lagerhuis over het niet behoorlijk leveren van troepen en geld; over het barrièretraktaat (§ 498), schandelijke overeenkomst ten voordeel e alleen van de Republiek; over de memorie van de Staten-Generaal ter zelfverdediging, als leugenachtig, ergerlijk en kwaadaardig libel. —

29 Jan. 1712: Congres te Utrecht; de bondgenoten gedwongen afzonderlijk hun eisen in te brengen. 11 Febr.: nieuwe voorstellen van Drankrijk; Engeland en Frankrijk besluiten de verdere voorwaarden, eerst met onderling goedvinden bepaald, de bondgenoten op te leggen.

De Republiek en Oostenrijk tot verdubbelde inspanning gezind. — Volgens de Petitie van de Raad van State (B Nov. 1711), zou een leger, vroeg in 't veld gebracht, waarschijnlijk in één veldtocht tot Parijs kunnen doordringen: „zeer korte tijd en één goed exploit was er nodig om, met Gods hulp, de haven van veilige rust en vrede te bereiken.” — De hertog van Omzond vervangt Marlborough; de legermacht van de Republiek wordt onder prins Eugene gesteld.

1712. Maart, de magazijnen van de Fransen te Arras verbrand; maar; toen alles voorbereid was om, met een leger, sterker dan in de ganse oorlog, de vijand een beslissende nederlaag toe te brengen, verklaart Ormond last te hebben noch veldslag, noch belegering te ondernemen. Quesnoy ingesloten; maar (25 Juni) verklaring van Ormond dat hij bevel had binnen drie dagen een wapenschorsing af te kondigen en Duinkerken, als onderpand, te bezetten. De verontwaardiging onbeschrijfelijk: aandrang van de gedeputeerden te velde, "om te weten wat figuur hij zou maken, zo de vijand naar ons toe mocht marcheren?" waarop hij ronduit antwoordt „dat men drie dagen op hem rekenen kon.” — De Engelsen trekken af (16 Juni), met verwensing van Ormond en van het bewind, wegens de schande hun door deze trouweloosheid, opgelegd.

505. De macht van de bondgenoten was nog sterk genoeg om bekommernis te wekken voor de veiligheid van Parijs. Aan die bezorgdheid werd een einde gemaakt door de veldslag van

Denain. De verdere ontwikkeling van de gebeurtenissen was snel. Frankrijk hernam de toon waaraan het enige jaren ontwend was: de bondgenoten, mismooedig en verdeeld, waren bijkans geen bondgenoten meer; Engeland wilde de vrede; geen wonder dat deze nu spoedig doorgedreven werd.

1712. 4 Juni: Quesnoy onder leiding van Fagel, overmeesterd. — Strooptocht van Grovestins met 1800 huzaren en dragonders door Champagne (waarbij hij in 11 dagen 403, in 48 dagen 800 Nederlandse mijlen door 's vijands land brandschattende had afgelegd; Lodewijk dacht er aan om uit Versailles naar veiliger plaats te wijken. De bondgenoten gelegerd bij Denain, ter insluiting van Landrecies, de enige vestiging waardoor Parijs nog beschermd werd: aan de verschansten weg van Marchienne was de naam gegeven van weg naar Parijs." — 24 Juli: slag bij Denain: Albemarle door Villars overrompeld: van 10 of 12000 man slechts 4000 behouden. De nederlaag beslissend: Douay, Quesnoy, en Bonchain hernomen, strooptocht van de Fransen partijganger Pasteur die, uit Namen onverhoeds in Noord-Brabant gedrongen, Steenberg en Tholen plundert (24 Aug.), terwijl de Republiek een leger van meer dan honderd duizend man op de grenzen van Frankrijk had. 1. Hooghartigheid van de Franse gevolmachtigden: een van hun schroomde niet te zeggen: wij zullen onderhandelen bij u, over u, en zonder u." — Het is, berichtte hij schertsend, volkomen weerwraak voor Geertruidenberg. 1.

506. De vrede van Utrecht kwam, gelijk Frankrijk steeds gewent had, in afzonderlijke traktaten tot stand. Spanje verbleef aan het Huis van Bourbon; Lodewijk behield grotendeels wat hij geroofd had. De Spaanse Nederlanden echter, die hij zo gaarne aan de Franse kroon zou gehecht hebben, werden aan de Republiek geleverd, om zich met Oostenrijk over de voormuur te verstaan. Nog meer dan twee jaren verliep er, eer de oorlog met de keizer ten einde en de zaak van België op geregelde voet was gebracht.

Engeland gevoelde, om de hogere toon van de Fransen, dat het van belang was in de Republiek een Staat te bezitten van genoegzame kracht en zelfstandigheid om Frankrijk enigermate in toom te houden. Dec.: Stafford naar 's Hage en (30 Jan. 1713) traktaat van Barrière, waarbij het vorige (§ 498) herroepen, en minder toegeeflijkheid aan de Republiek betoond, maar toch voor haar veiligheid, door een aanzienlijk getal garnizoensplaatsen, gezorgd werd. wederzijdse garantie van de Protestantse opvolging in Groot-Brittannië en van de barrière voor de Republiek; ten welken einde, op de eerste aanvraag, Engeland 10000 man en de Republiek 6000 man, en de een zowel als de andere Staat een gelijk getal van 20 oorlogschepen leveren moet; met verplichting om, naar mate van het gevaar, meer hulp te verlenen, oorlog aan de aanvaller te verklaren, en oorlog te voeren, desnoods, met alle krachten, ter zee en te land.

11 April. 1713. Vrede van Frankrijk met 1. Engeland; a. erkenning van de Protestantse opvolging; b. afscheiding van de kronen van Frankrijk en Spanje; c. voordelen voor de Engelsen in kolonieën en handel; 2. de Republiek; a. overgifte van de Spaanse Nederlanden om ze, na het regelen van de barrière, te leveren aan Oostenrijk; b. teruggave van Rijssel en de overige grenssteden aan Lodewijk; c. een voor de Republiek gunstig handelstraktaat. 3. Savoye dat Sicilië als koninkrijk ontvangt. 4. Portugal. 5. Pruisen, dat het Overkwartier van Gelderland verkrijgt, maar zijn erfrecht op Oranje aan Frankrijk afstaat. — Later vrede van Spanje met Engeland (13 Juni) en Holland (26 Juni 1714).

De keizer, die alleen de oorlog voortgezet had, spoedig gedwongen de Preliminieren van Rastadt (6 Maart 1714) en de vrede van Baden (7 Sept.) te sluiten; Oostenrijk verkrijgt de Spaanse Nederlanden en behoudt Napels, Sicilië en Milaan. —

15 Nov. 1715. Barrièretraktaat met de Republiek en Groot-Brittannië; de Nederlanden, als ondeelbaar en onvervreemdbaar domein, bij Oostenrijk gevoegd; aldaar steeds een korps van 35000 man, waarvan 2/3 voor rekening van de Republiek; recht van de Staten-Generaal om te

bezetten Namen, Doornik, Meenen, Veurne, Warneton en het fort Knocke, en om, met Oostenrijk, garnizoen in Dendermonde te leggen; jaarlijkse uitbetaling van f 1,250,600 ten hunnen behoeve: Venlo en Stevenswaard aan hen afgestaan. Een Europese heerschappij had Frankrijk niet verkregen, maar, door de gewijzigde staatkunde van de tegenpartij, bleef het de eerste Mogendheid van het vaste land. 93.

507. Zo gelukte het Lodewijk voorwaarden te bedingen waarvan hij weinige jaren vroeger, de mogelijkheid niet zou hebben voorzien. Evenwel de vrede, niet evenredig aan de roem die men behaald, aan de schatten die men ten koste gelegd had, was voordeliger uitgevallen dan in de aanvang van de oorlog verwacht werd. Het evenwicht, sedert de Westfaalse vrede dikwijls verbroken, was enigermate hersteld; Frankrijk had ook van de nadelen en van het gevaar van een onrechtvaardige heerszucht ervaring gehad; de Republiek verkreeg het grondgebied van een machtig bondgenoot tot voormuur. Gedeeltelijk althans had men het doel van Willem III bereikt.

De voorwaarden van de vrede van Utrecht — waarbij op generlei wijs in het lot van de Franse geloofs- en strijdgenoten (§ 476) voorzien werd — waren te meer afkeurenswaard, omdat a. door het bijkans gelijktijdig afsterven van zoon, kleinzoon en achterkleinzoon van Lodewijk, er slechts één teer en ziekelijk kind tussen de Fransen troon en het erfrecht van Filips V overig was; zodat gegronde vrees op spoedige vereniging van de kronen van Frankrijk en Spanje bestond: b. de gewichtige zaak van de Barrière, zolang Oostenrijk in oorlog bleef, eigenlijk onafgedaan was. — Enkel aan zeer gunstige loop van de omstandigheden (het in 't leven blijven van Lodewijk XV en de bijkans onbetwiste opvolging van het Huis van Hannover) is het te danken dat deze zaden van moeilijkheden en gevaren verstikt zijn.

508. De Republiek, niet de glans van haar overwinningen omstraald, werd nog onder de aanzienlijke Mogendheden geteld. Zij bezat uitgestrekte handel, machtige volkplantingen, inrichtingen die elders navolgenswaardig werden geacht. De vriendschap van een natie werd nog gewaardeerd wier medewerking, ook in de successieoorlog, voor de trimaf voor recht en vrijheid onmisbaar en beslissend geweest was.

Gelijk vroeger (§ 287) zo werden ook thans nog, in zeevaart en scheepbouw, lessen aan de Verenigde Nederlanden ontleend. Invloed van het Nederlandse zeewezen op Rusland. — 1097: komst van Czaar Peter in Holland en verblijf te Zaandam. Door Nederland werd, wel eens ten nadele van eigen zeemacht, het Russische zeewezen gevormd; dat, reeds in 1722, uit 41 linieschepen, niet 2106 stukken en bemand met 14900 koppen, bestond. Volgens Karel XII was in de vloot van de Czaar schepen, bevelhebbers, bootsvolk, kogels, buskruid, geschut, alles in één woord, Hollands behalve de vlag. Keizerin Catharina II erkende dat Nederland de wieg van de grootheid van Peter de Groote en dus van het Russische keizerrijk geweest was.

509. Ongunstig was evenwel de toestand. Het zeewezen had merkbare vermindering ondergaan; de opbrengst van de kolonieën was, sedert geruimen tijd, niet even rijk als te voren; de inspanning, vooral van de laatste jaren, had tot overspanning geleid. Behoud van vrijheid, eer, en vaderland was het loon dezer moeitevolle en kostbare plichtbetrachting; maar de voordelen waren, na de langgewenste vrede, niet evenredig aan de billijke verwachting. Zware en blijvende staatsschulden had men op de natie gelegd. Waaruit zou, als met afmatting ontmoediging gepaard ging, de veerkracht worden ontleend tot het dragen van dergelijke last?

De aandelen van de Oost-Indische maatschappij gaven van 1703 tot 1711 op de duur nog 25%. Evenwel was verachtering begonnen: de handelsvoordelen konden tegen de

vermeerderde uitgaven van de thans landbezittende compagnie niet opwegen. — In 1693 bedroeg het kapitaal f 40,206,000; van toen af tot 1697 ging zij jaarlijks 2 miljoen achteruit. Eigen handel van de ambtenaren, velerlei misbruiken, verslapping, weelde, zedenbederf.

510. Het uitzicht op beter toekomst kon althans niet in de aard van het bewind worden gezocht. De republiek was en bleef een weinig samenhangend geheel van gewesten en steden, wier streven naar onafhankelijkheid op verwarring uitliep. In de ure van het gevaar wordt behoefte aan leiding en gebrek aan eigen wijsheid gevoeld; aan Willem III en zelfs aan Heinsius was het gelukt in de bajert orde en in de strijd van de belangen eenheid te brengen. Maar, nu de spanning opgehouden had, en het aan geen stof tot misnoegen en bedilzucht ontbrak, was het te voorzien dat het centraal gezag ter beteugeling van de veelhoofdige Aristocratie niet ontzagwekkend genoeg zou zijn.

„Er kan gevraagd worden waarbij het toekomt dat de Republiek zolang bestaan heeft, ofschoon geen vereniging bestaan kan, wanneer elk lid meester van de deliberatiën is over zaken welke het wezen en oogmerk van de vereniging betreden? Gewis is dit niet zo zeer toe te schrijven aan de gematigheid waarmede de respectieve provinciën zich bediend hebben van dit meesterschap, als aan de Goddelijke Voorzienigheid, welke tegen alle menselijke apparentie zo lang staande heeft gehouden het wankelbaar gestel van de Republiek.

Echter kan men er nog deze en gene tweede oorzaak bijvoegen, als namelijk de vrees voor Spanje, en naderhand voor Frankrijk, het groot gezag van de prinsen van Oranje, en de rijkdom waarmede God in voortijden de ganse Staat en in 't bijzonder de Provincie van Holland gezegend heeft, als waardoor men grote zwarigheden, die van tijd tot tijd gesproten zijn uit de constitutie van de regering, te boven gekomen is." 18.

511. En nu de volksgeest, de zeden, de Kerk? Weinig opbeurend waren de tekenen des tijds. De strijd tegen Frankrijk was geen strijd tegen Franse taal, letterkunde en zedeloosheid. Nederland, aan overheersing ontkomen, was door overneming van buitenlandse denkwijzen en begrippen, aan zachter en tevens vaster banden gelegd. Zegenrijk bleef wel de invloed van een Kerk, waarin de zaligmakende leer niet rechtzinnige nauwgezetheid voorgedragen werd, maar zij bezat weinig meer van die geloofskracht welke, beter dan menselijke wijsheid, de volkeren met hoger levensadem verjongt.

Zie § 394. — Een valse wijsbegeerte begon reeds tot een onderzoek te brengen, niet meer aan gelovige aanneming van de bijbel waarheid ondergeschikt. De eigenaardigheid van de natie scheen voor vreemde gebruiken en misbruiken, met snelle schreden, te wijken. Niet zonder reden werd geklaagd dat het land door een tuimelgeest beheerst, de taal van Nederland versmaad, en Frankrijk met zijn basterdspraak en dartele manieren, ingehaald werd.

512. De Republiek had, niet minder dan in de Tachtigjarige oorlog, onvergankelijke roem behaald, moeilijkheden die onoverwinbaar schenen, verwonnen, en voor recht, vrijheid, en Evangelie, gewicht in de schaal gelegd. Nederland echter, bij de vrede van Utrecht, was niet aan Nederland, bij de vrede van Munster, gelijk. Een blik op de toekomst scheen toen vooruitgang, nu stilstand, zo niet verachtering, te voorspellen.

Andere Staten, terwijl men hier op dezelfde hoogte bleef, hadden zich ontwikkeld, en, wat erger was, er bestond niet meer in een onverbasterd volkskarakter de kracht om de verloren rang te herwinnen. Geen nieuwe reeks van oorlogen was nabij; lang zou er rust zijn, welvaart, overvloedig levensgenot; maar men was, langs liefelijke paden, naar vernedering en ellende op weg. Het lot van een bevoorrecht en ondankbaar Nederland zou, tot waarschuwing van de nakomelingschap, helaas! getuigen dat er gevaar is groter dan door oorlogsheiren aangebracht wordt, en dat, zo gerechtigheid een bron van zegeningen voor de natiën ontsluit, ongeloof en zonde haar schand vlek en haar verderf is.

VIERDE TIJDPERK.

AFVAL.

1713-1795.

ALGEMENE AANMERKINGEN.

513. De Republiek bleef nog lange tijd, meer wellicht dan ooit te voren, welvarend en rijk. Vroeger bijkans zonder ophouden in gevaarlijke en kostbare oorlogen gewikkeld, genoot ze thans een vrede zelden en niet dan voor weinige jaren gestoord. En evenwel, temidden van uiterlijke bloei en opeenstapeling van schatten, werden er allerwege voortekenen en blijken bespeurd van haar afnemings en naderende val. Zij daalde steeds lager, tot ze nauwelijks mogendheid was; de staatsregeling werd bij toeneming bron van willekeur en verwarring; de godsdienst verviel; het ongelooft won veld; verdeeldheden brachten partijwoede en burgeroorlog te weeg.

Nederland, van God afgefallen en door God verlaten, werd voor verandering van regeringsvorm en omkering van de Staat, voor vreemde overheersing en losmaking van de banden van maatschappij en samenleving, rijp.

514. Achteruitgang in macht en aanzien was, voor een gedeelte, van de veranderde omstandigheden het onvermijdelijk gevolg. De macht, zowel van Frankrijk als van Groot-Brittannië, breidde zich, ook in andere werelddelen, nog uit. Pruisen verkreeg een eerste rang onder de mogendheden, Rusland ook op het westelijk Europa grote invloed. Langzamerhand bleek het dat ieder volk de handel, vroeger aan Nederland overgelaten, voor eigen rekening dreef. Een land, klein van omtrek, welks verbazende rol op het wereldtoneel met een reeks van buitengemeen gebeurtenissen in verband had gestaan, was onvermogen zich te handhaven op de hoogte die het aldus, onder uitnemende zegen, bereikt had.

Frankrijk, meer in toom gehouden door de opkomst van machtige Rijken, wint echter Lotharingen en verkrijgt overzeese bezitting. — Voor Engeland was de ontwikkeling van historische rechten, onder een parlementair gouvernement, beginsel van verbazende veerkracht; de betrekking op het keurvorstendom Hannover was niet enkel een last; de voorspoed ging alle denkbeeld te boven; zodat Groot-Brittannië, koningin van de zeeën, door gezag of invloed, beheerseres van het halve wereldrond werd. — In Pruisen werden het leger en de schatten, door Frederik-Willem I (1713 - 1740) met gierige praalzucht bijeenverzameld, voor een veldheer en staatsman als Frederik II (1740 — 1786) het middel om, door roof en dapperheid, een ontzagwekkende mogendheid te vormen.

Rusland was een reusachtig gevaarte, dat weldra met de omvang van zijn krachten bekend werd. — Oostenrijk was machtiger geworden, sinds Hongarije, dat zo lang verzamelplaats van de Turken was geweest, een bolwerk tegen hen, en de Hongaarse adel, vroeger woelziek en misnoegd, de kern van de keizerlijke legermacht werd. — Desniettemin hoede men, ter beoordeling van de staatkunde van de Republiek, in het oog dat deze machtsvergroting niet op eenmaal is geschied, en dat bijv. Engeland eerst door de zevenjarige oorlog (1756 — 1763) en later een voorbeeldloze trap van macht en aanzien heeft bereikt.

515. Noch zo spoedig evenwel, noch zo volkomen, behoefde Nederland uit de rij van de mogendheden te vallen. Een Staat, die in handel, nijverheid en volkplantingen een bron van rijke opbrengsten had, welks bondgenootschap op hoge prijs werd gesteld, welks afnemings

zelve door de glans van grootse herinneringen minder in het oog viel, had lang (zo lang ten minste als het stelsel van evenwicht en de band van de Zeemogendheden met Oostenrijk in eer was) een veelbeduidend stemrecht kunnen behouden. Om zó klein te worden, na zó groot te zijn geweest, werd vrijwillige afstand en stelselmatige zelfvernederings vereist. De Europese diplomatie had moeite zich aan de niets beduidendheid van de Republiek te gewennen.

Het crediet ook van een Staat kan worden verspeeld. Vroeger had de Republiek bondgenootschappen gevormd; nu werd haar toetreding, eerst gevraagd, toen ondersteld, soms ternauwernood of in het geheel niet vergund.

516 Vroeger had de prikkel des gevaars opgewekt of gedwongen om, onder de leiding van uitstekende mannen, zelfs wat onmogelijk scheen, te beproeven en te verrichten. Zo was de macht van de Republiek gegrond, uitgebreid, bevestigd, door moed en onbezweken ijver, in een reeks van oorlogen, waaraan zij, ten behoeve van godsdienst en vrijheid, van handel en zeevaart, deelgenomen had. Nu ontbrak het, zo niet aan mannen van bekwaamheid en karakter, ten minste aan de drang van de omstandigheden, waarin de middelmatigheid, uit besef van onvermogen, verlegen en sidderend zich voor het genie buigt. Kleingeestigheid, waarvan, niet minder dan ieder stadhouders uit het Huis van Oranje, een Oldenbarnevelt, een De Witt zou afkerig geweest zijn, had doorgaans vrij spel; zij deed wat met haar aanleg overeen kwam; dat is, het tegendeel van al wat vroeger tot aanzien en roem, tot vrijheid en onafhankelijk volksbestaan geleid had.

517. De volledige zegepraal dezer staatkunde stond met de gewijzigde inrichting van het staatsbeheer in verband. Ondanks het stelsel van de provinciale soevereiniteit; dat thans niet licht iemand gewaagd zou hebben te bestrijden, had stadhouders of raadpensionaris enigermate eenheid en samenwerking kunnen te weeg brengen. Maar van lieverlede was men in de feitelijke losmaking van de Unie verder gegaan; het soeverein gezag van de gewesten werd door het soeverein gezag van de steden bijkans aan banden gelegd. Het beleid van de staatsaangelegenheden werd grotendeels uit de vergaderingen van de Staten in die van de Vroedschappen overgebracht. Overmacht van Holland onder de gewesten, moest nu tot bevestiging van de overmacht van Amsterdam op Holland, en dus op het ganse Gemenebest, strekken. De wereldstad, uitsluitend op de belangen en voorrechten van handel en aristocratie bedacht, gaf nu de boventoon aan de anti-stadhouderlijke, altijd oorlogschuwe en dikwijls Fransgezinde politiek, door Willem III met moeite tot zwijgen gebracht.

518. Wie zou aan de Republiek, na zoveel oorlog, de liefelijke vrede misgund, wie een roekeloos en onbezonnen oorlogvoeren ten behoeve van anderen hebben gewenst! Maar niet om vrede was het te doen, behoudens plicht en wezenlijk belang; vrede was onvoorwaardelijk de leus; vrede zonder recht en eer; vrede bovenal. Uit vrees van overspanning wilde men geen inspanning meer. De voorouders hadden veel met weinig hulpmiddelen gedaan; thans leerde men, met rijke hulpbronnen, weinig of niets te verrichten. Vroeger had men, gedachtig aan de toekomst, betrekkingen op het buitenland gewaardeerd; nu was men er op uit om zich angstvallig binnen de enge kring van het eigenbelang des ogenblik te beperken. Zich om des vredes wil tot de oorlog bereiden, was steeds beschouwd als voorschrift van gezond overleg. Immers eenzijdigheid moet, zal ze niet bedriegelijk zijn, door gewapende houding kunnen worden beschermd. Zo dacht men te voren, maar zo dacht men nu niet meer. Er werd voor land noch zeemacht, voor magazijnen noch vestingwerken gezorgd; alsof, omdat men vrede en neutraliteit verlangde, mogelijkheid van oorlog verviel. Ten allen tijde had men machtige vrienden en bondgenoten gezocht; thans wenste men, zoveel doenlijk op zich zelve te staan. Op defensieve allianties, meer dan met mensenkennis en ervaring overeenkwam, gerust, poogde men elk niet zuiver verdedigend verdrag, te ontwijken. Aan traktaten hield men zich

niet gebonden, zodra heilige verplichting met eigen voordeel onverenigbaar scheen. Één doel was er; botsing vermijden, vredebreuk ontgaan, onzijdigheid behouden, om zelf geen oorlogslasten te hebben, en met de verdeeldheden van anderen winst te kunnen doen.

Een leger, dezen naam waardig, was er bijkans niet meer. — 28 jaren (1713 — 1741) verliepen, eer de minste buitengewone onderstand aan de Admiraliteiten werd toegekend, wederom 28 jaren (1742-1770), eer de toegestane gelden betaald waren. Velen waren onnozel genoeg om het bondgenootschap van twee Staten even duurzaam en op even goede trouw gegrond te wanen als een belangeloze: verbintenis van twee, elkaar innig toegenegen vrienden. — Zelfs gaf men uitgebreide toepassing aan de les van sommige publicisten dat men verdragen niet altijd naar de letter behoeft te houden; en dat niemand geacht wordt zich tot zijn merkelijk nadeel te verbinden, minder had men met de les van de Heilige Schrift op, heeft hij gezworen tot zijn schade, evenwel verandert hij niet." (Psalm 15, 4.). Zelden bedacht men wat in 1743, namens de Staten van Holland, gezegd werd: „het schenden van de verbonden verwekt de Hemel tot gramschap, en de bondgenoten zullen zich aan geen verdragen willen houden, als men ze eerst ten hunnen opzichte schendt."

519. Laaghartige wijsheid liep op zelf bedrog uit. De wrange vrucht was dat men, door het ontwijken van oorlog, zich en anderen oorlog heeft berokkend; dat men, om vrede te bewaren, zich gevallen liet, wat men weleer, zelfs na rampzaligen oorlog, niet zou hebben geduld; dat de Republiek ten laatste niet dan vijanden had, even verachtelijk als machteloos werd, en aldus medegewerkt heeft om in de betrekkingen van de Staten en in de beginselen van het volkenrecht een verwarring te brengen, waarvan zij zelve slachtoffer geweest is.

Ondersteuning naar de letter of naar de geest van de traktaten, zou, volgens alle waarschijnlijkheid, a. in 1733, het Frans worden van Lotharingen en de oorlog van 1740, b. in 1740, de afstand van Silezië en de zevenjarigen oorlog, wraakoefening van Oostenrijk, c. in 1756, de algemeenheid van de uitbarsting, en althans hatelijkheid tegen Engeland en aldus de noodlottige oorlog van 1780, belet hebben.

520. De Aristocratie werd *Oligarchie*. Een klein getal aanzienlijke geslachten, door verwantschap en stellige overeenkomsten verbonden, hadden weldra een bijkans erfelijk bezit van de ambten en waardigheden in Stad, Provincie en Staat; alvermogend door rijkdom en gezag. Misbruiken werden vermenigvuldigd en bevestigd; de kracht van de Unie en de rechten van de burgerijen, miskend. De bloei van handel en vertier, en ook de rechtvaardigheid en zachtheid door de machthebbenden doorgaans betoond, maakte dat het vernederend juk niet ondragelijk was; maar de betrekking tot de stedelijke magistraat werd, telkens meer in de volle kracht des Woords, die van onderdaan en regent.

521. Niet groot was het verschil tussen stadhouderloos en stadhouderlijk bewind. De overmacht van de staatsgezinde richting was te diep in de praktijk en in de openbare mening geworteld om, door hevige schokken, aan het wankelen te worden gebracht. De uitoefening van het stadhouderlijk gezag werd dikwijls, bereidvaardig en gedwee, aan dezen gewijzigder toestand ondergeschikt. Men beproefde niet of zelden, door herstel en ontwikkeling van nationale regeringsvorm en volksrechten, staats Hervorming te bewerken; men was meer op het winnen van personen dan op het verbeteren van instellingen bedacht; ijverend slechts om de samenwerking van de Aristocratie, door wederkerigheid van goede diensten, te verwerven; geenszins om, gerugsteund door de natie, het overheersend patriciaat binnen de omtrek van wettige en wenselijke invloed te beperken. Geen erfelijkheid belette dat de stadhouder enkel als dienaar van de Staten behandeld en mishandeld werd. Het volk had doorgaans een aantal meesters, zonder één beschermheer. Uit de ontaarding van de staatsvorm, met steeds

verergerde gebreken vereenzelvigd, kon het aannaderen van omwentelingen worden voorspeld.

522. Andere krachtiger oorzaken dreven Nederland ten val. De werking van een langdurige rust en voorbeeldloze welvaart was verderfelijk voor volkszedes en karakter. De nationale degelijkheid en ingetogenheid verdween. Het streven naar genot en grootsheid des levens werd drijfveer van de maatschappij. Verstrooiing en losbandigheid, aan de Franse naburen met zelf behagen ontleend, verdrong ook in de burgerklasse huiselijkheid en tucht.

523. Weinig of niets vermocht hiertegen de heersende Kerk. Welk vermogen zou zij gehad hebben, afgeweken, en ontaard! Rechtsinnigheid, was bij een groot deel ook van de leraars, van kracht en leven beroofd. De leer van genade en zaligheid werd een verzameling van wel gerangschikte begrippen, eigendom van het verstand, waaraan het hart geen deel had; dor geraamte, door geen levensgeesten beziel. Het getal van oprechte en nauwgezette belijders van het Evangelie, in woord en wandel, werd gering; aan veler zogenaamd geloof ontbrak de stempel van eigen overtuiging; het was een lijdelijk en blind en onverschillig aannemen van een nog gangbare munt. Voor menig leerstuk werd met de omslag van geleerde scherpzinnigheid geijverd; maar een grotendeels verstorven kerk kon niet meer liefdevol en heiligend ingrijpen in de ontwikkeling van de maatschappij. Wat kon het baten of de waarheden werden betoogd! op de duur zou er geen ingenomenheid niet waarheden bestaan, waarvan generlei werking gezien werd. Niet het geloof van een ijsskoude en onvruchtbare polemie is het dat de kerk behoudt en de wereld overwint.

524. Zo was ook Nederland, door ter zijdestelling van het Woord Gods, vatbaar om met het gif van de ongelooftheorieën te worden bedwelmd; om, voor dode orthodoxie, een wijsbegeerte te omhelzen welke, in Godverloochening gegrond, onder een vernis van gemoedelijkheid, de hoogmoed en de begeerlijkheden streelt; om elke band van Openbaring of gezag, als onwaardige boeien, aan flarden te rijten; om op het gebied des geloofs, aan het oppergezag van de rede, op het gebied van de Staat, aan de Volkssovereiniteit, hulde te brengen. Om in mensvergoding te vervallen. Om onder de alles overweldigende invloed te geraken van een leer van eigenwijsheid die, vermits zij de verhouding van God en mens en even daardoor de verhouding van recht en plichten, omkeert, *DE Revolutie* genoemd wordt.

525. Ook hier werd minder op de grondbeginselen dezer filosofie dan op haar verleidelijke beloften gelet. Zij scheen, door afschaffing van bijgeloof en misbruik, op de schoonste wijs verenigbaar met al wat behoudeniswaard is. In algemeen godsdienstigheid zou het bijgeloof van Rome en de dweepzucht en overdrijving van Protestanten te niet gaan. Onder een gemeenschappelijk aannemen van de voorschriften van zedelijkheid, zou verschil over leerstellige begrippen, in liefde en eensgezindheid worden geduld. Evangelie en godsvrucht zou winnen door een leer, die, onder het kleed van algemeen mensliefde (filantropie), aan de Openbaring ontleend, voorstanderes scheen en, tegen de verbastering van de eeuw, aanvankelijk, meer dan een levenloos naamchristendom, voorstanderes was, van al wat waarachtig en eerlijk, loffelijk en liefelijk is.

526. Nog op andere wijs was, in Nederland, de weg voor deze begrippen gebaad. Met het wegwijken van evangelische zin werd, ook bij het herdenken aan vroeger eeuw, het geloofsbeginzel vergeten van een onvoorwaardelijke onderwerping aan de hoogste Wetgever, blijkbaar zowel in gehoorzaamheid als in tegenstand, beide om van de consciëntie wil, aan menselijk gezag. De waarde van de Hervorming lag dus niet meer in gelovig en biddend overdenken van de Heilige Schrift, niet in terugkering tot de grondwaarheden van het

Evangelie. Waarin dan? in onbeperkte vrijheid van onderzoek en in verwerping van al wat in de bijbelse oorkonde vervat is. De heerlijkheid van de Tachtigjarige oorlog lag niet meer *in het schade achten van alle dingen, om de uitnemendheid van de kennis van Christus Jezus onze Heere*. Waarin dan? In de opstand, in de handhaving van de privilegiën, vooral in de afschaffing van de vorstelijke regeringsvorm. Om niet de edelste drijfveren van vroeger tijd gans nieuwerwetse dwaling te verwarren, moest aan dit misverstand van eigen volkshistorie misverstand van de strekking van de moderne wijsbegeerte gepaard gaan. En zo was het. Men zag wel dat zij tegen Rome, niet dat zij tegen elke godsdienst; wel dat zij tegen dwingelanden, niet dat zij tegen elk wettig gezag gericht was. Haar op te volgen scheen, in een vrijgevochten en Protestantse Republiek, voortzetting en volmaking van het werk van de vrijgezinde en Godvruchtige voorvaderen te zijn.

527. Ingenomenheid met een leer, schijnbaar aldus verbonden aan al wat ooit lofwaardig en heerlijk genoemd werd, was spoedig algemeen de onbeperkt. Tot dus ver speelbal van dweepzucht en geweld, zou nu de mensheid, onder de banier van vrijheid en verlichting, in een gulden eeuw van nooit gekende zaligheid worden overgebracht. Hervorming of herschepping van Staat en Kerk, van maatschappelijk en familieleven, werd bedoeld. Letterkunde, in dicht en on dicht, en zelfs de christelijke kansel werd aan de verbreiding en verheerlijking van de wijsbegeerte gewijd. — De evangeliezon was voor de wereldwijzen ondergegaan; natuurlijk dat ook hier menigeen, die geen hoger licht gekend had, *het flikkeren van de lamp voor het aanbreken van de dageraad hield*.

528. Loutering dus op elk gebied van wetenschap en praktijk. De aanvang werd gemaakt met wetgeving en staat. Maar, bij eensgezindheid in beginsel, ontstond er, in de toepassing, verschil. Zij die het toppunt van eigen wensen bereikt hadden, meenden dat vollediger toepassing, voor als nog, niet wenselijk was. De overigen, wier geestdrift door tevredenheid van anderen niet bekoeld werd, konden niet zo licht worden gestuit; te minder omdat men in dezen plotseling opgekomen weerzin tegen vooruitred een verzaken van overtuiging uit eigenbelang zag. De staatsgezinde regenten, die gaarne de nieuwere begrippen tot wegneming enkel van wat hun hinderlijk was, zouden gebruikt hebben, werden door anderen overschreeuwd en verdrongen, voor wie de eerste voorwaarde van een goed staatsgebouw slooping van het aristocratisch Gemenebest was. Alzo behaalde deze filosofische regeringstheorie een triomf, uit welks vruchten het weldra zou blijken of het onverschillig is de ZONE GODS tot Heer en Koning te hebben, en of de Nederlandse Maagd, om de vrijheidsspeer met vaste hand te kunnen houden, al dan niet ten onrechte haar steun in het eeuwigblijvende Bijbelwoord gezocht had.

529. Dit tijdperk bevat twee Afdelingen; gekenmerkt, de eerste (1713-1747), onder stadhouderloos bestuur, door verloochening van de beginsels waaruit de bloei van de Republiek ontstaan was; de andere (1747-1795), onder een zweem van stadhouderlijk gezag, door het opvolgen van beginsels welke Staat en volk naar een afgrond hebben geleid.

**EERSTE AFDELING.
1713-1747.**

STADHOUDERLOOS TIJDPERK.

ALGEMEEN AANMERKINGEN.

530. Nooit was de toestand en houding van de Republiek zo roemloos en onbeduidend. Oorlog ontwijken en geld besparen was het enige doel; niet door schrander overleg en zuinige nauwgezetheid, maar door zich, zoveel doenlijk, onder uitvluchten van allerlei aard, aan elke onderhandeling, hoe gewichtig, aan elke uitgaaf, hoe plichtmatig ook, te onttrekken. Volksgeest en veerkracht scheen te bezwijken onder het loden juk van Regenten, tuk op handelsbelang en meesters van de burgerij.

531. In de meeste en machtigste gewesten was de regeringsvorm stadhouderloos. Niet gelijk voorheen; want ook die eenheid ontbrak, welke onder Jan de Witt, door de geniale leidsman en het dringend gevaar, bewerkt was. Onbeschrijflijke verwarring ! nauwelijks Unie of bewind. Geen middel om de beraadslagingen tot uitkomst, en de meest gewichtige en spoedvereisende zaken tot afdoening te brengen; geen vlagt bij Staten-Generaal of Raad van State, om wat besloten was ten uitvoer te leggen; geen mogelijkheid om, in het bestuur van bondgenootschap of van afzonderlijke gewesten, een lid, al stond hij alleen, aan het gevoelen van de meerderheid te onderwerpen. Elke poging om dergelijke eigenzin te beperken scheen verkorting van de rechten van de steden en magistraten, onbehoorlijke dwang, straf bare aanslag tegen de vrijheid. De stedelijke Aristocratie had, in het eerste stadhouderloze tijdperk, voor den wilder provinciale Staten doorgaans ondergedaan; thans werd elke stad afzonderlijke Staat die, bij gezamenlijk overleg, geen regel dan eigen goeddunken had.

De raadpensionaris van Slingelandt schrijft — en na hem is het althans niet beter geworden — „ de Unie is geen Unie, maar een louter chaos, ja het bederf van een geünieerd lichaam, wanneer de leden zo vrij en ongebonden zijn dat ze, noch bij overstemming, noch bij decisie, ergens toe kunnen verplicht worden, en intussen de medeleden kunnen beletten zorg te dragen voor de gemeen, ja voor eigen defensie. De voorouders begrepen dat de Regering of Raad van State voorzien moest zijn van genoegzame autoriteit om de provinciën te houden tot prestatie van de gedane consenten: maar de regenten hebben een afkeer van al wat naar dwang en executie gelijkt, al zou de Staat ontbloot worden van alle defensies te water en te land. En toch het is geen vrijheid, maar anarchie, als ieder lid de nuttigste en nodigste resoluties kan beletten, als hij meester is zich van de last van de Plakkaten en Ordonnantiën te ontheffen, en als zij, aan wie de uitvoering aanbevolen is, van macht verstoken zijn, zodat misbruik, maar ook gebruik van gezag onmogelijk wordt .."(§ 203).

Niet gunstiger was de oordeelvelling van de vreemde staatslieden. Onophoudelijk klagen de Engelse gezanten over het veelhoofdig hoofdeloos bewind; over de regering van kramers en kooplui, enkel in halsstarrig' twisten omtrent niets beduidendheden bekwaam; over de twee honderd Soevereinen niet welke te moeten onderhandelen een ware school van geduld is.

Uiterst zeldzaam was overstemming. — Een besluit over ten uitvoerlegging van de traktaten werd (1743) in Holland genomen bij meerderheid van 17 tegen 2. Niet zonder langdurig dralen; niet zonder alle middelen van conciliatie uitgeput te hebben; niet zonder

protest van Dordrecht en Brielle, dat het, wegens gebrek aan eenparigheid, nietig en van onwaarde was (§ 574).

532. Aldus werd de macht van de Staten aan de macht van de Vroedschappen ondergeschikt; de leiding van het geheel van de Republiek van de willekeur dezer stedelijke collegiën afhankelijk gemaakt. Weldra werd in de vestiging van de Oligarchie nog een schrede verder gegaan. Geslachten, bijkans uitsluitend in de Regering geraakt en met de naam van Patricische Families vereerd, streefden naar erfelijkheid van gezag en schroomden niet zich omtrent de verdeling van ambten en bedieningen, als van wettig eigendom, in huishoudelijke overeenkomsten, te verstaan. Verantwoordelijk aan niemand en ijverig in wederkerige ondersteuning, werden zij de koningen van het land.

In de meeste steden Conventies, Sociëteiten, cabaalverenigingen van de regenten, waarbij voor een reeks van jaren de begeving geregeld werd, niet slechts van de stedelijke ambten en officiën, maar ook van de provinciale en generaliteitscommissiën, waarover de stad zou kunnen beschikken. — Langzamerhand gewoonte en regel dat men, „tot conservatie en luister van de oude Patrice families, de zonen van de overledene regenten altoos behoorde in te roepen en in huns vaders plaats te doen succederen”; pogingen om hierover, bij schriftelijke en geheime verbintenissen, overeenkomsten te treffen.' — Ware dit ten volle gelukt, de Republiek zou de niet benijdenswaardige ontwikkeling van Venetië, in de onbeperkte heerschappij van een kaste van burgeredelen, hebben bereikt.

Niet ten onrechte antwoordde een burgemeester aan een prinses die, aarzelend hem de hand te geven, vroeg of hij edelman was: „wij edellieden? neen, wij zijn de koningen van het land.”

533. Aan rechten en vrijheden van de burgerij, aan haar rechtstreekse of zijdelingse invloed op staats of stadsbeheer, werd nauwelijks meer gedacht. Gunst van de regenten was het enige middel van deelgenootschap aan de voorrechten en winsten van het gezag. Van bloedverwanten en aanhangers omringd, deed de stedelijke magistraat, zonder voor misnoegen en tegenstand beducht te zijn, wat hij verkoos. Wel is waar werd de bevolking, door de bloei van nijverheid en handel, enigermate schadeloos gesteld en de macht van de Overheid zelden tot onrecht en geweldenarij misbruikt. Tergend echter was niet zelden haar willekeur en trots; ergerlijk de naam van Vrijheid, waarmede, ook nu, het eigendunkelijk en baatzuchtig beheer opgesierd werd.

Ambten, vooral in de grote steden de bron van rijke opbrengsten, werden aan zoons, echtgenoten, of andere betrekkingen van de regenten weggeschonken, terwijl de waarneming, tegen gering loon, aan anderen overgelaten werd. — Ook de zo voordelige Posterijen werden tot stedelijke bedieningen gemaakt. De heffing van de belastingen verpacht; aanleiding tot knevelarij. — Winstgevende sinecures aan kinderen, soms nog in de wieg.

Het interest van de Regenten werd met de schoenen naam van voorstand van de Vrijheid bedekt, 18. (§ 325.) — "Onlijdelijk was de hoogmoed, de onkunde, de waanwijsheid, de baldadigheid in personen die oordeelden dat zij niets behoeften te ontzien."

534. Alleen door een stadhouder scheen deze stand van zaken, zo welbehagelijk aan het gros van de regenten ! te kunnen worden verstoord. Natuurlijk dus dat bij hen, minder om aloude wrok dan uit eigenbelang, vooral in Holland, een volslagen afkeer van het stadhouderschap steeds levendig was. Ook behoefde men de prins van Oranje niet te duchten. Niet slechts in Friesland en Groningen, ook in Gelderland met de voorvaderlijke waardigheden bekleed, had hij, althans in de laatste provincie, slechts een schaduw van voorouderlijken invloed en gezag. Afstammeling uit het Friese Huis, kon hij van het volk in Holland en Zeeland, ondanks prijselijke hoedanigheden en edelaardige houding onder onrecht en verdrukking, voor als nog

de warme liefde en geestdrift niet verwachten, die zich, in soortgelijke omstandigheden, voor de jeugdigen Willem III hadden geopenbaard. In vreedstijd was er voor zijn verheffing geen kans; vrede was, ook daarom, behoefte voor de thans bovendrijvende partij.

Willem Karel Hendrik FRISO (naderhand Willem IV) in 1711, na de dood zijns heldhaftige vader (§ 480) geboren; zorgvuldig opgevoed onder het opzicht van een Godvruchtige moeder; te Utrecht (1728) ter studie. Een aangenaam en minzaam gelaat; het haar bruin, de ogen groot, blauw, levendig en geestig; van een sterk geheugen; sprekende, buiten zijn moedertaal, Latijn, Duits, Engels en Frans; van buitengemeen zachte en goedaardige inborst, enigszins driftig, maar straks weer bedaard; milddadig, oprecht, Godvruchtig, ijverig protestant, maar verdraagzaam, zoals het bestuur van de Republiek het eiste; vijand van alle heiligschennis, ongebondenheid en aanstotelijk leven, grote achting voor deugden en verdiensten; nauwgezet als echtgenoot en vader. Met eer verdroeg hij ongelijk en smaad; zo in Holland, waar de Aristocratie hatelijk en argwanig tegen hem was, als in Groningen en Friesland, waar hem de voet dwars gezet en de trouw van de Oranjegezinden hem, door velen, als ongehouden gunstbetoon, hoog aangerekend werd.

Het volk in Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel, sedert vele jaren aan de stadhouderlijke regering ontwend, scheen er (tot 1740), zo ver uiterlijk te bespeuren was, niet sterk naar te haken, en werd er zelfs tegen ingenomen door schriften, die rijkelijk verspreid en gretig gelezen waren. Op Engelse invloed kon door de prins (in de Republiek pretendent), ook nadat hij (1734) met ANNA, oudste dochter des konings, gehuwd was, weinig of geen rekening worden gemaakt (§ 568).

535. De staatkunde van Willem III werd niet geheel ter zijde gesteld. Ook die vroeger, uit vrees voor des stadhouders overmacht, blind waren, leerden nu zien dat Oostenrijk zowel als Groot-Brittannië de natuurlijke bondgenoot, en Frankrijk, hoe nuttig somwijlen voor een aristocratisch bewind, de gevaarlijkste nabuur van de Republiek was. Zij erkenden de onmisbaarheid van de Belgische voormuur. Zij wensten zich aan de beginsels te houden, waarop de Groote Alliantie was gebouwd. Maar, ook als men de stelregels onderschreef, ontbrak het aan de geest waardoor alleen zij, met vrucht, in toepassing werden gebracht.

Het nut van de Barrière (§ 506) was niet enkel dat België, met bepaling van nimmer geheel of ten dele Frans te mogen worden, onder Oostenrijk gebracht werd; zij moest, door Hollands garnizoen en onverwilde Engelse hulp, de band van de Zeemogendheden met Oostenrijk versterken. Waarborg van een drievoudige betrekking op het onmiddellijk aan Frankrijk grenzende land en aldus zegel van de Alliantie, gaf zij de bondgenoten een gezamenlijke militaire stelling op het sinds veertig jaren meest bedreigde punt; België kon voortaan niet, zonder te gelijk drie mogendheden te kwetsen, worden geraakt. En toch velerlei nadeel. a. De Republiek kon ligt, ook wanneer Frankrijk in het eerst onzijdigheid beloofd had, tegen wil en dank, in een oorlog ten nutte enkel van Oostenrijk worden gewikkeld. b. De keizer, gelijk Spanje weleer (§ 417), op het eigenbelang van de Zeemogendheden gerust, was ongezind aloude erflanden te ontbloten, voor minder gewaardeerde en nog onzekere bezitting. c. Hij zag met wrevel de voornaamste vestingen in de macht van een natie, welke de handel van zijn onderdanen beperkte, en besteedde ongaarne zijn inkomsten tot onderhoud van garnizoenen waarin hij, aan de oorsprong van zijn rechten niet gedachtig, een inbreuk op zijn soevereiniteit zag. d. Om het overdreven steunen op vestingen, bij slechte verdediging van België onhoudbaar, werd het versterken van de eigenlijke frontieren in Brabant en Vlaanderen verzuimd en het doordringen naar Holland eer lichter gemaakt dan belet. (§ 580 en 582). Aldus een bron van talloze moeilijkheden en ernstige botsingen, waardoor somwijlen Frankrijk meer in de hand dan tegengewerkt werd. Is het aan Willem III te wijten? Slechts in zo ver hij voortdurend ondersteld heeft van dat zeldzaam persoonlijk ascendant waarmede hij, en na hem Marlborough, de bondgenoten, althans in ogenblikken van gevaar, tot

samenwerking dwong. Maar welk overleg baat, zonder een hoger beginsel van eer, plicht en algemeen belang, dat de bekrompenheid van diplomatieke baatzucht en jaloezie overwint!

Ook ijverige voorstanders van de stadhouderloosheid waren van het gewicht van de alliantie met Engeland overtuigd. De Engelsen van hun kant (ofschoon zij herstelling van het stadhouderschap en zelfs in de beginne opdracht aan hun koning zouden gewenst hebben) onthielden zich zorgvuldig van al wat de onuitroeibare beduchtheid voor gevaarlijke stadhouders of Oranjegezindheid zou hebben versterkt.

536. Door veerkracht en opoffering, door goede trouw in het nakomen van beloften, door geen oorlog te schuwen, waar bedriegelijke vrede met oneer gekocht werd, was Willem III voor Nederland en Europa ten zegen geweest. Nu was de macht onverdeeld in handen van hen die zich tegen hem hadden verzet. Partijdigheid zag de meest duidelijke lessen van de ervaring voorbij. De oorlogen, waaraan de Republiek, door trouwloos geweld gedwongen, een zo roemvol deel genomen had, kwamen op rekening niet van de heerszucht van Lodewijk, maar van de eergierigheid van de oorlogzieken prins van Oranje; onder het breed uitmeten van de kosten, maakte men van de glorierijke en zegenvolle winsten nauwelijks gewag. Niet het behoud van godsdienst, vrijheid en onafhankelijkheid, nee ! de enige grondslag van berekening was — klinkende munt. Onbelemmerd ging nu, met de overdrijving van een stelselmatige reactie, de zogenaamde staatkunde, welke door het genie van een groot man en de drang van de omstandigheden gestuit was, haar jammerlijken gang.

537. Vrijwillig en gaarne ontdeed de Republiek zich van de invloed welke zij, sedert meer dan een eeuw, op de Europese staatkunde had. Alliantieën sloot zij, maar zodat ze, in het regelen van haar eigen belang, zomin mogelijk het veld van de algemeens aangelegenheden betrad. Meermalen werd zij tot deelneming aan politieke bemoeienissen, ook voor haar van het grootste gewicht, óf niet, óf ternauwernood overgehaald; vermits deze angstvalligheid was doorgaans beslissend — elke samenkomst en ieder traktaat wellicht eenmaal reden of voorwendsel tot twist en oorlog opleveren zou. En dit mijden van verbintenissen is niet het ergste geweest; te dikwijls, wanneer men verbintenissen aangegaan had, werd, in moeilijke omstandigheden, het staatsbeleid de kunst om, onder niets beduidend voorwendsel, zich van de stelligste verplichtingen trouweloos te onttaan.

585. Onbeschrijflijk was de verwaarlozing van het oorlogszwezen. Er werd aan bezuinigen alleen, en, als men bezuinigd had, aan verder bezuinigen gedacht. Het leger werd door afdanking, maar nog meer door gebrek aan tucht en orde, te gronde gericht. Het zeewezen ging bijkans te niet. Het was alsof de Barrière, zonder bezoldiging van oorlogslieden of onderhoud van vestingwerken, door geheime toverkracht wellicht, verdedigbaar was.

De *landmacht* van 1717 tot 1727 op 34.000 man gehouden, ofschoon niet dit getal werkelijk onder de wapenen was; want de provinciën waren gewoon, ter geldbesparing, de troepen ter harer repartitie, eigendunkelijk te ontslaan. Achter de Barrière rekende men zich zo veilig als de Chinezen achter hun muur. De grensvestingen het men vervallen, alsof ze nimmer dienst zouden behoeven te doen. — Bevordering naar verdiensten was de regel niet meer; oude en geoefende officieren werden dikwijls achter onbekwame en baardeloze: zoons of neven van machtige regenten gesteld. 1.

Het *Zeewezen*, dat in een vroeger stadhouderloos tijdperk gebloeid had, veronachtzaamd, De schone vloot, onder Willem III en Heinsius gebouwd, verrotte, door gebrek aan verzorging in de dokken. Tot 1741 buitengewone hulp voor aanbouw, toetakeling en uitrusting geweigerd. Terwijl de meeste gewesten zich om de aanzuivering van de wettige achterstallen niet bekommerden, was het Holland alleen, door welks belangstelling de Admiraliteiten van de Provincie zich van krijtende schulden konden ontlasten. 9 — De scheepsbouw bleef

gebrekking; verbetering eer tegengewerkt dan bevorderd. Moeilijk was het (ook om het ruime loon elders, bijv. in Rusland) bekwame onderofficieren en geoefend zeevolk te verkrijgen; het Merendeel was uitvaagsel van alle volken. — De meeste leden van de Admiraliteiten zonder kunde, of ijver, of nauwgezetheid: „zij ontzagen zich niet, als echte Aristocraten of Oligarchen, aan hun minderjarige zonen of neven en andere bloedverwanten gewichtige betrekkingen op te dragen, of, bij het begeven van ambten voor aanverwanten of onderhorigen voordelen of jaarlijkse uitkeringen, tot zelfs de helft van de wedde, te bedingen. die ten gevolge vroeger nooit gehoorde wanorde en gedurige klachten van de officieren, over de ondeugdzaamheid van touwen, zeilen, ijzer, de onbruikbaarheid van handgeweer en pistolen, kogel en kardoeskokers; zodat een menigte onmisbare voorwerpen, na het in zee gaan, in het ongereede en gans nutteloos bevonden werd.” 8. Het bevel over de schepen dikwijls, met ter zijdestelling van wettige aanspraak, opgedragen aan onwaardige gunstelingen, door ongebonden leefwijls tot spot van scheepsvolk en tot schande van de natie. — De strenge oorlogstucht van de Nederlandse zeemacht, boven die van alle volken, ging bijkans te niet, terwijl oorlog of tactiek zo ten enenmale in vergetelheid raakte dat een eskader, in 1744 met de Britse vloot verenigd, nauwelijks vermocht een linie van bataille te vormen. — Behalve C. Schrijver (1686 — 1768), in 1744 viceadmiraal, heeft bijkans geen zeeofficier buitenalgemene lof wegens dapperheid en grondige kennis van zeevaart en scheepsbouw verdiend.

539. De gevolgen dezer heilloze: staatkunde bleven niet achter. Met Engeland zou de Republiek, indien zij afkeer van de oorlog niet al te zeer aan de dag gelegd had, de vrede en het evenwicht hebben bewaard. En zij behoefde daarom niet in afhankelijkheid van Engeland te vallen; want, ondanks het tijdelijke gebrek aan geld, was de belangrijkheid van haar bondgenootschap nog groot genoeg om haar in het beraadslagen, ook niet een machtiger staat, zelfstandigheid te verschaffen. Maar zij heeft plicht en roeping, tot groot nadeel voor zichzelf en anderen, miskend. Zij heeft, door vadsige lijdelijkheid, meermalen, in een beslissend tijdsgewricht, Groot-Brittannië tot werkeloosheid verplicht. Door haar onwil en ontrouw werd Oostenrijk verbitterd; Frankrijk aangemoedigd om ontwerpen te vormen en oorlogen te ontsteken, waardoor het Gemenebest, eerst verzwakt, daarna zelf aangerand en op de oever des verderfs gebracht is.

Engeland rekende zich ook nu (§ 469), zo het niet zeker van de Republiek was, tegen Frankrijk niet opgewassen. Alleen in Amerika was het door kolonieën machtig; de handel was nog in generlei verhouding met latere tijd; de geldverlegenheid niet gering; bij de onbetrouwbaarheid van Frankrijk en Spanje, had het ook op Oostenrijk, mede om de voorliefde van de Roomsgezinden tot de Pretendent, zeer wankelbare betrekking; nauwe vereniging met het Protestantse Gemenebest was voor de Whigs, ter handhaving van de Hannoverse opvolging en van invloed op het vaste land, onmisbaar. Onze zeemacht en geldelijk vermogen waren niet te verachten; de Engelse staatslieden erkennen, in vertrouwelijke brieven, dat, zonder de Republiek, oorlog al te gewaagd is. Zij maakt, volgens hen, met Groot-Brittannië, in zaken van oorlog en vrede, één lichaam uit; waarvan zij, vroeger, door rijkdom en krachten, de helft, ook nu een gewichtig deel is; een arm, welks bederf het bederf des geheels te weeg brengt, 42. Het gezantschap in 's Hage, als een van de gewichtigste posten, door de aanzienlijkste en geslepenste diplomaten, zoals Horatius Walpole, broeder van de eerste minister, en Chesterfield, bekleed. De Republiek. na de successieoorlog, behoefde niet gelijk te zijn aan een boot, welke achter het Engelse lineschip lijdelijk dreef. Behoeftte aan haar samenwerking en vrees dat ze aan Franse intriges toegeven zou, konden veeleer ten waarborg van een omzichtige en haar vrijheid van beweging eerbiedigende behandeling strekken.

540. Alleen een samenloop van gunstige omstandigheden vermocht, onder zodanig gemis van krachtvolle en voorzichtige staatkunde, het verderf van de Republiek te beletten. Deze samenloop was er. Frankrijk bleef lang voor de vrede gestemd, en, toen het dreigender werd, kon er, wanneer Oostenrijk onvermogen was, zo niet bij Pruisen, ten minste bij Rusland, waarborg en hulp tegen veroveringsplannen worden gezocht. Vooral was de staatkunde van Engeland voor de Republiek heilzaam. Begerig naar vrede, wilde het liever oorlog dan dat de onwaardeerbare vrucht van langdurig oorlogvoeren, het evenwicht van Europa, verloren zou gaan. Door Engeland werd Spanje, toen het zich, woelen twistziek, opgebeurd had, bedwongen; Oostenrijk, waar het de traktaten, tot nadeel van Nederland, ter zijde verkoos te stellen, tot inkeer gebracht; Frankrijk, waar het te ver ging, zoveel doenlijk, gestuit. De Republiek genoot de weldaden van een stelsel waarvan de wijsheid door kortzichtige betweterij van de meeste regenten miskend werd. Wat ze, aan zich zelve overgelaten, zou geworden zijn, blijkt mede hieruit, dat zij de vernedering van haar weleer op alle zeeën geduchte vlag door de Algerijnse rovers, jaren achtereen, zonder noemenswaardige tegenstand, geduld heeft.

Zowel in Frankrijk als in Engeland was het bewind, gedurende een reeks van jaren, aan een staatsman toevertrouwd die zich vrede ten doel had gesteld. Robert Walpole, (1721 — 1742), aan de beginsels van Willem III toegegaan, begreep dat rust en kalmte nodig was ter bevestiging van het stelsel dat in de successieoorlog gezegevierd had. De herinnering van de rampen door de heerszuchtige Lodewijk aan Frankrijk berokkend, was te levendig dan dat de eerste minister, kardinaal Fleury (1726-1743), niet gaarne, ten minste zolang de kans niet al te schoon stond, de kiem van nieuwe oorlogen zou hebben onderdrukt.

541. Onverschoonlijker nog was de karige vreesachtigheid van de regenten, omdat welvaart algemeen was. De kolonieën, niet bloeiend als weleer, de koophandel en zeevaart, hoewel ze vermindering hadden ondergaan, gaven echter aan de bevolking arbeid, onderhoud, overvloed, schatten.

Als handeldrijvende Staat, behoefde Nederland voor geen andere mogendheid te wijken. En desniettemin was, voor het Vaderland, elke opoffering te zwaar. Zelfs provinciale en stedelijke belangen werden, waar zij veel gekost zouden hebben, verzuimd. De nuttigste inrichtingen van wetenschap bleven ternauwernood in stand. Er werd veel, en soms te recht, over de uitputting van de schatkist, de zwaarte van de belastingen, de verwarring van de geldmiddelen geklaagd; maar, zo er veerkracht van de vaderlandsliefde bestaan had, zou het dan onmogelijk geweest zijn om, waar het welzijn van het vaderland bedreigd werd, de staatsbehoeften te bestrijden? Was er inderdaad geldgebrek, terwijl er, voor eigen levensgenot en praalzucht, overvloed van geld was?

In Oost-Indië was geen mogendheid aan Holland gelijk; maar ook daar was achteruitgang en innerlijk bederf. Zich ten koste van de Compagnie en met verdrukking van de inboorlingen, te verrijken, werd voor vele ambtenaren het enige doel. — Snelle opvolging van gouverneurs-generaal. — Zedeloosheid en wreedheden, waaronder de gruwelijke moord van meer dan 10.000 weerloze Chinezen in Batavia (1740), onder Valckenier: "de bloedraad en alle wreedheden van Alva zijn beter te verdedigen dan deze verfoeilijke moord." 4. —

Bloei van Suriname, door de koffieteelt. — In sommige takken van handel en zeevaart, vooral na 1720, aanmerkelijk verval; toegeschreven aan de mededinging van andere volken en de hoge lasten bij in- en uitvoer, konvooigelden, licenties, last- en veiligelden, premie- en waaggelden), ondanks de wijze inachtneming van de handelsbelangen in het Plakkaat van 1725. De zegeningen des vredes in rijke winsten openbaar.

Het Atheneum te Amsterdam leed door gebrek aan ondersteuning. — De hogeschool te Groningen geraakte schier in volkomen verval.

542. De Hervormde Kerk betoonde ook nu verdraagzaamheid jegens andersdenkenden en broederlijke hulp aan geloofsgenoten, om van de godsdienst wil, in Roomse Staten vervolgd. Het ontbrak niet aan uiterlijke handhaving van formulieren en aan leerstellige nauwgezetheid; maar zeldzaam was, onder liefdeloos geschrijf over menige haarkloverijen en bij het opkomen van een gevaarlijke twijfelzucht, de levendige Evangelieverkondiging, waardoor alleen bestrijding van het ongeloof, door geloof en bekering en een gedrag van de bekering waardig, mogelijk wordt. Uit de christelijke volksschool was de ziel geweken, terwijl men voor de dode vormen angstvallig bezorgd was. Naarmate de kerk minder kracht ter verbetering van zeden behield, werd het zedenbederf vermogend ter verbastering van de kerk; zodat zij van de wereld gelijkvormig en het zout grotendeels zouteloos werd.

De aanwas van de Roomsgezinden was, ten gevolge van de ruime verdraagzaamheid van 1700 tot 1750, zeer groot: tot 400,000 leken, 400 kerkgebouwen, en 475 priesters. De drijfveer tot verhuizing herwaarts was koophandel of kunst en ambachtsbedrijf. — Tussen Jezuiten en Jansenisten trok de Staat geen partij; verzette zich niet tegen de vernieuwde vestiging van het aartsbisdom van Utrecht, ter wettelijke ordening van de priesters van de Jansenisten, en zorgde voor de veiligheid dezer van wege de Paus vervolgde gezindte. „Wij kunnen,” schreven de Staten-Generaal, „niet dulden dat men een vreemd gezag zou te baat nemen om iemand te verplichten tot een blinde onderwerping aan hem die men de naam van Oppersten Herder geeft. Nooit zullen wij toelaten dat het Hof van Rome in onze Staten enige onbepaalde macht uitoefent.” Zelfs de Jezuiten niet verdreven, dan, wanneer het om hun woelingen, of ter verkrijging van lotverzachting van de Protestanten in Duitsland of elders, noodzakelijk was. Op voorzorgen tegen te grote invloed van de Roomse kerk bleef men bedacht; bijv. ambtenaars of officieren, met een Roomse vrouw in het huwelijk getreden, werden van hun bediening ontzet. Men wist dat de geloofsijver van deze kerk, waar zij machteloos is, door onruststoken, waar zij de overhand verkrijgt, door consciëntiedwang betoond wordt.

Vervolgelingen in de Roomse Staten. — In Polen, waar men de Protestanten het stemrecht op de landdag ontnemt; in Hongarije, waar, behalve menig ander onrecht, vele Godgekeerde boeken uit Holland en Engeland verbeurd worden verklaard; in Duitsland, waar de voorrechten van de Protestanten besnoeid worden; vooral door de keurvorst van de Palts, die ook de Heidelbergse Catechismus verbiedt; in Frankrijk, waar men steeds strenge plakaten maakt en ten uitvoer legt; de predikanten (nog in 1762 een met drie jonge edellieden) ter dood brengt, degenen die hen begunstigen, naar de galeien verwijst, de kinderen van Protestanten in de Roomse leer opvoedt, en de goederen verbeurd verklaart van elk die als Hervormde sterft. — Voor de slachtoffers van bijgeloof en geweld was steeds hier veel liefderijke hulp: voor de Waldenzen, toen zij weer bestookt werden (1733), voor de Saltzburgers, door de geweldenarij van de aartsbisschop, genoodzaakt hun land te ontvluchten (1733). In Spanje werden, onder Filips V (1700 — 1746), door de Inquisitie 12000 persone n gekerkerd, 2346, mannen en vrouwen, verbrand. 102.

Beroemde Godgekeerden in de Hervormde Kerk. Lampe (1698-1762), hoogleraar te Utrecht, en Venema (1697-1787), hoogleraar te Franeker. Invloed van ascetische schriften, inheemse, zoals *de Redelijke Godsdienst* van W. Brakel, of uit het Engels overgebracht. Oefeningen, onder geleide van predikanten of leken, om zich aan de huizen door gebed en Bijbellezing te stichten. — Voortdurende tegenstelling van Voetianen, strafpredikers, en Coccejanen (§ 338), die, ijverend voor christelijke vrijheid, van de wereldgezindheid niet zelden in de hand werkten. Overeenkomst in vele stadsgemeenten, om leraars voor elke partij, naar evenredigheid van haar getal, te beroepen. — Eenvoudig geloof te dikwijls door spitsvondigheden ontsierd en vervangen; geen wezenlijkheid van bekering dan naar vastgestelde orde en na lange reeks van bevindingen en gestalten, erkend. De voordracht van de predikanten over 't algemeen langwijlig en droog; met omhaal van schijngeleerdheid, zodat

de synodale waarschuwingen te pas kwamen tegen subtiele argumentaties, divisïën en subdivisies, en gebruik van vreemde spreekmanieren, waardoor minder gesticht dan gepraald werd. — Tussen de Godgeleerden, op het gebied van de wetenschap, heftige twisten; waarbij, in het voorstaan van de waarheid, de behoefte des tijds (met bekrompen overdrijving in bijzaken, met miskennis van een broederschap in Christus, ook buiten de kring van formulierdwang) voorbijgezien werd. Gods Woord door overvloed van menselijke woorden onkenbaar gemaakt; op het levendig houden van de betrekking met zusterkerken in Zwitserland en elders weinig prijs meer gesteld; het godsdienstonderwijs, wel verre van, gelijk voorheen (§ 85), de volksschool te doortrekken, tot ergerlijk geprevel uit de Bijbel en catechismus misvormd.

Langzamerhand minder werd in kerk en samenleving de kracht van het Evangelie bespeurd; zodat de godsdienst voor velen een zaak van gewoonte, sleur, verveling, en weldra van huichelarij was. Reeds begon de kiem van het deïsme te botten in zo verwaarloosden akker.

Ook in de Waalse kerk, waar Saurin (1677 — 1730) het voorbeeld van kanselwelsprekendheid gaf, beginselen van ongeloof merkbaar.

543. De zelfstandigheid van een volkskarakter, waarvan godsvrucht de hoofdtrek geweest was, werd op velerlei wijs ondermijnd. Overdaad en weelde, verkwisting en losbandigheid, werden algemeen. Navolging van de Fransen gaf, in letteren en zeden, de toon. Franse geest en denkwijze doordrong de hogere standen, waar vreemde spraak de voorkeur boven moedertaal had; hoog ingenomen niet al wat op Franse leest was geschoeid, zagen zij op het vaderlandse met minachting neer. Letterkunde werd schier uitsluitend aan vertaling van Franse werken gewijd; oorspronkelijkheid verdween en de navolging bleef ver beneden het model.

Zie § 511. — Vele aanzienlijken, vooral in de steden van Noord en Zuid-Holland, verfranst. Talrijk waren Franse huisknechten, muziekmeesters, modevormers, haarvlechters, fortuinzoekers van allerlei bedrijf. Aan Franse of Franssprekende Zwitserse huisonderwijzers (gouverneurs en gouvernantes) werd de opvoeding van de jeugd toevertrouwd. — Voor de literatuur werd bij Franse theoristen de wet en bij Franse dichters en prozaschrijvers het voorbeeld gezocht. Waarmede kon de taal meer dan door nauwgezette overbrenging van hun kunstgewrochten werden verrijkt! Een Feitama werd toegejuicht, die 30 jaren aan de berijming van de Telemachus en 20 aan de overzetting van de Henriade besteed had. — En deze verloochening van eigen landaard was gelijktijdig met het schromelijkste zedenbederf in Frankrijk; zo na als onder het bestuur van de Regent.

De rijkdom toonde zich in prachtige woningen, kostelijke meubelen, keurig geborduurde zijden en goudlederen behangsels, Venetiaanse spiegels en glazen, uitheems aardewerk, schitterende equipagiën, damasten en satijnen klederen, maaltijden, waarop de teljoren, schotels en bokalen in kostelijkheid met de spijzen en wijnen wedijverden. Duizenden werden aan opschik, tienduizenden aan kanten, juwelen, goud en zilverwerk verspild. — Een ieder begon te streven om zich, door benaming en kleding, boven zijn stand te verheffen. Bovenal werd op kostbaarheid gelet. Ongebonden wereldgezindheid en dartelheid openbaar. 62 — Opkomst van koffiehuisen en collegiën of gesloten bijeenkomsten, waar de tijd met spelen, roken, soms met enige lezing van liefhebberij, doorgebracht werd.

Actiehandel (1720), door de tot in het ongerijmde opgedreven speculaties van Law. Zoals in Frankrijk en Engeland, ook hier noodlottige windnegotie. Na het opkomen en verzinken van een menigte maatschappijen, liep de hoop van onberekenbare winst, door het te niet gaan van de actiën, voor zeer velen op bittere teleurstelling en arm worden uit. — Voor solide handel zucht naar speculatie en hazardspel.

544. Op elk gewrocht dezer tijden werd de stempel van kleingeestigheid gedrukt. Gaven van gevoel en verbeelding aan de nietigste onderwerpen verkwist; dichtkunst verlaagd tot eentonig woordengeklep en zoetvloeiende rijmelarij; de Schone Kunsten vernederd aan opeenstapeling van blinkende sieradiën, om de verbasterden smaak van schatrijke kooplieden te gevallen. Met uitzondering van sommige wetenschappen, was het in alles zichtbaar dat Nederland aan het geloof en de geloofskracht van de Vaders vervreemd was.

Bloei van de rechtsgeleerdheid, onder Schutting (1659 — 1734) en Bijkershoek (1693 — 1743); van de oude, oosterse en Nederlandse letterkunde, onder Drakenborch, Scholtens en ten Kate; van de geneeskunst onder Boerhave (1668 — 1738). — Leiden telde soms meer dan 2000 studenten.

Enkele dichters Poot, (1686 — 1733), Hoogvliet (1687 — 1763), Smits (1702-1750), van Fransgezindheid onbesmet. Van Effen (1684 — 1735) gaf het eerst, en bijkans alleen, het voorbeeld van een losse en gemeenzame Hollandse stijl. — De dichtstukken grotendeels van stichtelijke en huiselijke inhoud: verjaar, huwelijk en lijkdichten zonder tal. En waren zij slechts, bij nederigheid van onderwerp, aan het hart van de rijmelaren ontvloed! hoogdravenheid, opeenstapeling van retorische figuren, verwarring van Bijbelse geschiedenis met oude fabelleer; belachelijk streven naar netheid en gladheid der verzen; de echte en stoute taal van gevoel en verbeelding, gelijk in de gedichten van Willem en Onno Zwier van Haren, opgesmukt en brommend genoemd. Dichtkundige genootschappen vermenigvuldigden zich, waar al wat hoger vlucht nam, afgekeurd, de poëzië als proza in verzen beschouwd, en middelmatigheid het ideaal werd. — Prijsverzen.

De kunst niet boven, maar beneden het dagelijkse leven gesteld, haar hoogste doel, bruikbaar te zijn. Dus gebruikte men de bouwkunst tot het vervaardigen van hofsteden, de schilderkunst tot kamerbehangselen, en de dichtkunst tot gelegenheidsgedichten. Wansmaak, vals vernuft en gemaaktheid heersten bijna overal; ook in de samenleving weldra wat natuurlijk, eenvoudig en onopgesmukt was, gemeen en onfatsoenlijk geacht.

545. De laffe en soms eerloze: staatkunde, waardoor de Republiek, die nog zo machtig en aanzienlijk had kunnen zijn, haar rang onder de mogendheden verzaakte, werd niet door alle staatslieden beaamd. Nee, de school van Willem III daalde met Heinsius niet in het graf. Mannen, als Slingelandt en Fagel, met hoge waardigheden bekleed, bleven met vrijmoedigheid aandringen op een meer edele houding jegens het buitenland, zowel als op een betere inrichting van de Staat. Met hartzeer aanschouwden zij hoe het algemeen belang aan de baatzucht ten prooi was, hoe elke vonk van veerkracht, ter bescherming van godsdienst en onafhankelijkheid, uitgedoofd werd. Maar er moest, om in het bewind te kunnen blijven, grote omzichtigheid worden gebruikt. Onvermogen het kwaad te stuiten, werden zij spoedig, in hetgeen zij aanrieden of beproefden, verdacht van inbreuk te willen maken op de voorrechten van de Aristocratie; wellicht zelfs, ach ! welk een schrikbeeld! met herstel van het stadhouderlijk gezag.

Voorname Staatsgezinden: Cornelis Hop (1685 — 1762) en zijn broeder Hendrik: (1687 — 1761), gezanten in Frankrijk en Engeland, zonen van de beroemde pensionaris van Amsterdam (§ 404); Buijs (§ 474), voorstander van vrede en neutraliteit. — Heviger, Unico Willem graaf van Wassenaer-Twickeli (1696 — 1766) met gewichtige zendingen vereerd; Frans van Halewijn (1677 — 1751), pensionaris van Dordrecht, en Boetzelaer van Nijeveen (1680-1736), door Chesterfield de drie hoofden van de Republieken geacht. Ook de bij uitstek Fransgezinde Van Hoey (1684 — 1766) sedert 1726 gezant te Parijs.

Voor de schrandere griffier Fagel, om minzaamheid en nederigheid algemeen bemind, en voor van Slingelandt, thesauriergeneraal (1724 — 1727) en daarna raadpensionaris van Holland (§ 474), was vereniging met Engeland het plechtanker van de Republiek; verheffing van Oranje werd, uit liefde tot het Huis en als redmiddel uit de verwarring, wenselijk gekeurd.

Aldus gezind was ook de raadpensionaris Van der Heim (1693 — 1746) vooral ook Willem graaf Bentinck, van Rhoon (1704 — 1774), zoon van de graaf van Portland, tegen het einde van dit tijdperk en later, als lid van de Ridderschap van Holland, door aanzien en talenten, invloedrijk.

De Raad van State deed jaarlijks de nadrukkelijkste vertogen; klagende over defecten en verzuimde fortificatiën en over de nalatigheid van de provinciën in zaken van de gemene securiteit; twijfelende bijv. in 1726 of er meer reden bestond van blijdschap over twaalfjarige vrede, of van droefheid, omdat er niet meer gedaan was om de Staat te brengen in beter postuur.

546. En inderdaad, hoe zou niet menigeen, ook niet Oranjegezind, naar het einde van een wanorde van zaken, waardoor de Republiek machteloos en verachtelijk werd, hebben gewenst. Het is zo; verontwaardiging over het onrecht aan een teergeliefd Vorstenhuis werd niet, gelijk weleer, in volksbeweging openbaar; er was geen aanleiding tot strenge maatregelen van bedwang, die vroeger des te feller haat tegen het regentenbeheer hadden doen ontstaan. Aan een bewind zonder Eminent Hoofd was men ook meer dan tevoren gewend. Evenwel stadhoudersloze: regeringsvorm kon, bij zoveel zwakheid en hoogmoed, zoveel vadsigheid en willekeur, zoveel langzaamheid en verwarring in het bestuur, zoveel achteruitgang en schande van de Staat, slechts onder het bevredigend genot van rust en welvaart, mogelijk zijn. Talrijk waren de vrienden van Oranje, talrijker nog waren en werden de vijanden van aristocratische dwang. In kalme tijden kon de werking van dit toenemend misnoegen worden gesmoord; maar, in het ogenblik van gevaar, zou de bevolking dergelijk onwaardig gezag vernietigen en de redding van de Staat bewerken. Zij zou nogmaals de nationale Oranjekreet aanheffen, en het stadhouderschap weer oprichten, schijnbaar althans, op hechtere grondslag.

Volgens van Slingelandt onmisbaar, óf een stadhouder, die op velerlei wijs kon worden beperkt; óf wegneming van de misbruiken van zee en landmacht, en beslissing bij meerderheid van en niet bij eenstemmigheid (meestal onmogelijk, vooral onder stadhoudersloos bewind). Maar onuitvoerbaar; het eerste, om de driften en vooroordelen van de hevig republikeinse partij; het laatste, vermits macht en winsten van de regenten met het behoud van misbruiken in verband zijn. Wel verre van een richter of stadhouder te willen hebben, wensden zij dat elk stedelijk regent moge kunnen doen wat recht is in zijn ogen (Richt. 17, v. 6). Wat dan? Uit hun lethargie zullen zij eenmaal, onzacht en te laat, wakker gemaakt en het gezag dat zij verlangen te veren, zal door een volksbeweging worden hersteld, met een koningszetel wellicht, in plaats van de stadhouderlijke stoel.

547. Deze Afdeling bevat drie onderdelen: het eerste (1713 — 1727) tot aan de Preliminieren van Parijs, toen de velerzijds bedreigde rust van Europa aanvankelijk hersteld werd; het tweede (1727 — 1740) tot aan de Oostenrijkse Successieoorlog, in welchen ook de Republiek gesleept werd; het derde (1740 — 1747) tot aan de verheffing van Willem IV, waardoor, bij het annaderen van duurzame vrede, een bedrieglijk uitzicht op staats hervorming ontstond.

A. 1713 — 1727.

548. Zorgelijk waren, na de vrede van Utrecht, de gesteldheid en uitzichten, vooral van de Republiek. Op duurzaamheid van rust kon niet worden gebouwd. Wat men lang gevreesd en tegengehouden had, was gebeurd; Spanje scheen met Frankrijk vereenzelvigd door nauwe familiebetrekking. In Engeland had een bestuur, met Lodewijk bevriend, bij het afsterven van

de bejaarde koningin, de terugroeping van de Stuarts ten doel. Oostenrijk, door de bondgenoten alleen gelaten, was inzonderheid op Holland, om het bezetten van de Spaanse Nederlanden, misnoegd. de Groote Alliantie bestond niet meer. Woelingen in het Noorden werden voor het westelijk Europa dreigend. De Republiek was in een toestand van afgematheid; teleurstelling bij de vrede had de invloed van hen die lang tevergeefs zich tegen voortzetting van de oorlog verzet hadden, aanmerkelijk versterkt. Hoe zou er nu, in geval van oorlog, samenwerking van de vroegere bondgenoten, mogelijkheid om oorlogskosten te bestrijden, eensgezindheid en kracht in het Gemenebest zijn? Een donker vooruitzicht voorzeker, maar dat weldra werd opgehelderd, door gebeurtenissen waarop geen rekening had kunnen worden gemaakt.

Heinsius bleef raadpensionaris tot aan zijn dood (1720); na hem Isaäk van Hoornbeek (1656-1727).

549. In Engeland namen de zaken weldra een onverwachter en gunstige keer. Het gewichtige werk van 1688, welks sloping men te gemoet zag, hield stand. De Protestantse keurvorst van Hannover kwam, na de dood van Anna, zonder tegenstand, op de troon. De Whigs hernamen het bewind en sloegen het door Willem aangewezen spoor weer in. De verbintenis met de Verenigde Nederlanden werd hersteld; de regeling van de barrière, door tussenkomst van Engeland, ten einde gebracht; de verbroken band van de Zeemogendheden met Oostenrijk, zoveel doenlijk hersteld.

1 Aug. 1714: Anna sterft, opgevolgd door George I, hertog van Brunswijk-Lunenburg en keurvorst van Hannover (§ 465); verwijdering van de Fransgezinde voorstanders van de verdreven dynastie (par. 500). — Nov. Gezant van Engeland naar Weren, door wiens toedoen, niet zonder moeite, het barrièretraktaat (par. 506) tot stand komt. — Ook Prins Eugene, op de Hollanders verbolgen, ontried de aanvaarding van halve soevereiniteit over een land dat de keizer altijd tot last zijn zou. Later begreep de keizer dat, door dergelijk bezit van België, zijn belang met dat van de zeemogendheden samengeknoopt werd. 40.

1716. 6 Febr. Vernieuwing van de defensieve alliantie van 1678: het *casus foederis* zal er zijn, ook als een naburige mogendheid tegen een van de contrahenten op enigerlei manier oorlogstoebereidsels maakt. — 25 Mei: verbond van Engeland met Oostenrijk: terugkering tot de Groote Alliantie werd door de Britse staatslieden bedoeld.

550. Tevens verdween, tijdelijk althans, de bezorgdheid voor vredebreuk en voor overmacht van het Huis van Bourbon. Lodewijk stierf en de hertog van Orléans, regent van Frankrijk, en naaste troonopvolger, voorzag dat, zo het ziekelijke kind, Lodewijk XV genaamd, overleed, de opvolging door de koning van Spanje Filips V, ondanks stelliger afstand, zou worden betwist. Geen wonder dat hij dus, niet de vriendschap met Spanje, maar in het belang van zijn erfrecht, toenadering tot de Zeemogendheden zocht. Ook de Republiek werd in een verbond met Frankrijk gewikkeld; vermits zij, evenals Groot-Brittannië, op het gebruik maken van de gunstige gezindheid des hertogen, ter handhaving van de vrede van Utrecht, bedacht was.

1715. 1 Sept. dood van Lodewijk XIV, door de vijfjarige Lodewijk XV (1710 — 1774) gevolgd. Nog in 1726, toen de jeugdige vorst de dood nabij scheen, schreef Filips V in een geheime instructie: „ik, naaste bloedverwant, moet en wil de troon mijner voorouders erven:” last gevende dat hij *casu quo* tot koning zou worden uitgeroepen. 45.

Voorstel van Frankrijk (reeds in 1715) om met de Zeemogendheden een verdedigend verbond te sluiten, waarbij de onzijdigheid van België zou worden bepaald. De keizer vindt het onredelijk. — De Staten-Generaal, verlegen en besluiteloos. Na lang gerekt beraadslagen, (4 Jan. 1717) Triple Alliantie van Frankrijk en de Zeemogendheden, tot het behoud van de Utrechtsen vrede; waarborg van de barrière aan de Republiek. — Misnoegen van de keizer:

„de Republiek,” zeide hij, smet Frankrijk verbonden, behoeft de barrière tegen Frankrijk niet meer." 9.

551. De troon in Engeland werd geschraagd door de verijdelde poging van de Pretendent; maar de oorlog in het noorden duurde voort, tot groot nadeel voor de handel op de Oostzee. De Republiek, na weinige schepen, in vereniging met Engeland, derwaarts gezonden te hebben, zorgde voor deze gewichtige aangelegenheden niet meer. De ontwerpen van de avontuurlijke Karel XII hadden, door zijn verstandhouding, met Rusland zelfs, met Spanje, en met de Roomsgezinden in Engeland, verderfelijk kunnen zijn, zo niet een plotselinge dood hem in het midden van zijn overleggingen gestuit had.

1715: inval van de zoon van Jacob II in Schotland; ten enenmale mislukt. — Hernieuwde poging in 1717; afgeweerd door een storm; 2000 man hulptroepen van de Staten-Generaal.

Sedert 1710 leed de Nederlandse handel van de in het noorden oorlogvoerende Staten; van Denen en Russen, van de Zweden vooral. Karel XII was op Holland verstoord, om het leveren van schepen en oorlogsbehoeften aan de Tsaar, en de Zweedse kapers waren talrijk in de Oost- en ook in de Noordzee. Plakkaat van de Staten-Generaal (2 Juli 1714), waarbij het aanvoeren van contrabande verboden, maar het recht van feitelijke schadeloosstelling tegen deze openbare piraterijen en zeeroverijen tevens erkend werd. — 1715: twaalf oorlogschepen met 20 Engelse naar de Oostzee; in 1716: zes, terwijl de Engelsen 18 en de Russen 17 lineschepen hadden; in 1717: niet één, hoewel er opnieuw een Brits eskader afgezonden werd; werkeloosheid voor het aanzien van de Staat even nadelig als voor het handelsbelang; van de 500 schepen op de Oostzee bleven er 300 liggen. — Poging van Holland om 30 schepen te zenden: drie gewesten onttrekken zich en vier geven het beloofde geld niet: zodat er in 1718 een eskader van slechts 12 schepen vertrok. — De Republiek, weleer in de geschillen van Zweden en Denemarken zo krachtig, was voor het evenwicht in het Noorden onbezorgd. Zij werd tegen de nadelen van haar verzuim door de dood van Karel XII (1 Dec. 1718) behoed. — Het kolossale Rusland, waar de regering op Europese voet kwam, langzamerhand meester in de Oostzee.

552. In de Republiek zelve bleek allerwege de krachteloosheid van het algemeen bewind. Oorlog had tegen tweedracht behoed; nu was de reactie te sterker, naarmate de oorlog lang geduurd, veel gekost en vergelijkenderwijs weinig uitgewerkt had. Ontwapening en bezuiniging waren aan de orde van de dag. De wrok, om de verraderijen van een Engels ministerie, tegen Engeland opgevat, gaf aan de oude genegenheid voor Frankrijk weerom voet. Bij de wankelbaarheid van de vrede en de benarde toestand van de geldmiddelen, hadden de staatslieden een hoogst moeilijke taak. Heinsius en zijn vrienden, bewust dat hun crediet gedaald was, aarzelden om zich, in gewichtige aangelegenheden, met leiding en verantwoordelijkheid te belasten.

1714 schrijft de Engelse gezant Stanhope: „men vreest in Holland dat wij de Republiek weer in een oorlog willen slepen; dit maakt het bewind vreesachtig, zodat het nauwelijks van nieuwe verbintenis, ofschoon zuiver defensief, gewag maken durft. Zo men hen niet helpt om hun eigen zaken te verrichten, zullen zij het nimmer doen; want niemand waagt het iets op zich te nemen. Er zijn maar al te veel lieden vatbaar voor de verkeerde indrukken die Frankrijk zou willen geven. 40.

„Volgens de Raad van State (7 Okt. 1716), heeft de ondervinding van de drie laatste jaren getoond dat niets gevorderd wordt met schrijven aan de provinciën over de militie of andere zaken." — Het leger reeds, met wegzending van 75000 man vreemde troepen, verminderd op het nauwelijks genoegzaam getal van 40281 man; verscheidene Provinciën hebben bovendien op eigen gezag zo aanmerkelijke cassatiën gedaan, alsof de militie de Generaliteit niet

aanging. De collegien van de Admiraliteit zinken onder hun schulden en kunnen nauwelijks ter bescherming van de handel één schip in zee brengen. Het kantoor van de Unie, een zaak buiten exempel, heeft moeten gesloten worden, in vreedestijd, tien maanden lang (18 Maart — 3 Dec. 1715)."

553. Het kwaad lag niet enkel in de moeilijkheid van de omstandigheden, maar in de aard van de staatsregeling zelve; in de ongenoegzaamheid en niet naleving van de Unie van Utrecht. De onbeperkte vrijheid om zich aan de meest dringende lasten te onttrekken, waardoor de macht van Staten-Generaal en provinciale Staten teniet ging, moest wel verderfelijk zijn.

Zie over de Unie van Utrecht § 183. — ,Toen zij werd aangegaan, hadden èn het gezag van de Staten aller Nederlanden (welke de rechten van de algemeen soevereiniteit, in plaats van de Vorst zelf, handhaafden) èn de drang van de oorlog tegen de Spaanse overheersing, aangevuld hetgeen aan de particuliere Unie van enige provinciën ontbrak. Wie vermoedde toen dat zodanige bestendige vergadering als die van de Staten-Generaal werd, enkel naar het richtsnoer van het Utrechtse verbond ook in vreedestijd zou te regeren hebben? Daarenboven die inzetten van de Unie, waardoor het bondgenootschap zich nog wellicht enigszins zou kunnen doen gelden, werden, hetzij omdat ze nooit toegepast, hetzij omdat ze in onbruik geraakt waren, geheel verwaarloosd. De Staten-Generaal door lastbrieven zo beperkt dat de zaak van de Generaliteit telkens van provinciale willekeur afhing. De geldheffingen werden in elke Provincie afzonderlijk vastgesteld en bleven dikwijls geheel achter. Hoe mank en wisselvallig de werking was van een Unie die generlei waarborg of zekerheid aanbood dat de leden het over de onderlinge hulp ooit eens worden, of die zelfs na toestemming verlenen zouden, zag ieder. 96.

553a. Een buitengewone Vergadering van de Algemene Staten werd in 's Hage belegd, ten einde zich, bij ontstentenis van een stadhouder, over doeltreffende wijziging van de hoofdeloze regeringsvorm te verstaan.

Om de nadelige effecten uit de kwade gesteldheid van de Regering van de Republiek is het veeleer te verwonderen dat de Republiek nog bestaat als dat zij in groot verval is.

7 Aug, 1716: op voorstel van Overijssel, missive van de Staten-Generaal aan de provinciën om de gedeputeerden ter vergadering van hun Hoog Mogenden volkomen te instrueren en te kwalificeren, of wel enige extraordinaris gedeputeerden met volkomen macht en autorisatie te zenden: ten einde in overleg te treden omtrent a. het getal van de militie; b. de middelen om de discrepantie weg te nemen over de gemeen defensie; c. de verzekering dat geen Provincie zich zou onttrekken aan een bondgenootschappelijk besluit; d. de verbetering van de defecten in de regering.

Zo niet, dan is te verwachten dat de banden van de Unie worden gebroken, de goede harmonie en het vertrouwen van de bondgenoten vernietigd, het aanzien en het ontzag van staat en regering, buiten en binnen 's lands weggenomen, de middelen van defensie verzwakt, de zaken in de uiterste wanorde gebracht, en de duurgekochte panden van vrijheid en religie, met de ganse Republiek, in gevaar gesteld van, in zich zelve of bij het minste toeval, verloren te gaan. 18.

Gebreken. 1. ten aanzien van de Unie. a. vrijheid van consenten, vroeger door stadhouderlijke uitspraak beperkt. b. vrijheid om het geconsenteerde niet te presteren, waartegen te voren, door tussenkomst en arbitrage, voorzien werd. c. vergadering van gedeputeerden zonder genoegzame autoriteit; terwijl men voorheen, of een Eminent Hoofd met een Raad van State, of althans een Raad van State, waarvan de stadhouders leden waren, gewild had.

2. ten aanzien van de Provinciën: geen overstemming in de provinciale lasten, ten tijde van de Graven nodige voorzorg, thans groot defect, op welks herstel de behoudenis of ondergang van de lande berust. — Dit en elk ander nadeel tevoren getemperd door gezag en invloed van de

stadhouder, tevens kapitein van de Provincie en admiraalgeneraal: deze ambten vervallen zijnde, moet er iets in de plaats worden gesteld. —

Middelen van redres. 1. voor de Unie: a. dicisie bij arbiters; b. parate executie van de consenten. c. Regeringsraad of althans meer gezag aan de Staten-Generaal. 2. Voor de Provinciën. Reeds veel gedaan door betere regeling van de Unie. Uitspraak bij 2/3 van de stemmen.

554. De Vergadering kwam bijeen. De Raad van State drong op het onmisbare van een voorziening aan. De beraadslagingen duurden nagenoegen jaar. En met wat uitkomst? Dat er nog meer militie afgedankt werd. En verder? dat men niets deed, en zelfs over geen ander punt in overleg trad.

Buitengewone vergadering: 18 Nov. 1716 — Sept. 1717. Afdanking van 8 van de 24 Bernse vendels. — Tevergeefs waarschuwde de Raad van State tegen het afdoen van één geliefkoosd punt, de militie ‚met achterstelling van de overigen, van welke lichtelijk daarna niet veel zou vallen.’ Dit gebeurde, De afgevaardigden deinsden angstvallig terug; niet uit onkunde of twijfel omtrent hetgeen recht en goed was, maar uit onderling jaloers wantrouwen, en omdat zij niet op de middelen, maar op de moeilijkheden om de zaak te regelen, het oog vestigden. Zij geraakten, onderwerpen van het hoogste beleid aan het toeval overlatende, na negen maanden uiteen.

555. Juist nu scheen veerkracht, ook naar buiten, onmisbaar. De vrede werd verstoord. Spanje, ten behoeve van de Oostenrijkse macht, van Italië en België beroofd, trachtte, gedeeltelijk althans, wat verloren was te herwinnen. De stoute ontwerpen van de eersten staatsdienaar Alberoni, die een omkering ook in Frankrijk en Engeland bedoelde, waren aanvankelijk tegen de keizer in Italië gericht. Sardinië werd overheerd, Sicilië bedreigd. De Republiek, naar de geest van de onlangs gesloten traktaten, tot hulpbetoon gehouden, weigerde zelfs zich te laten opnemen in het verbond dat, om de kiem van algemene oorlog te verstikken, tussen Engeland, Frankrijk, en den keizer gevormd werd. Haar deelgenootschap in de *Quadruple Alliantie* werd ondersteld, niet verkregen; zij bleef besluiteloos, terwijl de zeemacht van Groot-Brittannië de gevaarlijke pogingen van de Spanjaarden bedwong.

Filips V onbeduidend; zijn gemalin, Elisabeth Farnese, woelziek en eerzuchtig. Opkomst van Spanje onder de Italiaan kardinaal Alberoni. In weinige jaren werd dit, sedert de vrede van de Pyreneeën, bijna machteloze, tot een voor andere land, door een geregeld en krachtig bewind, opgevoerd mogendheden bedenkelijke welvaart en bloei. Een Engels gezant schreef in 1715, „de hulpmiddelen zijn reeds 1/3 meer dan ooit tevoren en de uitgaven op de helft; Spanje zal weldra een nuttige bondgenoot zijn.” En enige jaren later: „zo Spanje dus voortgaat, zal geen Mogendheid het kunnen weerstaan.” 10 — Alberoni wilde Orleans doen vallen, de Stuarts herstellen, voor Spanje overheerseren of bedingen al wat het te Utrecht afgestaan had.

Aug. 1717: Sardinië op de keizer veroverd; maar (Juli 1718) Spaanse vloot van 29 oorlogschepen, met 35000 soldaten, naar Sicilië, verslagen door de Engelse bij Passaro (22 Aug.)

2 Aug. 1718. Quadruple Alliantie van Engeland, Frankrijk, de keizer, en — zo men dacht en wenste — de Republiek; ter bevestiging van de vrede van Utrecht, met die verstande dat Don Carlos, zoon van de eerzuchtige en voor haar kroost steeds landregerende koningin van Spanje, het erfrecht verkreeg op Toscane, inmiddels door neutrale troepen bezet. „De Hollanders,” schreef een Engels staatsman, „zullen gaarne toetreden, als zij ons met de keizer verenigd zien; maar de zwakke en armzalige gesteldheid van hun regering belet hen, ten ware in goed en groot gezelschap, deel te nemen in iets dat veerkracht vereist.” 40 De provincies beraadslaagden, totdat de zaak van gedaante veranderd en de tijd van handelen voorbij was.

9 Jan. 1719: Oorlogsverklaring van Engeland en Frankrijk tegen Spanje; val van Alberoni.

26 Jan. 1720: Filips V onderwerpt zich (met ontruiming van Sicilië en Sardinië binnen zes maanden) aan het Viervoudig Verbond.

556. De zwakheid van de Republiek — nee ! de onverantwoordelijke flauwhartigheid van haar bewind bleek vooral in de twisten met de roofstaten in de Middellandse zee. De stoutmoedigheid van de Algerijnen, die spoedig had kunnen worden betoomd, kwam, ten gevolge van trage en karige hulp, gedurende een reeks van jaren, de handel op zware verliezen, de Staat op schandelijke beledigingen staan.

1715. Vredebreuk door Algiers en Marocco, overmoedig omdat er, na de Utrechtse vrede, in de Middellandse zee geen Nederlands oorlogschip gezien was. 2.

Halve maatregelen: vergunning tot kaapvaart; vernieuwing van de voorschriften omtrent de wapening van de Levantvaarders; en — inroeping, beleefd en ootmoedig! van de tussenkomst van de Sultan. 2 — Binnen weinige jaren 40 koopvaarders (op zes miljoen geschat) door de Algerijnen genomen; 900 zeelieden in slavernij: de Barbarijers hadden reeds 30 schepen, ook van 40 en 50 stukken, in zee. — Eindelijk, in 1721, om de klachten van de kooplieden, een eskader van tien schepen, met 2280 koppen, naar de Barbarijse kust; niet één enkel roofschip werd vernield. — 1722: zes schepen keren evenzo, bijkans onverrichter zake, terug. Wat kon zo geringe macht, terwijl 's lands schepen in de zeilaadje verre bij die van de Algerijnen te kort schoten! 2 —

1724: vijf schepen; met last om onderhandeling te beginnen; de Dey sprak tot de officieren, met deze vernederende zending belast: „voor mij ware de aanneming uwer voorstellen schande, voor u is het nog groter schande die te doen; ik heb u tot het maken van vrede niet geroepen; gaat weg, gelijk gij gekomen zijt, en keert terug of blijft weg; mij is het even goed.” 2 —

1725: zeven schepen; enige voordelen behaald. — 1726. Vrede, na een, door eigene schuld, tien jaren gerekte oorlog. Een ontwerp om, met Spanje, Algiers te bombarderen en de roofschepen in brand te steken werd niet ernstig overwogen; kwalijk berekenende zuinigheid zag, om de kosten, de voordelen voorbij.

557. De rust in Europa was, door de les aan Spanje, nauwelijks hersteld, of ze werd andermaal bedreigd. Het gold nu, wat de Hollandse regenten boven al ging, de handel. De keizer achtte zich niet gebonden aan hetgeen te Munster omtrent het gesloten houden van de vaart van België bepaald was. Een Oost- en West-Indische Maatschappij te Ostende, waardoor de nijdver vooral van de beide Zeemogendheden opgewekt werd, scheen de oorzaak van algemene oorlog te kunnen zijn; vooral toen Spanje, over de houding van Frankrijk gebelgd, zich, tot verbazing van allen, met Oostenrijk verbond.

19 Dec. 1722: de keizer verleent octrooi voor een oost en West-Indische Maatschappij te Ostende. — Vertogen van de zeemogendheden. — Het was te vrezen dat de keizer, zo de compagnie voorspoedig was, aan de Vlaamse kust weldra een zeemacht zou vormen, gevaarlijker voor Engeland en de Republiek dan aan de Middellandse of Adriatische zee. "

Een Congres, onder bemiddeling van Frankrijk en Engeland, eindelijk (Apr. 1724) te Kamerijk geopend; waar, na menigvuldige kibbelarijen, niets afgedaan werd, Plotseling afgebroken, toen Spanje (nadat de Infante, aan Lodewijk XV verloofd, naar Madrid teruggezonden was) onder de excentrieke leiding van de Hollander Ripperda (slechte kopie, of karikatuur van Alberoni!), met omkering van politiek systema, tot verzoening en samenwerking met Oostenrijk besloot. — April 1725: overeenkomst te Wenen: handhaving van de Utrechtse vrede en van wederzijds bezit: de Oost-Indische Compagnie nu door Spanje, die ze vroeger afgekeurd had, erkend.

Geheime artikelen; vermoedelijk was bepaald of aangeduid, a. het ontnemen aan Engeland van Gibraltar en Port-Mahon; b. hulpbetoon aan de Pretendent; c. huwelijk van Don Carlos met een aartshertogin; waardoor wellicht vereniging van de kronen van Frankrijk en Spanje met de keizerlijke waardigheid en de Oostenrijkse Staten plaats hebben zou.

558. Engeland bleek, in deze zorgvolle toestand, veerkrachtig. Het sloot te Hannover met Frankrijk en Pruisen een tegenverbond; medestanders werden beiderzijds gewonnen; zodat de een helft van Europa weldra gewapend tegen de andere stond. En de Republiek? Schoorvoetend werd zij, in een tijdsgewricht dat beslissend kon zijn, tot een bondgenootschap dat haar nuttig en onmisbaar was, overgehaald, en het zich voor landmacht en zeewezen een opoffering gevallen, welk niet het gevaar in geen de minste evenredigheid stond.

1725. 3 Sept. Traktaat van Hannover als tegenverbond, (13 Okt.) ernstig verzoek om toetreding aan de Staten-Generaal geslingerd tussen weerzin tegen de nieuw opgekomen Oost-Indische compagnie en de vrees voor oorlog. De keizer en Spanje trachtten de Republiek onzijdig te houden. — 20 Dec.: verklaring van de keizerlijken gezant ter Generaliteit, dat de keizer en de koning van Spanje overeengekomen waren zich, met verenigde macht, te verdedigen tegen het minste ongeluk ter zake van de koophandel; zullende zij de minste verhindering door de Staten aan de Oost-Indische compagnie toegebracht aanzien als blijkbare inbreuk op de verdragen." — 8 Febr. 1726: aanneming van het traktaat door Holland; en 9 Aug. 1726, door de Staten-Generaal, onder menige betuiging van vredelievendheid.

Rusland (6 Aug. 1726) en ook Pruisen (12 Okt.) door de keizer gewonnen. „Als Oostenrijk, Brandenburg en Moscovië eendrachtig blijven, wie zal dan,” zei prins Eugeen, "aan deze drie adelaren enig leed doen!" — Noodzakelijkheid van voorzorgen (nu de vijand, zonder de Russen, reeds op 240,000 man rekenen kon") in de Republiek gevoeld. Onderscheiden gewesten toonden meer ijver en goeden wil; de landmacht gebracht op 50,535 werkelijk onder de wapenen zijnde manschappen. De fortificatiën bleven in dezelfde verwaarloosden toestand. — Voorstel om achttien oorlogschepen uit te rusten; onwil van de gewesten beperkte dit getal tot zes.

559. De vredelievendheid van het Franse bewind, de voordeden door Engeland in Spanje behaald, de ongestadigheid van Rusland en Pruisen brachten, toen de algemeen oorlog onvermijdelijk scheen, voorbereiding tot de algemene vrede te weeg. De keizer, wankelmoe-dig, tekende met de geallieerden van Hannover, buiten medeweten van Spanje, de Preliminair van Parijs, waarbij, onder verwijzing naar een Congres, het voornaamste bezwaar, door zevenjarige schorsing van de handelmaatschappij, verviel.

1726. Juli. De drieënzeventigjarige kardinaal Fleury aan het hoofd van de regering in Frankrijk; des konings vertrouwen in hem weldra onbeperkt. Zijn bestuur, door wijze bedachtzaamheid gekenmerkt en, wanneer het nodig was, van veerkracht niet ontbloot, is aan het herstel van innerlijke bloei en uitwendig aanzien zeer bevorderlijk geweest. Frankrijk opnieuw geduchter; zoals de Republiek, vóór en na 1740, niet ten haren voordeel, ondervond. — 31 Mei 1727. Preliminair van Parijs. — 9 Juli; dood van de koning van Engeland, opgevolgd door zijn zoon George II (1683 — 1760); geen verandering van Engelslands politiek.

560. Weinig uitzicht was er dat de wensen van de Oranjegezinden zouden worden vervuld. Veeleer zou de verheffing van de jeugdigen prins, door Holland, met kracht worden tegengewerkt. Het misnoegen dezer Provincie bleek, toen hij in Gelderland, ofschoon met onbeduidend gezag, de stadhouderlijke titel verkreeg. Friesland wenste tevergeefs dat hem, naneef van zo menige vaderlandse held, althans bij het leger voegzame aanstelling verleend werd.

1722: de prins stadhouder van Drenthe (2 Nov.) en van Gelderland; ondanks ernstige waarschuwing en bezending van Holland tegen „het afstaan van een gedeelte van de macht en hoogheid van de Staten. Het gezag werd merkkelijk besnoeid; er bleef weinig meer over dan de naam. De Staten verloren inderdaad niets. — Onderlinge garantie van de vier stadhouderloze provinciën om dezen vorm van regering te behouden.

1726. Aandrang van Friesland en van de prinsesweduwe om de prins aan te stellen tot generaal over het voetvolk; de benoeming tot Luitenant-Generaal werd beneden zijn waardigheid gerekend, als kapiteingeneraal van drie gewesten.

B. 1727-1740.

561. Een man uitmuntend in bekwaamheid en karakter, die reeds lang zijn talenten ten nutte van het Vaderland besteed had, VAN SLINGELANDT, werd raadpensionaris. Maar, ofschoon hij, ook nu, gewichtige diensten bewees, hij vermocht niet, hetzij in de buitenlandse staatkunde, hetzij in het inwendige beheer, de wijzigingen te brengen, welke hij tot heil en behoud van de Republiek steeds nodig had gekeurd. De stedelijke regenten wilden, noch aan het algemeen bewind van de Unie, noch aan het bestuur van de gewesten, een kracht verlenen, welke hun alvermogen zou hebben beperkt.

Van 17 Juli 1727 tot aan zijn dood (1736) heeft van Slingelandt het raadpensionarisambt bekleed. Langdurige ervaring, zeer grote penetratie; zodat hij een zaak aanstonds in het hart aantastte en van alle kanten bezag: hij ware een volmaakt minister geweest in een koninkrijk, wat te sterk in een republiek; hij voelde zijn capaciteit en steunde op eigen kracht. 63. Zijn bekwaamheden (blijkbaar ook in zijn Staatkundige Geschriften) werden binnen en buiten 's lands algemeen erkend. De leiding van de buitenlandse zaken hield hij, zoveel mogelijk, aan zich alleen. De Engelse staatslieden stelden op zijn raadgeving hogen prijs; traden gedurig met hem in overleg; zodat hij, persoonlijk, veel op de gang van de algemeen aangelegenheden vermocht. De lof over zijn scherpzinnigheid ging dikwijls gepaard met berisping van zijn heftig en oplopend karakter; misschien verbitterd door vruchteloze worsteling tegen de bekrompen inzichten van de aristocratie. Wel werd onder zijn bestuur meer veerkracht bijv. in het zeewezen en in netelige onderhandelingen, bespeurd; maar het gelukte ook hem niet de heiligheid van de traktaten en de goede orde in het beheer boven het eigenbelang van de regenten te doen stellen. Hij was, inzonderheid te Dordrecht en Amsterdam, van stadhoudersgezindheid verdacht; zo zelfs, dat hij zich plechtig verbinden moest rechtstreeks noch zijdelings tot verandering van de regeringsvorm mede te werken. De bekwame Portugese gezant d'Acunha zei, toen hij overleed: „de Republiek heeft haar hoofd verloren; zij zal zich misschien staande houden, zolang de griffier Fagel nog leeft; later zal het enkel verwarring zijn. — Het traktaat van Wenen (§ 563) is grotendeels de vrucht ook van zijn overleg; met warmte heeft hij zich tegen de neutraliteit van 1733 (§ 565) verzet.

1736 — 1746: Antonie van der Heim, raadpensionaris (geb. 1693); vroeger secretaris van de Raad van State en thesauriergeneraal van de Unie, aan wie, al kan hij met van Slingelandt niet worden vergeleken, bekwaamheid en juistheid van inzicht in de wezenlijke belangen van de Republiek niet mogen worden ontzegd.

562. Hoewel de Preliminairen waren getroffen, de keizer kon zich, vooral in de twistpunten met Spanje, niet wel met de Hannover geallieerden verstaan. Het Spaanse bewind daarentegen, van Oostenrijk verlaten, zou van de gelegenheid om zich, ten koste van de ontrouwen bondgenoot, met Frankrijk te verzoenen, niet ongaarne gebruik maken. Aldus kwam het verbond van Séville tot stand, waarbij Spanje, door landbezit van zijn vorsten in Italië, gewonnen en aan de keizer de vrede bijkans voorgeschreven werd.

1728. Juni. Congres te Soissons; opeenstapeling van moeilijkheden, zonder dat één enkel punt afgedaan werd. — De keizer onverzettelijk. — De zonderlinge verhouding tussen Frankrijk en Spanje (§ 550) was door de geboorte van een Frans troonopvolger vervallen. Geneigdheid van de bondgenoten om zich met Spanje, door de keizer teleurgesteld, te verstaan. —

1729. 9 Nov. Traktaat van Séville, tussen Engeland, Frankrijk en Spanje, waarbij de Republiek zich onmiddellijk (21 Nov.) voegt. Het erfrecht van het Huis van Bourbon in Italië, werd door de vergunning om Spaanse, in stede van neutrale troepen (§ 555) derwaarts over te brengen, bevestigd; daarentegen a. de Oost-Indische Compagnie vernietigd; b. het uitzicht op vrede, door verbreking van de gevaarlijke verstandhouding van Oostenrijk en Spanje, versterkt.

563. Verontwaardiging des keizers over krenking van zijn eigendomsrechten scheen, ondanks van de overige Staten vredelievende gezindheid, straks oorzaak te zullen worden van oorlog. En van welk een oorlog ! door de zeemogendheden, ten behoeve van Frankrijk en Spanje, tegen de voor het evenwicht van Europa bij voortdurend onmisbare Oostenrijkse bondgenoot. Kwam dit waarlijk met gezonde staatkunde overeen? Kon er in het steeds machtige Frankrijk, nu het met Spanje weer bevriend was, onvoorwaardelijk vertrouwen worden gesteld? Aan dezen zonderlingen toestand werd door het traktaat van Wenen, tussen Oostenrijk en de Zeemogendheden, een einde gemaakt. De keizer voegde zich naar hetgeen in het belang van Spanje bepaald was, en gaf, voor de erkenning van het erfrecht van zijn dochter, ook de Oost-Indische compagnie prijs. Aldus werd de kiem van telkens terugkerende twisten, na zestienjarige spanning, door bevestiging van de hoofdpunten van de vrede van Utrecht verstikt, en bovendien de natuurlijke verhouding en wederzijdse onafhankelijkheid van de Staten, door een soort van vernieuwing van de Grote Alliantie, hersteld.

De keizer beklagt zich dat zijn soeverein gezag in België en zijn keizerlijke rechten over Italië miskend zijn; liever alleen tegen Europa dan zich zodanige vernedering te laten gevallen." Nergens vindt hij weerklank. Engeland en de Republiek echter, onwillig om gewapenderhand het traktaat van Séville ten uitvoer te leggen, berekenden dat het Huis van Bourbon, in Italië bevestigd, door de verdeeldheid van zijn natuurlijke tegenstanders, het overwicht hebben zou. De houding van Frankrijk bewees dat het de last des oorlogs geheel van zich afschuiven, of zich in België werpen, dat het óf niets, of teveel zou verrichten. Daarbij was het bekend dat de keizer, om het erfrecht van zijn dochter bekommerd, tot aanzienlijke offers voor toetreding tot de Pragmatieke Sanctie, waarbij de zeemogendheden ook zelve belang hadden, bereid was. — 16 Maart 1731. Traktaat van Wenen tussen Oostenrijk en Engeland; waarbij Spanje zich voegt (6 Juni), en ten laatste (20 Febr. 1732) de altijd achteraan komende Republiek. a. Spaanse troepen in Italië; b. vernietiging van de compagnie van Ostende; c. waarborg van de Pragmatieke Sanctie, mits de aartshertogin aan geen Bourbon uitgehuwelijkt werd.

564. De vrede had duurzaam kunnen zijn, indien de Republiek de wil om het traktaat van Wenen ook na te komen getoond had. Maar haar flauwhartigheid, zodra wapengeklank in de verte gehoord werd, was overvloedig bekend. Zo konden er spoedig nieuwe ontwerpen tegen de keizer worden gesmeed. De hebzucht van Spanje, na veel verkregen te hebben, verlangde nog meer. Frankrijk, dat geen reden had om Engeland nog te believen, wenste, met aanwinst van grondgebied, af breuk aan het Huis van Oostenrijk te doen. Er werd slechts een voorwendsel, waarbij het belang van de Zeemogendheden niet onmiddellijk gemengd was, vereist. Dit was er, zodra er over de opvolging in Polen verschil van inzichten ontstond. Ook Sardinië verlangde een deel van de buit. De keizer was blijkbaar onvermogen om alleen een zo geduchte samenspanning te weerstaan.

1723. 1 Febr. Frederik-Augustus II, koning van Polen, sterft. Met goedkeuring van Oostenrijk, tegen de raad van prins Fugeen, wordt de zoon des konings (ondanks de pogingen van Stanislaus Leczinsky schoonvader van Lodewijk XV), onder bescherming van een Russisch leger, tot opvolger gekozen (5 Okt.). — Verbond van Frankrijk, Spanje en Sardinië (26 Sept.) tegen Oostenrijk. — De keizer vraagt de hulp van zijn bondgenoten.

565. Nooit was het evenwicht van Europa in groter gevaar. Wie zou zich niet met de keizer hebben geveleid dat nu althans de Zeemogendheden, door krachtige houding, aan de geest, zo al niet aan de letter, van verbintenissen, waarvan mede haar veiligheid af hing, zouden gestand doen ! Ook was Engeland van de wenselijkheid van een onverwijde hulp overtuigd. De Republiek niet. Zij verraadde ook nu de zucht om, onder voorgeven van ongehoudenheid, elk onrecht, waarbij zij niet rechtstreeks schade leed, werkeloos te aanschouwen. Het Engelse bewind achtte het roekeloos, zonder haar, het hoofd aan een ook ter zee machtig bondgenootschap te bieden. Frankrijk, geenszins tot gewaagde ondernemingen gezind, kon echter zo gunstige kansen niet voorbij laten gaan; het maakte van deze lafheid en weifeling meesterlijk gebruik. De onzijdigheid van de Oostenrijkse Nederlanden was de prijs waarvoor de werkeloosheid van het Gemenebest gekocht en de weg naar Duitsland voor de Fransen, die anders de Rijn niet ligt zouden zijn overgetrokken, gebaad werd.

Verplichting (ook door het Wenetraktaat) en belang van de Republiek om Oostenrijk te beschermen. Maar a. misnoegen op de keizer; b. wantrouwen tegen Engeland, om de Utrechtsen vrede en nu ook om het huwelijk van de Prins van Oranje (§ 368); c. vrees voor Frankrijk, te meer omdat de keizer bijna geen troepen in België had; d. overdreven verwachting omtrent de vredelievendheid en matiging van Fleury die, zeide hij, geen veroveringen, wel nee ! niet het minste eigen voordeel in het oog had; e. onvermogen en nog meer onwil tot de kosten van een oorlog. —

1733. 9 Juli: missive van de Staten-Generaal aan de keizer, dat zij zich niet verplicht rekenen tot bijstand ter oorzaak van een Poolse verkiezing; de keizer antwoordt dat de verdragen aldus willekeurig beperkt worden; niet aandrang om voor het evenwicht en de barrière, ook in het belang van de zeemogendheden, te zorgen. Tevergeefs. Gelderland alleen verzet zich tegen de overige gewesten; deze "wilden zich niet laten slepen in een oorlog veroorzaakt door maatregelen, genomen buiten hun toedoen, over een zaak de Staat niet aangaande." —

De Republiek onderhandelt met Frankrijk over de neutraliteit van België: koning George II, zeer verlangend hulp aan Oostenrijk te bieden, schrijft aan de Staten-Generaal dit met ontzetting vernomen te hebben; vermits nu de keizer, door de ganse macht van Frankrijk aangetast, te zwak worden, en Frankrijk in Duitsland, in Polen, later in België, meester zal zijn. — 24 Nov. Conventie van de Republiek met Frankrijk; onzijdigheid van de Oostenrijkse Nederlanden, behoudens de verbonden ook met de keizer. — Het leger, tot eigen bescherming, van 30.000 op 50000 man gebracht.

Het Engels ministerie, dat zelf zeer tegen de kansen en lasten van de oorlog opzag en het *casus foederis* bij een, zo het heette, Pools dispuut wilde ontkennen, meende zijn gedrag naar dat van Holland te moeten richten: "buiten verbintenis met de Staten-Generaal in de oorlog van Frankrijk en Spanje te treden, komt met de veiligheid van Groot-Brittannië niet overeen; het is te hopen dat, zo het gevaarlijke van de plannen van het Huis van Bourbon duidelijk wordt, de Hollanders, door de houding van de vijanden, meer dan tot dus ver door ons, zullen worden overtuigd." Al te sterk aandringen zou ligt de Republiek geheel in de armen van Frankrijk kunnen werpen. 41. — Nog in 1735 was in Engeland het voornemen om alle verkoeling met de Republiek te vermijden; „enkel aan de unie van de zeemogendheden, die Frankrijk telkens heeft getracht te verbreken, zijn de gunstige tekenen te danken, welke men, van tijd tot tijd, in de handelwijs van die Staat bespeurd heeft.”

566. Oostenrijk, alleen gelaten, werd, ook om de na-ijver van het Huis van Beijeren en de vrees voor de steeds woelzieke Turken, vooral in Italië, maar ook in Duitsland, tot radeloosheid gebracht. Aan gediensstig onderhandelen van de kant van de zeemogendheden, ontbrak het niet; maar elke poging leed schipbreuk, bij Oostenrijk, op de onwil des keizers, die behoefte, niet aan de tussenkomst van ongeroepen bemiddelaars, maar wel aan de ijver van bondgenoten had; bij Frankrijk, op de overtuiging dat de Republiek, wier medewerking door Engeland niet kon worden gemist, het zwaard hanteren verleerd had. Niets vermocht de loop van de oorlogsverrichtingen te stuiten, zodat er voor de keizer, aan wie, door gewaande vrienden, op zelfverwijt niet bedacht, het verwijt van hardnekkigheid gedaan werd, niets dan onderwerping overig was.

1733. 28 Okt.: de Fransen overmeesteren Kehl, en trekken in Lotharingen; bemachtigen Milaan (Dec.). — 1734: Mei: Napels en Sicilië door de Spanjaarden veroverd. — Van Juli tot Dec., geheime onderhandeling van Engeland en de raadpensionaris met Fleury; deze maakt rekening op de lijdelijkheid van de Hollandse regenten, zolang zij omtrent België gerust zijn. " — 1735. Febr.: het Engels bewind, overtuigd dat het door Frankrijk om de tuin geleid wordt, vermeerdert de oorlogsmacht en spoort de Staten-Generaal aan om hetzelfde te doen, maar tevergeefs. " Juni. Engelse vloot naar Portugal, om het tegen Spanje te beschermen. — De zeemogendheden, van oordeel dat, om het voortdringen van de Fransen te beletten, de vrede door opofferingen moet worden gekocht, berichten weldra aan de keizer dat zij, om generlei reden, zich in de oorlog zullen mengen, en dat een afzonderlijke vrede nodig is, óf met Spanje, door een huwelijk van Don Carlos met een aartshertogin, óf met Frankrijk, door Lotharingen voor Toscane te doen verruilen. 41. — Verbazing en verbolgenheid des keizers. Prins Eugeen zelf verklaart dat, zo de zeemogendheden zich aan Oostenrijk niet langer gelegen laten liggen, er niets overblijft dan zich binnen de erfstaten te beperken. "Er is," zeide graaf Zinzendorff, "niets voor de keizer te doen dan de wereld aan de vier hoeken in brand te zetten en, zo hij omkomen moet, in de algemene ondergang te gronde te gaan." 41. — De keizer dreigt België aan Frankrijk te geven.

567. De Preliminairen, waarop de vrede eerst na drie jaren volgde, kwamen tot stand; op een, hoe kon het anders! niet enkel voor Oostenrijk, maar voor het welzijn en de rust van Europa zeer nadelige voet. De keizer werd van Napels en Sicilië, ter gunste van de Spaans dynastie beroofd, en Lotharingen, als gewichtige grensprovincie, aan Frankrijk gehecht. — Een oorlog van twee jaren slechts was er nodig geweest om de grondslagen van de vrede van Utrecht aan het wankelen te brengen, en zelfs onder een Lodewijk XV, aan het Huis van Bourbon, als ware Lodewijk XIV herrezen, dreigend overwicht te verschaffen. Oostenrijk was tegen de onverzadelijkheid van zijn vijanden machteloos en op zijn bondgenoten verbitterd. Eenmaal zou de tijd komen waarop de Republiek de wrange vruchten van karakterloosheid ruimschoots inoogsten zou!

1735. 3 Okt. Preliminairen te Wenen tussen Oostenrijk en Frankrijk, aangenomen door Spanje en Sardinië (Mei 1736). Napels en Sicilië aan Spanje, voor een jongere zoon (secundogenituur); Lotharingen aan Frankrijk, terwijl hertog Frans Toscane en de keizer Parma verkrijgt; enige delen van het Milaanese aan Sardinië; Frankrijk waarborgt de Pragmatieke Sanctie. — Het sluiten had plaats buiten bemiddeling en kennis van de zeemogendheden, ,voor wier handelsbelangen in de Middellandse zee (wie zou zich de zaak aangetrokken hebben!) geenszins gezorgd werd.

1736: de landmacht van de Republiek verminderd op 44000 man. — Moeilijkheden over de opvolging in Gulick Van den Berg, waarop, bij het naderend uitsterven van het regerend geslacht, door Pruisen zowel als door het Huis van Palts-Sultzbach, aanspraak gemaakt werd. — Ontwerp van een alliantie van Engeland met Zweden en Denemarken.

1738. 18 Nov.: algemeen vrede, op de voet van de Preliminairen; gunstiger nog wellicht dan, bij de handelwijs van Oostenrijks zogenaamde bondgenoten, had kunnen worden verwacht.

568. De Aristocratie in Holland en Zeeland, hoewel triomferend, was, zolang er een huis van Oranje bestond, niet gerust. Het huwelijk met een Engelse prinses was reden van angstvalligheid te meer. Onwillig de stadhouder van drie gewesten, die machtige bloed en aanverwanten had, te believen, bleef ze gereed hem te verguizen. De vernietiging van het markgraafschap van Vlissingen, en in Veere deed zien dat, waar het des prinsen vernedering gold, de meest gewone rechtvaardigheid en billijkheid niet langer in acht genomen werd.

1729: de Prins doet de eed (16 Dec.), als stadhouder van Gelderland en Groningen. Bij de aannadering van dit tijdstip, resolutie van Holland (28 Aug.) om, zonder eenparige bewilliging van de gewesten, aan geen bijzondere stadhouder zitting in de Raad van State te verlenen.

1732. Na veeljarige en verdrietelijke beraadslagingen, waarbij de prins weinig steun in de Staten-Generaal had, vergelijk over de nalatenschap van Willem III met de koning van Pruisen, die Oranje, Chalons, Meurs, Lingen, enz. verkrijgt.

1732: Veere en Vlissingen. — Van 1703 af hadden de Staten van Zeeland zich de magistraatsbestelling aangematigd. Sedert 1722 beraadslagingen over de tenietdoening van het markgraafschap tegen uitbetaling van de waarde. De prins had anders wellicht kans 't eniger tijd, door invloed op de stem dezer twee steden, stadhouder van Zeeland te worden. 17 Nov. Resolutie van de Staten van Zeeland, waarbij ze eenparig, „krachtens hun hoge Soevereiniteit en onbetwistbare macht, deze steden ten eeuwigen dage van alle leenroerigheid ontheffen," onder toekenning van 100,000 rijksdaalders om de eigenaar van de heerlijkheid schadeloos te stellen. — 1733. 10 Jan. Protest van de prins tegen dit willekeurig wegnemen van het erfgoed van zijn vaders. „Gelderland, Friesland, en Stad en Lande verstonden dat de prins grotelijks verongelijkt was; vooral omdat hij, niet slechts van de heerlijke rechten, maar ook van de inkomsten beroofd werd”.

1734 25 Mei: huwelijk met Anna, oudste dochter van George II (1709 — 1759); met wederkerige liefde, teder bemind. De Staten van Holland hadden deze verbintenis willen beletten. — Mei 1733; geheime mededeling aan de Engelsen gezant: „vastelijk geresolveerd te blijven hij de tegenwoordige ferme van regering, verwachten wij vastelijk dat Z. M. wel zal willen afzien van het huwelijk: zijnde hun enige doel te conserveren de harmonie met Engeland, binnenlandse onenigheden voor te komen, en de vrije staatsregering van de Provincie te bevestigen op de voet van de dertig laatste jaren.”

De koning antwoordt: "ten uiterste gesurpreneerd te zijn geweest over de resolutie, zo omdat hij niet zag wat recht de Staten konden hebben om representatiën te doen tegen de beschikkingen in zijn familie, als omdat zij niet goedgevonden hadden enige specifieke reden te geven van hun apprehensie." Wederantwoord: „de uitkomst zal tonen of hun apprehensie zonder grond geweest is; ver van zich te willen mengen in de zaken van van zijn Majesteits familie, laten zij aan het hoogwijs oordeel van Z. M., of de zaak zuiver domestiek was.”

De Staten-Generaal betuigen (Juni, 1734): "dat zij de keus des konings aanmerken als een blijk van zijn genegenheid," met bijvoeging: "dat, vermits Z. M. ene vrije Republiek, als de hunne, verkozen had tot verblijfplaats voor zijn dochter, zij hoopten dat zij daar vinden zoude al 't genoeg hetwelk de gelegenheid van de plaatse en de tegenwoordige gesteldheid van de Regering, welke ons ter harte gaat, haar zullen kunnen geven."

Vooraf in deze tijden (1727 — 1740), toen de invloed en houding van de Oranjegezinden, niet meer, of nog niet ontzagzinboezemend was, stond de prins en al wie hem hulde bewees, aan velerlei onrecht en plagerijen ten doel. „Is er een leraar die, in de ijver van zijn gebed voor het welzijn van alle Protestantse prinses, de prins en prinses van Oranje durft

noemen, die leraar wordt door de politieke rechter gecensureerd. Is er een regent die met enige aanhoudendheid zijn hof aan hen durft maken, die regent wordt zorgvuldig buiten alle bewind van zaken gehouden. Is er een officier die, met militaire vrijmoedigheid, zijn aankleven en dat van zijn voorouders aan het Huis van Oranje durft roemen, die officier is zeker van nimmer bevordering te zullen hebben. Is er een burger die 't Huis van Oranje doet aanzien als het middel in Gods hand om de Republiek uit haar verwarden staat te redden, die burger loopt gevaar van, door een politieke resolutie, zonder foren van justitie, uit de stad van zijn geboorte gebannen te worden. Toont de prins bijzondere genegenheid voor zijn lijfregiment, het wordt verre van zijn persoon en residentie gezonden, om in de slikken van Oost-Friesland gestadig een vergiftige lucht in te ademen. De enige zorg schijnt om 't Huis van Oranje laag te houden en de prins en prinses kleinigheden aan te doen' 44.

1737. Voorstel van Overijssel tot bevordering bij het leger; met de voor de prins vijandige clausule dat, zonder eenparige toestemming van de gewesten, geen benoeming tot generaal, dan naar rang, plaats hebben zou. Door velen wordt bejammerd dat de prins zich, zolang hem geen recht gedaan wordt, tegen de ganse bevordering, tot ongenoegen dus van allen die er onder begrepen waren, verzet.

569. Straks scheen algemene rustverstoring weer nabij. Engeland werd in een oorlog tegen Spanje gewikkeld; bedenkelijk reeds op zichzelf, maar vooral omdat zeer ligt vredebreuk met Frankrijk kon worden voorzien. Hierbij kwam dat Oostenrijk, dat schadeverhaal bij de Turken gezocht had, tot schandelijk vrede gedwongen en bijkans machteloos was. Voor de zeemogendheden was er nog middel, namelijk door alliantie met het opgroeiend Pruisen, om het op de schaal ontbrekend gewicht te vervangen; maar de Republiek verkoos de loop van de gebeurtenissen af te wachten en lijdelijk te zijn. Waarom zou het steeds omzichtige bewind, door averechtse zorg voor de Grootte Europese belangen, de winsten op het spel gezet hebben, die het, voor de kooplieden, meer dan ooit van onzijdigheid tegemoet zag! — Baatzuchtige berekening, welke misrekening werd; dit jammerlijk overleg heeft een naderende uitbarsting, mede voor het Gemenebest gevaarlijk, verhaast.

1739. 17 Okt. Englands oorlogsverklaring tegen Spanje; Walpole, die tot geen prijs uit het ministerie verkiest te gaan, laat zich dwingen tot een oorlog, die hij, zeer te recht, verderfelijck acht. De hulp van de Republiek gevraagd en geweigerd. Spanje handhaaft het verbod van handel met zijn bezittingen in Amerika en overmeestert Nederlandse koopvaarders. Het verkeer met Spanje zelf door de Engelsen belemmerd en vele schepen door hen verbeurd verklaard; Spanje matigt zich het recht van onderzoek aan; zelfs Denemarken ontrust de walvisvaarders, en de handel in de Oostzee wordt door Zweden gekweld. Evenwel is de oorlog voor de zeevaart van de tot 1743 bijkans onzijdige Republiek voordelig geweest.

1739. — Deerlijk mislukte veldtocht van Oostenrijk (met Rusland verbonden) tegen de Turken. — 18 Sept.: vrede van Belgrado, waarbij aanmerkelijke opofferingen gedaan werden en de vrucht van de glansrijke wapenfeiten van prins Eugene teniet ging. — „Alles,” schreef de Engelse gezant (Aug.) "spoedt zich hier ten ondergang: innerlijke verdeeldheid is er, herhaalde nederlaag, weerloosheid, armoede, pest." De keizer wanhopig.

De Republiek doorgaans koel tegen Oostenrijk 41. — 1739: intriges met Frankrijk en zeer voordelig handelstraktaat en tarief. Walpole, wellicht ook omdat Nederland aldus door een snoer te meer aan Frankrijk gehecht werd, schrijft: „ik bejammer de droevige gesteldheid van de Republiek, welke, nadelig voor haar vrienden, ten laatste haar zelve in alle de gevolgen van krachteloosheid en traagheid wikkelen zal.” 41.

C. 1740-1747.

OOSTENRIJKSE SUCCESSIEOORLOG.

570. De dood des keizers was het sein van algemene heftige oorlog. Hoe dan? de erfrechten van de keizerlijke dochter, nergens in haar uitgestrekte Staten in twijfel getrokken, waren immers sedert een reeks van jaren, telkens op de vleest plechtige wijze, erkend! Voorzeker; maar, in de deerniswaardige toestand van Oostenrijk, zou, dacht men, onder het zwak bestuur van een vrouw, de triomf van het onrecht niet twijfelachtig zijn; tegen dit lokaas had de meest heilige belofte geen kracht. Frederik II, zelf zo even aan de regering geraakt, aarzelde niet, door het onverhoeds wegnemen van Silezië, het toeken te geven ter algemeen bevrediging van een roofzucht, wier schaamteloosheid, zelfs na Lodewijk XIV, voorbeeld loos was. Pruisen, Frankrijk, Beijeren, Spanje, beijerden en weldra verenigden zich om elk een deel van de nalatenschap te verkrijgen. Een Rijk, vóór weinige maanden met gans Europa bevriend, van machtige vijanden omringd, had, behalve de zeemogendheden, geen bondgenoot meer. De overmacht van Frankrijk scheen volkomen te worden, door rassen ondergang van de Oostenrijkse monarchie.

1740. 20 Okt. dood van Karel VI (tijdning die hier te lande als een donderslag klonk); opgevolgd door Maria-Theresia (1717 — 1780), met Frans hertog van Lotharingen gehuwd. — 28 Okt.: dood van Anna, keizerin van Rusland, die zeer welgezind voor Oostenrijk was. — Geen f 100,000 in de schatkist, waarop bovendien door de keizerinweduwe aanspraak werd gemaakt; behalve in België en Italië, geen 30000 man in de wapens; duurte; misnoegen; waarschijnlijkheid dat de Hongaren, door de Turken ondersteund, hun vroeger kiesrecht zouden doen gelden; pretensiën van onderscheiden vorsten. — In Pruisen had Frederik-Willem II, onlangs (31 Mei) overleden, aan zijn zoon Frederik II (1712 — 1786) een leger van 80000 man, een jaarlijkse opbrengst van 8 miljoen, en een schat van 8,700,000 rijksdaalders achtergelaten; brandend van eerezucht, zag de jeugdige vorst naar gelegenheid uit om, al ware het op schandelijke wijs, roem te verwerven,

1740. Dec.: overrompeling van Silezië door Pruisen. 1741. 18 Mei: verdrag van Nymphenburg tussen Frankrijk, Beijeren, en Spanje. 19 Sept.: toetreding van Saxon en (1 Nov.) van Pruisen; allen verenigd tegen de koningin van Hongarije; een openbaar roverencomplot van degenen die zich door Gods genade koningen en vorsten noemden," waarbij met de Pragmatieke Sanctie en de afgelegde eden, naar willekeur, gespeeld werd.

571. Wat moest er, in 1740, bij zo kritieke stand van zaken, door Engeland en de Republiek verricht worden? Eenstemmig spraken hier recht, eer en belang. Onloochenbaar was de verplichting tot hulpbetoon; de traktaten waren ondubbelzinnig en eisten onverwijld bescherming; de bondgenoot verkeerde in nijpend gevaar; bij de onrechtvaardigheid van de aanval bleef geen eerlijk hart koel. Indien Oostenrijk bezweek, was er geen evenwicht en ook geen volkenrecht meer. Desniettemin, zichzelf gelijk, wilde het bewind van de Republiek uitsluitend verrichten wat ter zelfverdediging onvermijdelijk was. Nu achtte ook het Engels ministerie zich tot een stelsel van bemiddeling en halve maatregelen verplicht, waardoor de geweldenarij van Pruisen met gunstige uitkomsten bekroond, de overmoed van de Fransen versterkt, en weldra, tot schromelijk nadeel van de gemeen zaak, de onzijdigheid van Hannover te weeg gebracht werd.

De koningin van Hongarije wendde zich tot de zeemogendheden; maar de Verenigde Nederlanden neigden meest tot het bemiddelen van de gerezen geschillen door minnelijk verdrag. Engeland drong op een onderhandeling met Frederik II, welke afstuitte op de fierheid van de diepbeledigde vorstin, en op de onverzadelijkheid des konings, die, ofschoon niet

Fransgezind, tot loon van zijn vriendschap, bij Silezië gaarne ook nog België zou gevoegd hebben. — Het Engels ministerie verkrijgt van het parlement een subsidie van 300,000 £, met erkenning van de verplichting tot een bijstand van 12000 man.

De Republiek, bevreesd voor overrompeling van België, wantrouwt ook de koning van Pruisen. Vermeerdering van de landmacht, in 1740, met 11518, in Maart 1741 (na de verovering van Silezie), met 10000 man. Aan de vestingwerken van Venlo en Maastricht gearbeid; maar geen geld voor Bergen op Zoom, noch ter versterking van de IJssel en van het oostelijk frontier. — Men scheen in de beginne enigszins moedig tegen Pruisen (niet om de Pragmatieke Sanctie, maar uit vrees dat het de inzichten van Amsterdam tegenwerken zou); maar het liep weldra op niets uit. 43 — Aug. Besluit van de Staten-Generaal om f 840,000, in plaats van 5000 man te geven; ofschoon de keus, hij het traktaat, aan de partij die hulp ontving, toegekend was. 9.

1741. 3 Aug. Zweden, door Frankrijk aangepord, verklaart oorlog aan Rusland. — Sept. Een Frans-Beijersch leger in Oostenrijk; een tweede Franse oorlogsmacht (ook om de Republiek door schrik onzijdig te houden) naar de Beneden-Rijn en Westfalen: die ten gevolge Neutraliteit van Hannover (27 Sept.) Groot misnoegen en hevige klachten: het gedrag van de Engelsen vergeleken met de verraderlijke afzondering van de troepen in 1712 " (§ 504). Van de zijde van de Engelsen wordt opgemerkt dat voor Hannover, van allen verlaten, geen ander redmiddel overig was; dat de Staten-Generaal niets, noch voor de Pragmatieke Sanctie, noch voor Hannover gedaan hebben; buiten samenwerking en verstandhouding met Engeland zijn gebleven; grotendeels zelf oorzaak van hetgeen waarover zij klagen, door uitstel, baatzucht, ergerlijk gedrag jegens de koning, wiens ondergang als keurvorst zij, zonder de minste hulp aan te bieden, zouden hebben aanschouwd.42.

572. Tweespalt openbaarde zich, onder de indruk dezer gebeurtenissen, in alle deden van het Gemenebest. Volharden in een schaamteloos ter zijde stellen van de traktaten moest, waar niet elk gevoel van eer uitgeblust was, weerzin en tegenstand wekken. Onwillekeurig greep menigeen naar het zwaard, bij de noodkreet van de erfgename van een aloud en machtig stamhuis, om schoonheid en jeugd, goed recht en ongehoorde tegenspoed, belangwekkend; verraderlijk aangerand, door de liefde en trouw slechts van haar dappere bevolkingen gesteund, eerbiedwaardig wegens eigen fierheid en moedbetoon. Voorts lette men op het belang van het vaderland; ook partijbelang kwam in het spel. Oranjegezinden meenden in een plichtmatige oorlog het uitzicht op spoedige verheffing van de zo lang terug gezetten Friesen stadhouder te hebben. Allen die de onmisbaarheid van het in Europa vastgestelde evenwicht erkenden, meenden dat het prijs geven van Oostenrijk met het prijs geven van de Republiek aan Frankrijk gelijk stond. Zelfs onder de hardnekkigste voorstanders van stadhouderloosheid en neutraliteit, waren er die, wegens de klimmende verontwaardiging van al wat edeldenkend en welgezind was, toegeeflijkheid onvermijdelijk achtten, om een geduchte uitbarsting van volksmisnoegen te ontgaan. Zo waren, gelukkig! zij voor wie Frankrijks believen de enige stelregel bleef, niet bij machte het verwerpen van een door deze mogendheid listig aangeboden onzijdigheid te beletten.

Sterk en toenemend de algemeen gisting. „Na, 't ontstaan van de oorlog, op 't einde van 1740, begon men hier en daar, bij monde en geschriften, meest heimelijk, de zucht voor 't stadhouderlijk bewind te ontsteken in de gemoederen van de landzaten. Men verspreidde, al in 1742, schriften onder de hand, waarin enige regenten verdacht werden van slinkse handel met Frankrijk en beschreven, als waren ze met Frans geld omgekocht ten nadele van de Staat.” 9. Het ontbrak niet aan gedichten en schriften om het volk met argwaan en haat te vervullen, evenzeer tegen Engeland en Oranje als tegen Frankrijk en het stadhouderloos bewind. De oorlog van 1672 en de verheffing van Willem III werd in het geheugen geroepen, en de

voorstanders van onzijdigheid werden, onder bedekte namen, afgeschilderd als ontrouwe verbondbrekers, als lafhartigen, als omgekochten, en vooral als benijders van de prins. 9.

Invloed van de Van Harens; Willem (1710 — 1768) en zijn broeder Onno Zwier (1713 — 1779), uit een oud en vermaard Fries geslacht; beiden met ongemeen geestvermogens, en, in staatkunde zowel als poëzie, met een in die tijden bijkans onbekend geworden veerkracht bedeed; meer uitstekend door talenten dan in karakter of gedrag. De eerste vooral heeft, door welslepende gelegenheidsgedichten, veel medegewerkt tot de volksopgewondenheid tegen de onzijdigheidspolitiek. 1741. Dec. Neutraliteit verworpen, die Frankrijk bijkans opgedrongen had.

573. Oostenrijk, op het punt om, door trouwloosheid van bondgenoten evenzeer als door geweld van vijanden, te bezwijken, werd door de riddertrouw en zelfopoffering van de wakkere Hongaren gered. Het ministerie in Engeland viel, om plaats te maken voor krachtiger bewind. De vijand, in het hart van Bohemen gedrongen, had, vóór het einde van 1742, de terugtocht tot over de grenzen van Frankrijk gemaakt. En in de Verenigde Nederlanden, hoe was het dáár? Daar was en bleef men aan het beraadslagen, en bijna het gehele jaar ging voorbij, eer men tot noemenswaardige onderstand kwam.

1741. Sept: de Fransen drie mijlen van Wenen. 1 Nov.: verdrag van Pruisen met Frankrijk. 26 Nov.: Praag door de Fransen veroverd: de keurvorst van Beijeren tot koning van Bohemen en (24 Jan. 1742), als Karel VII, tot keizer gekroond. — Maria-Theresia (11 Sept. 1741), in rouwgewaad en met de jonggeboren erfgenaam, op de rijksdag te Presburg in Hongarije: „om het rijk,” sprak zij, „om onze persoon, onze kinderen, onze kroon is het te doen; van allen verlaten, nemen wij de toevlucht alleen tot de trouw, de wapenen, de erfelijke dapperheid van de vermaarde stemden van Hongarije;” als met één ziel en stem van de gehele vergadering, met half-uitgetogen zwaard, was het antwoord: „ons bloed en ons leven voor uwe majesteit; wij zullen sterven voor ons koning Maria-Theresia.” 40. De nationale geestdrift door nationale wapening gevolgd. Het behoud van Oostenrijk niet twijfelachtig meer.

Dec. 1741: derde vermeerdering van de oorlogsmacht niet 20000 man, niet veel moeite en niet dan ter eigen bescherming.

1742. Febr. Val van de schoorvoetend tot oorlog overgaande Walpole, gevolgd door de talentvolle en heftige Carteret: de verandering tastbaar; 16000 Engelsen, zonder voorkennis van de Staten, naar Ostende, om de voornaamste steden van Vlaanderen te bezetten. De Republiek deerlijk in de engte; nu, ook door vrees voor te grote Engelse hen invloed, gedrongen om Maria-Terezia te helpen: bedreigd door Frankrijk, zo zij onderstand verleent. 1.

1742. 1 Febr. Verdrag van Engeland en Sardinië over de onzijdigheid van Italië. — Juni. Vrede van Breslau; Silezië door Oostenrijk aan Pruisen afgestaan: Frederik II wilde geen voortzetting van de oorlog welke Duitsland onder Fransen invloed zon hebben gebracht. Blokkade van de Fransen in Praag, alwaar, na de ontruiming (Dec.), Maria-Theresia gekroond wordt.

Weifeling in de Republiek; men kon nog niet besluiten tot neer dan geldelijke hulp. Inmiddels pogingen van Frankrijk om ze in werkeloosheid te houden; geheime opening van 's konings wens naar vrede, een nietsbetekenende vertoning, waarvan later, aan de zijde van de Fransen, veel ophef gemaakt werd; aanbod van Duinkerken aan de Staten om het te bewaren, waardoor zij zich tot verder onzijdig blijven zouden hebben verplicht. Voorts verzuimde de gezant niet het aanroeren van de bij de regenten meest tere snaar; te kennen gevende (gelijk later openlijk, in 1744): „de tegenwoordige gesteldheid van uwen Staat komt misschien niet al te wel overeen met de geheime inzichten en oogmerken van Groot-Brittannië. Misschien heeft men andere en verborgen inzichten, om welke geheim te houden de haat tegen Frankrijk ten

deksel verstrekt, en die de inwendige gesteldheid van uwen Staat zouden kunnen omkeren." Niet minder was de aandrang van de Engelse Staatslieden; want het behoud of het verderf van de zeemogendheden hing, volgens hen, van haar al dan niet verenigd zijn af. 42. Op de vraag (1745) van Maria-Theresia aan de Engelse gezant: "wat schade, al nemen de Hollanders de neutraliteit aan?" kreeg zij ten antwoord: "geen ander dan dat elk Engelsman, in dit geval, het zwaard opsteken moet." 46.

574, De schennis van de traktaten en de bekrompenheid van een staatkunde, ook in Engeland als bondbreuk uitgekreten, was te zichtbaar om niet, met goedvinden of toetreding althans van de meeste regenten, wijziging van de gedragslijn te bewerken. Langdurige en heftige beraadslagingen, waarbij ook de onmiskenbare gezindheid van de natie in het oog gehouden werd, hadden ten gevolge dat eindelijk, zo in de Staten van Holland als in de Algemene Staten, niet dan bij meerderheid evenwel, een resolutie tot het zenden van hulptroepen naar Duitsland doorgedreven werd.

1742. Aug. De Staten van Holland machtigen enige leden met de raadpensionaris, om nader te onderzoeken wat men, volgens de verdragen, nog schuldig is. Nov.: Rapport strekkende om, ter voldoening aan de verbintenissen van de Staat, in 1743 de koningin met oorlogsvolk te ondersteunen, en omtrent het getal troepen met de hoven van Wenen en Londen in overleg te treden; Dordrecht en Brielle hiertoe niet gezind. — 8 Dec.: ernstig vertoog van de Oostenrijkse gezant: "de eigen behoudenis van de Republiek hing aan het ondersteunen van de koningin."

1743 .7 Jan.: bezending van Holland naar Dordrecht en Brielle Verbonden zijn heilig; stilzitten voorkomt de oorlog niet, maar verwekt en verergert dien; geeft men niet tijdige bijstand, de bondgenoten, als zij ons later moeten helpen, zijn ten onder, of tot machteloosheid gebracht. De beide steden wilden niet toegeven dan onder onaannemelijke voorwaarden. — 2 Febr. Resolutie van Holland, bij meerderheid; de goede trouw en het belang van de Staat vorderen dat men aan de verbintenissen voldoe, ook door een onderstand van 20000 man. Dordrecht zowel als den Briel protesteert. — In Utrecht afkeer van de oorlog; in Gelderland verschil van gevoelens. — Besluit van de Algemene Staten, ook bij meerderheid.

575. Zo was het stadhouderloze bewind, zijns ondanks, na langdurig tegenwrijven, zijdelings en als bondgenoot van Oostenrijk, geenszins als vijand van Frankrijk en als uit eigen hoofde oorlogvoerende partij, in de oorlog gesleept. Maar nu voerde het oorlog, gelijk van een bewind, zonder kracht of eenheid, zonder zweem van onbekrompen inzicht of onbaatzuchtig beginsel, kon worden verwacht. Gedwongen iets te doen, wilde het zo weinig mogelijk verrichten. Frankrijk werd, gelijk eerst door het bijna driejarige stil-zijn van de Republiek, evenzo daarna, door haar slap en slaperigheid, door haar trage, weifelende, waggelende gang, aangemoedigd en gesterkt. Weinig troepen; bijkans onbruikbare zee- en landmacht; geen rechtstreekse en openlijke vredebreuk, ofschoon men er door de traktaten toe verplicht was; een voor de aanbiedingen en inblazingen van de Franse sluwheid steeds open en toegenegen oor. De oorlog scheen te strekken enkel tot openbaarmaking van zwakheid en verval: tot uitwissing van de Nederlandse roem, en om te doen zien dat, als een regering de schande niet vreest, zij ook schade en onheil over de volkeren brengt.

Kort begrip van de verrichtingen van de Nederlandse troepen (1743 — 1748); "in 't veld overal geslagen, gaven zij de vestingen over, vóór dat de verdedigingsmiddelen waren uitgeput." r Kon het anders? zie § 538. Een gevolg van de zorgvuldigheid waarmede de gezagvoerders van die tijd alle militaire geest hadden uitgedoofd. 1 — Bevelhebbers, wie het, ofschoon niet aan jaren, aan ervaring en kunde ontbrak; de enige bijna die onderscheiding verdient, was Willem Maurits van Nassau, zoon van Ouwerkerk (§ 382). Ook de aanvoerders

van de bondgenoten, zelfs prins Karel van Lofbaringen en althans de hertog van Cumberland, zoon van George II, nauwelijks onder de middelmatige veldheren.

Met de zeemacht niet beter. In 1744 werden, toen men schepen naar Engeland moest zenden, plotseling ettelijke vlagofficieren benoemd; als luitenant-admiraal de 69-jarige Taelman, tot opperbevelhebber Grave, 73 jaren oud, de laatste sinds 15 jaren buiten betrekking, beiden, evenmin als de overigen die schout-bij-nacht of viceadmiraal werden, door enig schitterend wapenfeit bekend; Grave, volgens de wakkere Schrijver 538), op voorspraak van een burgemeester, als een oude vriend, die hem in de podagra menige avond gezelschap had gehouden met toquadille spelen. 2.

„Als natie,” schreef H. Walpole in 1745, ontbreekt wellicht aan de Hollanders niet de geest en de staatkunde van vroeger dagen; maar ze hebben geen uitvoerende macht: als een schip met een goed getal matrozen aan boord, zonder geschut, ammunitie en roer." 42. — Maar ook Engeland was niet wat het in de Spaanse successieoorlog geweest was. Te land stelde het zich, door ongenoegzaamheid van de legers, aan een reeks van neerlagen bloot, en de koning was onwillig om, door een bondgenootschap met Frederik II, het verbroken evenwicht te herstellen. — Oostenrijk, toen de kans gunstiger werd, was op wraakneming tegen Pruisen meer dan op behoorlijke verdediging van België bedacht.

576. Het vertrek van de lang geweigerde hulptroepen werd genoeg vertraagd om ze voor de veldtocht nutteloos te doen zijn. Inmiddels namen de zaken van de koningin van Hongarije gunstiger keer. Frankrijk werd echter hierdoor geenszins tot vrede gebracht. Integendeel; de oorlog, die het tot dus ver — aan deze onderscheiding hechtte men veel — slechts als bondgenoot van Beijeren gevoerd had, zou het nu uit eigen hoofde voortzetten met verdubbelde kracht. De oorlog werd aan Engeland en Oostenrijk verklaard. De Staten-Generaal, die, aan Groot-Brittannië onderstand in troepen, ter afwering van de Pretendent, hadden verleend, ontvingen het schrikwekkend bericht dat, om ook aan hen het misnoegen van Frankrijk te doen gevoelen, België aangetast worden zou, België reeds aangetast werd.

De 20,000 man onder Maurits van Nassau-Ouwerkerk kwamen eerst in Sept. te Frankfort, na de zegepraal te Dettingen (27 Juni), door Oostenrijkers en Engelsen over het Franse leger behaald; zij betrokken de winterkwartieren in België. — Vrede van Abo (17 Aug.) tussen Zweden en Rusland, dat nu ter hulpverlening aan Oostenrijk vrije hand heeft. Alliantie van Oostenrijk met Sardinië (13 Sept.) en met Saxen (20 Dec.) — Frankrijk, vooral na de dood van Fleury (29 Jan. 1743), oorlogzuchtig, wil de oorlog, met behulp van Pruisen, weer in Boheme, voorts, met begunstiging van de Pretendent, in Groot-Brittannië, en, na wegneming van België, tot op de grenzen van de Republiek brengen. — 1745. Febr. aanslag van de Pretendent: uit Holland 6000 man naar Engeland; de Franse vloot door stormen geteisterd: de onderneming vervalst. — 24 Febr.: zege van de Engelse over de Spaans-Franse vloot voor Toulon. — Maart: verbond van Frankrijk met Pruisen. — Oorlogsverklaring van Frankrijk aan Engeland (15 Maart) en aan Oostenrijk (27 April).

26 April. De Franse gezant bericht aan de Staten-Generaal dat Lodewijk XV de Zuidelijke Nederlanden aantasten zal; ofschoon Frankrijk zich in 1717 (§ 550) verbonden had de Republiek ook in de barrière te handhaven. De graaf van Wassenaer-Twickel, buitengewoon gezant naar het Franse hof, bereikt Parijs niet, maar vindt de koning, met 100,000 man tussen Rijssel en Doornik; de krijgsoperatiën waren begonnen.

577. De overrompeling van de Barrière scheen onvermijdelijk, het gevaar voor de Republiek zelve nabij. Zij was, naar de traktaten met Engeland, en nu tevens om eigen behoud, verplicht, openlijk en met al haar macht, deel te nemen aan de oorlog, te land en ter zee. Maar hoe voldeed zij hieraan? Met dezelfde flauwhartigheid waardoor haar ganse gedrag gekentekend werd, Zij leverde een hulpeskader aan Engeland, zo gebrekkig dat het bijkans nutteloos, zo

ondergeschikt dat de eer van de vlag bijna niet te handhaven was; in België had de overgave van de vestingen nagenoeg zonder tegenstand plaats; de gelegenheid werd verzuimd om ze te herwinnen: tot vredebreuk met Frankrijk kon men, wat Frankrijk ook bedreef, niet worden overgehaald.

1744. Apr.: Engeland eist 20 oorlogschepen; de Staten-Generaal beloven aan de verplichting te voldoen. Eerst in Aug. acht schepen gereed, onder Grave, als *auxiliair eskader*, zodat de Britse vlag naast de Nederlandse opgehoist wordt; fijne onderscheiding om niet in de algemene oorlog te worden gewikkeld; de uitkomst leerde spoedig dat men tevergeefs zijn zelfstandigheid verloochend had. Eerst in Jan. 1745 het eskader voltallig. — De luitenantadmiraal, die aan de Engelsen een met zijn instructiën strijdige onderworpenheid betoonde, vreesde niet zichzelf onder een viceadmiraal te stellen. Niets van aanbelang verricht: vele zieken op de meeste schepen. Misnoegen over het wegnemen van schepen, ook door Engelse kapers. — George II bewilligt in de terugroeping van de helft van een eskader, dat onbruikbaar geacht werd.

1744. Veldtocht in de Nederlanden. Oostenrijk bepaalt zich bij het lichten van drie regierenten Walen, zodat de gehele oorlogsmacht 7363 man, onder een grijsaard, de hertog van Aremberg, bedroeg. Evenwel had nog wel iets kunnen worden uitgericht. 30000 Engelsen en even zoveel Nederlanders; maar het ontbrak aan samenwerking, aan beleid, aan deugdelijkheid van bevelhebbers; de enige die veerkracht ten toon spreidde, was Nassau-Ouwerkerk." 1. Hij kon de Engelsen niet bewegen, noch om zich aan de bondgenoten aan te sluiten, noch om de garnizoenen te versterken. — Een aantal vestingen verloren. Juni en Juli; Meemen, IJperen, het fort de Knocke, Veurne. — „De steden, kastelen, schansen en bolwerken gaan aan de vijand over, als waren 't papieren woningen met houten mannetjes bezet." 67. Wellicht was de bevelhebbers een wenk gegeven dat, zo het garnizoen gered werd, de verdediging niet al te hardnekkig behoefde te zijn. — Prins Karel van Lotharingen, gouverneurgeneraal van België, trekt met het Oostenrijkse leger (1 Juli) de Rijn over in de Neder-Elzas; zodat de maarschalk van Saxon met 45000 man door 60000 bedreigd werd: schone gelegenheid waarvan, ondanks het voorstel van graaf Maurits, geen gebruik gemaakt werd. Ook schreef hij de uitkomst van de campagne voornamelijk toe „aan de irresoluutheid en langzaamheid in het verkrijgen in tijds van de middelen om met vrucht te kunnen ageren." Zo de vijand eerst de Oostenrijkers en Nederlanders uit het veld geslagen en zich dan op de Engelsen laad geworpen, hij zou reeds toen geheel België hebben bemachtigd; dan vestingen achter zich te laten was strijdig met de regelen van de toenmalige krijgskunst, en de maarschalk, ofschoon tegen het soort van veldheren waarmee hij te doen had, meer dan opgewassen, was geen Turenne. 1.

578. Nu althans scheen de prins van Oranje, begerig de erfelijkheid van heldenmoed in zijn geslacht opnieuw te bewijzen, niet langer uit het leger te kunnen worden geweerd. Ook nu ijdele verwachting. Hij werd, naarmate de mogelijkheid van zijn verheffing tot stadhouder duidelijker begon te worden, met te meer hevigheid tegengewerkt. Niets gevaarlijker immers dan hem in de gelegenheid te stellen om bij de herinneringen van een grotendeels Oranjelieverd volk de luister van persoonlijke verdiensten te voegen. Geen bevelhebberschap werd hem aangeboden dan een, dat hij, om rang en eer te behouden, verplicht was met verontwaardiging te verwerpen.

1740. De Prins, bij erfrecht, in 't bezit van Nassau-Dillenburg en (1742) bij verdrag, van Nassau-Siegen; aldus zijn aanzien in het Duitse Rijk merkkelijk toegenomen en aan zijn dikwijls niet geringe financiële gelegenheid een einde gemaakt. —

1742. Holland doet hem tot Luitenant-Generaal aanstellen, een rang reeds in 1727 te gering (§ 560); en dat onder zes nieuwbenoemde en vreemde generaals (de vorsten van Waldeck, Birkenfeld en Hildburghausen, de generaals Praetorius, Lentulus en Keith.) Weigering van de

prins: "om niet," zo schreef hij aan de Staten-Generaal, "aan openbare verachting bloot te stellen een waardigheid die mij is aanbetrouwd, en die ik ongekrenkt te van zijn tijd ook hoop weer te geven. Dat mij de gelegenheid niet vergund wordt om mij bekwaamer te maken om van nut te zijn, is hetgeen waarover ik het meest gevoelig ben. Ik wens dat de vreemde officieren, die mij zeker kunnen overtreffen in bekwaamheid, mij mogen evenaren in ijver en liefde voor de Staat." Deze brief verwierf algemeen goedkeuring. 9. — 1744. Friesland, Overijssel, Gelderland, Stad en Lande dringen ernstig en herhaaldelijk op de benoeming tot generaal; Friesland verklaart alle consenten in te houden, zo die langer achterblijft; Holland en Zeeland waren niet te bewegen en de zaak bleef onafgedaan. — 1745: 19 Febr. Waldeck generaal en chef in de Nederlanden, onder Cumberland, als commandant van de geconfedereerde armee.

579. De voor Maria-Theresia voordelige wending, waardoor zij Beijeren verzoend en haar gemaal, Frans van Lotharingen, als keizer op de rijkszetel zag, scheen Frankrijk tot verdubbeling van zijn aanvallen, inzonderheid op België, te dringen. De nederlaag bij Fontenoi, terwijl Groot-Brittannië, door een inval van de Pretendent, in rep en roer gebracht werd, leverde een groot deel van de Nederlanden in Franse macht.

1745. 8 Jan, *Quadruple Alliantie* van de Zeemogendheden met Oostenrijk en Saxen. De Republiek belooft 50000 man en levert niet de helft.

20 Jan. Karel VII sterft; (22 April) vrede tusschen Oostenrijk en Beijeren, en (B Sept.) verkiezing van de hertog van Lotharingen tot keizer Frans 1.

Lodewijk XV te velde met 100,000 man en 100 veldstukken. — 26 April: berenning van Doornik. 11 Mei. Slag bij Fontenoi; alwaar de bondgenoten, onder Cumberland, Königsegg, en Waldeck, tegen de maarschalk van Saxen (50000 tegen 76000 man), bijkans de vege en toch de nederlaag hadden; 2600 doden, 4176 gekwetsten en vermisten; het verlies van de Fransen niet veel geringer. — De wankelmoedigheid van een deel van de Nederlandse troepen heeft tot het verlies van de slag medegewerkt. mSnelle voortgang van de Franse wapenen. Heldhaftige verdediging van Doornik door Van Dorth: overgave van stad (21 Mei) en kasteel (19 Juli.) Overmeestering van Gent (11 Juli), Brugge, Oudenaerden, Dendermonde, Oostende, Nieuwpoort, (15 Sept.), Ath (8 Okt.) — Cumberland kon met 36000 man niet veel verrichten.

25 Juli. De Pretendent in Schotland: aanvankelijk voorbeeld loos gelukkig, zodat hij, na de overwinning bij Preston (20 Sept.), tot in het hart van Engeland drong, Bijna alle de Engelse troepen (25000 man), ondanks het beklag van de Algemene Staten, naar Engeland overgescheept; 6000 man Staatse hulpbenden ook derwaarts; zodat de toestand van België nog hachelijker werd. De vijand overmeestert Brussel met 9000 man bezetting, na een eervolle verdediging onder Van der Duyn (23 Jan. — 19 Febr. 1746).

1745: 25 Dec. Vrede van Dresden tussen Oostenrijk en Pruisen; de afstand van Silezië bevestigd.

580. Frankrijk, door Beijeren en Pruisen verlaten, in Italië flauwelijk door Spanje ondersteund, ter zee en in de kolonieën voor Engeland zwichtend, verlangde des te meer in België het onderpand van een eerlijke vrede te bezitten. Dit gelukte. In de veldtocht van 1746 werd geheel België overheerd.

1746. Mei. Een Frans leger bij Maubeuge; een ander, 120,000 man sterk onder de maarschalk van Saxen, tussen Tervueren en Vilvoorden. — Het leger van de bondgenoot en onder Bathiani, slechts 42000 man.; er kon echter, nu de opstand in Groot-Brittannië door de slag van Cal/oden (26 Apr.) gedempt was, versterking worden verwacht De Fransen overmeesteren het kasteel van Antwerpen (31 Mei), Bergen. (11 juli), Charleroi (3 Aug.), Namen (30 Sept.); zonder dappere weerstand, en (hoewel het leger, onder prins Karel van Lo-

tharingen, 66000 man sterk was) zonder noemenswaardige poging tot ontzet. — 11 Okt. Slag bij Rocoux verloren door prins Karel het 73000 tegen de maarschalk van Saxon met 11,000 man; halve bataille, waarbij de Oostenrijkers uit de strijd blijven. Het bericht van Waldeck omtrent "den goeden wil, moed en standvastigheid der troepen, waardoor zij de ouden Nederlandsen naam en faam hersteld hadden," algemeen bevestigd, — De Fransen meester van België.

9 Juli. Dood van Filips V, koning van Spanje, wiens zoon en opvolger Ferdinand VI in de oorlog in Italië, ten behoeve van een broeder, weinig belang stelt. — Voordeden van de Engelsen; bemachtiging in Noord-Amerika, van het voor Franse handel en visserijen zeer gewichtige Kaap Breton. — Oostenrijk oorlogszuchtig, in de hoop van Napels en Sicilië te herwinnen; Frankrijk meer tot vrede geneigd, ook Engeland en vooral de Republiek.

581. Onderhandelingen waren niet de Zeemogendheden geopend te Breda. Het bleek spoedig dat ze tot geen uitkorist zouden brengen. Op het wegruimen minder dan op het maken van zwaarigheden was of scheen Engeland bedacht. Verdrietig en bedenkelijk was dit voor de Hollandse aristocratie, afkerig van een straks onmisbare verdubbeling van kosten en krachten, die ligt op de triomf van Engelsen en stadhouderlijken invloed uitlopen zou. Zo trad men ernstig omtrent een afzonderlijke vrede, wat kon voor Frankrijk gewenster zijn ! in heimelijk overleg. Dit plan, door velen begunstigd, was bijna tot rijpheid gekomen, toen het plotseling door de tegenstand van Zeeland ijdel gemaakt werd.

1746. Wassenaer-Twickel naar Parijs om over algemene (en onder 's hands over bijzondere) vrede te handelen. — Juni. Markgraaf de Puisieux in 's Hage; men besluit tot ene bijeenkomst te Breda; de Engelsen vertrouwden de handeling niet aan de Staatsen alleen. 9.

15 Aug. Dood van de raadpensionaris (van hartzeer over de loop van de zaken 49), opgevolgd door J. Gilles († 1756), tweede griffier van de Staten-Generaal, van ongemeen bekwaamheid, maar zeer Staatsgezind. Ook ten gevolge van zijn benoeming vond de antistadhouderlijke partij weinig tegenstand meer. — De oudste broeder van Wassenaer, zeer voor de beginsels van de Grote Alliantie, was gestorven (1745); nu ook Van der Heim, buitendien reeds tot toegeeflijkheid overgehaald; de grijze Fagel overleed (1746); zodat, bij gebrek aan veerkracht en eenheid onder de stadhoudersgezinden, Bentinck tegen de drijvers van de vrede, ten minste in Holland, bijkans alleen stond. — Reeds in Juli schreef Walpole: "tot dus ver had Ik steeds de Hollanders verdedigd: ik had durven volhouden dat de lafhartigheid bij Fontenoi, de overgaaf van de vestingen zonder verdediging en zonder straf, het niet oorlogverklaren aan Frankrijk, ofschoon men er op de stelligste wijs door traktaat toe verplicht was, het aanblijven van hun schelmse (wicked) gezant aan het Hof van Frankrijk (v. Hoeij)), dat deze en vele andere schijnbare tekenen van dienstbetoning aan de Fransen, van vijandschap of verachting voor ons, het gevolg waren van onbekwaamheid, verdeeldheden, en gebrek aan uitvoerende macht, vermits een kleine en hardnekkige minderheid dikwijls de overhand behaalt. Thans geloof ik inderdaad dat een onbegrijpelijke verblinding zich over het gehele land heeft verspreid." 42.

4 Okt. Onderhandelingen te Breda begonnen; bepalen zich bijkans tot de voorlopige vraag over de door Engeland gevorderde toelating van de gezanten van Oostenrijk en Sardinië. Men gaf zich te weinig moeite om de Republiek te overtuigen dat door Engeland vrede begeerd werd. 42.

27 Dec. De Algemene Staten berichten het aanzoek van Frankrijk tot vrede aan de Engelse en Oostenrijkse gezanten; bij langer dralen van de bondgenoten zouden zij genoodzaakt worden "zich een weg te banen uit het gevaar; de nood wet brekende en eigenbelang gaande boven alle engagementen, vooral wanneer reeds, meer dan het vermogen toelaat, daaraan voldaan is." — 4 Jan. 1747.

Antwoord; de bondgenoten bereidwillig de vrede te bevorderen en de veldtoga te openen met 140,000 man (waarvan Engeland 40, Oostenrijk 60 en de Iepubliek 40 leveren zou). — Voortzetting van de intrigues met de Fransen, meer dan zelfs aan de Algemene Staten bekend was; maar het werk, door Gilles en Wassenaer gedreven, werd gestremd door de tegenstand van Overijssel en vooral van Zeeland, waar de invloed van W. van Citters († 1758), 14 malen burgemeester van Middelburg en een van de bekwaamste en meest beminde regenten, veel ten goede vermocht. De beide gewesten verklaren dat zij het plan om de vredehandel afzonderlijk voort te zetten een middel achten erger dan de kwaal, en geschikt om de gewesten te doen verflauwen in hun ijver en gewone hartelijkheid om alles ter verdediging van het vaderland op te zetten.

582. De teleurstelling was voor het Franse bewind, met een overwinnend leger in de nabijheid, te erg. Nu zou de Republiek tot het afleggen van de wapenen worden gedwongen. De vijand, nog steeds als vriend, zo het heette, trok over de grenzen, om de Fransgezinde voorstanders van de vrede te versterken, hun tegenpartij tot zwijgen en de geheime onderhandeling spoedig tot een einde te brengen. Omzichtigheid evenwel, dit begreep hij, was nodig. Want ook de Fransman had niet vergeten wat in 1672 gebeurd was; dat de overmoed van Lodewijk XIV de verheffing van de felsten van zijn vijanden bewerkt had, en dat uit de veerkracht van de wanhoop volksbeweging en omkering was ontstaan. Maar hiervoor vreesde men thans niet; want, bij het aanranden van het Nederlandse grondgebied, was, zo dacht men, door de liefelijke klanken vaneen manifest, zacht van stijl en rijk. aan fraaie beloften, voor het in rust houden van de bevolking op behendige wijze gezorgd.

Zie § 626.

583. Aan dit vogelaarsfluiten leende de natie het oor niet, Ook nu gebeurde wat vroeger, in soortgelijke omstandigheden, gebeurd was. Het volk, bij het inrukken van de Fransen, achtte zich door de regen ten verraden en verkocht. Het zag, ouder gewoonte, naar Oranje om redding uit. Het stadhouderschap werd hersteld en straks kwam een, wel niet voordelige, maar ook niet eerloze vrede tot stand.

Dat de inval in Vlaanderen met overleg van sommigen, die liever onder Franse invloed dan onder stadhoudelijk gezag wilden staan, zou geschied zijn, is een onbewezen, moeilijk bewijsbaar en wellicht ongegrond verwijt. Maar was de argwaan van de bevolking onverklaarbaar? zie § 401, 410, 424.

584. Schitterend waren de uitkomsten van het tweede stadhouder. loos beheer niet. Jammerlijke regering die, in de leiding van de algemeen zaken, naar regeringloosheid geleek, en de Republiek zo diep had vernederd, als bij het nog aanwezig zijn van de overblijfsels van voormalige grootheid mogelijk was. Zij had, na, door trouwloos oorlogvermijden, en weifelend oorlogvoeren, de vijand schier in het hart van het land te..hebben gelokt, niet slechts geen veerkracht ontwikkeld, maar door ver warring en moedeloosheid getoond dat haar val, zelfs wellicht in eigen schatting, het enig middel van behoud voor het bijkans overheerde Vaderland was.

TWEEDE AFDELING.
1747-1795.

STADHOUDERLIJK BEWIND.

ALGEMENE AANMERKINGEN.

585. Dit is het tijdvak waarin de ondergang van het Gemenebest voorbereid en voltooid werd. De revolutieleer, die elke betrekking in Gods openbaring en in de wezenlijkheid van de dingen gegrond, omkeert, won veld en droeg aanvankelijk eigenaardige vrucht.

586. De Staatsregeling bleef onder een stadhouder nagenoeg wat zij onder stadhouderloos bewind was. Werd het doel van de Burgerijen bereikt? werd, niet herstel van het stadhouderschap, eenheid en orde hersteld? Integendeel; het Huis van Oranje vermocht bijna niets tegen de wil van de regenten; de verandering zelve was aandrang te meer voor de steeds overmachtige tegenpartij om elke verbetering, die haar enigszins beteugeld zou hebben, te beletten. Ontaarding van het Gemenebest werd, meer nog dan te voren, stelregel en beginsel. Ze werd met de Staat zo vereenzelvigd dat, om misbruiken weg te nemen, sloping scheen te moeten voorafgaan. Er was geen uitzicht op hervorming; er zou behoefte aan omwenteling zijn.

Mogelijkheid een er hervorming, door verlevendiging van de historische grondtrekken van de Staat. Maar het was ook nu, als in 1619 (§ 266), in 1672 t§ 388 en § 407), in 1717 (§ 554), De Aristocratie behield of hernam al wat ze scheen verloren te hebben; alsof de boom, met elke storm, dieper wortelen schoot.

587. Hachelijk was de gesteldheid van Europa. Minder om de hevigheid van een oorlog als de Zevenjarige oorlog, dan omdat, ook temidden van de vrede, de grondslagen van het volkenrecht, heiligheid van eigendom en traktaten, zelfstandig aanzijn van de natiën, wederzijdse gehechtheid van regerend stamhuis en bevolking, voorwerp werden van miskenning en spotternij. Tevergeefs had de ervaring geleerd dat, op den duur, de waarborg voor allen ligt in de onaanrandbaarheid van de zwakste. Er was verstandhouding van machtige Vorsten, om elkander, met teniet doening van verbonden, in de uitoefening van het recht des sterkeren behulpzaam te zijn.. Gevaarlijk was de toestand van het Gemenebest, eer zich nog vreselijker gevaar uit het revolutionaire Frankrijk verhief.

Stelregels, althans in de praktijk: uitbreiding van grondgebied naar vonvenientie, verovering van al wat zich binnen de willekeurig afgebakende kring van zogenaamde natuurlijke grenzen bevindt, streven naar een wel afgerond Rijk (zich arrondisseren).

588. De Republiek had, van 1715 tot 1747, hoe flauwhartig ook, haar staatkundig overleg omtrent zelfverdediging en bondgenootschap niet ten enenmale verzaakt. Nu deed ze dit wel. In stede van, door het gestadig aanwassen van de grote Mogendheden, te worden gewekt, het ze haar krachten, door volslagen verwaarlozing van zee en landmacht, nagenoeg te niet gaan. En wanneer zij, weleer zo aanzienlijk, en thans, meestendeels door eigen schuld, weinig of niets beduidend, hulpbehoevend werd, zocht ze bijstand, niet bij Oostenrijk, niet bij Pruisen, vooral bij Engeland niet; maar uit blinde factiezucht, bij Frankrijk. Bij dezelfde Mogendheid, die sedert honderd jaren, het Vaderland bedreigd, beledigd, aangerand, meermalen aan de oever van jammerlijken ondergang gebracht had.. Wat moest het gevolg zijn? dat de Republiek, door vroeger bondgenoten gehaat, door allen veracht, weerloze: prooi van roofzucht en omegt, ten laatste door Frankrijk beschermd en tevens overheerd werd.

Indien, onder stadhouderlijk bewind, een betere staatkunde gezegevierd had, de invloed van de Republiek zou niet onbeduidend geweest zijn. Haar medewerking werd nog, om dezelfde oorzaken als vroeger, door Engeland (§ 539), soms ook door Pruisen, ernstig begeerd. Eindelijk echter, vermits zij in het stelsel van onzijdigheid bovenal volhardde, werd mets aan het ontberen van haar bijstand gewend. Aldus had zij aan de beraadslagingen over vrede en oorlog, ook wanneer zij dit, om tastbaar eigenbelang, zou gewenst hebben, geen deel. Toen zij kon, had ze niet gewild; toen zij wilde, kon ze niet meer.

589. Evenwel geen verbastering van Staatsvorm, geen gebrekkig en verward Staatsbeheer, geen roekeloos veronachtzamen van de meest nodige betrekkingen tot andere Rijken, was in verderfelijkerheid vergelijkbaar met de valselyk dusgenaamde wetenschap, waardoor, reeds lang vóór 1795, de loop van de gebeurtenissen ook in Nederland bepaald werd. Op verflauwing van geloof was zedenbederf, op bederf van zeden voortgang van twijfelarij en ongeloof gevolgd. „De dwaas zegt in zijn hart: er is geen God,” en de wijsheid dezer eeuw had ontdekt dat de mens eigen wetgever, elke openbaring bedrog, en God Almachtig, de Schepper van hemel en van aarde, een onding, althans een overtolligheid is.

Algemeenheid van de overhelling naar twijfelarij, De zegen van de Hervorming, waardoor het ongeloof enigermate, zelfs in de Roomse kerk gestuit werd, was geweken voorde steeds voortwerkende kracht van het menselyk bederf. Rome was telkens dieper gevallen; elke Evangelische zuurdesem had het ijverig uitgeworpen (§ 340). In de Protestantse kerken was langzamerhand meer nauwgezetheid in leer dan in leven, meer berusting in verkregen uitkomsten dan ijver voor Gods koningryk, een geloof op overlevering meer dan uit overtuiging. Zij waren, nadat ze, door de kennis des Heeren en Zaligmakers Jezus Christus, de besmettingen van de wereld ontvloden waren, daarin weerom gewikkeld; het was te voorzien dat het laatste erger dan het eerste zou zijn. (2 Petrus 2, 20).

590. In Nederland was, ter opneming van het dodelyke zaad, de bodem bereid. Wegkwijning was er van hetgeen de ziel van volksleven en de bron van volksheil uitgemaakt had. Schijn voor wezen; de naam, niet de daad; in plaats van geest en leven, sleur en vorm. Reeds vóór de aanval was de nederlaag beslist. Of zon dode rechtzinnigheid de ganse wapenrusting Gods zijn? zou wellicht, waar uien het schild des geloofs wegwierp, elke vurige pijl van de Boze: niet formulieren en kerkleer worden geblust?

Opkomst van het ongeloof buiten de kerk, door Sociniaanse en Cartesiaanse begrippen (§ 337 en 353). Invloed van de Engelse deïsten en naturalisten, vooral van de minder verafgeweken, maar niet minder gevaarlyken wijsgeer Locke (1632-1704), door wie, om de helft van de christelyke waarheid te redden, de helft prijs gegeven werd. — Bij zoveel Fransgezindheid, versterkt door de talryke Refugiés, onberekenbare werking van de Franse sofisten, waardoor Nederland voor het later opgekomen Duitse rationalisme toegankelijk werd.

591. Evenwel, in een land waar de standaard van het Evangelie hoog opgericht geweest en het erfdeel van der vaderen godsvrucht niet geheel verteerd was, kon aan een godloochenende wijsbegeerte eerst dan een ruime toegang worden verleend, wanneer zij, in schijn, met gehechtheid aan het Christendom verenigbaar was. Maar hoe, zelfs in schijn, tussen anti-christelyke wereldwijsheid en vlees –en bloedergerend Evangelie vereniging bewerkt! door de aard zowel van het Evangelie als van de wijsbegeerte in de schaduw te stellen.

592. De aard van het Evangelie? Dit was reeds geschied. De kern van de geloofswaarheden was verloren geraakt. Ook de vorm, slechts vorm, was bijzaak. De leerstellingen waarin de

kern van de Openbaring vervat is, waren, - welnu? - leerstellingen, niets meer; leerstukken, wier verband niet langer opgemerkt werd; leerbegrip van de Kerk, verborgenheden, belangwekkend voor Godgeleerden wellicht, maar die, om geen aanleiding te geven tot onvruchtbaar en hatelijk geschil, uit de studeercel niet op alen kansel, veelmin in de samenleving moesten worden gebracht. Nog meer; deze leerstukken behoorden gezuiverd te worden van bestanddelen waarin een kiem scheen te zijn van bijgeloof en dweperij. En dit kon; want, was de bron dezer stellingen Goddelijke openbaring, ook de rede was godsgeschenk en het middel om de Godewaardigheid van de Schrift ter toets te brengen, althans om de ware mening des Geestes te leren verstaan. Zo werd, nu de rede gold voor onbedorven, zonder rechtstreekse tegenspraak, door de min opzienbaren de werking van rationalisme en neologie, elke harde waarheid, de natuurlijke mens aanstotelijk, verzacht. Christelijke zedenkunde, buiten het alleen heiligmakend geloof in de gekruiste Christus, kwam op de voorgrond, en dit, naar de eis des tijds omgewerkt, Evangelie werd voor allen aannemelijk en welgevallig gemaakt.

Plooien en verdraaien van de hoofdtrekken van de openbaring. — De zin en het onderling verband van de leerstukken miskend. Waarheden, wier verloochening tin allen tijde door de christelijke Kerk als ketterij en afval aangemerkt was (niet enkel de leer van de verkiezing, maar van de Drieëenheid, van de verzoening door het bloed van Christus, van de rechtvaardiging door het geloof alleen) achtte men onwaar, overdreven, bespottelijk, ongerijmd; ja gevaarlijk voor zedelijkheid en echte Godsvrucht. — Stelsel van accommodatie; God heeft zich, in voorstellingen en Jeenspreuken (vloek, Satan, losprijs, offer), naar de van de Heidenen ontleende begrippen van het nog ruwe volk van de Joden, geschikt gedaantewisseling door deze uitlegkunde bewerkt. De Godheid des Heeren werd Goddelijkheid, de erfzonde zedelijk bederf. De verdorvenheid en onmacht zwakheid en gebrek, Gods toorn een heilig ongenoegen, de weergeboorte zedelijke verbetering, de heiligmaking deugdbetrachting, de ingeving van de Heilige Schrift een hoog verlicht zijn van Profeten en Apostelen. De Apostel had gezegd: „wij danken God zond er ophouden dat gij het woord van de prediking aangenomen hebt, niet als van de mensen woord, maar, gelijk het waarlijk is, als Gods woord” (1 Thess. 2, 13.)

Maar, zeide men, Gods woord is niet de Bijbel, maar wat de mensen in de Bijbel voor Goddelijk erkent. De Bijbel is een boek door mensen voor mensen, dat menselijk moet verklaard worden; met dezelfde hulpmiddelen als elk ander boek. Nu de rede, in plaats van zich aan de leiding van de Heiligen Geest en aan het gezag des geschreven Woords te onderwerpen, naast en boven de Heilige Schrift kwam, was Gods Woord niet meer levendig en krachtig en scherpsnijdender dan enig tweesnijdend zwaard, om een oordeler te zijn van de gedachten en van de overleggingen des harten. „Deze zijn geschreven, opdat gij gelooft dat Jezus is de Christus, de Zone Gods, en opdat gij gelovende het leven hebt in Zijn Naam” (Joh. 20, 31). Waar was nu het eenmaal de heiligen overgeleverd geloof? (Judas 3).

593. Toenadering kon geen vereniging bewerken, ten zij de wijsbegeerte van haar kant te gemoet kwam. Zij deed het. Immers wie zou niet gruven van een leer die het aanzijn van de Godheid en de onstoffelijkheid van de ziel en het onderscheid van goed en kwaad wegredeneert, die de mens, door tomeloze involging van zijn driften, beneden het peil van de dierlijkheid verlaagt! Men beijverde zich over deze uitersten een sluier te werpen. Hoewel zij het gevolg waren van de aangenomen beginsels, werd deze verwantschap ontkend. De buitensporigheid, de overdrijving, de onzin van wargeesten kwant, zeide men, niet op de rekening van de wijsbegeerte. Haar doel is zelfvolmaking, streven naar deugd en Godelijkheid; een leer die, wel verre van tegen de Bijbel gericht te zijn daar, in de zuiverste voorschriften en in het luisterrijkste voorbeeld, bevestiging vindt; ene zedenkunde die, wellicht uit anderen oorsprong, bij de uitkomst, met christelijke zedenkunde overeenstemt.

594. Zo was ook in Nederland vereniging van Godsdienst en filosofie daar. Vereniging waarbij, in de grond van de zaak, de wijsbegeerte alleenheerseres was. De ontworpen evangeliewaarheid was op vreemd terrein overgeplant. Zo ontstond een deïsme, onder christelijke benaming en kleur, door de Apostel een „zonder Christus en zonder God in de wereld zijn” genoemd. Nooit zonder uitzondering algemeen, verkreeg het, in de hogere standen vooral, toegang, overmacht, heerschappij. Langzamerhand en weldra werd daarin door velen de Enige bron van heilrijke werkzaamheid gezien. Aan dit Christendom boven geloofsverdeeldheid had menig een genoeg; elke grondwaarheid van het Evangelie werd, in de praktijk en door de toongevers van de eeuw, op de rij van de bijgelovigheden gesteld.

De wetenschappen, van de geopenbaarde waarheid vrij, werden, in het strven naar zelfstandigheid, aan ongelof dienstbaar. — De historie was niet vorming van het Israël Gods of van Christus’ gemeente uit de wereld die in het boze ligt. Nee, maar zelfvolmaking der mensheid (het stelsel der perfectibiliteit). Aan rechtsgeleerdheid een kenbaar gemaakte wil der Godheid ten regel te stellen zou, dacht men, bekrompenheid zijn. Anatomisch en fysiologisch onderzoek werd aanprijzing van het materialisme. De geologie, zoowel als de sterrenkunde, bewees dat Mozes zich deerlijk vergist had. De studie der Griekse en Latijnse letteren, enkel aan de lichtzijde der Oudheid gewijd, meesmulde over het gewicht dat, als of er geen Plato en Cicero bestond, aan de schriften van sommige Joden en aan een niet eens in zuiver Grieks geschreven Nieuw Testament, gehecht werd.

Steeds echter getuigen der waarheid (bijv. Bonnet, Hínlopen, Van Alphen). Niet onbeduidend was ook hier de invloed der christelijke en zegenrijke opwekking, te midden van ongelof en dorre orthodoxie, in Duitsland door de Moravische broeders en in Engeland door de Methodisten (Wesley en Whitefeld.)

595. Losbandiger nog bewoog men zich op politiek terrein. Zodanige godsdienst zag niet in Gods ordening de grondslag van het staatsrecht. Dus had de ganse stroom der revolutionaire theorieën een onbedwingbare loop. Neem het verband weg tussen hemel en aarde, de natuurlijke toestand wordt vrijheid en gelijkheid, recht en plicht is conventioneel en de Staat enkel op overeenkomst gebouwd. De Staat, onder elke vorm, is maatschappij, genootschap, Republiek, waarin het Soevereine volk de oppermacht heeft, zijn heil de hoogste wet, zijn wil alvermogen is, het gevoelen der meerderheid richtsnoer, de openbare mening vraagbraak, de Overheid dienaar. Zodra zij zich niet gehoorzaam aan de lastgevers betoont, is opstand het recht en de heilige plicht van het in zijn majesteitsrechten aangerande Volk.

Bijbelse uitspraken, dat de Machten van God zijn geordineerd (Rom. 13, 1), dat de Overheid Gods dienaar is (Rom. 13, 14), dat men alle menselijke ordening onderdanig moet zijn, om des Heeren wil (1 Petrus 2, 13), onjuist en overdreven, ten minste niet voor alle tijden en voor letterlijke opvatting geschikt. Des te sterker werd op het gezegde des Heeren gedrukt: „Mijn koninkrijk is niet van deze wereld” (Joh. 18, 36), als of Zijn gebied zich over de wereld niet uitstreckte, als of de aarde niet Zijn bezitting en gehoorzaamheid de plicht van de rechters der aarde niet was (Ps. 2).

596. Overeenkomstig dergelijke begrippen werd, bijkans zonder tegenspraak, beweerd dat de voorrang der Hervormde Kerk, nuttig wellicht toen het roomse bijgeloof dreigde, nu althans nodeloos, onbillijk, ongerijmd was; dat de waarde van haar geloof niet in gereformeerde eigenaardigheid en schoolse vormen bestond, maar in haar protesterend karakter en in een vrijheid van onderzoek, tegen alle bekrompenheid gekant; dat Staats- en rechts- en zedenleer aan geen beperking van een sekte, welke dan ook, ondergeschikt is; dat staatsinrichting en volksopvoeding, zedelijkheid en wetgeving, rust op de grondslag van een algemene godsdienstigheid en tolerantie, en dat de mensheid, hij het wegvallen van haar kluisters, niet

door kleingeestige nauwgezetheid omtrent kerkverscheidenheden (verouderd kleeid, vererenswaardig, maar net meer bruikbare antiquiteiten) mag worden gekweld.

597. Dit was het lot van de Kerk; niet beter ging het de Staat. De Republiek kon het anders ? was, zodra het nieuwe licht op haar geschiedenis viel, oorspronkelijk vereniging van vrije mensen, welke zich een staatsvorm uitgekozen, Graven, Stadhouders en Staten tot ambtenaren of zaakgelastigden benoemd, en van de Soevereiniteit geen afstand gedaan had. De rechten van het Huis van Oranje en van de Regenten, alle zoogenaamde verkregen rechten, bleven aan den volkswil, waaruit zij voortgekomen waren, ondergeschikt. De regering was Volksregering bij representatie geweest; althans, zij had het behoren te zijn. Naar de grondregels van het algemene staatsrecht, historisch of niet, moest de Staat, worden hersteld, of gesticht.

598. De revolutieleer, van de gemoederen meesteres, trad, uit de boeken, in het leven. Bespiegeling werd door beoefening, woord en schrift door daden gevolgd. De meningen liepen uiteen; de belangen doorkruisten zich; het woelen der hartstochten begon. Met logische noodwendigheid werd men, door de begrippen, aan wier leiding men zich overgegeven had, op de baan der ontwikkeling willig gedreven of onwillig gesleept. De juistheid der schrikverwekkende toepassing kon niet worden ontkend. Na verloochening der waarheid die uit God is, wordt elke waarheid dwaling, elk geloof bijgeloof, elk gezag dwingelandij. Wanorde, burgertwist, regeringloosheid bleef niet achter; de Republiek, op het punt van uit een te vallen, werd slechts voor een korte tijd staande gehouden door buitenlandse hulp,

599. Droevig was het; maar het is, zeide zien, de storm waardoor de politieke dampkring gezuiverd, vooroordeel en misbruik ontworteld, de staatshulk in de haven gevoerd, de zege van vrijheid en verlichting voorbereid wordt. Ach, wat jammerlijk zelfbedrog lag er in dit opgedrongen vooruitzicht! Men wist niet dat de ellende, waaronder men gebukt ging, slechts een begin was van de smarten; dat, waar valse leringen zich een weg hebben gebaad, het „tot hiertoe en niet verder !” Lange tijd tevergeefs uitgesproken wordt, en dat, waar de mens, na God verlaten te hebben, door God aan zichzelf overgelaten wordt, de heerlijkheid des Heeren zich in de ijdelheid van de ontwerpen, in de rampzalige strekking en uitkomst openbaart.

600. Dit vijftigjarige perk bevat twee delen: (1747 — 1778) tot aan het naderen van de oorlog tegen Engeland; (1775 — 1795) tot aan de ondergang van het Gemenebest. Het eerste bevat de algemeenwording van de revolutiebegrippen; het tweede de aanvankelijke praktijk. Tijd van vrede, welvaart en heil; van vredebreuk, burgeroorlog, rampspoed en val.

A. 1747-1778.

ALGEMEENWORDING VAN REVOLUTIE BEGRIPPEN.

601. Dertig jaren van voorbeeldloze uitwendige bloei, met innerlijk bederf, Vrede, rijkdom, opeenstapeling van schatten; verloochening van Hem aan wie alle macht in Hemel en op aarde behoort. Alsof de zegeningen Gods verdubbeld werden, om straks te doen zien dat een ondankbaar en weerspanning volk zichzelf uit onverdiende voorspoed in verdiende jammer gestort had.

Bloei van de financiën van de Staat. De obligaties van Holland, waarvan de rente tot op 21/2% verminderd was, stegen tot 106 en 110 %. Gelijk in Israël weleer, toen het goud aan zilver en het zilver bijkans aan koper of stenen gelijk geacht werd (1 Kon. 10, 27).

Bloei van de handel. Bijv. in 1774 in de Maas en Texel 3410 schepen binnen, bijna evenveel uitgezeild: van Oost-Indië 24 rijk geladen bodems en 30 derwaarts: 186 haringschepen, 84 voor de kabeljauwvangst, 120 Groenlands- en Straat Davidsvaarders.

602. Ondanks het schitteren van de algemeen welvaart was vermindering van werkzaamheid en veerkracht zorgverwekkend. De handel grotendeels geldhandel; zodat het lenen aan vreemde Rijken en het rentenieren de zucht tot eigen ondernemingen van zeevaart en nijverheid verdrong. De afnemings van de koloniën, zo men Suriname uitzondert, werd merkbaar.

Handel en fabrieken enigszins vervallen; de landbouw verwaarloosd; zodat de Grooten kapitalisten, om hun geld in voordelige omloop te brengen, gaarne in vreemde geldleningen deel namen, Het geld, de wissel en de assurantie, slechts middelen voor de handel, maakten een tak van koophandel uit, sedert het geld als koopwaar aangemerkt werd. In 1781 hadden de Nederlanders in Engeland meer dan f 300,000,000; met jaarlijkse rente geschat op 25 miljoen; in Frankrijk denkelijk niet minder — De Nederlanders geldschietters en rentheffers, bankiers en kommissionarissen van Europa. — Nadelen a. Het belang van de vermogenden dikwijls met dat des vaderlands in strijd; b. aanzienlijke kapitalen ten nutte van buitenlanders en tot versterking zelfs van vijanden gebruikt; c. hoofdsom en renten door trouwloosheid van de vreemden in gevaar; d, ondersteuning voor handel en fabrieken niet zo ligt voor matige rente verkrijgbaar; e. het renteniersleven, dat tot politieke bespiegelingen uitlokt, algemeen. — Een van de nadeligste gevolgen was het veranderen van de nationale karaktertrek (gehechtheid van elk aan zijn beroep) in algemeen zucht voor 't dobbelspel van de wind en papierennegotie 4. Grote bankroeten.

Aanvankelijk verval van de Oost-Indische Compagnie (§ 541); na een luisterrijk bestaan van bijkans anderhalve eeuw, dat de aandelen op tienvoudige waarde van de inleg gebracht had. Niet uit gebrekkige staatkunde (§ 232), maar uit veranderde omstandigheden, vooral ook uit de stroom van vreemde mededinging en de overmacht van Engeland, verklaarbaar. Van 1738 tot 1761 achteruitgang van ruim 21 miljoen, evenwel in 1779 verminderd met 8 miljoen. Van 1769 tot 1780 heeft de verkoop van het retour jaarlijks door één gerekend 9 1/2 miljoen opgebracht; die destijds, met de afschaffing van de kostbare eigen vaart en van de omslachtige huishouding, meer dan voldoende. zou geweest zijn om de Compagnie met luister staande te houden. — In de West bloeiden St. Eustatius en Curaçao, vooral door sluikhandel in oorlogstijd. De jaarlijkse opbrengsten van Suriname stegen tot op acht miljoen; in 1775 kwamen aldaar 54 schepen, en zeilden 63 naar het vaderland; onder anderen met 18 miljoen pd. koffie en 15 miljoen pd. suiker.

603. De gebeurtenissen van 1747 liepen uit op machteloosheid van het stadhouderlijk bewind. De stadhouder, meer dan ooit, geraakte onder de regenten; gelukkig wanneer hem nog enig ontzag betoond, enige macht gegund werd. De Aristocratie werd in het streven naar overmacht niet belemmerd, veeleer door de mogelijkheid van tegenkanting aangevuurd en gesterkt. Wat haar als breidel opgelegd was, scheen haar ten prikkel te zijn.

604. Generlei hervorming dus van inwendig beheer. Nauwelijks eenheid van bestuur in Staat of Gewest. Dezelfde verhouding van burgers en regenten. Dezelfde suprematie van Holland, van Amsterdam, nu vooral ook van de handelstand. Er was, niet boven, maar naast of onder de Aristocratie, weer een stadhouder, ja; om hem in het oog te houden, te vernederen, als handlanger te gebruiken, als tegenstander en vijand, hoe ook gedaald, nog steeds lager ten onder te brengen.

Naarmate de omwenteling, voor de burgerijen althans, ijdel en nutteloos bleek, deed "moedeloosheid en vrees van de gemeente voor de haat van de Groten de willekeur en de factiezucht van de regenten, die de machtigste kooplieden aan hun snoer kregen, in een autocratie ontaarden, die door een zachter uiterlijk en meer vriendelijk voorkomen gemollieerd werd, maar zeer sterk naar het oude begon te hellen. Er waren echter brave en weldenkende regenten onder, wier gedrag voorbeeldig was" 4. Conventies als vroeger (§ 532), om op de nominaties waaruit de stadhouder de verkiezing deed, altijd bij voorkeur de kinderen of naaste betrekkingen des overledenen te plaatsen; wie aan deze doorgaans schriftelijke verbintenis geen deel nam, werd nooit op enige nominatie gebracht. Verbintenissen van de regeringen van verschillende plaatsen, ter wederzijdse voorkeur, zodat een regent de jongere zonen veelal in andere steden, waar hij voor hen het burgerrecht kocht, in de regering kon brengen.

Alles onder belofte van de heiligste geheimhouding een er handelwijs, waardoor, met de Groote en voordelige ambten, het gezag van vroedschappen en staten, ten spijt van de stadhouder, in weinige families geconcentreerd werd. Familieregering dus in steden, waarvan elke, zelfs onder stadhouderlijk bewind, beweerde een vrij Gemenebest te zijn; buiten toezicht dan in hetgeen haar vereniging met de andere steden betrof; zodat het overige domestiek gerekend en, naar goedvinden van de regenten, beslist werd. Aldus oppermacht van de magistraten, tegenover de weerloze burgers, partij en rechter! Het overwicht was bij Amsterdam; ofschoon er in de vergadering van Holland, niet enkel bij de ridderschap, na-ijver en misnoegen ontstond.

605. Evenzo met de buitenlandse politiek. Van kwaad tot erger. Nog zorgeloze:ren, in het midden van de geldstapels, nog kariger was men voor zee en landmacht; nog angstvalliger om niet weer voor een prins van Oranje de weg naar oorlogsroem te ontsluiten; nog hardnekkiger om, zelfs wanneer de Republiek van strijdende legers omringd was, te weigeren wat ter beveiliging van eigen grondgebied vereist werd; nog meer dan te voren, ook waar het ondubbelzinnige traktaten betrof, doof voor recht en plicht; nog ijveriger om de weleer machtige en roemvolle Republiek te maken tot een in zichzelf gekeerde, enkel handeldrijvende Staat. Mogendheid, onvermogen door het niet gebruiken van haar krachten; kantoor dat geen andere roeping dan schepen uitzenden en voordelig geldbeleggen had.

Was het vrede in Europa, waartoe het kostelijke geld aan wellicht nutteloze uitgaven verspild? en was het oorlog, waartoe door toerusting, na lang verzuim, niet meer in tijds gereed, het mistrouwen en ongenoegen van naburige en gewapende Mogendheden gewekt? — Zo sprak men. Tevergeefs werd herinnerd dat verzuim van zich, in vrede tegen de oorlog, in oorlog tegen overval te bereiden, vrede en neutraliteit, aanzien en aanzijn in gevaar brengt; vooral naarmate eigen welvaart aan van de vreemdelingen jaloersheid vat geeft. — Dat men, uit Fransgezindheid, de landmacht verwaarloosde, is te begrijpen; maar dat men, zelfs bij het

klimmen van de hartstochtelijkheid tegen Groot-Britannië, of niet, of nauwelijks, tot uitgaven voor het zeewezen besloot, is enkel uit voorbeeldloze vadsigheid en geldgierigheid verklaarbaar. Aan een Republiek, vijftig jaren vroeger onder de eerste zeemogendheden geteld, werd (1757) door de Raad van State, met billijke verontwaardiging, in bedenking gegeven, of het, liever dan bescherming te geven op niets betekenende voet, niet beter zou zijn 's lands magazijnen, werven, schepen, kanon, en al het toebehoren, te verkopen en aan de kooplieden de zorg voor zichzelf over te laten.

606. Minder dan ooit was het veilig voor de Republiek in de genade van na-ijverige Mogendheden haar enigen steun te bezitten. Zij was een Staat voorzeker niet van de eersten rang meer; een Staat voor welken, juist hierom, levensvoorwaarde in het stelsel van evenwicht lag. Dit nu, in de aangenomen vorm, reeds door de loop van de gebeurtenissen verzwakt, werd in beginsel door Vorsten die aan de wijsbegeerte gehoor gaven, als dwaze beperking van eigen krachten, ter zijde gesteld.

Alliantie van Oostenrijk met het Huis van Bourbon (1756); deling van Polen (1772); ontwerpen van Jozef II (1778).

607. Zorg en ijver tot het aanknopen van nieuwe betrekkingen werd in dubbele mate raadzaam, toen Oostenrijk, de waarborgen van goede verstandhouding en Belgische voormuur ontnam; toen het, van vroeger bondgenoten afvallig, zich met Frankrijk, zijn en hun geduchter ervvijand, verbond; toen het diplomatiek misdrijf jegens Polen tingebeurtenissen van soortgelijken aard het bewijs gaven van de miskennis van al wat vroeger heilig geacht werd. Nederland zou, dacht men, om niet straks de weerloze: prooi van de Fransen te zijn, in Pruisen voor het verlies van Oostenrijk schadeloosstelling zoeken, en vooral dankbaar de hand aangrijpen welke nog steeds door Engeland gereikt werd.

Met de Barrière was het, reeds bij de vrede van Aken, aan Oostenrijk geen ernst meer. De vestingwerken in de successieoorlog vernield, werden niet hersteld. In weinige dagen of weken konden de Franse legers, na overmeestering van de zogenaamde voormuur, door België heen, Holland bereike ".

608. De hand van Engeland aangrijpen? geenszins. Engeland dreef handel; Engeland was stadhoudersgezind; Engeland, niet het laffe stadhouderloos bewind, nee! Engeland had de nadelige uitkomsten van de oorlog van 1743 tot 1748 bewerkt. De vrees voor Frankrijk (reden te meer om niets te verrichten waardoor het in het harnas zou kunnen worden gejaagd) was overdreven, was ongegrond. Nu vooral; want, om het ontwaken van afkeer tegen bijgeloof en dwingelandij, kon men voorzien dat het Rome niet zou beschermen, maar verpletten, de vrijheid niet onderdrukken, maar voorstaan. Hersenschimmige vrees zou voorwendsel zijn om zich, door stadhoudersgezinden raad, onder leiding van een voor het minst even onbetrouwbare Staat, te laten brengen. Onder zodanig redeneren was het natuurlijk dat aan Engeland generlei onderstand verleend en de minste ook schijnbare inbreuk op traktaten ten ergste geduid, het van Engeland onafhankelijk zijn door onderworpenheid aan Frankrijk gekocht, het bondgenootschap van Engeland versnaad, en zelfs, onder het schild van Franse vriendschap, oorlog tegen Engeland begeerd en gezocht werd.

Niettegenstaande velerlei overeenstemming in afkomst zeden, religie, volkskarakter, was, door handelsna-ijver, en vooral door de herinnering aan herhaalden oorlog, het vooroordeel tegen Engeland in het bloed van de Nederlandse zeemanschap en werkelijk nationaal 96.

Engeland verlangde nog, om de familiebetrekking op Oranje en om de onzekere stand van de Europese zaken, bevestiging van het aloude bondgenootschap. Meermalen heeft het verwonderlijke toegeeflijkheid en lankmoedigheid betoond. Maar kon het koel en lijdelijk

dulden dat Nederland, in plichtmatig hulp en vriendschapsbetoon onwillig, bovendien onder deksel van de traktaten, de handel van de vijandige Fransen voor hun rekening dreef en hun ruimen en gestadige toevoer van bouwstoffen voor oorlogschepen bracht?

Gezant van Engeland, van 1752 tot 1780, Yorke, zoon van de graaf van Hardwicke, kanselier van Engeland. Zijn trots en lichtgeraaktheid vermocht weinig tegen het pliante en insinuate van de twiststokende Franse diplomaten.

Omtrent de vervolgzieke Roomsgezindheid van de Fransen (zie evenwel par.542) was men niet ongerust meer. — 1761. Gerechtelijke moord van de protestant Calas, waartegen Voltaire de pen opvat. 1764. Uitbanning van de Jezuïeten. Het ongeloof, waande men, was een weg om tot het protestantisme over te gaan; voorzeker, in zover veler protestantisme schier aan ongeloof gelijk werd (§ 592).

609. Beslissend was de invloed van Frankrijk op de gedragingen van het Gemenebest. Eenheid of leiding was er bij stadhouder noch gouvernante. Maar, zolang niet de raadpensionaris of een aanzienlijk regent de nodige bekwaamheid en moed had om hoofd te zijn van een naar vast ontwerp handelende partij, zo lang bleef er uitzicht dat het stadhouderlijk gezag, door talent en veerkracht, het steunpunt van beter staatkunde zijn zou. Dit uitzicht verdween, toen de sluwheid van de Franse diplomaten de leiding van de weifelende gemoederen op zich nam; toen zij begeerlijkheden en driften tot onzijdige werkeloosheid en tot vernietiging van de stadhouderlijke macht opwond; toen zij, door het aanblazen van haat tegen Engeland en Oranje, de Regenten de energie van de tegenwerking en van de inactiviteit gaf. De zogenaamde Oranjepartij was voortaan enkel op zelfverdediging en op behoud van Enig overblijfsel van de stadhouderlijke rechten bedacht. Oranje en Engelsgezind heette al wie tot verguizing van de stadhouder en belediging van Engeland niet bereid was.

P. STEYN (1706 — 1772) meer dan 20 jaren, tot aan zijn dood, raadpensionaris; kundig financier; man van bekwaamheid, niet van karakter; vooral door de zucht om zijn ambt te behouden bestuurd, liever stemopnemer dan leidsman. Zijn opvolger was Van Bleiswijk, die hem in bekwaamheid, en zelfs in buigzaamheid, overtrof. — De griffier H. Fagel (1706 — 1790) uit een geslacht, waarin het griffierambt, met rechtschapenheid, schranderheid, liefde voor Oranje, en gehechtheid aan beproefde staatkunde erfelijk was, kon, evenmin als de wakkere graaf Bentinck, niet een deel van de ridderschap van Holland en enige van de minstvermogende steden of gewesten, de voortgang stuiten van een door afkeer van Oranje en vrijzinnigheid gedreven politiek. Zij, die rechtens aan het hoofd stonden van de stadhouderlijke partij, zochten steun meer in handgrepen dan in beginsels, meer in vermeerdering van invloed dan in handhaving van gezag. De oorzaak lag deels in de persoonlijkheid des Vorsten, grotendeels (ten gevolge van de aristocratische voorstelling van 's lands historie) in miskennis van de rechten van stadhouder en volk.

610. Groter nog en onafzienbaar was de werking van Franse letterkunde en wijsbegeerte. Ook hier met geschriften overstromd, van algemeen toepasselijkheid, richtte men gaarne een luisterend oor naar de leer dat Gods openbaring, waarvan de toetsing aan ieders rede verblijft, met wetgevingen Staatsburgerschap niets gemeenheeft; dat de mensen, van aanleg goed en vol maakbaar, door godsdienstbegrippen en Staatsinstelling en bedorven, oorspronkelijk vrij en gelijk zijn; dat ze zich tot Staten verenigd en Overheden aangesteld hebben bij in maatschappelijk verdrag; dat het gezag in de boezem van het soevereine volk berust; dat de uitoefening nooit dan tot weer opzeggen en behoudens verantwoordelijkheid, aan lasthebbers, die men Vorsten of Magistraten gelieft te noemen, verleend is.

In Frankrijk felle bestrijding van de christelijke waarheid. Volgens Voltaire (1694 — 1778), een deïsme dat alle openbaring wegredeneert. Volgens d' Alembert, Diderot, Helvetius een ongodisterij, die geen onsterfelijkheid kent, geen onderscheid van goed en kwaad, geen

vorming van de gedachten dan uit de zintuigen, geen drijfveer dan het eigenbelang, geen richtsnoer of uitzicht dan het: „laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij”.

Wegbereider van de omwenteling was vooral J. J. Rousseau; gelijk Luther van de Reformatie, was hij de verpersoonlijking van de Revolutie. Zijn invloed te groter, omdat hij tegen ongodisten en materialisten opkwam; de gevaarlijkste van de sofisten, omdat hij solist ter goeder trouw was, 103. Hij wilde het Christendom voorstaan, door het van al wat bovennatuurlijk is te ontdoen. De mens is van nature goed; de oorzaak van het bederf ligt in de inrichting van de Staat, omdat de individuele vrijheid niet ten voortdurende grondslag van het maatschappelijk verdrag gelegd is. Zijn *Contrat Social* (1762) het evangelie van de volkssoevereiniteit, 103. Waarin eigenlijk lag van zijn systeem het kenmerk en de onberekenbare kracht? Reeds H. de Groot had de Staat op de onderstelling gebouwd van een stilzwijgend verdrag, waarbij het volk zijn oppermacht, aan de Overheid op- en overdraagt. Met dit denkbeeld, door anderen ontwikkeld, kan, in de regel, onderdanigheid gepaard gaan. Niet, zodra men met Rousseau, als hoofdgedachte, de onvervreemdbaarheid van de volksoppermacht beweert. De zogenaamde Overheid is de verantwoordelijke en naar goedvinden afzetbare zaakgelastigde van het volk. De volkswil, alvermogenend en onfeilbaar, geldt als maatstaf van godsdienst, zedelijkheid en recht. De uitspraak van de numerieke meerderheid verbindt. Geen wet die de mens niet zelf gemaakt heeft. Deze theorie is richtsnoer voor onverwijld praktijk; daar Rousseau ze niet als ideaal voorstelt, maar als rechtsbeginsel voorschrijft.

En de uitkomsten? Van Hogerwet vrij, wordt de mens slaaf van de meerderheid Regeringloosheid of dwingelandij. Rousseau profeteert over zijn eigen werk: „Dit is het grote vraagstuk: een Staatsvorm, waarbij de wet boven de mens gesteld is. Is die, gelijk mij toeschijnt, niet uitvindbaar, dan moet een mens, zoveel doenlijk, boven de wet worden gesteld.” Dat is: zo Robespierre (§ 806) u niet bevalt, kies (1799 en 1848) Bonaparte. — Staatsalvermogen ook in de invoering van een Staatsgodsdienst, met dergelijke Staat homogeen; grenzeloos rekbaar en jegens de uitingen van positief geloof (krankheden van het godsdienstig gevoel), zodra ze met die publieke orde in strijd raken, onverdraagzaam. — Zijn geschriften, wegslepend door stijl, hartstochtelijkheid, en (waar men de geopenbaarde waarheid prijs geeft) logische juistheid.

Vooraf in deze dertig jaren (1747 — 1778) zagen de belangrijkste geschriften van de omwentelingsschool het licht; ook de Encyclopedie (1751), schatkamer van paradoxen en sofismen. — Dwalingen, ligt verenigbaar met de opwellingen van het verdorven hart, vonden te gereder ingang, omdat zij over 't algemeen voorgedragen werden met al de sieraden van de welsprekendheid, op bevattelijke en populaire trant, met een voorkomen van geleerdheid, en op de neerbuigen de toon van hogere wijsheid, die zo ontzagwekkend in het oor van de onkundigen klinkt. — Veel, in Frankrijk en elders verboden, werd hier te lande, tot rijke winst van de boekhandelaren, gedrukt. Weinig baatte het of ook hier tegen enkele werken een verbod uitging; daar het ongelooft zich van de ganse literatuur had meester gemaakt.

611. De bespiegeling scheen weldra niet enkel bespiegeling meer. De bevestiging en het zegel dezer Staatsleer werd opgespoord in de jaarboeken van de mensheid; het duurde niet lang of wat men gezocht had, vond men. Elke bladzijde van de historie werd door vooringenomenheid verkleurd. De grondtrekken van een gewaande overgang uit een zogenaamd natuurleven tot republiekeins Staatsbeheer daagden uit de nacht van de middeneeuwen op. Graven en Stenden, Stadhouders en Regenten waren niet dan beambten of vertegenwoordigers van de vrije en gelijke landzaten geweest. Engeland op soortgelijke wijs miskend en misvormd, werd model. De vrijwording van Noord-Amerika scheen de triomf van een Natie welke onvergankelijke volksrechten herneemt. Zo werd, onder het prisma der

revolutionaire denkwijz, elk politiek verschijnsel van vroeger of later tijd tot levend afdrukse van het revolutieStaatsrecht gemaakt.

Misvattingen aangaande de oorsprong van de regeringsvorm in Nederland, niet minder ongerijmd dan die van de staten van Holland in 1587 (§ 89). — Verwarde begrippen (ook aan een Montesquieu en Delolme ontleend) omtrent het karakteristieke van Groot-Brittannië, alsof het Parlement het soevereine volk tot lastgever en de koning tot eersten ambtenaar had. Alsof de omwenteling van 1688 schepping van een volksregering bij representatie en niet bevestiging van de door roekeloos geweld geschokte rechten, en van de troon, én van de Kerk, én van de Aristocratie, en van de burgerij was. De geest en strekking ook van de opstand in Noord-Amerika (§ 723) was niet omkering, maar behoud. De zedelijke ernst en het praktisch gezond verstand van de oude Puriteinen (§ 85a) leefden voort ook in de meeste bewonderaars van de Franse wijsbegeerte en de bevolking zelve was innig christelijk, aan haar geloof evenzeer als aan haar vrijheden gehecht 86. Eerst na langdurig aarzelen en bijkans uit noodzaak, werd onafhankelijkheid van het moederland, ter vasthouding aan bestaande inrichtingen en verkregen rechten, bedoeld.

612. Wat zou, nu Gods woord niet meer in eer was, Nederland, bij het scheuren van zijn dijken, tegen de geweldigen stortvloed dezer theorieën hebben beschermd ! Geen dode vormen, na het wijken van de levendmakende kracht. Geen eigen letterkunde, die, voor zo ver zij niet reeds zelf de weerklank van de nieuwerwetse denkbeelden was, zonder invloed op het hart bleef. Geen Evangelieprediking, die, waar zij nog aan het Evangelie vasthield, om dorheid en langwijligheid van voordracht en redenering, weinig of niets op de hogere standen vermocht. Vreemd was het niet dat, waar elk hoger licht verduistering ondergaan had, men door de flikkerglans van de wanbegrippen verblind werd. Welkom waren zij schier aan allen; want terwijl niemand inzag dat ook zijn recht en belang op het spel gezet werd, begreep iedereen dat de beginselen welke de filosofie lossneed, een band waren van welks knelling hij zich niet ongaarne vrijgemaakt zag.

Met de letterkunde bleef het in het begin jammerlijk (§ 544) gesteld. Het proza vooral ter vertaling en navolging gebruikt. Dezelfde miskenning van het wezen van de poëzie; schaven en vijlen, totdat, door deze kunstbewerking, al wat oneffen en uitstekend was, wegviel; rijmelaarsgenootschappen, waar menigte van mengel-, herders-, hof- en stroomdichten gesmeed werd. Voortreffelijke dichters altijd zeldzaam; nooit de middelmatige zo talrijk, zo geëerd, zo toongevend, zo oppermachtig. Evenwel langzamerhand werd levensteken bespeurd. *De Vaderlandse Geschiedenis van Wagenaar* (1749-1759), eenzijdig in aristocratische zin, wekte lust tot navolging en grondiger onderzoek op; fraai geschreven overzichten als de *Opkomst en bloei van de Verenigde Nederlanden* door Stijl (1774), nasporingen als die van Bondam, Van de Spiegel en Kluit. Ook begon de dichtkunst zich aan de strikken van de genootschappelijke censuur te ontwringen; meer dan één dichter, zonder zich door de rijmfabrikanten te laten kortwieken, nam hogere vlucht. Zo Onno Zwier van Haren, jonkvrouwe de Lannoy († 1782), Van Winter, de dichteres Van Merken; reeds werd, in vereniging met Van de Kastele, de lier van Van Alphen gesnaard. De oude letterkunde, onder Hemsterhuis (1685-1766), Ruhnkenius (1723 — 1798) en Valckenaer (1715 — 1785) nuttig ook voor studie en gebruik van de vaderlandse taal.

613. Menig voortbrengsel van stijl en dichtkunst had een polemische richting. In de Kerk werd op zuiverheid van de leer weinig meer gelet. Die het waagde daarvoor de stem te verheffen, werd doorgaans, als niet op de hoogte des tijds, met behulp van de Overheid, in het ongelijk gesteld. Ter opbeuring van het diepgezonken volksonderwijs, gaf men gehoor aan een opvoedkunde die onbedorvenheid onderstelt, en dus enkel op ontwikkeling bedacht is.

Bij de burger en volksklasse was de werking van een valse wijsbegeerte nog gering. Gods woord nog in eer. Ter Bijbeluitlegging of als gelief koosde lectuur, vader Brakel en vader Cats. Stichtelijke werken, zoals van Doddridge, of Newton of Gellert, werden overgezet. Het ontbrak niet aan predikanten die, met bekwaamheid, gelijk Hofstede, te Rotterdam, in de bres stonden voor de kerkleer. Misnoegen, rumoer, tegenstand, wanneer elke waarheid, waarop de va deren prijs gesteld hadden en waaraan men nog, uit gewoonte, of uit overtuiging en op grond van eigen biddend onderzoek, gehecht was, met dagelijks vermeerderende stoutheid aangerand werd. Evenwel de voorstanders van de rechtzinnigheid te zwak, al hadden zij niet dikwijls aan welgemeende ijver stijfzinnigheid gepaard, zich te zeer aan de letter van de symbolische schriften gehecht, nuttige verbeteringen, zoals de voortreffelijke psalmberijming (1772) tegengewerkt, in verkettering overdreven argwaan getoond, en meer theologische nauwgezetheid dan christelijke liefde geopenbaard. Machtig, ook in de Hervormde Kerk zelve, de tolerantien, voor wie geen waarheid onmisbaar en dus elk wanbegrip verdraaglijk was, en die, om, zo het heette, aan Gods barmhartigheid geen grenzen te stellen, de grenzen wegnamen die Hij zelf bepaald heeft. De Dissenters richtten hij voorkeur hun pijlen tegen de heersende Kerk. Een tijdschrift, *de Vaderlandse Letteroefeningen* (1761), met een legioen van *Vrijmoedige bedenkingen, Onpartijdige onderzoekingen*, enz. aan die bestrijding gewijd; de Synode van Dordrecht uitgekreten als vergadering van liefdeloze: ijveraars die, op paapse wijs, geholpen door spitsvondigheid en geweldenaar, duistere begrippen tot standaard van over-rechtzinnigheid gesteld had. De Regenten waren vrij algemeen op de hand van verregaande oogluiking. Wanneer een kerkbestuur zich verstoutte een predikant, wegens verguizing van de geloofsleer ter verantwoording te roepen, werd doorgaans door de Heren Staten dit rustverstoring kettermaken gestuit. Behoedzaamheid echter werd, om van de zwakkeren wil, wenselijk gekeurd; menig predikant, die dapper tegen jesuïtisme te velde tok, gaf vertrouwelijk te kennen dat hij, geen van de kenmerkende leerstukken van de Hervormde Kerkgelovende, alles conform den Woorden Gods, namelijk in zo verre, had ondertekend; dat hij de gereformeerden kerkgalm en de geliefde gereformeerde uitdrukkingen, bijv. van drie-enige God, gebruikte om in slaap te wiegen en een vals systeem te ondermanen; de oude stijf hoofden moesten ontslapen zijn, eer de verborgen neologen de handen konden in één slaan. Dit heette, de stam van de vooroordelen niet vellen, maar de wortelen zachtkens losmaken, opdat de boom van zelf mocht omvallen. —

In de meeste grote steden zal het geweest zijn (1777) zoals een predikant te Amsterdam schrijft: „Grond hebben wij om te denken dat het getal van de ongelovigen alhier groot is, zelfs onder de huisgezinnen die in naam behoren tot onze Kerk. Wij kennen er die zich op de afval, die zij voor het oog van hun families door een masker van geveinsdheid bedekken, in geheime gezelschappen van gelijksoortige vrienden beroemen” "

614. Vooral ontstond het verlangen naar grondwettig herstel van de Staat. De Republiek, al bleef haar vorm onveranderd, zou met de nieuwe peilrijken geest worden doortrokken en beziel, Volgens netideaal van de vrijzinnige Regenten waren eigenlijk zij, door plaatsvervang, het Volk. De Stadhouder was hun ambtenaar. Deze verhouding moest tot waarheid worden gemaakt; want het Eminente Hoofd was nog niet in allen dele loontrekkend bediende van de aldus van volkswege tot heerschappij geroepen Aristocratie. Het volbrengen van de taak had menig bezwaar; maar gebeurtenissen waren nabij, geschikt om een vlam te ontsteken, waardoor al wat in de weg stond, zou worden verteerd.

615. Dit tijdsverloop heeft vijf rubrieken; het bewind van Willem IV (1747 — 1751); dat van Prinses Anna (1751 — 1759); de voogdijschap van de hertog van Brunswijk (1759 — 1766);

het vrije rustige begin der regering van Willem V (1766 1772), en de onrustvolle jaren (1772 — 1778), overgang tot buitenlandse oorlog en burgeroorlog.

I. 1747-1751.

WILLEM IV.

616. Oranje-boven was het; ook scheen de vrede nabij. Nu tenminste werd Staats hervorming vereist. Te lang had de stedelijke aristocratie zich van de rechten van stadhouder, ridderschappen en burgerijen meester gemaakt. De tijd was daar om haar macht te regelen en te beperken. Gewichtig bestanddeel van de regeringsvorm, zou ze niet langer de ontwikkeling van de volksrechten en de regelmatige werking van het algemeen bestuur beletten.

617. Deze regeling scheen, om de omstandigheden, een dubbel moeilijke taak. Ook na de verheffing van de prins, was er nijpend gevaar. De vijand in de Republiek, de bevolking tegen de regenten uitermate verbitterd. Aan WILLEM IV ontbrak het overwicht dat een veldheer uit schitterende oorlogsbedrijven ontleent; de omwenteling was tot stand gekomen, wellicht meer nog uit afkeer van stadhouderloosheid dan uit liefde voor zijn Huis of persoon; het merendeel van de ingezetenen, dat hem als hun maaksel beschouwde, zag in hem, bij het veldwinnen van democratische begrippen, een werktuig, een zaakgelastigde, meer nog dan een beschermheer.

Zie § 486. — Het gedrag van de stadhoudersgezinden verdedigd met stellingen als die van de Engelsen wijsgeer Locke: „Zo zij die op het kussen zijn geraakt, door slechte behering hun recht en gezag verloren hebben, keert het opperste gezag weer tot de maatschappij, en het volk heeft recht om een nieuwe regeringswijze op te richten, en het hoog gezag, waar het alsdan geheel en volkomen meester van is, in andere handen te stellen, zoals het goed vindt.”

618. Evenwel er was uitzicht op wezenlijk herstel van de nationale Staatsvorm. Het Stadhouderschap was niet enkel weer opgericht, maar ook door erfelijkheid en algemeenheid, uiterlijk althans, bevestigd. De regenten, na veertigjarige proef van de jammerlijke gevolgen van hun alleenheerschen geleverd te hebben, sidderend voor de driften van een opgewonden volk, schaarden zich om de prins, die schutsheer en bemiddelaar werd. Aller behoefte en wens gaf hem, tijdelijk, een soort van dictatoriaal gezag. Hij vermocht nu wellicht de aristocratie te temperen door volksinvloed en stadhouderlijke macht. Maar hiervoor was onmisbaar een helder inzicht in de vorming, ontwikkeling en verbastering van de republiek; het voornemen om, zonder de aristocratie van zich te stoten, de hand aan de burgerij te reiken; vaste beginsels om een ontwerp te vormen; vaste wil om het, onvervaard, ten uitvoer te leggen.

619. WILLEM IV had kundigheden, talenten, onverdroten ijver; hij was Godvrezend, mild, vergevingsgezind, een braaf vorst gelijk er weinigen, een middelmatig Staatsman, gelijk er velen zijn geweest.

§ 534. Treffend zijn uitroep, bij het vernemen dat er geen bloed gestort was: „God zij geloofd ! Hij roept mij en zal mij ondersteunen, mijn vrienden zullen mij helpen door hun raad en alle eerlijke lieden door hun gebeden.” Een brief met het slot: „nu zal uwe Hoogheid zich volkomen kunnen wreken over alle zijn vijanden,” wierp hij van zich: „die schelm meent dat ik denk gelijk hij.”

Zijn kinderen CAROLINA (28 Febr. 1713) en WILLEM (8 Maart 1748). Hen in de vreze Gods op te voeden zijn gestadige zorg.

620. Tweeledig was zijn nuttig en verdienstelijk werk. Hij zag dat de magistraat bedreigd werd, en poogde de gevaar volle gisting te stillen en verzoening te bewerken, door enige van

de meest ergerlijke misbruiken te doen ophouden en enige van de meest gehate regenten te ontslaan. Hij zag dat, jaren achtereen, elke tak van het Staatsbeheer prijs gegeven was aan verwaarlozing en bederf, en onverwijld en onvermoeid trachtte hij, door betere regeling van zee, oorlogs- en financiewezen in de behoefte aan gewichtige verbeteringen te voorzien.

Streven naar regeling van de belastingen en opbeuring van de handel (§ 641). — Behartiging van het zeewezen, in overleg met de kundige C. Schrijver. Eenheid van de Admiraliteiten, nu er weer een admiraalgeneraal is; zeevaartschool (zeemanscollegie) te Amsterdam, reeds in 1747. Verbeteringen in de scheepsbouw; machtiging op de Admiraliteiten tot lening met rentebetaling en aflossing door de gewesten. — In 1756 werd door de Admiraliteit van de Maze 's Prinsen „vaderlijke zorg en nooit volprezen ijver tot herstel van de marine” geroemd.

621. Uit zucht om onpartijdig, naar overtuigingen geweten, te beslissen, vreesde hij onder de invloed van anderen te staan en was, om de wisselbaarheid van eigen inzichten, van weifeling en ongestadigheid niet vrij. En daar hij, zoveel mogelijk, alles zelf wilde verrichten, gebeurde het dat hij, van werkzaamheden overstelpt, voor duurzame regeling en redding des Vaderlands nauwelijks tijd van overleg had. De wortel van het kwaad bleef ongeraakt. De edelmoedige vorst begreep niet dat, na het verstandig afwijzen van de soevereiniteit, men, des te meer en onverwijld, op genoegzame waarborg van Staatseenheid en volksvrijheden moest bedacht zijn.

Ook Willem IV had tegen soeverein gezag weerzin. Geen onderdanen, maar medeburgers en landgenoten; niets voor de eerzucht strelender dan de liefde en hoogachting van een vrij volk. — „Hij begreep dat hij thans al het gratieus bezat, en dan ook het ingratieus, het leggen van belastingen, 't maken van criminele wetten, het aangaan van lastige verbonden tot zijn laste zon krijgen; van welk alles het ongenoegen nu op de Staten viel”, 4.

De prins die geen Raad nevens zich verlangde en voor het ascendant van mannen als Bentinck en Fagel bevreesd was, werd somwijlen door andere niet allen evenzeer bevoegde raadslieden geleid; oude en merendeels Friese vrienden, de Van Harens, de opperstalmeester Grovestins, van der Mieden, de geheimschrijver De Back, de opperhofmeester van Burmania, en anderen; ook prinses Anna, die meer naar tactiek dan naar beginsel te werk ging (§ 646). Door opeenstapeling van zaken, bleef niet zelden het meest gewichtige onafgedaan. Hij vergat dat in elk die aan het hoofd van een Staat is, vooral opperbeheer en toezicht verlangd wordt.

622. Welke was in 1748, de nationale grondtrek van de volksbeweging? Zucht naar billijke vrijheid. Dit werd niet erkend. Om de overdrijving van inhoud of vorm van de eisen, zag men de rechtmatigheid voorbij. De prins, van wiep in het beslissend ogenblik zoveel afhing, bedacht niet dat zijn verheffing, zo het daarbij bleef, slechts een weinig betekend begin was. Zo werd het gunstige tijdstip verzuimd. Alles kwam weer inden ouden plooi. De regenten herstelden van de schrik. Met een stadhouder werden zij weldra, wat zij zonder een stadhouder waren geweest.

Prijselijk was het, elke opwelling van persoonlijke wrok te onderdrukken, zich tegen elke uitbarsting van volkshaat te verzetten; maar was het geoorloofd deze edelmoedigheid zo ver te drijven, dat men zelfs de regenten, welke tot de verwarring van 's lande zaken boven anderen hadden medegewerkt, zolang mogelijk in hun posten behield? Was het goed dat men, enkel in personen, en niet in de natuur zelve van de posten en betrekkingen, gelijk ze langzamerhand ontaard was, de oorzaak van het kwaad zag? Gedachtig aan de hatelijke voorstelling van de daden van een Maurits en Willem II, vreesde de prins wellicht, door de overmoed van de aristocratie te fnuiken, majesteitschennis te begaan.

623. Zodra het alleen om een stadhouder en om wegneming van enkele grieven te doen was, werd de houding van de burgerijen, die zoveel meer verlangden, bijkans strafbaar; zodat de woelgeest en door geweld bedwongen of door toegeeflijkheid in slaap dienden te worden gewiegd. De Vorst, aldus in de enge gebracht, handhaafde het onbillijk verkregen alvermogen van de regenten, die hem steeds vijandig waren geweest, tegen de billijke vorderingen van de burgers, die hem in het bewind hadden gebracht. De luid geopenbaarde wens naar opheffing van het juk scheen en werd aan oproerkreet gelijk; vooral toen het aan zichzelf overgelaten volk, beurtelings door weerstand of tegemoetkoming, tot buitensporigheden getergd en aangevuurd werd.

624. Zo kwam er een blaam op Oranje en stadhoudersgezindheid. De ijveraars voor de prins raakten in haat en verachting. De aandrang van achtenswaardige burgerijen werd op één lijn met de baldadigheid van woest gepeupel gesteld. Zo kon de prins, wanneer de voorbijgaande storm zou bedaard zijn, meer dan ooit rekening maken op de felle tegenstand van de spijtige regenten, en minder dan ooit op de liefde en gehechtheid van het teleurgestelde en medeloze volk.

625. Alles bleef bijna gelijk het was. Aan de aristocratie werd een soort van mederegent toegevoegd met onschadelijke voorrechten, en voorts werd de aanstelling doorgedreven van Enige magistraten, wier welgezindheid niet lang tegen de aard van hun ambtsbetrekking en het voorbeeld van hun ambtgenoten bestand was. De prins was niet het eminente hoofd van de Staat. Wat dan? Het hoofd van de gewestelijke en stedelijke gezaghebbers? neen ! niet het hoofd, maar een bijkans overtollig en lastig dienaar. Onder de firma van Oranje was er voortzetting van het antistadhouderlijk bewind. Een stadhouder die geduld werd, maar bestemd om straks, gedwee, het werktuig van de aristocratie, onwillig, haar speelbal en slachtofferte zijn.

a. April 1747 — April 1748.

626. De overrompeling van Staats-Vlaanderen, wel verre van de Republiek te doen zwichten, bracht in een oogwenk de verheffing van Oranje te weeg. Gelijk in 1672, wachtten de burgerijen de overgaaf van het land niet lijdelijk af, en de radeloze: regenten achtten zich gelukkig, door volvaardige toetreding, een ligt ontvlambare en hier en daar reeds ontstoken volkswoede te ontgaan.

1747. 17 April. Verklaring van Lodewijk XV: „Na de Staten-Generaal lang gespaard te hebben, genoodzaakt, op hun bodem te trekken; niet van zins met hen te breken; alleen om de schadelijke uitwerksels te beletten van de aan Oostenrijk en Engeland verleende bescherming; verre van de Godsdienst, de regering of de koophandel te willen ontrusten, zal hij de plaatsen welke hij verplicht is in te nemen, slechts als tijdelijk onderpand beschouwen; nog is het tijd het gevaar te ontwijken door besluiten die met de wijsheid van hun regering overeenkomen.” — 17 April breekt Löwenthal met 20,000 man van Brugge naar Aardenburg op.

Staats-Vlaanderen (24 Apr. — 16 Mei) in 's vijands macht; slechte gesteldheid van de vestingwerken en kleinmoedigheid van de verdediging. — Zeeland bedreigd.

Omwenteling, waardoor het volk de ouden regeringsvorm (althans wat de aanstelling van een stadhouder betreft) herkreeg Geen bloedstorting. Enkele personen in 's Hage bedreigd. Beroerten, door buitensporigheden gekenmerkt, hadden, evenals in 1672, niet vóór, enkel na de aanstelling des stadhouders plaats 4, ofschoon het volk in vele regenten landverraders meende te zien. — „Een revolutie, die de Republiek scheen te moeten doen schudden tot in haar fondamente, 't werk als van één dag: één dag verenigt alle gevoelens, en een zo bewonderenswaardige omwenteling valt voor, zonder verlies van iemands eer, vrijheid, of leven” 44. De Regeringen, verdeeld, verlegen en radeloos, overrompeld door de

algemeens begeerte van de Burgerij, die zij zelf in 't hart als de enigen maatregel tot behoudenis erkenden.

627. Geen afzonderlijke vrede of neutraliteit, geen heulen met de vijand, geen straffeloos samenspannen van de Fransgezinden meer. Maatregelen van weerstand beraamd en ten uitvoer gelegd. De stadhouder met uitgelatenheid in Holland en Zeeland begroet. Groot-Brittannië, ook nu, de bondgenoot op wiens bijstand en vriendschap prijs gesteld werd,

19 April. Brief van de Staten-Generaal aan de provinciale Staten, om zonder uitstel op de middelen van verdediging te raadplegen. — 27 Apr. Resolutie van Holland om “het uiterste op te zetten om 't land, de inwoners en hun wettige bezittingen, vooral vrijheid en godsdienst, te helpen beschermen.”

14000 man naar Zeeland, door een keten van 50 gewapende vaartuigen op de Westerschelde gedekt; acht oorlogschepen van 44 tot 64 stukken, 30 kleinere vaartuigen; ook Engelse schepen, als auxiliairen, maar niet onder Nederlandse vlag of bevel (§ 577).

11 — 20 Mei. De prins te Amsterdam, 's Hage en Middelburg. — De blijdschap algemeen; men wenst elkaar geluk, men omhelst elkaar op straten en markten; overal eenparig gejuich; de huizen niet ruim genoeg en de straten te nauw om de ontelbare menigte te bevatten 44. — Opheffing van de Conferentiën van Breda.

628. Aan de hooggespannen verwachting werd geenszins voldaan. Weinig bewijs was er van ander en krachtvoller bewind. De regenten traden niet af; zelfs de raadpensionaris Gilles niet, van verstandhouding met Frankrijk verdacht. Van de aloude heldhaftigheid was er ook geen blijk. Vreemd was het niet, zo, na de nederlaag bij Lafeld en de verrassing van Bergen op Zoon, toen er, bij toenemend gevaar, schande voor lauweren behaald werd, het gemor van de burgerijen zich overal en luide verhief.

Waldeck vertrok; dragelijk verlies; maar wie werd nu opperbevelhebber? Cronstrom, 87 jaren oud, ziekelijk, aëmborstig en doof. Schadelijke na-ijver tussen de hertog van Cumberland en de prins. De maarschalk van Saxon bedreigt Maastricht. — 2 Juli. Slag bij Lafeld; weer een halve bataille (§ 580); want, terwijl de linkervleugel (de Engelsen), na bijkans alleen gestreden te hebben, de terugtocht aannam, volgden het centrum en de rechtervleugel (de Nederlanders en Oostenrijkers), naar een geloofwaardig ooggetuige, ach, wat vergelijking! „als lammeren.” De Nederlanders verloren 537 man. Evenwel de aanslag op Maastricht mislukt.

12 Juli — 6 Sept. Beleg van Bergen op Zoom, voor onoverwinbaar gehouden; Cronstrom opperbevelhebber; overdaad en brooddronkenheid; slapheid in de vestingdienst. — De stad overrompeld en prijs gegeven aan de roofzucht en baldadigheid van de soldaat. — Bijstere ontsteltenis. De geruchten van verraad levendig. Spanning tegen de Roomsens, bij wie men vreugde bespeurd of ondersteld had.

629. Aan wie was dit rampspoedig oorlogvoeren, aan wie de velerlei teleurstelling te wijten? Immers, zeide men, aan de regenten, door wie de prins werd gedwarsboomd. *Verheffing van de prins, vernedering van de magistraten*, was de leus van de burgerij. Welkom was haar zowel de erfelijkheid van het stadhouderschap in de vrouwelijke lijn, als het ontwerp om de stedelijke ambten niet langer ter verrijking van de plaatselijke overheid te doen strekken.

De houding van de burgerij te ernstiger, omdat ze, om de vijandelijke overval, op last van de Staten, zich in de wapenhandel geoeffend had. 4000 waardgelders in dienst genomen (voor Amsterdam 1200) hielpen bewegingen eer verwekken dan stillen.

16 Nov. Op voorstel van de Edelen, het stadhouderschap (aangezien de Republiek niet bestaan kon zonder een uitstekend Hoofd) erfelijk verklaard in de vrouwelijke lijn. Bij minderjarigheid, de vrouwe-moeder Gouvernante; bij haar overlijden, schikkingen van de

Staten omtrent de voorgedij. — 29 Nov. Evenzo in Zeeland; weldra ook in Gelderland, Utrecht en Overijssel; in Friesland en Groningen later.

Ambten en Posterijen. — Reeds in Juni biedt de wethouderschap van 's Hage de postmeesterplaatsen (die jaarlijks ongeveer f 36000 opbrachten) de prins aan, die ze de Staten opdraagt. Evenzo te Dordrecht en elders.

630. De halsstarrigheid van de regenten, tot geldelijke opofferingen en toegeeflijkheid aan de eisen der burgerij ongezend, deed ernstige opschuddingen ontstaan. De stedelijke overheid werd door stadhouderlijke invloed gehandhaafd, maar ook de weg tot afschaffing van misbruiken gebaad.

Beroerten in Holland. — 27 Sept. Verzoekschrift te Rotterdam aan de vroedschap om de stadsambten openlijk aan de meestbiedenden te verkopen; (6 Nov.) nader rekwest om gunstig antwoord „aanstonds.” De Regering bewilligt, maar, op haar verzoek, (10 Nov.) nietigverklaring dezer afgeperste bewilliging door de prins. — Soortgelijke pogingen te Amsterdam (9 Nov.), Oploop op de Dam; inval van het gepeupel in 't stadhuis, verdreven door de schutterij.

11 Nov. Resolutie van Holland; geen begeving van stadsambten dan om in persoon waar te nemen, zonder uitkering, en niet tegen geld of geldswaarde.

631. Geld en vreemde hulp waren onmisbaar ter voortzetting van de hachelijke oorlog. Met bereidwilligheid werd door *milde gift* in de behoefte van de schatkist enigermate voorzien. De bondgenoten besloten hun legers op geduchte voet te brengen, en de alliantie werd door medewerking van Rusland versterkt.

12 Sept. Milde gift in Holland: 2% van de bezittingen boven de f 2000, 1% van f 1000 tot f 2000, de minder gegoeden naar goedvinden, allen iets; elk deed zelf de overslag, onder ede. Een importante som (boven de 50 miljoen) aldus samengebracht 47.

27 Sept. Nadere verklaring van Lodewijk aan de Staten-Generaal. Antwoord: „zij waren niet van mening met Z. M. te breken, maar zochten alleen tegen te gaan. het ongelijk, hun op zo gevoelige wijs aangedaan.

1748. 27 Jan Verbond van Oostenrijk, Engeland en de Republiek. De oorlogsmacht in de Nederlanden op 192000 man, waarvan de Republiek 66000 man leveren zou. — Rusland, in verbond met de Zeemogendheden, doet 35000 man opbreken naar de Rijn.

632. Gelukkig dat vrede aller wens was; behalve wellicht van Oostenrijk dat, om Silezië te herwinnen, voortdoring van de oorlog zou hebben begeerd. Frankrijk, daar de zeemacht grotendeels vernield, een deel van de volkplantingen veroverd, en het verlies van andere kolonieën te voorzien was, trachtte zich van België en, kon het zijn, ook van veroveringen in het Gemenebest, ter veroorloging van een niet onvoordelig verdrag, te bedienen. weerom gelukte het van de Franse staatkunde, volgens haar geliefkoosde tactiek, scheiding van de bondgenoten te bewerken. Preliminair met de Zeemogendheden werden te Aken getekend, het bloedvergieten gestaakt, de Republiek, op het punt van overheerd te worden, gered.

13 Apr. Beleg van Maastricht, om klem bij te zetten aan de vorderingen van de Fransen op het te Aken geopend congres. Vergelijkenderwijs lofwaardige verdediging door Van Aylva; overgave (3 Mei), op last van Cumberland. — Het scheen alsof de Fransen, zo er geen schikking werd getroffen, binnen drie weken de wet zouden voorschrijven te 's Hage of te Amsterdam ". Gelukkig dat Groot-Brittannië Rusland tot bondgenoot en in Kaap-Breton een equivalent voor België had.

30 Apr. De Preliminair met Aken getekend. wederzijdse teruggave van de veroveringen van Frankrijk en Engeland; de Republiek herkrijgt de, meestendeels geslechte,

barrièreplaatsen. Parma afgestaan aan de Spaanse prins Don Filips. — De Staten hadden bij de oorlog niet dan nadeel gehad 9; waarom? zie § 575.

b. April 1748 — APRIL 1749.

633. Het misnoegen van de bevolking rees met de onverzettelijkheid van de Regenten. Deze namen de houding aan, alsof met de aanstelling van de prins alles afgedaan was. Zodanige handelwijs, die, in veler oog, naar bespottig geleeek, gaf aanleiding dat de volksberoering geweldiger werd.

634. Te meer, omdat het vertrouwen op de prins zelf bijkans te niet ging. Was hij daarom stadhouder? was dit het oogmerk van de omwenteling geweest? Alles te laten gelijk het was, de misbruiken in volle kracht en de volksvijanden in het bewind? Het misnoegen was algemeen; nu begon menigeen hem slapheid te verwijten; men zou nu zonder hem verwijten wat hij verzuimd had.

Volgens Bentinck geen vertrouwen meer; dagelijkse en algemeen klachten in alle standen en bij elke partij. Iedereen klaagt over de prins die, tot handelen geroepen, toeschouwer blijft. Een gezag, groter dan aan iemand van zijn voorvaderen, is hem gegeven door de Natie, in spijt van de magistraten; en waartoe? Immers tegen de verkeerdheden, waarvan men de treurige gevolgen ondervonden heeft. Het volk murmureert, omdat dit gezag niet gebruikt wordt; omdat de lieden welken de Staat zouden hebben doen verloren gaan, in ere blijven en gunsten genieten; omdat er geen straf is voor hen die, als Cronstrom (§ 628), straf verdiend hebben; omdat de zaken onafgedaan blijven; kortom, omdat de prins te goed en te zwak is, en onder de leiding van de hoofden van de Fransgezinde kabaal staat. Zijn bewind is reeds in minachting. De onrust kan niet ophouden, zolang de oorzaak niet ophoudt. Het gepeupel, in de waan dat de prins geen genoegzame macht heeft, wil hem graaf maken; dwaas voornemen, daar het kwaad in het niet aanwenden van het gezag ligt. Niets wekt meer verbazing dan het aanblijven van de raadpensionaris; zijn ontslag duldt geen uitstel.

635. Geweld en oproer waren aan de orde van de dag. Allerwege stonden de regenten bloot aan de baldadigheden van plunderend gemeen. Afschaffing van de Pachten was de leus. Ook nu nog was het wellicht de tijd om, door de burgerijen tegen de onwil van de regenten en de uitspattingen van het grauw gerugsteund, hervorming te beproeven. Maar nee! het enige doel was zich uit de nood van het ogenblik te redden; de opgeruide menigte tot bedaren te brengen; te geven wat gevergd werd, in de hoop dat men aldus de vrede zou worden gesteld.

1748. 8 Maart. Geboorte van een Erfstadhouder (Willem V).

Algemeen haat tegen de Pachtters, om hun rijkdom, pracht en knevelarij. Deze heffing werd sedert lang als zeer drukkend beschouwd; zodat verzet hiertegen een begin van onstuimige volksbeweging werd.

Mei. In Friesland het invorderen van de pachten met geweld belet. Gecommitteerden van de Harlinger burgerij naar Leeuwarden om van de Staten te eisen a. erfelijkheid van het stadhouderschap in de vrouwelijke lijn; b. afschaffing van de pachten, binnen een halfuur; „de Heren zouden niet levende van 't land schapshuis komen, zo zij van de Gemeente geen genoeg gaven.” De vergadering zwicht.

Groningen en. Ommelanden. De stedelijke regering en Staten, door plundering en dreiging, tot afschaffing van de pachten en erfelijkheid in de vrouwelijke lijn gedwongen.

Holland. 19 Juni. Resolutie van de Staten dat de pachten in stand zullen blijven. Geweldige opschuddingen. — 20 Juni. Opschorting van de pachten te Leiden. — 25 Juni. Oproer te

Amsterdam; plunderingen van de pachtershuizen, door de schutterij gestuit; (28 Juni) oloop op de Dam, bij de terechtstelling van twee van de belhamels, velen vertrappt of in het water gedrongen. — 25 Juni. De prins verzoekt de Staten de pachten van stonden aan te willen afschaffen. En de Staten? Resolutie dienovereenkomstig, afgekondigd de volgende dag.

636. Door een maatregel aan radeloosheid ontworpen, wordt geen volksbeweging gestild. Een goed begin, dus sprak het triomferend gepeupel; maar wat nu verder? Nog waren de burgerijen geenszins in haar rechten hersteld; nog dezelfde regenten in het bewind, die de Gemeente verdrukt en Oranje verguisd hadden. De gebleken machteloosheid was aanmoediging tot elke redelijke en ook tot menige onredelijke eis. De regering weifelde. Welaan! om te zegevieren over weifeling, onwil en uitstel, had men in vernieuwde volksbeweging een beproefd middel bij de hand.

637. Onheilspellend was de toestand van Amsterdam. De prins begaf zich derwaarts, en, ofschoon hij tot verandering van regenten, die ook in andere steden weldra plaats had, besloot, bracht hij, noch daar, noch elders, afdoende en behoorlijke regeling van de betrekkingen tussen burgerij en stedelijke magistraat tot stand. In Friesland en Groningen werd de aristocratie enigszins beperkt; in Holland, waar de voorname zetel en kern van haar macht was, werd er wel iets tot wijziging van het belastingstelsel en van het personeel van de vroedschappen gedaan; niets tot duurzame opbeuring en vrijmaking van de burgerij.

Halsstarrigheid van de Amsterdamse regering. De prins had (25 Juni) van de Staten begeerd "om zonder uitstel de overwegingen om de posterijen aan 't gemene land te doen komen, te hervatten." — 3 Juli. Resolutie van de vroedschap "om de posterijen ten eeuwigen dage te houden aan de stad." — Verontwaardiging van de burgerij; rekwest van drie Artikelen: a. opdracht van de posterijen aan de prins; b. wegneming van de misbruiken in dit stuk; c. herstel van de voorrechten van de burgerijen, zo in 't stuk van de gilden als in andere opzichten. — 9 Aug. Inneming van de Kloveniers Doelen door enige burgers om er bijeenkomsten te houden; talrijke vergaderingen; ondertekening van het rekwest. IJver van de Doelisten. — 26 Aug. Fiat van de regering op de drie punten, mits niet strijdende tegen de resolutiën van de Staten en de intentie van Z.H..

Dit voldoet niet; de *mits* moet er af! 27 Aug. Fiat, zonder *mits*. Ook dit voldoet niet; de volle vergadering was niet gehoord! er moest fiat zijn, zonder informaliteit. — 28 Aug. Aldus besloten; maar tevens besluit van de wethouderschap om vrijwillig afstand te doen van de regering, op 't behagen van Z. H., en met overdracht van de posterijen aan de prins.

2 — 15 Sept. De prins, op last van de Staten van Holland, te Amsterdam. Hooggaande verbittering van de burgerij. Verandering van de magistraat; nieuwe burgemeesters; van de 36 raden 19 hersteld. Ook de Oudraad gedeeltelijk ontslagen. Omtrent een oorlogsraad, zonder oenig regeringslid, laat de prins zich niet stellig uit. Verandering van de regeringen te Haarlem, Leiden, Rotterdam, Gouda en elders; ook in andere Provinciën.

638. De vrede van Aken het veel, ook waarbij het belang van de Republiek was betrokken, onbeslist. Een kiem van oorlog lag in de bevestiging van het onrecht aan Oostenrijk door Pruisen geschied.

1748. 18 Okt. Vrede. (§ 632.)

639. De wanorde van 1748 kon niet van lange duur zijn; de plunderingen hielden op, door eensgezindheid van al wat welgezind was. Maar hoedanig was nu van de ganse toedracht van de zaken de afloop? Dat de losgelaten menigte beteugeld werd en de burgerij onvoldaan bleef. Met de donkerste verwen werd het misdadige van woeling en tegenkanting geschetst. Door het geleden onrecht scheen bijkans het lang bedreven onrecht uitgewist. Menig regent

bejammerde dat het stadhoudersloos bewind, in de overhaasting van de vreesachtigheid, gevallen was voor een volkswaan van de dag. Oude en nieuwe magistraten verstonden elkaar, de raadpensionaris was niet Oranjegezind, de bevolking zou zich niet meer in de bres stellen voor een weifelend beschermer. Zo Willem IV spoedig kwam te overlijden, was de voortdoring van het stadhouderschap twijfelachtig.

Zo liep het jaar 1748 ten einde, waarin het nadelige bleek van alle lapwerk. Wat, in de hartstochtelijkheid van de partijzucht, een stedelijke magistraat zelfs nu kon verrichten, bleek te Steenwijk. De regering deed (27 Apr. 1749) een burger, Fledderus, om stadhoudersgezindheid, onder een schijn van rechtspraak, ophangen; wegens deze gerechtelijke moord, buitengewone verandering van de regering gelast.

c. April 1749. — OKT. 1751.

640. Eindelijk werd de prins overgehaald om het ontslag van de raadpensionaris te bewerken. Reeds te laat; te meer omdat, ook nu, waar standvastigheid vereist werd, hij zich vleide verklaarde vijanden van zijn Huis door toegeeflijkheid te winnen. In Holland stonden de stadhoudersgezinden reeds aan verdrukking ten doel. Toen er amnestie afgekondigd werd, was het bijkans als werd door de regenten aan de Oranjegezinden genade verleend.

1749. 3 Mei. Ontslag van Gilles. Aanstelling van Steijn, die als rechtschapen, werkzaam en stadhoudersgezind, aanbevolen werd. Terugroeping van Van Hoeij, meer dan 20 jaren gezant te Parijs (§ 581). — Ook in de Staten van Holland neemt de prins een ietwat hoger toon.

De verantwoordelijkheid poogden vele regenten over te dragen op de prins: „Gaaf naar uw prins,” was het, laat die u helpen; gij hebt nu een stadhouder, laat die er in voorzien." Voorts deden zij op menigerlei wijs aan de stadhoudersgezinden gevoelen dat niemands bescherming een waarborg tegen hun gezag was. Te Amsterdam maakten de heethoofden van de Doelisten, aan zichzelf overgelaten, door onvoorzichtigheden, onbescheidenheden, en de strikken waarin men hen vallen deed, de naam Doelisten en Acht-en-Veertigers hatelijk en tot verachting; de magistraatsgezinde sleepers- en schuitvoerderspartij alleen in toom gehouden door de *bijltjens* (timmerlieden) van de eilanden 4.

1749. Okt. Amnestie in Holland, toen de verandering van de regeringen ten einde gelopen was. De prins, in plaats van, door samenwerking met Steyn, naar de leiding in Holland, waarop alles aankwam, te dingen, poogt, door zachtmoedigheid die tegen hem misbruikt werd, zich met de Staatsgezinde partij te verstaan.

641. Spoedige hervorming van het financiewezen was even bezwaarlijk als onmisbaar. De heffing bij collecte werd vastgesteld, ook ingevoerd; echter niet zonder veel tegenstand. Voorts trachtte de prins in de bedenkelijke toestand van handel en fabrieken te voorzien.

1749. Mei. Voorstel van de prins aan Holland; 1. om, óf hoofdgeld, óf inzameling (Resolutie van de Staten om de vroeger verpachte middelen te heffen bij collecte; evenzo in de meeste provinciën); 2. om, ter opbeuring vooral van de weverijen, inlandse stoffen te gebruiken; zoals hij voor zich en zijn Hof en bedienden zal doen. De Staten verzoeken de Regenten en ambtenaars dit voorbeeld te volgen.

1750. Invoering van de collecte. — 2 Jan. Oproer te Haarlem, door oorlogsvolk bedwongen. — Te Amsterdam woelingen van de wijnkopers, vleeshouwers en anderen, die liever admodiatie willen. — 1751. Apr. Eedsoplegging aan de wijnkopers om het veelvuldige sluiken. 17 Aug. Te Rotterdam het grauw in het spel. De collecte langzamerhand in stand 9.

1751. 27 Aug. Voorstel van de prins aan Holland van een gelimiteerd portofranco; sommige goederen zouden vrijen invoer hebben, anderen enig recht betalen, met teruggave hij uitvoer.

642. Ook de regeling van de buitenlandse betrekkingen werd met ijver ter hand genomen, maar met weinig vrucht. Frankrijk was tot begunstiging van de Nederlandsen handel ongehind. Engeland zou gaarne de alliantie weer op de ouden voet in het leven hebben geroepen; maar Oostenrijk was over begin en afloop van de oorlog misnoegd. Zelfs het Barrièretraktaat werd niet nageleefd, en men was doof ook voor de meest billijken eis van het Gemenebest.

Onderhandelingen met Frankrijk; in schijn werd aan het Gemenebest welwillendheid betoond. Oostenrijk durft nog niet openlijk de validiteit van het Barrièretraktaat ontkennen, maar tracht zich door uitvluchten te dekken. België uitgeput; een land van privilegiën, waar de Soeverein weinig vermag en de Staten zoveel of zo weinig geven als hun gelieft; de bevolking tegen de Hollanders ingenomen, ook om de belemmering van de handel. Weigering om, zelfs na kwijtschelding van belangrijke achterstallen, de jaarlijkse subsidie te betalen; om het *tarief*, aanmerkelijk verhoogd, op de bepaalde voet terug te brengen, of om voor de vestingwerken noemenswaardige opoffering te doen. Het voorstel om zich, tegen vermeerdering van Oostenrijkse troepen, van subsidie (straks van Hollands garnizoen!), te ontslaan, dezerzijds te recht als onaannemelijk beschouwd; instandhouding van de Barrière, om de vrees van een vereniging van Frankrijk en Pruisen, dubbel wenselijk. — In Engeland sommige Staatslieden genegen, ter vermindering van gedurige botsing tussen Oostenrijk en Holland, het onderhoud van de vestingen voor gezamenlijke rekening van de drie mogendheden te nemen 42.

„De Hollanders zijn er niet meer,” zeide H. Walpole in 1749. Later (1751) vroeg hij: „kunnen de Staten-Generaal, al heeft de stadhouder nu veel gezag, middel vinden om, bij onverdedigbaarheid van de Barrière, eigen frontier te beschermen? zouden zij, zelfs bij eendracht en goeden wil, een leger te velde kunnen brengen?” 42.

643. De ijver van de stadhouder kon de weerzin tegen het stadhouderschap niet verbidden; in veler oog struikelblok, dat het oproer, door voorbijgaande omstandigheden begunstigd, in het spoor van de wettige Overheid gelegd had. Was het dan niet te vrezen dat, zo Willem plotseling stierf, de Staats- en Fransgezinde partij de pas weer opgerichte orde van zaken, tot schade voor de rust van het land en voor het evenwicht van Europa, vernietigen zou? Hij zelf althans, wie de mogelijkheid van spoediger dood, om lichaamszwakte en zielskwelling, steeds voor de geest stond, begreep dat er een beschermer behoorde te zijn voor de rechten van zijn Huis en de fundamentele wetten van de Staat. Het was daarom dat hij de hertog van Brunswijk voor die taak, naar het scheen, berekend, aan de dienst van de Verenigde Nederlanden verbond.

Lodewijk ERNST, hertog van Brunswijk-Wolfenbützel (1718 — 1786), bloedverwant van de koning van Engeland en van de keizerin; in Oostenrijkse dienst en bij het hof van Wenen zeer gezien; van niet geringe bekwaamheid in krijgs- en Staatszaken; zelfs vinnige tegenstanders noemden hem vrij van alle geldzucht en gierigheid; niet van eerezucht en van intrigue, die ook hij wellicht voor staatkunde hield. Alleen op herhaalde aandrang, kwam hij; om, zo de Prins stierf, aan het hoofd van de militaire macht, tegen de vermoedelijke pogingen van de magistraatsgezinde partij, de steun te zijn van Oranje en van een regeringsvorm, welks behoud voor geheel Europa van gewicht was. —

15 Dec. Aankomst in 's Hage. De prins geeft aan de Staten-Generaal kennis, dat hij, naar aanleiding van het reyt van de Gouvernante om een ervaren oorlogshoofd te kiezen, nodig geacht heeft totdat einde een zo alleszins geschikt persoon reeds vooruit te bestemmen. — De hertog woont geregeld tweemaal 's weeks de conferenties over de buitenlandse zaken met de stadhouder hij.

644. Voor de prins, door verdrietelijke arbeid en grievende tegenkanting afgetobd en vermoord, was het uur van de rust in sterven nabij. Hij bezweek; wellicht naar de wens van de aristocratie te vroeg. Om de mogelijkheid van vernieuwde volksberoeringen, kon ze straks nog behoefte hebben aan een lankmoedig en dienstvaardig schutsheer. Overtuigd hem te kunnen ontberen, zou men, bij levensverlenging, hem nog minder dan tot dus ver hebben gespaard. Tijdig stierf hij, om ook van de Staatsgezinden te worden geprezen en om de verregaande bitterheid en mishandeling te ontgaan, die voor de vorstelijke weduwe en de driejarigen zoon weggelegd was.

1751. 22 Okt. De Prins, door gestadige overspanning verzwakt, sterft, veertig jaren oud. — Zieltogende sprak hij: „*het zal sterven wezen; zorgt voor mijn jongen Willem.*”

II. 1751 — 1759.

DE GOUVERNANTE.

645. ANNA had een nog moeilijker taak dan die welke haar echtgenoot te zwaar viel. De aristocratie was niet bedwongen, maar getergd; het Huis van Oranje zou zwichten of het zou vallen, en de tenuitvoerlegging van dit plan scheen te ligter, nu het gezag door een vrouw en vreemdelinge uitgeoefend werd.

646. De prinses was geen gewone vrouw. Rijk begaafd en, meer wellicht dan de Stadhouder, berekend voor het Staatsbestuur, maar fier en hooghartig, en, ten minste evenzeer als hij, naïjverig op eigen inzicht en op eigen gezag. Ook zij hield het beurtelings believen van Staats en stadhoudersgezinden voor staatkundige wijsheid. Liever dan zich onder de leiding van de hertog van Brunswijk, of van de raadpensionaris te stellen, zou zij steun zelfs in haar tegenpartij hebben gezocht.

Zie § 568 en 621. — Een voorkomen, niet onbevallig; een schrandere geest; fijn, gevat en puntig in schrift en gesprek, verrijkt door talenten en uitgebreide kennis, ook van historie en politiek. Levenswijs voorbeeldig, door godsdienstigheid, eenvoud, en huiselijkheid; schilderen haar gelief koosde uitspanning. Door eerezucht en vrees om in een raadsman een leidsman te hebben, veeltijds eigenzinnig. Niet zeer verheven stelregels, als bijv. dat aller drijfveer eigen en geldelijk belang is, dat men een iegelijk te vriend houden moet, en dergelijke. Dochter van de voortreffelijke koningin van Engeland Carolina († 1737), dacht ze wellicht ook hier, door laveren, het ontzeilen van de klippen doenlijk; zij bevroedde niet dat de twist van de partijen dreigender in de Republiek voor het stadhouderschap dan in Engeland voor de kroon was.

647. Door vastheid van wil en bedoeling kon wellicht nog, wat door slapheid en weifeling was bedorven, worden hersteld. Maar de prinses moest zich omringen van de vrienden van haar Huis, en zij gaf ten minste evenzeer, aan andersdenkenden gehoor; — het aanwakkeren van de Oranjegezindheid van de bevolking zich ten doel stellen, en zij was meer op het winnen en bevredigen van enkele personen bedacht; zich een welberaamd plan van in en buitenlandse staatkunde naar beproefde beginselen kiezen, en zij ging veeleer, zo al niet naar de luim van het ogenblik, althans naar de schijnbaren eis van de wisselende omstandigheden, te werk.

Zij steunde op de aanhankelijkheid van de kleinere steden en Gewesten, niets betekenend, indien zij Holland tegen zich had. De Staat kon niet meer bestuurd worden zonder, veelmin tegen, Amsterdam.

648. De samenwerking althans van drie Staatslieden was onmisbaar; van de hertog van Brunswijk, geroepen beschermer van het stadhouderlijke Huis, de graaf Bentinck, die welgezindheid en talenten, in de ridderschap van Holland, sedert vele jaren aan de dag gelegd had, en de raadpensionaris, zonder wier op geen meerderheid in Holland te rekenen viel. Maar de hertog was te zeer nevens Anna om haar mistrouwen niet te wekken; de vastberadenheid van Bentinck onvereenigbaar niet haar doorgaans weifelende zin; Stevin niet zo gedwee als om te behagen vereist werd.

De hertog, eerst in Holland (10 Febr. 1752), ten laatste (1752 — 1756) in alle Gewesten, zo Anna overleed, tot representant van de minderjarige stadhouder, als kapitein-generaal, benoemd. — De prinses, ofschoon zij hem tot voogd aanstelde, zou meer

ondergeschiktheid hebben begeerd. Hij was bij de conferenties over de buitenlandse zaken tegenwoordig, en bracht, door gezetheid op de details van oorlogstucht en oorlogsoefening, de vervallen troepen tot die netheid en juistheid welke niet zonder gewicht is 4. — Bentinck was de ziel van de stadhoudersgezinde meerderheid van de ridderschap; maar ook zijn invloed bij de Gouvernante gering. Aan Steyn toonde zij nog minder vertrouwen; zelfs ongunstig soms; zodat deze zich naar de kant van de Staatsgezinden begaf. — Anna bediende zich liever van personen die, gedeeltelijk, niet zeer hoog geacht waren, of die haar althans geen overwicht verschaffen konden; de van Havens, van der Mieden, de geheimschrijver de Larrey, een de Back, gevaarlijk voorstander van de Aristocratie.

619. Nooit had de Aristocratie schoner kans. Weldra zou het Eminente hoofd, al was de titel fraai, niet hinderlijk zijn. Slechts moest het leger zwak blijven; elk prerogatief van de stadhouder, zoveel doenlijk, te niet gaan; vooral de gewichtige keus van de Vroedschappen binnen de kring van de Staatsgezinde families worden beperkt.

Streven naar alvermogen van de patricische geslachten, zo al niet door afschaffing van het stadhouderschap, althans door de stadhouder tot een bloot minister van staat te maken, die slechts bevelen uitvoert. Met dit doel de Conventiën van regeringsleden (§ 604) telkens meer in zwang.

C. Hop (§ 545), van 1753 tot 1762 burgemeester van Amsterdam, zijn broeder, de gezant te Londen, en hun neef Johan Hop (1709 — 1773), sedert 1753 thesauriergeneraal, onder de meest vermogende regenten; ook Hasselaar (1698 — 1766), elf malen, de Vrije Temminck (1701 — 1785), meer dan twintig malen burgemeester van Amsterdam.

650. De tegenstand, die van Amsterdam uitging, werd heftig, toen de Franse staatkunde zich, zo het heette, om de onzijdigheid van de Republiek te beschermen, van een bijna wetgevend gezag in de vergaderzaal van Holland meester had gemaakt. Wel deed de Gouvernante meer dan genoeg om de blaam van te ver gedreven Engelsen stadhoudersgezindheid te ontgaan; desniettemin werd ze bejegend, alsof ze met Groot Brittannië, ten verderve van het vaderland, in verstandhouding stond.

Reeds bij het leven van Anna raakten partijnamen van prins en Engelsgezinden, tegenover Patriotten, republikeinen, en Fransgezinden, in zwang.

a. 1751-1756.

651. De Prinses werd, zonder tegenspraak of uitstel, als, Gouvernante erkend. Vermindering van uitgaven was haar eerste werk. Weldra werd zij geroepen om, in geschillen van gewichtige en tedere aard, tussen de Admiraliteiten van Holland en Zeeland en tussen het Hof en de Staten van Friesland, uitspraak te doen.

22 Okt. Anna legt de eed af. — Grote bezorgdheid voor de ongestoorde aanvaarding van het bewind; evenwel, de tegen-stadhouderlijke partij zoude openlijke trotsering van de burgerijen, door vernietiging van het werk van 1747, voor alsnog niet ligt hebben gewaagd,

Achteruitgang van de financiën; in Holland (1750) te kort van f 70,266,000. — Voorstel van de prinses, terstond door de Staten bekrachtigd, ter besparing van f 110,480 's jaars op de Gardes; tevens bezuiniging op de troepen, reeds nu van f 800,000, niet ter tijd van f 1,500,000 's jaars.

Twist van de Admiraliteiten van Holland en Zeeland over de verlofgelden langs de Zeeuwse stromen. — 21 Sept. 1752; uitspraak van de Gouvernante, waartegen zich de Staten en de Admiraliteit van Zeeland verzetten; in 1773 bekrachtigd door de Staten-Generaal, met

verwijt van inbreuk op het gezag van de Gouvernante en van wegneming van de laatste toevlucht van de Unie ter vereffening van geschillen.

Strijd in Friesland over de militaire Jurisdictie. — Bij Resolutie van de Staten van 28 Dec. 1746 kwamen misdaden van militairen bij de militairen rechter de tegenkanting van het Hof afgewezen door Willem IV, ook als kapiteingeneraal van de Unie. Nieuwe aandrang van het Hof; de Gouvernante houdt zich aan het besluit van 1746. - 5 Juli 1753. Resolutie van de Staten ten voordele van de militairen rechter.

652. Opbeuring win handel en nijverheid, naar het voornemen van Willem IV, maakte het onderwerp van langdurige en vruchteloze: beraadslagingen uit. Het regelen van de voogdij kwam ten laatste in alle gewesten nagenoeg op eenparige voet.

1753. Voordracht van de Gouvernante bij Holland en de Staten-Generaal, ter verlichting van handel en zeevaart (§ 641). Het vrij eenparig advies (19 Dec. 1754), reeds bij vorm van besluit opgemaakt, bleef liggen; „hoe hoog de nood ook verder klom, er is nooit meer over geraadpleegd, evenalsof het nooit gebeurd ware”

14 April. De Gouvernante dringt bij Holland aan op tegemoetkoming aan de fabrieken. — 26 Aug. Last van de Staten aan vroedschappen en beampten om zich, voor laken en wollen of zijden stoffen, enkel van het in Holland vervaardigde te bedienen, weinig nageleefd.

Voogdij. — In de besluiten omtrent de erfelijkheid was bepaald dat, zo de voogdesse-moeder overleed, door de Staten alsdan zou worden voorzien; nu echter werd het gewicht van een bepaling vooraf levendig gevoeld. — 1752. 26 jan.: Besluit van Holland; de stadhouder meerderjarig na volle 18 jaren, benoeming van regeringspersonen door de Gouvernante om met de voogden voor de opvoeding te zorgen; de hertog representant van de kapiteingeneraal; de verkiezing uit de stedelijke nominaties bij de Staten. In de overige gewesten lang gedraald; in Friesland de raadsbestelling aan de prinsesgrootmoeder en, hij haar afsterven, aan prinses Carolina.

653. Vrees of achting voor de Republiek was er niet meer. Vrede met de loofstaten van Maroeco en Algiers werd, onder nederig aanbod van rijke geschenken, gekocht. Aan onderhandelingen ontbrak het niet; met Frankrijk om een handels traktaat, met Oostenrijk om billijke schikking over de Barrière; langdurig, verdrietelijk, vernederend, vruchteloos.

1752. 21 Nov. Na omstreeks veertigjarige oorlog, vrede met Marocco; teruggave van de gevangenen, tegen losgeld en geschenken. — 1755. 19 Jan. Oorlogsverklaring van Algiers, nadat, sedert 1726 (§ 556), de goede verstandhouding met angstvalligheid bewaard was. De Admiraliteiten hadden, uit geldgebrek, van de door de Staten bepaalde uitrusting bijkans moeten afzien, zo niet, de Gouvernante haar Wassenaer, waardoor de handel in de Middellandse zee beschermd werd. Vrede eerst in 1757.

Frankrijk. — Herstel van het traktaat van 1739 scheen natuurlijk gevolg van de vrede. Niets hiervan; weigering op hogen toon; voorstellen, allen nadelig voor de Republiek; ten laatste verklaring dat men geen verdrag van koophandel sluit.

Oostenrijk. — Van 1751 tot 1755 onderhandelingen, met medeoverleg van Engeland, over a. het Tarief, dat, volgens traktaat van 1715, had moeten blijven op dezelfde voet; b. de Barrière, waarbij in het herstel van de gesloopte vestingwerken moest worden voorzien. — Vele ontwerpen en tegen-ontwerpen. Van de keizerin, die niet langer in haar soevereiniteit over België wil beperkt zijn, was weinig of niets te bedingen. De zeemogendheden spraken van de jongste oorlog en uitstekende diensten; Oostenrijk dacht aan plichtverzuim, lautheid en baatzucht. Zij herinnerden dat België, met haar goed en bloed veroverd, aan het Oostenrijkse Huis geschonken was, om het tegen Frankrijk te beschermen; Maria-Theresia kon het denkbeeld niet verdragen van vreemd garnizoen en van subsidie, dat naar jaarlijkse schatting geleek; eindelijk riep zij uit, in het bijzijn van de Engelsen gezant: „hoe! ben ik niet in België

soevereine vorstin, om mijne onderdanen te beschermen, die te lang verdrukt en van de voordelen die alle natiën genieten, verstoken zijn geweest!" 46

654. De Aristocratie rekende zich meer dan opgewassen tegen het stadhouderlijk gezag. De stadhoudersgezinden ondervonden het; ook de Gouvernante; haar bedoelingen werden verdacht gemaakt, haar persoon in Schotsriften belasterd, de bezwaren van een reeds zo moeilijken toestand, door aandrang op bezuiniging en door miskennis van haar rechten, verdubbeld. Zo was het, toen de Zevenjarige oorlog losbrak.

Voortgezette (§ 640) vervolging tegen hen die aan de gebeurtenissen van 1747 en 1745 hadden deelgenomen; vooral te Amsterdam. Valse ecploicten of opschudding door de politie verwekt, om de personen die men vooraf bepaald had, gevangen te nemen, te straffen, de stad uit te zetten. — 1754. Jan. Oploop bij de begrafenis van Raap (g 637); nauwelijks het lijk beveiligd van deze burger die, in 1745, het vermoorden van regenten belet, alle beloning van de hand gewezen, en het algemeen welzijn bedoeld had 67. — Verbittering tegen stadhoudersgezinden; lasterschriften tegen het stadhouderlijke Huis; beledigingen tegen de Gouvernante. Velerlei blijken van welberaamd opzet om het stadhouderschap in de grond te helpen.

1754. De prinses naar Friesland, niet te Amsterdam, om de hatelijkheid van de pamfletten. — 7 Mei. Resolutie van Holland tegen de „vele beledigende en ergerlijke geschriften en prenten en losbandige gesprekken tot minachting van de Staat, belediging van de Hoge Regering en forme van dien, en tot krenking van hoge personen.”

Democratische gezindheid in Overijssel. In enige steden maakt de gezworen gemeente zwaarigheid zich aan de keuze van vroedschappen door de Staten van de Provincie te onderwerpen. — De gemeentelieden te Zwolle beweren dat de verkiezing van burgemeesters, schepenen en raden alleen aan hen staat; „zijnde Zwolle in een volstreckte onafhankelijkheid, als afzonderlijke soevereiniteit, niemand boven zich erkennende dan God alleen.”

1754 en 1755. Aandrang van Holland om reductie in de Gardes; ook om opheffing van het militair gerechtshof. Vermeerdering van misnoegen en mistrouwen tussen de Gouvernante en Amsterdam.

b. 1756-1759.

ZEVENJARIGE OORLOG.

655. Nu zou het zwaard en meer nog de diplomatie van het wraakgierig Oostenrijk de ondergang van Pruisen bewerken. Maar hoe? Door zich met Frankrijk te verstaan; dat is, door een ommekeer van de verhouding van de Mogendheden van Europa. Twee machtige Staten, op wier na-ijver en mistrouwen het evenwicht rustte, werden bevriend. Twee Stamhuizen, die zich bij uitnemendheid ijverend en vervolgziek ter handhaving en uitbreiding van het Rooms-katholicisme hadden betoond, traden in gemeen overleg. Duister vooruitzicht. de Groote Alliantie van de zeemogendheden met Oostenrijk sprong uit één; ook tegen de gereformeerde kerken werden nieuwe ontwerpen gesmeed, en de Belgische voormuur was voortaan Franse voorpost. Uit zelfverdediging werd Frederik, koning van Pruisen, de beschermer van de vrijheid van Europa. Ook voor de Republiek dus was de uitkomst levensvraag. Zo de geest van Willem III haar bezielde had, zij zou, met gelijke veerkracht als Willem Pitt in Engeland deed, de onversaagde kampvechter ter zijde hebben gestaan.

1756. 1 Mei. Defensief verbond van Oostenrijk en Frankrijk. Lang door Maria-Theresia voorbereid, Waarom? de voordeden gewichtig. Immers was Frankrijk steeds op België, Frederik II wellicht op Bohemen belast; de zeemogendheden machteloos of onwillig;

Zweden en Denemarken nagenoeg Frans; de Turken, zo Frankrijk het sein gaf, naar Wenen op weg. Door het bondgenootschap van Frankrijk, met prijsgeving van de Nederlanden, werd men niet slechts, van overal bedreigd, overal veilig, maar ook hij machte om zich, ten koste van Pruisen, aanvankelijk door herovering van Silezië, meer dan schadeloos te stellen. Daarbij gold de vernedering van Pruisen, waarin men een bolwerk zag van het protestantisme, voor een kerkverdienstelek werk.

W. Pitt (Lord Chatham); vijf jaren (Okt. 1756 - okt. 1761.) hoofd van het Engels bewind, die, door de grootheid van zijn eigen karakter, aan de geest van de natie een hoger stemming gaf en haar zelfvertrouwen ingeboezemd heeft ".

656. Het was en bleef een tijd van bekrompen overleg. Was het nodig, was het raadzaam, deel te nemen aan de oorlog? Pruisen zou het bijkans geëist hebben; Engeland niet. In de Republiek zelve was onzijdigheid aller wens, ook van de stadhoudersgezinden en van de prinses. De oorlog ging, zeide men, het Gemenebest niet aan; men was niet sterk genoeg om zich aan de toorn van Frankrijk en Oostenrijk te wagen; er waren geen troepen, geen schepen, geen Barrière, geen geld.

„Men stond met Engeland in traktaten, zo van defensie als van commercie. En hieruit rechten, maar ook verplichtingen! Met Frankrijk had men noch het een noch het ander”.

Verdrag van Dec. 1674 over contrabande, en Alliantie en defensief verbond van 1678, bevestigd in 1716 en 1723. Als de bondgenoot aangevallen werd, binnen twee maanden oorlog aan de aanvaller, en in, middels een onderstand, Engeland van 10,000, de Republiek van 6000 man; beide van 20 oorlogschepen.

Versterking van de landmacht begeerd, niet om, ten behoeve van Engeland, deel te nemen aan de oorlog, maar ter bescherming van de onafhankelijkheid van de Staat. De vredelievendheid van de prinses werd, eerst nadat zij gestorven was, door de Fransen gezant erkend.

657. Onzijdigheid echter behoefde, noch eerloos, noch weerlooste zijn, goor het leveren van de bij traktaat toegezegde hulptroepen was geen weigering of aarzeling vergund. Er moest het nodige verlicht worden ter beveiliging van de Staat. Dit werd aanvankelijk door allen billijk, wenselijk, onvermijdelijk gekeurd.

In 1753, en zelfs in 1755, waren voornamelijk Staatsgezinden nog van gedachte dat, als Engeland bedreigd werd, de veiligheid van de Republiek ten nauwste aan een krachtig bondgenootschap tegen Frankrijk verknocht was. Zelfs in 1756 erkenden de Fransgezinde steden dat, „zo het aankwam op het prefereren van de eender dissenterende mogendheden, de *balance indisputabel* naar de kant van Groot-Britannië zou moeten overslaan.”

658. Aanvankelijk; totdat Franse geslepenheid gezegevierd had. Spoedig wist zij te bewerken dat de Republiek, waar hoop en vrees en argwaan in beweging raakten, zich tot onzijdigheid verplichtte, ongewapend bleef, de onderstand weigerde bij de verbonden opgelegd, de goede verstandhouding met Engeland verbrak, het werktuig van de Franse politiek werd.

Zo verachtelijk als nu, was de houding van de Republiek, noch in de Poolse, noch in de Oostenrijkse successieoorlog. Toen had zij, of niet (§ 572), of enkel voor België en met wederkerig beding (§ 565), de neutraliteit beloofd, de landmacht versterkt, en niet zeven jaren achtereen in plicht verzaking volhard.

De landgewesten ijverden tegen deze ondergeschiktheid. Zeeland en Friesland trokken met Holland één lijn. In Holland zelf enige steden, maar wier gewicht gering was, aan de zijde van de ridderschap; Steyn jammerlijk neutraal.

659. De onzijdigheid werd bijkans openbare vijandschap. Engeland, dat desniettemin vredebreuk ontweek, belette slechts dat men de Fransen van oorlogsbehoeften voorzag en handel voor hun rekening dreef. Maar ook dit deed klachten ontstaan, tegen-verwijt, verbittering, haat. Engeland wenste verzoening; de Staatsgezinde partij zocht reden van bezwaar.

Door verklaring en belofte van neutraliteit aan Frankrijk (§ 665), was de neutraliteit geen neutraliteit. Frankrijk heeft zijn oogmerk bereikt, en, onbevreesd voor interventie, Duitsland verwoest 63.

Dezerzijds onbeperkte vrijheid van handel verlangd, ofschoon de regel *vrij schip vrij goed* nooit zonder beperking erkend was (§ 353). De Republiek beklaagt zich over: 1. aanhaling van grof hout voor oorlogschepen, als zijnde naar het traktaat van 1674 geen kontrakunde; maar, volgens het Engels ministerie, a. strijdig met bondgenootschap; b. het traktaat van 1674 niet geldig, als men dat van 1678 schendt; c. geen reden van beklag, vermits de waarde vergoed wordt;

2. belemmering van de door Frankrijk opengestelde vaart op de West-Indische Koloniën; maar, zo deze vrij blijft, is elke maatregel van blokkade nutteloos;

3. verbod van overscheping van goederen uit Franse barken in de nabijheid van St. Eustatius en Curaçao; maar dit leidt bijkans tot hetzelfde resultaat;

4. het onderzoek van de schepen; maar zonder dit is het onmogelijk te weten of er contrabande vervoerd wordt;

5. de kapers, daar zij somwijlen, als roofschepen, te werk gingen; maar de oordeelvelling is aan de rechtbanken overgelaten, naar 's lands wetten en volgens de traktaten, met appèl aan de Geheimen Raad.

In het klagen veel onbillijkheid en overdrijving. Toen later de handel door Franse commissievaarders leed, zette men het niet overal op de voorgrond in couranten en geschriften, de partijchap had er dat belang niet bi 3: — Engeland lankmoedig, vooral omdat een machtige partij slechts naar aanleiding uitzag om zich, ten verderve van het stadhoudelijke Huis en tot nadeel van Groot-Brittannië, in de armen van Frankrijk te werpen. Wellicht was de Republiek voor Frankrijk te zeer, en voor Engeland (alsof dit haar nooit zou durven aanvallen of zelfs verlaten) te weinig bevreesd; in de winter van 1756 zou hoger toon, tegen d' Affry, waarschijnlijk doeltreffend geweest zijn.

660. Zich van Engeland los te maken was de voorwaarde tot vollediger triomf van de Aristocratie. Aldus kon aan de hand van Frankrijk het besnoeien, wellicht het uitroeien van het stadhouderschap worden beproefd. Argwaan en opgewondenheid tegen Engeland ging met argwaan en opgewondenheid tegen de Gouvernante gepaard. Wat ze deed of niet deed, zij was en bleef moeder van de prins van Oranje en Engelse prinses. Het scheen dat zij weldra geen weerstand zou kunnen bieden, toen haar dood de uitoefening van het gezag tijdelijk in handen van een aldus meer bedaard geworden tegenpartij bracht.

Verre van tot oorlog te willen drijven, heeft de prinses zelfs niet op naleving van de traktaten gedrongen, en, om de Staatsgezinden te believen, wellicht meer naar hen dan naar vader of vaderland overgehield. Aan d' Affry, toen hij vrije doortocht van oorlogsbehoeften eiste (§ 669), zeide ze, terwijl ze nauwelijks haar tranen bedwong, “wees voor een ogenblik geen minister; moet ik het zijn die de middelen om mijn vader kwaad te doen aan de hand geef? De toestemming werd, vijf dagen later, na ingenomen raad van H. Hoogheid, verleend. — Zij het geen gelegenheid ongebruikt om Engeland tot toegeeflijkheid te brengen. Wat zou het gebaat hebben! Al ware zij Fransgezind geneest, zij moest, ten behoeve van de regenten, in het oog van de bevolking, Engelsgezind zijn.

661. Alleen in schijn is het trouwloos heulen met Frankrijk door gunstige uitkomsten bekroond. Gewapende onzijdigheid en eerlijk Staatsbeleid zou niet minder winstgevend voor de handel geweest zijn. Geen eigen werkeloosheid, maar de ongehoorde voorspoed van Engeland en de verwonderlijke onbedwingbaarheid van de Pruisische koning hebben het gevaar gekeerd. En hoe was het, toen de vrede getroffen werd, met Nederland gesteld? Verdeeldheid en verwarring was voorspel en voorbereiding van burgeroorlog, van oorlog tegen de beproefden bondgenoot, van uitdrijving van Oranje, van onderwerping aan Frankrijks willekeurig beheer, van roemloze en jammerlijke val.

Verbazend de voorspoed van de kooplieden! zelfs toen zij (1758), in een plechtig gehoor bij de Gouvernante (§ 673), de hartbrekende klacht uitten, dat het water reeds aan de lippen was gekomen en men eerlang buiten staat wezen zou aan de armen handreiking te doen." — Friesland had 600 schepen (in plaats van 200) in zee.

Het Gemenebest, van strijdende legers omringd, heeft, enkel door de gunstige wisseling van de oorlogskansen, vijandelijke overval ontgaan. Een Engelse vloot zou weinig tegenstand ontmoet hebben. Frederik II had het ontwerp gevormd om een leger uit Westfalen in de Verenigde Nederlanden te werpen. Zo de reeks van de overwinningen van de hertog Ferdinand van Brunswijk het niet telkens belet had, zou het Franse leger aan de zijde van Nijmegen, - en wie zou het gekeerd hebben? - in de Republiek zijn gevallen. Geen wonder dat Pitt de ontaarde Republiek verachtte, en dat een oorlog tegen Holland (a Dutch war), bepaaldelijk in 1761, zeer populair zou geweest zijn.

662. Lang vóór het opgaan van de vlam smeulde tussen Engeland en Frankrijk het vuur van de oorlog. Evenwel vermeerdering van de landmacht werd door de Staatsgezinden voorbarig en zelfs ondoenlijk gekeurd. Indien, dus spraken zij, de oorlog, in Amerika feitelijk begonnen, het vaste land van Europa bereikt, moet Oostenrijk voor België zorgen en al het mogelijke om onzijdig te blijven, worden beproefd. Onder dit mogelijke werd toen terzijdestelling van de verbonden met Engeland nog niet geteld.

1755. De Republiek machteloos. Er waren die, in plaats van het leger te sterken, Namen, het enige belangrijke punt dat men in België bezet hield, graag aan Oostenrijk zouden hebben ontruimd. — De rampen van 1743 tot 1747 werden aan het oorlogvoeren geweten, niet aan de wijs waarop oorlog gevoerd was.

663. Zo was het tot op de komst van de Fransen gezant d'Affry. Niemand verstond beter de kunst om zich van de anti-stadhouderlijke partij ter bereiking van Frankrijks oogmerken te bedienen. Maar ook aan niemand was lafhartigheid en factiezucht meer behulpzaam. Gezonden om, zo mogelijk, nauwer verbintenis met Engeland te ver hoeden, wist hij, dreigend en vleënd, het naleven van de bestaande overeenkomsten te beletten; de Republiek onzijdig, weerloos, ondergeschikt aan Frankrijks welbehagen te houden.

1755. Dec. D'Affry, een tweede d'Avaux (§ 424); gezant bijkans tot aan het einde van de oorlog (1762). De gesteldheid van de Republiek acht hij niet ongunstig; de volkshaat afgenomen, hoewel nog door godsdienst, opvoeding en vreze gekweekt; de verwarring groot; aanmatiging en botsing van de verschillende machten, algemeen belang door factiezucht verdrongen, de particulieren verrijkt en de Staat verarmd. Verklaarbaar dus de vernietiging van de marine, het verlies van achting buiten 's lands. De Groote steden welgezind; maar de invloed van de Gouvernante, zelfs in Holland, nog groot. Schrik voor Frankrijks ongenoegen zou al wat naar deelneming in de oorlog zweemt beletten; voorts het uitzicht op:

a. winsten van de onzijdigheid voor de handel; b. vrije invoer van haring en dergelijke, zolang de Republiek zich wel gedraagt; c. herstel van het wettig gezag van de regenten tegen het misbruik van de opgedragen stadhouderlijke macht.

Verstandhouding met de Staatsgezinden; Van Hoeij en van Wassenaer-Twickel (§ 545), van Rechteren, Meerman, Hasselaar en anderen. Omtrent de raadpensionaris laat d'Affry zich gunstig uit; Fagel en Bentinck beschrijft hij als dienstbaar aan de Engelsgezinde partij. Conferentiën met de regenten. Sommigen zouden tot het inroepen van Frankrijks gewapende bescherming bereid zijn, maar omzichtigheid nodig; de republikeinen moeten de schijn niet hebben, maar dan hun tegenpartij het verwijt kunnen doen, van steun bij vreemden te zoeken. — Vrees aanjagen het beste middel om in Holland meester te zijn.

664. Welke zal, bij ree uitbarsting van de oorlog, de houding zijn van de Republiek? Op deze vraag werd stellig antwoord door Frankrijk verlangd. De Staten-Generaal gaven het, na rijp beraad, met waardigheid en goede trouw. Weldra zou het te bezien staan of de daad niet het woord overeenkomstig zijn zou.

1756. 9 Febr. Antwoord van de Straten(teneratil. Zij zijn er ver af zich in een oorlog te wikkelen voor een zaak welke hun niet aangaat en waarvoor zij in geen verbintenis staan; maar zij vleien zich dat de Republiek, Zeewet als België, haar voormuur, van alle aanval en bedreiging vrij blijven zal; zij hopen dat de vijandelijkheden zich niet zullen uitstrekken tot de bodem van Groot-Brittannië, een zaak die de Republiek zou aangaan. — Volgens d'Affry, was dit wat men op hogen toon zou gezegd hebben, zo de Republiek 650,000 soldaten en 80 oorlogschepen had. Wellicht bemoedigd door het traktaat van Whitehall (15 Jan.) tussen Engeland en Pruisen.

665. De eerste proefneming betrof een aanvang van hulptroupen door Engeland gedaan. De rechtmatigheid was door de raadpensionaris, de regenten, de meest hevige Staatsgezinden, door d'Affry zelf erkend. Evenwel de republiek, wegens zijn latere mededelingen verschrikt, verleende de onderstand niet; weinige maanden verstreken, eer ze, door verklaring van onzijdig te blijven, zich bijkans onder de oppermacht van Frankrijk gesteld had.

1756. 10 Febr. Engeland vraagt 6000 man, volgens de traktaten, vermits het, door de voorbereidselen van een landing, bedreigd wordt. Raadpensionaris, griffier, regenten, begrijpen dat weigeren niet mogelijk is; d'Affry, die vroeger verklaard had geen bezwaar te zullen opperen, verzet zich. — 2 Maart. Schepen uit Engeland om de troepen over te brengen. — 4 Maart. Lodewijk XV doet aan de Staten berichten, dat zij tot geen onderstand zijn gehouden, nu Engeland aanvaller is; onzijdigheid van België overbodig; niemand had recht de operatiën van Z. M. te beperken. — Sommige leden van de Staten vragen of de koning de zending van de 6000 man euvel zou opnemen, enkel om genot van het verdrag van 1674, zonder het *casus foederis* te erkennen? De gezant gelooft wel dat de koning zal worden vertoornd. — 22 Maart. Tegenbevel uit Engeland, „vermits de troepen zeker te laat zouden komen om van dienst te zijn.” — De belediging te Londen diep gevoeld.

1756. 2 April. Beraadslaging in Holland. Nader antwoord. Men dankt Engeland voor het tegenbevel en geeft aan Frankrijk de toezegging van een „volmaakte onzijdigheid,” met de nu belachelijke bijvoeging: „onverminderd de verbintenissen, welke het Gemenebest ongekrenkt wil houden.” Protest van de ridderschap, Edam, Medemblik en Purmerend, tegen dezen eerste stap om de republiek te brengen onder absolute dependentie van Frankrijk. Nog op het laatst van Februari meenden de Staatsgezinden slechts schoorvoetend te werk te kunnen gaan; vóór het einde van April hadden zij getriomfeerd. — Nu, ter beloning, geeft Frankrijk vrijdom van lastgeld en vermindering van het recht op zouten-vis.

666. Weldra werd het verbazende, het ongelooflijke bondgenootschap van Oostenrijk met Frankrijk bekend. Nu althans scheen het dat op Englands welwillendheid prijs zou worden gesteld. Nee! de Staatsgezinde partij was voor Frankrijk minder dan voor Engeland en Oranje beducht; ook dacht ze de voordelen van de traktaten, zelfs onder het plegen van winstgevende vijandelijkheden, te zullen genieten.

1 Mei. Verbond van Oostenrijk met Frankrijk. 17 Mei. Oorlogsverklaring van Engeland aan Frankrijk.

23 Juli. Beklag van Yorke over het nemen van een Engels schip door een Frans kaper op de rede van Texel.

2 Aug. Stellige aanvang van Engeland, nu Frankrijk zich (29 Juni) ook van Port-Mahon meester had gemaakt, om de onderstand te land en ter zee gereed te houden, volgens traktaat van 1678. Besluit van Holland (24 Sept.) om ter Generaliteit de weigering te bewerken; omdat de verbintenis Europa betreft en deze oorlog de oorlog in Amerika voortzet. De aanvang onbeantwoord.

Aug. De hertog van Brunswijk, door Engeland als legerhoofd ter bescherming van Hannover begeerd, weigert om de neutraliteit van de Republiek.

667. Zo moest er weldra hooggaande twist zijn. Engeland, gereed tot oogluiking en vergelijk, was niet gezind zich onder schijn van vriendschap te laten bestrijden. Vele schepen werden door kapers overmeesterd; zodat zich een luide kreet om konvooi en versterking van de zeemacht verhief.

De hertog van New-Castle, eerste minister van Engeland, schreef aan de gezant Yorke: „de Hollandse vlag moet de Frans handel niet zo beschermen dat de vijand die voordeliger drijve dan in vreedestijd, zonder assurantie en met behoud van alle matrozen voor de zeemacht. Hebben de Hollanders genoeg aan vrije handel voor zich, het is wel; maar geen nieuwe handel, ten dienste van Frankrijk en tot Englands verderf. Is er geen andere schikking te treffen, dan is het billijk de beide traktaten van 1674 en 1678, waarvan het een de Republiek, het andere Engeland bevoordeelt, in de gunstige artikels als geschorst te beschouwen.

De Admiraliteit te Amsterdam meent dat de Staat geen schepen naar plaatsen door Engeland geblokkeerd in bescherming moet nemen; met kennis geving van de Collegies ter Admiraliteit aan de kooplieden om geen masten en scheepstimmerhout naar de Franse havens te brengen. Zelfs Holland gezind, bij voorraad binnen zes weken, geen konvooi te verlenen naar Brest en Rochefort, en onder zekere bepalingen, de uitvoer van houtwaren te verbieden.

668. Inderdaad er moest in allerijl voor oorlogschepen worden gezorgd. Maar eiste het verwaarloosde zeewezen en niet evenzeer de verwaarloosde landmacht herstel? Behoorde men tegen Engelse kapers en ook niet tegen Franse legers veilig te zijn? De oorlog te land was begonnen. De koning van Pruisen, tegen de samenzwering van zijn talrijke vijanden in de voorbaat, was in Saxon gevallen; krachtige houding onmisbaar om, in zo beslissend tijdsgewricht, onafhankelijk te zijn. Nee! elke voorzorg werd door d'Affry verboden en door Holland belet.

11 Jan. 1757. Petitie van de Raad van State. Ongenoegzaamheid: a. der verbintenissen van de Staat, nu er vriendschap was tussen de Huizen van Oostenrijk en Bourbon; b. van de oorlogsmacht (33,000 man, terwijl 50,000 man in vollen vrede niet te veel was); c. van de grensplaatsen, slecht voorzien; d. van de vloot, die, volgens Willem III, 96 oorlogschepen, behalve de fregatten, moest tellen, en nauwelijks een dertigtal bedroeg. Dus voorstel om vermeerdering van de landmacht met 1092 paarden en 13,450 man; en om de reeds in 1741 voorgestelde aanbouw van 12 en 25 oorlogschepen. —

Toestemming van vijf provinciën; Zeeland verklaart zich onvermogen; Holland zwijgt over de landmacht, hoewel door de Gouvernante en de Raad van State de volstrekte

noodzakelijkheid van de gelijktijdige vermeerdering van het leger zonneklaar aangetoond was 2. — Frederik II, door Oostenrijks onverzoenlijke haat en veler samenspanning bedreigd, had, met zich in Saxen te werpen (Aug.), een tegen hem gesmeden oorlog niet veroorzaakt, maar begonnen.

669. De hooghartigheid van de Fransen was evenredig aan de laaghartigheid van de Republiek. De wenken van de gezant waren bevelen voor de Staatsgezinde partij. De nabijheid van een leger in Westfalen gaf dubbele klem. Vrije doortocht van oorlogsvoorraad door Namen en Maastricht; welk een belediging van Engeland ! het werd door Englands bondgenote vergund. Franse bezetting werd in Ostende en Nieuwpoort gelegd; welk een schennis van de vrede van Utrecht, wat onrecht, wat gevaar voor de Republiek ! na langdurig overleg, begreep de meerderheid in Holland zelfs geen klacht te mogen uiten; sommigen wisten te betogen dat bondbreuk met recht en billijkheid overeenkwam.

1757. 28 Febr. Lodewijk XV, als borg van de vrede van Westfalen, stelt een leger tussen Rijn en Maas op de hoogte van Dusseldorp.

17 Maart. D'Affry vraagt doortocht voor legerbehoefte door Namen en Maastricht. Ongehoord onrecht, de vijanden van Engeland, die zich op geen alliantietraktaat konden beroepen, inschikkelijkheden te verlenen voor de oorlog. 6 April. Inwilliging.

Juli. Ostende en Nieuwpoort door Fransen bezet. Volgens de vrede van Utrecht en het barrièretraktaat, mocht geen stad van België, op wat wijze ook, noch op de duur, noch tijdelijk, en om generlei reden, onder de macht van Frankrijk worden gesteld. Oogluiking van de Staten-Generaal, totdat. (Okt.) aanmerkelijke hoeveelheid geschut en oorlogstuig door Franse officiers daarheen gebracht werd.

670. Vreselijk woedde in Duitsland de oorlog. De lotwisseling verbazend; de kansrekening onzeker. De grenzen van de Republiek verontrust; somwijlen haar veiligheid, door Franse en ook door Pruisische wapenen bedreigd. Nu ten minste, nu ten laatste, werd opbeuren van het diep vervallen oorlogswezen vereist. Frankrijk en Holland verbood het; schepen wel, geen troepen; aan Englands billijke eisen weerstand, aan Frankrijks ongehoorde aanmatiging niet.

In 1757 Frederik II bij Collin (18 Juli) geslagen; weinige dagen later, door de nederlaag van Cumberland, Hannover aan de Fransen ontruimd; maar overwinningen door de koning behaald; bij Rossbach (5 Nov.) op de Fransen, bij Leuthen (5 Dec.) op de Oostenrijkers. In 1758 niet minder voorspoedig. De hertog Ferdinand van Brunswijk, na de Fransen uit Hannover gedreven te hebben, verslaat ze bij Crefeld (23 Juni), en Frederik zelf te Zorndorff (25 Aug.) de Russen. In Amerika werd kaap Breton andermaal (par. 580) door de Engelsen gewonnen. — In Nederland meermalen levendige geestdrift voor de heldhaftige koning.

1758. Aandrang van Overijssel, Gelderland, en Stad en Lande, aan overval bloot, om vermeerdering van de landmacht met 13,000 man. — Juni. De Gouvernante zelve in de Staten van Holland: „onverantwoordelijk ware zij aan de Staat, zichzelf, haar Huis, de goede ingezetenen en de nakomelingschap, indien zij, in een toestand zo vol gevaar, niet op voorziening aandrang.” Maar d'Affry? beducht voor deze poging, bij de achteruitgang van de Franse zaken, beloofde vrije invoer voor Hollandse haring, zo er in onzijdigheid volhard werd. — 27 Juli. Vergadering van Holland. Amsterdam tegen vermeerdering van de landmacht.

1758. 17 Juli. Voordracht van Holland en Zeeland om uitrusting van schepen; de vier overige Provinciën eisen dat voor zee en landmacht tevens worde gezorgd.

671. Holland zou gaarne aan Engeland de wet hebben gesteld. Waarom gelukte het niet? Het antwoord aan Holland was gereed. Zo er geen oorlogsvloot was, zo er Engelse kapers waren,

zo baatzuchtige vijandelijkheid niet kon worden gepleegd, de schuld lag niet bij hen die het zeewezen verwaarloosd en elke poging, zo ter verdediging als ter verzoening, hadden tegengewerkt, maar bij haar die op veerkracht zowel als op billijkheid had gedrongen, bij de Gouvernante, bij stiefmoeder Anna, bij de Engelsgezinde, met een hatelijk Engeland heulende prinses.

672. Beklagenswaardig was haar toestand; voor sommigen, die ze tot radeloosheid poogden te brengen, gewenst. De hoop was reeds niet ongerijmd op stadhouderloosheid. De rechten van de stadhouder werden door de stedelijke regeringen bedreigd; de drukpers te haat genomen om de luisterrijke dagen van De Witt, als contrast van het, tegenwoordige roemloze: beheer, in het geheugen te roepen. Opmerkelijk was de hardnekkigheid waarmee te Haarlem cabalerende magistraten de keus van vroedschappen door de Gouvernante binnen hun kring zochten te beperken.

Verkiezing te Haarlem. Cabaal van 20 van de 32 vroedschappen. Klacht bij de Gouvernante. Zij belooft onderzoek. Haarlem verzet zich. 19 Nov. 1757. Holland handhaaft de Gouvernante. — 1758. Zij kiest, buiten de benoeming, een lid die men driemaal ten onrechte voorbijgegaan had.

Witten-oorlog (1757 en 1758). Pennestrijd over het karakter van J. de Witt; menigte geschriften, met toespeling op de tijdsomstandigheden; om, óf de begeerte naar stadhouderloos bewind te versterken, óf aan te wijzen welk slag van mensen het waren die ook nu dezelfde landverderfelijke partij trokken tegen de grondregels van de Staat."

673. Vooral de handelstand werd tegen de vorstin in het harnas gejaagd. Zonder medewerking van de Staten, kon ze geen konvooi, zonder goedvinden van Engeland, geen schadeloosstelling verschaffen; desniettemin werd ze met verzoekschriften en bezendingen bestormd. De toon en voordracht telkens meer onbetamelijk, beledigend, onbeschoft, dreigend. Het was alsof de bloeiende handel te niet ging; alsof het Gemenebest, van onheilen vrij gebleven, zware rampspoed had ondergaan; alsof de welwillende prinses, door onwil en kwaadwilligheid, in plaats van landsmoeder, landsvijandin was.

Klachten van de Amsterdamse kooplieden, bij de Staten en bij de gouvernante. — Juni. Eerste bezending aan de prinses, die tussenkomst bij Engeland belooft, zo men bewijzen levert. — Juli. Tweede bezending; schadelijsten, over de acht miljoen. Niet bevredigend antwoord uit Engeland. 9 Nov. Derde bezending (nu ook uit Dordrecht en Rotterdam); de schade 25 miljoen; een zoveel mogelijk, geruststellend antwoord van de Gouvernante. — Engeland volhardt: zo de Republiek ter goeder trouw wil afzien van de handel op de Franse West-Indische kolonieën en het artikel van contrabande enigszins uitgebreid wordt, kan het traktaat van 1674 worden nageleefd; meer althans mag Holland niet eisen, dat openlijk de vijand ondersteunt en de aanvang om hulp, krachtens het traktaat van 1678, zonder antwoord laat. 7 Dec. Vierde bezending van veertig kooplieden (ook uit Noord-Holland). Het zou der Gouvernante slechts één woord kosten om tot de nodige geduchte uitrusting ter zee te doen besluiten. Ook wenste men bezending van de Staten, Generaal naar Engeland; voorts naar Rusland, Spanje, Zweden en Denemarken, om met deze Hoven de alleenheersing van Engeland ter zee tegen te gaan. Op deze aanspraak, „met vuur, klem en opzettelijker nadruk voorgelezen' 47, antwoordde zij, dat het haar leed deed, maar geenszins haar schuld was, zo de handel niet meer beschermd werd; dat aan Dordrecht, Haarlem, Amsterdam, Gouda, Rotterdam en Brielle de staat van land en zee macht was te wijten; dat zij niet ophield voor van de kooplieden belang werkzaam te zijn."

De opgewondenheid zo hoog geklommen, dat d'Affry een opstand in de koopsteden te gemoet zag. Zo men de adressanten te wil geweest was, zij zelf zouden voor de dwaasheid van hun eisen teruggedeinsd hebben. Door partijzucht werd men verblind; of, waarschijnlijker

nog, genoopt om de Gouvernante in de volkshaat te brengen en te heviger op inwilliging te dringen, naar mate men duidelijker de onmogelijkheid inzag.

674. De Vorstin, afgetoed en afgemarteld, was niet langer tegen zoveel miskennis en hatelijkheid bestand. Nog één voorstel deed zij aan de Staten-Generaal, om verdedigbaarheid van grondgebied en handel te bewerken. Kort hierop ontsliep ze; niet onbewust van het nadeel van haar dood, voor haar zoon en voor het Gemenebest. De voogdij was bij de hertog van Brunswijk; de regenten waren meester van het gezag.

11 Dec. De Gouvernante, sedert lang ziekelijk, met waggelende tred en met de dood op het gelaat, 52, in de Staten-Generaal. Schriftelijk voorstel: vermeerdering van land en zeemacht. — Brief van de Staten-Generaal aan Holland, Zeeland en Friesland; om, door onderlinge toegeeflijkheid, voor de Frontieren van de Staat, het behoud des handels, de bescherming, niet van sommige, maar van alle ingezetenen te zorgen.

1759. 12 Jan. Overlijden van de Gouvernante, aan spoedig toenemende verzwakking; vermanende haar kinderen „ God steeds te bidden om goede gevoelens voor de ingezetenen van deze Staat.” “Aan mij zult gij ene tedere moeder verliezen, aan hem,” wijzende op de hertog van Brunswijk, een vader vinden; volgt zijn raad.”

III. 1791-1766.

DE VOOGDIJ.

675. Door de dood van de Gouvernante kwam de tegenpartij aan het bewind. Een tussenregering nagenoeg aan stadhouderloosheid gelijk. Behalve in Friesland, waar de keuze van de magistraten aan de prinsesgrootmoeder was opgedragen, waren de Staten rechtens bekleed met de uitoefening van de gewichtigste prerogatieven van het stadhouderlijk gezag. De hertog van Brunswijk was, onder hun toezicht, niet de opvoeding van het negenjarig kind en met de regeling van de oorlogszaken belast.

De vrienden van Oranje waren niet onbezorgd geweest. Bernstorff, minister van Denemarken, schreef aan Bentinck: “ik had gevreesd dat de dood van de prinses grote verandering in de zaken van Europa had te weeg kunnen brengen; gij hebt het stadhouderschap gered,” — Steyn had zijn medewerking ter handhaving van de rechten van Willem V beloofd.

§ 652. — In Friesland Maria-Lousia (§ 480) bijkans regentes. —

Reeds 13 Jan. 1759, resolutie van de Staten-Generaal, op voorstel van Holland. De patenten, als van 1702 tot 1747, door de Staten. Lastbrief des hertogs (in 1754 bezworen): a. bevel over het oorlogsvolk; b. zorg voor handhaving van de plakkaten op de dienst; c. generlei bemoeiing met godsdienst, politie, financiën, of justitie, noch niet de Unie, noch met geschillen, tussen de bondgenoten, of de leden en kwartieren van een gewest. Vermits de magistraatsbestelling aan de Staten opgedragen en de hertog zelf onder hun toezicht en beheer stond, was er eigenlijk stadhouderloosheid.

676. De invloed van de hertog, ofschoon, of ook omdat men geen vrees voor zijn gezag had, was niet gering; door ervaring, bekwaamheid, betrekkingen in en buiten het land; door het gewicht van opleiding en raad aan de jeugdigen stadhouder; door de behendigheid waarmede hij aan Staats en prinsgezinden wist te believen; ook door het spoedig terugwijken van de partij die zich, steunende op de vorstindouairière en op prinses Carolina, in Friesland tegen hem opgeworpen had. Een invloed, meermalen door toegeeflijkheid gekocht, en aan Holland, vooral aan Amsterdam, ondergeschikt.

Door de Patriotse partij gewantrouwd, “zonder waardigheid of gezag tegen de Staten, moest hij zich ten regel maken om wel te staan met degenen die in hun lichaam 't gezag voerden, en (waar 't nodig ware) voor hen onder te doen” 4. — Zonder met Bentinck, of Fagel, of Steyn te breken, wist hij het vertrouwen van de heren van Amsterdam langzamerhand te winnen.

Er schijnt bij sommigen plan te hebben bestaan om prinses Carolina tot Gouvernante te verheffen. De hertog, niet gezind zich de voet te laten lichten, zeide, in vertrouwen, zeer wel te bemerken dat men altaar tegen altaar wilde stellen, en de zuster tegen de broeder, maar vast besloten te hebben de rechten van zijn pupil en de zijn te beschermen. Hoofden van de aanhang de Van Harens, Van Gronsveld, vroeger gezant te Berlijn, en van Van der Mieden, voorzitter van het Hof van Holland. De voormalige Doelisten sloten zich bij hen aan. Daarentegen gaven hun de Staatsgezinden geen gehoor. Friesland, door Onno Zwier van Haren, was nu ijverig in het ondersteunen van d'Affry. Maar de kracht dezer factie werd gebroken, toen haar, reeds in Mei 1761, even gemelde leidsman, ter zake van ergerlijke familietwisten, ontviel.

Veel werd in Holland geklaagd over het despotisme van Amsterdam, te meer daar de raadpensionaris zich doorgaans slaafs aan het goëddunken van de stad onderwierp.

677. Anna scheen ter goeder uur gestorven te zijn. Misschien zou anders, om de felheid van de oppositie tegen haar gaande gemaakt, vredebreuk met Engeland, onderworpenheid aan de Fransen en val van het stadhouderschap onvermijdelijk zijn geweest. Nu hield de spanning op; stervend gaf zij de macht in handen van haar bestrijders; elke zweem van tegenstand verviel. Roekeloze drift werd vervangen door kalme redenering van het gezond verstand. Nu begreep de Staatsgezinde partij dat de toon van de Republiek in verband tot haar vermogen behoorde te staan, en dat voortdoring van het stadhouderlijk bewind, althans onschadelijk, later, zo de macht van de stadhouder besnoeid werd, zelfs nuttig voor haar kon zijn.

D'Affry (26 Jan.) meldt dat de stadhouderlijke partij te niet gaat. Weldra echter is hij minder te vrede over de gesteldheid van de Republiek. De hertog is de Staatsgezinden te slim: zij zijn thans zorgeloos, slap en vadsig. Nu zij de begeving van de ambten hebben, is er verdeeldheid tussen degenen die, tijdens de Gouvernante, in het bewind geraakt zijn, en hen die er zich nu gaarne in zouden dringen. Van de Regenten niet één bekwaam om de overigen te leiden; niemand aan het roer; wezenlijke anarchie.

Twistgeschrijf tegen Oranje zonder doel. De hertog beroemde zich dat hij in 1759 de paskwilanten eensklaps tot zwijgen gebracht had.

Nu bedacht men dat de marine niet meer met die van Engeland gelijk stond. In 1760 had dit rijk, zonder de fregatten en kapers, 121 linieschepen van 50 tot 100 stukken; de zeemacht hier nauwelijks 20 linieschepen van 50 tot 76.

678. De Hollandse oorlogsbazuin werd, nu het ernst scheen te worden, niet meer, althans niet luide, gehoord. Men was op vermeerdering van zeemacht, maar tevens op vermindering van overmoed bedacht. Het voortzetten van de onderhandelingen werd ijverig behartigd. De Staatsgezinden, sedert zij het bestuur en de verantwoordelijkheid hadden, waren, om de oorlog te ontwijken, althans even toegevend en Engelsgezind als vroeger de belasterde prinses.

15 Jan. 1759. Voorstel van Holland ter Generaliteit, om, ter bescherming van wettigen handel en zeevaart, bij voorraad 25 schepen uit te rusten. Zonder verwijl: reeds was er een geheim besluit, om, desnoods, de kosten te nemen:voor rekening van Holland, Zeeland en Friesland, ja zelfs van Holland alleen. 26 Febr. Doorgedreven, vermits Gelderland buigt: „niet zonder hevige tegenkanting van de overige landprovinciën, die ook nu gelijktijdige versterking van het leger verlangden en voor oorlog met Engeland bedacht waren. Zorgvuldig vermeed men de schijn, alsof trotseren van Engeland bedoeld werd. —

25 Jan. Resolutie van de Staten-Generaal, mede op voorstel van Holland, om van de vaart op de Franse koloniën af te zien, in de hoop van aldus het ontslag van de schepen te verkrijgen. 20 Febr. Tegenontwerp van Yorke die het ophouden van overschepping (§ 659) begeert; het recht tegen de aangehaalde kapers moet vrije loop hebben.

6 Maart. De kooplieden van Amsterdam berichten dat „het tijd zal worden zich, in Gods naam, over te geven aan de rechter, hopende dat God Almachtig zijn hart tot kort, goed en onvertogen recht, ingevolge de heilige traktaten, zou neigen; terwijl het hoog nodig bleef de vaart met een genoegzaam aantal oorlogschepen te dekken.” Een antwoord vrij wat zachter van toon dan de toespraak aan de Gouvernante (§ 673). —

6 April. Bezending naar Engeland; Boreel, Van de Poll en Meerman, allen Staatsgezinden; om, desnoods, in het verbod van overschepping te berusten. — De onderhandeling langdurig en zonder vrucht.

Later (1762) geheime resolutie van de Staten-Generaal om (ten einde moeilijkheden met Engeland te vermijden) geen grof hout onder konvooi te nemen.

679. Waar de aristocratie geen vrees had, maakte zij van haar overmacht gebruik. Zowel in het weigeren van toestemming voor het huwelijk van prinses Carolina, als in een gewichtig geschil over de keus van stedelijke magistraten, bleek dat, zo men nog een stadhouder behield, men aan het stadhouderschap zomin mogelijk gebonden, en van de stadhouder, zoveel doenlijk, meester verkoos te zijn.

Prinses CAROLINA verloofd aan CAREL, CHRISTIAAN prins van NASSAU-Weilburg (geb. 1736), onlangs generaal-majoor geworden; Luthers, maar de kinderen zouden opgevoed worden in de Hervormde Kerk, en de Gouvernante had, kort vóór haar overlijden (11 Jan.) de toestemming van de Staten, onmisbaar voor het erfrecht op het stadhouderschap, verzocht. Nog in Januari gave toestemming van vijf gewesten, maar in Utrecht verschil; ook in Holland geen meerderheid verkrijgbaar. Dit strekte de hertog van Bronswijk tot groot verdriet. Bij enkelen was het godsdienstige nauwgezetheid, bij de meesten niet. Aangenaam was de echtverbintenis met een weinig vermogend vorst; maar, overtuigd dat ze niet achterblijven zou, werd men vaardig om het erfrecht te betwisten. —

5 Febr. 1760. Voltrekking van het huwelijk te 's Hage. — De prins, hier te lande weinig bemind, weldra met zijn echtgenote naar zijn Staten verreisd: zonder invloed, hetzij in Duitsland, hetzij in de Republiek.

Haarlem. 1759. Febr. Memorie van de Vroedschap, over de keus van de magistraat, aan de Staten van Holland, die het goed recht der Gouvernante hadden erkend (§ 672). 6 Sept. Resolutie van de Staten nu in lijnrecht tegenovergestelde zin.

680. Veerkracht, behalve ter bescherming van der kooplieden eigendommen, was er ook thans niet. Wat hadden de zeegewesten met de noodkreet van de landprovinciën te doen! niet genoeg althans om zich de kosten van een vermeerdering van troepen te laten gevallen. Noch het klimmend gevaar waarin Pruisen geraakt was, noch de overmoed van de Fransen, noch de vereniging van Frankrijk en Spanje in een Familie-Verbond, noch de aandrang van Engeland, met beroep op het eigenbelang van de Republiek; niets was bij machte haar uit de bedriegelijke rust van een Fransgezinde onzijdigheid en onverdedigbaarheid te wekken.

De verlegenheid van de Republiek dezelfde. Frankrijk eist op dreigende toon, als gevolg van de neutraliteit, wat Engeland, als vijandelijkheid, verbiedt.

1 Aug. Overwinning van Ferdinand van Brunswijk bij Minden; maar (14 Aug.) nederlaag van Frederik bij Kunersdorff. — Sept. Onderhandse aanbieding (het zou een begin van oorlog zijn geweest !) van een deel van de Franse zeemacht, ter handhaving van de Nederlandse vlag. 18 Sept. Klachten van Yorke over het transport van oorlogstuig voor de Fransen. 11 Okt. Desniettemin aanvang van d'Affry om vrije doorvoer. — 9 Nov. Voor ditmaal toegestaan;

misnoegen van d'Affry, terwijl de raadpensionaris geen minder misnoegen van Engeland vreest. — Intrekking van het verbod; vrije uit en doorvoer. — Deze crisis zeer erg; de toon van d'Affry gedurig scherper; ernstig was hij bedacht de Republiek, om haar inschikkelijkheid voor Engeland! te straffen ". Voor Frankrijk kon ook een ongunstige loop van de oorlog reden te meer zijn om, als in 1747, zich, door inval in de Republiek, schadeloos te stellen.

1761. 15 Aug. Familie-Verbond van Frankrijk en Spanje. — Lord Bute, aan Pitt opgevolgd, schreef (12 Jan. 1762), dat, zo de Republiek werkeloos bleef, de koning haar, uit noodzaak, aan de willekeur van de Fransen prijs gaf; maar, zo er nog een vonk van vrijheidszin in Holland was, door baatzucht niet gedoofd, zou het wellicht nog tijd zijn een plan tegen de gevaarlijke ontwerpen van het Huis van Bourbon te vormen. — Ook deze poging vruchteloos; het Engels ministerie aldus geneigd tot afzonderlijke vrede.

681. Gelukkig was de vrede nabij. De overmacht van Engeland in alle werelddelen, op alle zeeën, en de onwrikbaarheid van Pruisen hadden verzoening reeds waarschijnlijk gemaakt, toen ze, door Ruslands onzijdigheid, verhaast werd. Nu zou de Republiek gaarne in de onderhandelingen gedeeld, haar bemiddeling aangeboden, de Barrière hersteld en naar de kant van Pruisen uitgebreid hebben; o ja, dit volgaarne, maar na zich buiten alles gehouden te hebben, werd zij in niets gekend. Door niemand ondersteund, door elkeen billijkerwijs veracht, kon zij, noch toegang tot de vredehandel, noch voordeel, noch de minste inwilliging, zelfs niet van rechtmatige eis of redelijken wens, erlangen. Voor haar had het ophouden van de oorlog geen gevolg dan dat de handel verminderde en dat ieder gunstbewijs, tot dusver door Frankrijk als lokaas toegeworpen, ophield. Welk zou haar lot geweest zijn, zo niet Engeland, maar Frankrijk had getriomfeerd!

Voorspoed van Groot: Brittannië. — 1759. 13 Sept. Overwinning bij Quebec; geheel Canada, veroverd. — Later overheersing van Guadeloupe en andere eilanden. In Oost-Indië, door Clive (van 1757 af), de grondslagen van een machtig Rijk gelegd. De zeeaagt van de Fransen vernietigd; bijna alle kolonieën in Englands macht.

1762. 5 Jan. Dood van Elizabeth, keizerin van Rusland, de bitterste vijandin van Frederik, opgevolgd door een even warme vereerder Peter III, weldra door zijn gemalin Catharina II onttroond; deze bleef onzijdig.

Onderhandelingen. — De Republiek dong naar allerlei voordelen van handel en grondgebied, was zeer voor Pruisen beducht en dacht aan het Oostenrijks worden van Cleef, met Hollands garnizoen in Wezel. Tevergeefs ! want wie zou op haar wensen gelet hebben!

2 Nov, 1762. Preliminair tusschen Engeland en Frankrijk te Fontainebleau; kort daarna (10 Feb. 1763) vrede van Parijs. — Bijna gelijktijdig (15 Febr. 1763) vrede van Hubertsburg tusschen Pruisen en Oostenrijk. — Frederik II, op wiens ondergang het in 1756 gemunt was, had geen voet grond verloren; Pruisen en Oostenrijk vermochten meer dan het vernederd Frankrijk en verafgelegen Rusland; Engeland, beheerseres van de zee, had geen alliantie op het vaste land. En de Republiek? Zij had noch stelsel, noch macht, noch invloed, noch bondgenoot.

682. De rust van de volgende jaren was ongestoord. Behalve ernstige geschillen van de Nederlandse en Engelse Oost-Indische compagnieën, viel weinig opmerkelijks voor. Botsing kon er niet zijn; wat de Staatsgezinde partij goed vond, werd, zonder tegenspraak, verricht. De Hertog van Brunswijk, die zich zelden tegen iemand verzette, was vriend nagenoeg met iedereen. Zo naderde de meerderjarigheid van de vorst, wie de aristocratie, door dezelfde tegenwerking waarvan vader en moeder het slachtoffer waren geweest, na velerlei onrecht en verguizing, ten laatste, maar met haar eigen ondergang en die van de Staat, ten val brengen zou.

1764. Klachten van de Engelsen over de O. 1. Compagnie; om een expeditie (1759), waardoor men de pas gevestigde Britse heerschappij in Bengalen had willen omverwerpen; met noodlottig gevolg voor de Hollanders, te water en te land. De bewindhebbers beweerden dat het hoofddoel Coromandel was geweest; „tegen de waarheid, gelijk uit hun eigen boeken blijkt” 54.

1763. Opstand van de negerslaven in de Berbice, door verregaande mishandelingen veroorzaakt, en door de lafheid, baatzucht en trouwloosheid van de Regering zelve gesterkt. Oorlogsvolk daarheen; onmenselijke straoefening met galg, rad en vuur 47.

1763. De Prins verkrijgt zitting in de Algemene Staten en in de Raad van State.

1765. 9 Apr. Overlijden van de prinsesdonairière; volgens de Staten van Friesland, „allergezegendst middel in Gods hand om de welvaart van de Provincie te bevorderen, op zominzame en vriendelijke wijs, dat zij aller liefde en hoogachting vóór lange jaren verkreeg en tot de einde toe volkomen behield.” 47.

De Staatsgezinde partij, meesteres, nam, om des volks wil, niet ongaarne de schijn van Oranjegezindheid aan. Van Wassenaer-Twickel (§ 545) vreesde niet aan de hertog te zeggen (Febr. 1764) dat „iedereen aan Oranje gehecht was, dat er geen tegenpartij meer bestond;” waarop deze ten antwoord gaf, „dat hij, helaas! maar al te veel grond had om van het tegendeel volkomen overtuigd te zijn.”

IV. 1766-1772.

WILLEM V.

683. WILLEM V, noch veldheer, noch Staatsman, had niet ongunstige aanleg, uitgebreide kennis, edelmoedig hart, goede bedoeling, een ijver, die de grenzen van doeltreffende werkzaamheid te weinig in het oog hield; een liefde tot het Vaderland, door geen miskennis of verguizing uitgedoofd. Maar hij miste, door opvoeding of karakter, het zelfvertrouwen dat, met welberadenheid gepaard, onontbeerlijk voor een vorst is. Besluiteloos waar een besluit genomen, en aarzelend waar het ten uitvoer moest worden gelegd, was hij niet berekend voor hervorming of redding van de Republiek. Maar zou enig mens, in de toenmalige omstandigheden, voor die taak berekend zijn geweest?

Gans niet onbekwaam; geheugen uitstekend; oordeel juist en vaardig. Hij kon zijn denkbeelden uitnemend ontwikkelen in geschrifte, en was in staat, dadelijk en onvoorbereid, ingewikkelde voordrachten van een half uur *à fond* te weerleggen. Godvrezend, gehecht aan eed en belofte, mild, vriendelijk ook jegens geringen. Kundig in geschiedenis en Staatsrecht. Maar besluiteloos en zonder genoegzame veerkracht om hetgeen hij, na lang weifelen, goed vond, ten uitvoer te leggen. Een gebrek, dat ook met de veelvuldigheid van de bezwaren van een zeer buitengewoon tijdperk en met de verscheidenheid van de begrippen omtrent de rechten van het stadhouderschap en van elk gezag, in verband was. Meer dan één kritiek ogenblik is er geweest, waarin hij van schrandereheid, moed, standvastigheid, en vooral vaderlandsliefde, blijk gaf.

684. Niet vreemd was het, zo hij, reeds bij de aanvaarding van het stadhouderschap, tegen plichten en verantwoordelijkheid opzag. Wat zijn ouders hadden geleden, wist hij. De aristocratie, na zeven jaren vrij spel, was aan het regeren gewend. Holland en vooral Amsterdam gaven toon, leiding en wet. De hertog van Brunswijk evenwel scheen in hoge achting bij elke partij. Natuurlijk dat de prins, die thans vooral raad en inlichting nodig had, een tot dus ver bijna kinderlijk vertrouwen hem niet onttrok.

Eenstemmig de lof, de hertog toegezwaard. Volgens de voorzitter van de Raad van State, „was het onmogelijk zijn verdiensten naar waarde te uiten, veelmin te vergelden,” Volgens Bentinck, „was van zijn vaderlijke zorgen nauwelijks weerga.” De Staten van Holland wensten dat hij de staat zeer lang en aanhoudend de heilzame vruchten van zijn grote hoedanigheden mocht doen genieten; waarbij een geschenk van f 200,000 gevoegd werd. Brede bezending van de Staten-Generaal; met verzoek, „zijn grote vermogens bij voortduring ten nutte van het Gemenebest te besteden.” — 3 Mei. Verantwoording van de voogdij. Fagel en Bleiswijk verklaren, dat „de Hertog meer gedaan had dan van enige voogd kon worden verlangd.

685. De invloed van de hertog, is, vooral in de beginne, ook nadelig geweest. Door miskennis van het erfstadhouderlijke recht; door een nodeloze: Acte van Consulentschap, die, niet aan allen onbekend gebleven, oorzaak van wantrouwen en misnoegen werd; vooral toen de prins, die weinig op andere Staatslieden scheen te letten, bijkans nog onder voogdij van Brunswijk gerekend of althans gezegd kon worden te staan.

Geboren stadhouder en Eminent Hoofd, vroeg de prins acts van aanstelling. Friesland alleen verklaarde geen aanstelling te kunnen geven, en gaf hem die van zijn vader als Erfstadhouder. Deze miskennis van zijn erfrecht schijnt vooral op aandrijven van de hertog te zijn geschied. — Zo kon, toen de prins in het Hof van Justitie zitting nam, een advocaat zeggen dat alleen hij, niet door beroerten en onlusten, maar door de wet stadhouder was; zodat hij het volk niet te danken had, maar zich aan de vaderen des vaderlands moest houden, die bij zijn minderjarigheid zo wel hadden geregeerd 4.

1766. Mei, Acte van Consulentschap. Op grond van de wens des stadhouders om zich voor enige tijd van zijn raad en hulp te bedienen, belooft de hertog Z. H., in alles, ten allen tijde, en zo menigmaal Z. H. zulks zal requireren, met raad en daad te zullen bijstaan, in goede consciëntie, ter bewaring van zijn rechten en ten meesten dienste van de Staat; waartegen Z. M. hem vrijwaart van alle verantwoordelijkheid aan anderen; alles bij provisie en tot kennelijk weerzeggen toe. Weerslag op de loftuizingen en wensen van de Staten. Het stuk opgesteld door Van Bleiswijk, met medeweten van Fagel en Steyn, die evenwel er niet zeer voor waren. Bentinck en Yorke vernamen het later en keurden het af.

De invloed van de hertog wellicht zo alvermogen niet. Willem V was, evenmin als vader of moeder (of zoon, § 984), tot het blindelings opvolgen van iemands raad gezind. De Enige leidsman scheen de hertog; van daar ook na-ijver en tegenwerking. Zijn geheime raadgeving strekte om de rechten van de stadhouder tegen de Staatsgezinden, en om de onafhankelijkheid van de Republiek ook tegen Engeland te beschermen. — Met de raadpensionaris en de griffier had de prins weinig vertrouwelijk verkeer. Bevreesd wellicht van de boventoon niet te kunnen houden, verkoos hij, liever dan vergaderingen, afzonderlijk gesprek.

686. Een prinses van Pruisen, WILHELMINA, werd des stadhouders gemalin. Begaafd en schrander; door moed en bekwaamheden geschikt en ook niet ongezind om haar echtgenoot, voor hachelijke omstandigheden minder berekend, ter zijde te staan.

FREDERIKA Sofia WILHELMINA (1751 — 1820), dochter van prins August van Pruisen, broeder des konings, en van een prinses van BrunswijkWolfenbützel. Zij had het voorkomen van een vorstin; sprekend oog, aangename manieren, helder verstand, levendigheid van geest, uitgebreide kennis, en, in dubbele mate, wat aan de prins ontbrak, voortvarendheid en veerkracht. evenals Anna (§ 646), niet ongaarne in Staatszaken gemengd, maar niet, als zij, aan parlementair gouvernement gewoon, werd zij gerekend minder, ook dan Willen V, huiverig te zijn voor wat impopulair of inconstitutioneel was of scheen. Voor aanbiedingen van eigen gezag, ten koste van de prins, bleef ze doof, zelfs waar in de drang van de

omstandigheden verontschuldiging voor minder nauwgezetheid gezocht werd. — Vele Oranjegezinden hadden liever een verbintenis gezien met de Engelse dynastie; maar aan de tegenpartij was dit huwelijk niet ongevallig. In de aanvang, en gedurende vele jaren, had de betrekking met Pruisen geen invloed op het gedrag van de prins, of op de maatregelen van de Republiek. Later, toen de Fransgezindheid toenam, was Frederik II met Frankrijk, door eenheid van belang of berekening, bevriend.

1767. 4 Okt. Huwelijk te Berlijn. — 9 Nov. Intrede in 's Hage. — Drie kinderen: Willem-Frederik (1772 — 1843), Willem George Frederik (1774 — 1799) en Louiza (1770 — 1819).

687. Vooral in Friesland ondervond Willem V spoedig hoe nodig en tevens hoe moeilijk de stadhouderlijke tussenkost was. Daar en elders, in Zeeland en te Amsterdam, ontbrak het niet aan bliken of voortekens van geheime tegenwerking, zelfs van openlijken weerstand.

Friesland. — Bedenkelijke spanning, waarschijnlijk in verband met oppositie tegen de hertog (§ 676). — De rechten van de academisch senaat in Franken en die van Harlingen en Sneek werden door de stadhouder tegen de Staten gehandhaafd. Het kwartier van Oostergoo kwam tegen een van zijn beslissingen op; de prins noemde dit „een hoogvliegend, alleszins verbazend, gans ongevoegelijk en ontoepaslijk voorstel.” — Later oordeelde hij dat het Provinciaal Hof te ver was gegaan. Evenwel, reeds in 1767, schreef Bentinck: U. H. trekt in de zaken van Friesland personen die niet gerekend kunnen worden dit gewest even goed als die er van jongs af gevestigd en geëmployeerd zijn, te kennen; ook zou het voorzichtiger geweest zijn de stijl te verzachten."

Zeeland. — a. De prins wil de raadpensionaris, als representant van de Eersten Edele, doen optreden; Middelburg verzet zich en de prins wijkt; een oud regent zeide: „ik vrees dat uw toegeeflijkheid aanleiding zal geven om, eerst aan uw representant, dan aan de waardigheid van Eersten Edele, en vervolgens aan uw markizaat van Veere en Vlissingen te tornen.” b. De Provincie (1770) beweert uitsluitend recht op de vaart naar Essequebo en Damerary, de prins verklaart alle de ingezetenen gerechtigd. e. Zij acht zich bezwaard met de quota ter Generaliteit (1770); Willem V kwam met f 100,000 uit eigen bezittingen te hulp. In Holland Gecommitteerde Paden zeer tot machtsuitbreiding, ten koste van de stadhouder, gezind.

688. Alliantien had de Republiek nauwelijks meer. Wederzijdse wrok bleef met Engeland bestaan, Oostenrijk gaf op bezwaren geen acht, de baatzuchtige welwillendheid van het Franse hof was voorbij. Op vrede was niet te vertrouwen; overal zaden van onrust en oorlog. Voor Frederik II, een geduchte nabuur, zou familiebetrekking, waar eerzucht sprak, geen hinderpaal zijn. De oorlog tussen Rusland en Turkije dreigde soms naar het Westen over te slaan. Voor Frankrijk was een traktaat als dat van Parijs, slechts middel om de kamp in gunstiger tijdsgewricht te hervatten. — Werd dan niet, daar de Staat nauwelijks leger of schepen meer had, geldbesteding, uit vollen overvloed, in het belang van de veiligheid raadzaam?

De toestand van Europa kritiek. — Rusland, met Pruisen verbonden (1764), was in oorlog tegen Turkije (1768 — 1774), De jammerlijke tweedracht in Polen voorspelde gevaarlijke botsing. Frankrijk en Spanje vleiden zich met niet ongunstige kans; van Napels en Sardinië zeker, terwijl Engeland, zonder bondgenoot, door geschillen, met de koloniën en in het moederland, verontrust en verzwakt werd. — Meermalen, bepaaldelijk in 1770, was het niet onwaarschijnlijk dat Frankrijk, in een, naar het scheen, nabijzijnde oorlog tussen Spanje en Engeland, krachtige afleiding bewerken, België overheersten, of wel, gelijk in 1672, 1702 (§ 487), en bijna in 1759 (§ 680), aan de zijde van Nijmegen, rechtstreeks de Republiek, onvoorbereid en weerloos, aanranden zou.

689. De prins was van de onmisbaarheid van een lang verwaarloosde voorziening overtuigd. Zij werd door hem gewenst en, met telkens hernieuwde aandrang, de Staten op het hart gelegd. Maar, gelijk vroeger, zo was het ook nu. De landgewesten wilden geen schip en de zeegewesten geen soldaat. Amsterdam vooral was onwillig; begerig om, zo dikwijls de gelegenheid zich opdeed, tegen de prins, met hooghartigheid te tonen wat haar willekeur vermocht. Voorstel, uitstel, afstel, meer niet, werd door des stadhouders welmenenden ijver bewerkt.

Voorstel van Willem V, reeds in Dec. 1767, om a. voldoening van de gelden in 1741 tot aanbouw geconsenteerd; b. toestemming voor 25 schepen; c. vermeerdering van de landmacht. De antwoorden weigerend of ontwijkend. Petitie voor 1769, om het leger op 50,000 man te brengen en jaarlijks zes linesschepen boven de fregatten van de Admiraliteiten. — Petitie voor 1770: "het is verkeerd de zorg voor veiligheid aan het herstel van de geldmiddelen te onderschikken," — Petitie voor 1771: „er behoort niet gewacht te worden totdat Hannibal voor de poort is.”

In 1768 een vijftal schepen de beschikbare zeemacht 47, onvermogen zelfs tegen de Barbarijsche rovers. Op aandrang van de prins, rustte de Admiraliteit van Amsterdam schepen uit, om de vlag nog in de Middellandse zee te vertonen 2. De vrede met Algiers en Tunis werd ternauwernood door toegeeflijkheid en geldsommen bewaard.

V. 1772-1778.

BEGIN VAN ONRUST.

690. Gewichtige jaren, waarin, onder uiterlijke welvaart, onrust en woeling de overhand kreeg. Amsterdam was sterk genoeg, zo niet om al wat ze verkoos, te verrichten, althans om al wat ze niet goedgevond, te beletten. Democratische en anarchieke begrippen kwamen op de voorgrond. Mannen traden op, niet ongeschikt om de rol van partijhoofd te vervullen. Van Berkel, pensionaris van Amsterdam, Van der Capellen in Overijssel, de heftige verkondiger van de revolutie; terwijl Willem V, noch in de hertog van Brunswijk, die aan wangunst ten doel stond, noch in de karakterloze raadpensionaris van Bleiswijk, steun had.

Van Berckel (1726 — 1796), pensionaris van Amsterdam (1762); in 1772 op het drietal voor raadpensionaris. Zijn invloed op de burgemeesters zeer groot; vooral op de bejaarde en te Amsterdam zeer populaire Temminck (§ 649) en Hooft (1716 — 1794). — Staats-, Frans- en revolutiegezind, scherpzinnig, standvastig en heftig, vermocht hij veel op menigeen, van wiens hartstochten hij zich wist te bedienen.

J. D. van der Capellen van de Pol (1741 1784) lid van de ridderschap van Overijssel; dikwijls gesteld „ten voorspelde van wijsheid en gematigdheid zowel als van vrijheidmin en burgerdeugd” 47. Vooraan en vooruit in ijver voor al wat vrijheid genoemd werd. Een man, wel niet van gewone talenten, maar door partijzucht vergoed. Noch verdraagzaam, noch schroomvallig. Toen in Genève de omwentelingsgezindheid gefnuikt was, schreef hij: "God geve dat Genève in het kort enkel door nachtuilen en, vleermuizen bewoond zij, anderen nog vrije Gemenebesten ten spiegel en afschrik." Van de vrije drukpers verklaart hij: "ik ben van begrip dat althans publieke personen vrij mogen gelasterd worden." Willem V merkte hem en zijn neef, Cappellen van de Marsch in Gelderland, aan, als de hoofden van een partij die zijn Huis overhoop zocht te werpen.

De bekwaamheid en kunde van P. van Bleiswijk (1724 — 1790), lange tijd pensionaris van Delft, algemeen erkend; reeds in 1758 kwam hij in aanmerking om Steijn te vervangen. Maar er was bij hem geen bestendigheid dan in het weifelen, dat met de hachelijkheid van de

landszaken toenam. Uit vrees van te worden gecompromitteerd, zocht hij steeds een veilige uitweg naar de partij, welke straks meesteres zijn zou. Daar geen banden van dankbaarheid of goede trouw hem terughielden, werd hij verder gesleept dan hij waarschijnlijk zelf voorzien of bedoeld had. Om de uitmuntendheid van zijn jeugdige talenten, de hoop en steun van de stadhoudersgezinden, bleef hij, in de eerste jaren van zijn raadpensionarisambt, aan Willem V en de wetten van de lande getrouw; na 1778, vriend of werktuig van Amsterdam, van de aristocratie, van de volksgezinden, van al wie de overhand verkreeg. Wellicht zou hij in 1787, niet ongaarne, ten dienste van de triumferende stadhouder, nogmaals volte-face hebben gemaakt.

691. Velerlei grond was er van beduchtheid voor de vrede van Europa en de veiligheid van het Gemenebest. Op Frankrijk en Spanje kon geen rekening worden gemaakt. In de deling van Polen, een wanbedrijf waarop nauwelijks gelet werd, was de overmacht van eigenbelang, ook op het volkenrecht, blijkbaar. De begeerlijkheid van Rusland bleef naar Constantinopel gericht. Oostenrijk, onder de invloed van Jozef II, koesterde wellicht reeds, jegens België ontwerpen, even onrechtvaardig als verderfelijker voor de Republiek. Gewichtiger nog was, in strekking en gevolgen, de strijd welke tussen Engeland en een deel van de Noord-Amerikaanse volkplantingen ontstond.

1772. Verdeling van onderscheiden gewesten van Polen tussen Rusland. Oostenrijk en Pruisen. Omwenteling in Zweden, door Franssen invloed tegen het gezag van de aristocraten. — Voorspoedige oorlog van Rusland tegen Turkije; vrede van Kainardgé (1774). 1774. Lodewijk XVI, koning van Frankrijk; echtgenoot van een aartshertogin. In Oostenrijk vermocht keizer Jozef II veel, onder Maria-Theresia zijn moeder: men was ook elders, over zijn plannen van vergroting en ruiling niet gerust; min beduidende geschillen over grensscheiding in Staats-Vlaanderen en dergelijke schenen erger aanmatiging te voorspellen.

692. Aller oog werd op Noord-Amerika gevestigd. Onbeschrijflijk was belangstelling en toejuicing bij de meeste Staatsgezinden, kooplieden, of voorstanders van de nieuwe begrippen. Het gedrag van de opstandelingen was, dacht men, aan het gedrag van de vaderen tegen Spanje niet ongelijk. Vrijwording van de kolonieën zou Engeland verzwakken, een oorzaak zijn van winstgevende handelsbetrekking, en glansrijk een worsteling bekronen, in naam van geliefkoosde theorieën begonnen en voortgezet. Dit niet alleen! Zodanige uitkomst zou, ook in Nederland, aan de vrijheidsleer ingang en overmacht verschaffen.

In Noord-Amerika strijd sedert 1764, niet wegens overmatige lasten; maar over de vraag: kan belasting, hoe gering ook, worden opgelegd, zonder vertegenwoordiging in het Parlement? Twist meer van beginsel dan van geldelijk belang. De volkssoevereiniteit daarbij te pas gebracht; niet tot omkering van de maatschappij; maar om ondergeschiktheid aan het moederland te verbreken en de gewesten, tot dus ver afzonderlijk bestuurd, nu, met zelfregering en soevereine rechten, tot de eenheid van een federatief bewind te brengen. In de plaats van koning, parlement, en Engelse rechtspleging, voortaan een president, een congres, een eigen gerechtshof; de verdere wijzigingen gering. Desniettemin de omwenteling, als een triomf van de wijsbegeerte, uitgebazuind,

1773. Oproerige bewegingen in Boston; Englands strengheid geeft het sein tot algemene opstand. — 1774: 5 Sept. Congres te Philadelphia. — 1775. De provinciën in staat van rebellie verklaard.

1776: 4 Juli. Afscheiding van Engeland (waaraan twee jaren vroeger niet gedacht werd). Verklaring van de onafhankelijkheid van de 13 VERENIGDE STATEN.

693. Belangstelling bleek in hulpbetoon. Zo was het in Frankrijk, van waar, heimelijk, zelfs van regeringswege, ondersteuning verleend werd. Zo was het ook hier. Vooral nadat de

Verenigde Staten zich plechtig hadden. onafhankelijk verklaard, begon er uit Holland een uitgebreide handel op de West; in naam met eigen volkplantingen, inderdaad tot winstgevende en winstbelovende ondersteuning van de opstand. Engeland, tot oogluiking gezind, kon evenwel dit niet vergunnen. Nooit was beweerd dat het recht van de neutralen zich uitstrekken zou tot hulpverlening aan hem die tegen een bevriende mogendheid rebel is.

Verkeer met rebellen blijkbare schennis van het volkenrecht. In Noord-Amerika zelf een talrijke partij (de loyalisten), welke gewapenderhand de Hereniging toet Engeland voorstond. De kooplieden hier te lande terstond er op uit om de Noord-Amerikanen ruimschoots zelfs van oorlogsbehoeften te voorzien; rechtstreeks, of zijdelings, over St. Eustatius en Curaçao.

694. Hevig was het beklag. De billijkheid werd, in het verbieden van de sluikhandel, door de Staten-Generaal erkend. Ook weigering van eerbewijs aan de Noord-Amerikaanse vlag en gereede toestemming van de meeste gewesten in het vertrek van de Schotse Brigade toonden dat er nog eerbied voor de verbonden met Engeland was. Maar de beraadslagingen hierover en de vermeerdering van verboden toevoer openbaarden tevens de invloed van een partij die, zowel uit winzucht als uit wrok en geestdrift, zelfs een oorlog met Groot-Britannië boven het niet verbroederd zijn met de Amerikaanse vrijheidszonen verkoos.

Op aandrang van de Engelsen gezant, in 1775 en 1776 verbodsmaatregelen van de Staten-Generaal tegen het voeren van contrabande en oorlogstuig, rechtstreeks of zijdelings, naar de Engelse volkplantingen.

Schotse Brigade. — 1775. Nov. Kennisgeving van de stadhouder, dat de 'koning van Engeland de lening van dit Corps, gedurende de Amerikaanse troebelen, als vriendschapsblijk, verzoekt; tegen een gelijk getal Hannoverse- of bekostiging van een gelijk getal nationale troepen. Mededeling van de Staten-Generaal aan de Provinciën. Gave toestemming van Gelderland, Friesland, Overijssel, en Stad en lande. De overige gewesten afkerig iets ten nadele van Noord-Amerika te verrichten. — Advies van Van der Capellen in Overijssel. „Dit zou partijkiezen zijn; de Republiek, die zelve de naam van rebel had gedragen, in een onnatuurlijke broederoorlog worden gewikkeld tegen manmoedige en Godvruchtige verdedigers van rechten, die zij van God zelf hadden ontvangen. Beter Janitzaren gehuurd dan troepen van een vrije. Staat.” — Schriftelijke nota van Z. H. aan de koning; de toestemming mogelijk, als de brigade alleen in Europa gebruikt werd. — De koning dankt; zo hij zijn verzoek vernieuwt, zal hij zich aan die voorwaarde houden. — Door de anti-stadhouderlijken wordt het verzoek eisen, de handelwijs van de stadhouder gereede toestemming genoemd.

1777. 21 Febr. Forse memorie van Yorke, om ontslag van de Commandeur van St. Eustatius, de Graaff, wegens handel met de rebellen. — Beklag van de Staten-Generaal over de scherpeheid van de gezant; belofte van, zoveel doenlijk, tegen het vervoeren van oorlogsbehoeften te waken; de Gouverneur is ter verantwoording opontboden.

695. Vermeerdering van de diepvervallen landen zeemacht, meer dan ooit onmisbaar, zou minder dan ooit aan het schatrijke Gemenebest zwaar zijn gevallen. Maar, gelijk vroeger, zo was het ook nu. Omdat men zich niet verstaan kon over de vraag, wat het eerst diende te worden verricht, verrichtte men niets hoegenaamd. De zeegewesten bewilligden niet voor de troepen, tenzij vooraf meer voor de marine gedaan, de landprovinciën niet voor de schepen, tenzij vooraf beter voor het leger gezorgd werd. De vermaning van de stadhouder tot eendracht en samenwerking was vruchteloos. Aldus ging, bij het naderen van het gevaar, de tijd van de voorbereiding, zes kostbare jaren, ongebruikt voorbij.

Van 1771 af, jaar op jaar, petitiën van. de stadhouder en de Raad van State, om vermeerdering van de strijdkrachten; telkens in de dringendste bewoordingen. Aldus

voortgaande in lijdelijkheid en onwil, zal men, uit redenen van convenientie, van alles beroofd worden." — Tevergeefs. Telkens was Holland ter tegenwerking gereed. In 1775 belette het, om f 180,000, waarvan het zelf 1 moest dragen, een allernodigste voorziening. Zo werd tot opbeuring ook van de marine bijna, niets gedaan.

Woelingen tegen de stadhouder. Bijvoorbeeld over de Militaire Jurisdictie (§ 651). Reeds in 1772 brief van het Hof van Holland aan de Staten, om te weten in hoe verre zij goedvonden dat door de militairen rechter jurisdictie geoefend werd. De stadhouder, hierop gehoord, verwondert zich dat het Hof een besluit van 1654, toen er geen kapitein-generaal was, inroept; hij vertrouwt dat de Staten hem in het ongehinderd genot van zijn rechten zullen handhaven. De zaak bleef hangen.

696. De tijd was niet verloren geweest voor de bedoelingen van de anti-stadhouderlijke partij. Haar gestadige tegenwerking was doorgaans gelukt. De overmacht van Amsterdam was niet twijfelachtig. Dagelijks meer werd het stadhouderlijk gezag als buitensporig, Groot-Brittannië als vijand, Frankrijk als steun, de wijsbegeerte van de eeuw als richtsnoer, beschouwd. De gebeurtenissen waren niet ver af meer, waardoor, onder de gloed van de driften, de kiem van tweespalt, oorlog, en ondergang tot rijpheid zou worden gebrast.

B. 1775-1795.

AANVANKELIJKE TOEPASSING VAN REVOLUTIEBEGRIPPEN.

697. Lang had een wijsbegeerte, even verleidelijk in belofte als verderfelijk in beginsel, over Staatsrecht, samenleving, en mensenheil met opgetogenheid geredeneerd. Reikhalzend zag men naar de verwezenlijking van haar droombeelden uit. Nu zou men handen aan het werk slaan! Slaperige vadsigheid zou wijken. Welk een betoverend verschiet ! De verbastering van Kerk en Staat zou door herschepping ophouden. Van het licht van de rede bestraald, zou men de nevelen zien verdwijnen van bijgeloof en dwingelandij. Misbruik noch vooroordeel zou tegen die weldadige luister bestand zijn. Er was geestvervoering; er was geloof aan het ongelooft; er was een liefelijk dwepen met theorieën, waarvan men de ontwikkeling en zelfvolmaking van de mensheid, het herwonnen Paradijs, tegemoet zag.

697a. Ook ditmaal was de dwaling krachtig, in evenredigheid van het uitnemende van de miskende waarheden, van het rechtmatige van de onvoldane wensen, waarvoor zij, hoewel het spoor bijster, veelbelovend opkwam. Prijzenswaardig was, en de weerzin tegen elke drogreden, steunsel van een slaafse onderdanigheid op kerkelijk of wereldlijk gebied, en de verontwaardiging; over huichelend zedenbederf, en het streven naar verbeteringen, ten gevolge waarvan het Staatsgezag, onder elke regeringsvorm, aan de belangen van het organiek geheel dienstbaar en niet het onvoorwaardelijk eigendom van weinige bevoorrechten zijn zou. Prijzenswaardig het aandringen op onschendbaarheid van vrijheden, welke in de persoonlijkheid van de mensen gegrond zijn, en op een liefdebetoon dat alle natuurgenoten omvat. Geen wonder dat menig edel gemoed bekoord werd.

697b. Vooral omdat bestrijding, op Christelijk historische grondslag, ontbrak. Te weinig werd aangetoond, dat al wat in deze bedoelingen, beloften, uitzichten, door hart en geweten beaamd werd, aan het Evangelie ontleend, maar ook ontscheurd, en daarom tot onvruchtbaarheid of tot het dragen van verderfelijke vrucht gedoemd was. Te zeer klemde men zich vast aan

zielloze en versleten vormen, terwijl men het levensbeginsel, zo niet prijs gaf, althans weifelend voorstond. Aldus werd verjeugdiging van wat verouderd, herleving van wat verstorven, handhaving van wat ondragelijk geworden was, ondenkbaar. Geen wonder dat ingenomenheid met de heersende begrippen doorgaans, en soms niet ten onrechte, gehouden werd voor belangeloze, gehechtheid aan recht en waarheid; terwijl de onverzettelikheden van de behoudslieden in baatzuchtige berekening gegrond scheen.

698. De verhouding tot het buitenland zou met de geliefkoosde leerstellingen in verband staan. Nederland was nu, ongeveer zestig jaar, door eigen verzuim, in de schatting van Europa telkens meer tot onbeduidendheid gedaald. Geen zelfverlaging meer. Het zou een houding hernemen, van zijn roemrijke herinneringen waard. Maar welke van de twee machtige Staten, wier bondgenootschap vooral in aanmerking kwam, verdiende, in het welbegrepen belang van de Republiek, de voorkeur? Op het vaste huid was het met evenwicht, met aloude verbintenissen, met verkregen rechten, met waarborgen tegen de willekeur van de sterkste, gedaan. Zo was, onder oprechte terzijdestelling van jammerlijke vete, goede verstandhouding met Engeland raadzaam. Maar nee, van Engeland bleef men afkerig; niet uit handelsnauwkeur alleen, maar oorlat uien, door revolutionaire geloofsverwantschap, aan Frankrijk verknocht was. Daar was de banier opgericht van een vrijheid en verlichting, door wier glans zelfs de Engelse Staatsregeling (eigenlijk zeide men, gedrochtelijk samenstel van traditionele voorrechten verdoofd werd.

Het volkenrecht was door de wijsbegeerte ondermijnt. Willekeur zowel als begerlijkheid was onbegrensd. Vergroting, verdeling, verruiling aan de orde van de dag. Zodanige staatkunde volgde Ruslands keizerin, Catharina (1762-1796), Frederik II, warm voorstander, wanneer het hem te stude kwam, ooit van het recht; vooral Jozef II (1741-1790), volgens Frederik, een wanhoofd, magazijn van dépêches, decreten en plannen, en die niet één van zijn talloze ontwerpen tot stand bracht; voor de Republiek trouwloos en schadelijk nabuur. — De hulp de Noord-Amerikanen, onder een schroomvallige koning en behoedzame minister (de Vergennes, 1771 — 1781), met roekeloze miskennis van eigen toestand, verleend, toonde hoe weinig, tegenover de drang van de openbare mening, op vroegere stelregels te rekenen viel.

699. Staatsrechtelijke zelfverbetering was het voornaamste van de omvangrijke taak. Het beginsel van de maatschappelijke vereniging ligt in de volkswil; het wezen der Overheid is volksdienares te zijn. Dit is de aloude, de oorspronkelijke, de alleen en onvoorwaardelijk geldige Staatsvorm. Door inscherping dezer bijkans uitgewiste trekken zou, zonder Staatsomkering, grondwettig Staatsherstel niet onmogelijk zijn. Niet gemakkelijk evenwel. Spoedig ondervond en begreep men dat aan de weer invoering van de democratische voortreffelijkheden, zo het heette, van de oude dag, niet verbetering, maar vernietiging van het bestaande moest voorafgaan.

Er had hervorming plaats kunnen hebben (§ 586): door de band van de Unie te versterken; door stedelijk en gewestelijk bestuur, in verband met stadhoudelijk gezag en aloude volksrechten te brengen. Maar dit zou, als terugkering tot misbruiken, uitgekreten zijn.

De politieke geloofsbelijdenis, uiterst eenvoudig, was reeds: „Het Volk, de ingezetenen, de burgers en boeren, minvermogenden en rijken, groten en kleinen, deze allen bijeengenomen zijn de ware eigenaars, de keuen en meesters van het Land, en kunnen zeggen hoe zij het hebben willen, hoe en door wie zij willen geregeerd wezen. Een volk is een grote maatschappij, een compagnieschap en niets anders. De regenten, de overheden, de magistraten, de prins, zijn enkel de directeuren, de bewindhebbers, de rentmeesters, in deze kwaliteit minder dan het volk, dienaars van het volk en aan het meerder getal onderworpen, rekenschap en gehoorzaamheid schuldig” 66.

700. Er zou een einde komen aan de vereniging van Kerk en Staat. De voorrang, de heerschappij van de Gereformeerde gezindte, als maatregel van zelfbehoud tegen Rome's dreigende macht, voorheen onmisbaar, werd nu overtollig onrecht. De Protestantse Dissenters zouden met de Hervormden gelijk staan. Ook aan de Roomsgezinden, daar men nu voor de bliksems uit het Vatikan niet langer beducht was, kon het volle burgerrecht worden verleend. En waarom minder aan de Israëliet? Waarom, wegens geloofsverschil, aan enig landgenoot het aandeel misgund, dat elk ingezeten rechtens in wetgeving en bestuur heeft? Thans geen gereformeerde, geen protestantse, geen christelijke Staat meer. Staatsrechtelijk is het denkbeeld eens christelijke natie ongerijmd. Vrijheid, niet van geweten slechts, maar van gezamenlijke Godsverering, zij er voor alle kerken of gezindten die, als genootschappen, volkomen gelijk zijn. De Staat is neutraal; al wat naar eenzijdigheid zweemt, is verongelijking. —

Aldus werd er geredekaveld, en aldus vergat reën dat er, ook voor de Staat, een wetgever is, wiens gebod niet wijkt voor Staatsrechtelijke theorie of menselijk voorschrift; dat Kerk en Staat, behoudens onafhankelijkheid in eigen sfeer, de hoogste volksbelangen moeten behartigen in gemeen overleg; dat de historische en feitelijke geloofseenheid van de Natie, waardoor, of althans in verband waarmee, de Staat gevormd is, in de openbare instellingen, op behoud van dit nationaal beginsel recht geeft; dat de gewetensvrijheid geenszins ten gevalle van sommigen, tot het neutraliseren van de volksinrichtingen bevoegd maakt: dat eenzijdigheid noodwendig tot vijandschap overslaat en zich verliest in een algemeen geloofs- of ongelooftseenheid, tegen alle geopenbaarde waarheid gekant.

700a. Andermaal, en ditmaal vrij wat beter dan in de dagen van Luther en Calvyn, zou de Hervormde Kerk worden hervormd. Uitnemend bij de aanvang, was de Reformatie spoedig door over-rechtzinnigheid ontsierd, door letterdienst gestuit. Uitwendig gezag had het vrije onderzoek weer aan banden gelegd. In kerkbegrippen, in het ijs van de dogmatische verscheidenheden, was het evangelisch liefdevuur geblust en de christelijke veerkracht versteend. Het leven was in de leer verloren gegaan. Zo sprak, vooral zó dacht men. hoffelijk was dergelijk een afkeer van vroeger bekrompenheid en ketterjacht. Lofwaardiger nog, zo men niet voorbijgezien had, dat leven en leer, dat dogma, geschiedenis en zedenkunde, vereenzelvigd zijn; dat een waarheid, zonder vorm of gedaante, vervliegt en verdwijnt. De toeleg dezer nieuwe kerkhervormers ging met sluwe berekening gepaard. Op de duur zou geen verbindende kracht van de belijdenis, geen slagboon tegen gestadige vooruitgang, worden geduld. Maar langzaam gaat zeker en overijling bederft. De kerkleer was nog bij vele predikanten en bij het gros van de gemeente in achtung. Voorzichtigheid dus raadzaam. Afschaffing van de symbolische schriften zou te spoediger worden verkregen., naarmate zij behoedzamer voorbereid werd; naarmate men zachtkens het ouderwetse bijgeloof verving en verdrong. De dag zou aanbreken, waarop de wetenschappelijke Godgeleerdheid, meesteres geworden, doen zou wat ze goed vond.

In Frankrijk was het ongeloof lichtzinnig en onbeschaamd; in Duitsland wetenschappelijk en nog enigszins eerbiedig jegens de Heilige Schrift, en daarom voor ons landaard, van uitersten afkerig, gevaarlijker nog. Aldaar: a. Ernesti (1697 — 1761), door het aanprijzen van gramaticale Schriftverklaring verdienstelijk, maar die te weinig op de eigenaardigheid van de gewijde oorkonden acht gaf; b. Michaelis (1717 — 1791), wiens halve verdediging, zonder de wapenrusting Gods, onberekenbaar nadeel gesticht heeft; c. Semler (1725 — 1791), die, met zeldzame begaafdheid, wegredeneert al wat de Bijbel Goddelijks heeft. — Dit noemde men hoger kritiek, exegese, op geschiedenis en spraakkunde gebouwd. Nauwkeuriger kennis van taal, historie, aardrijksbeschrijving, oosterse gebruiken, werd voorwendel om het geloof van de Christenheid, waaraan men in de school van de wijsgeren dacht

ontwassen te zijn, te bestrijden of te verachten. Af keer van ongodisterij gaf een geopend oor voor rationalisten, die tevens ijverige verdedigers waren van hetgeen hun in de Openbaring behoudeniswaard scheen.

Onder de benaming van Predestinatie en Dordtse kerkleer (§ 613), werd van lieverlede de ganse leer van de zaligheid bespot. In boeken, tijdschriften, prijsverhandelingen, bijv. van Teylers Genootschap (waarbij, in nieuwerwetse zin, de rede en de Bijbel tot gidsen moesten zijn), in romans (zoals Sara Burgerhart en Willen Levend), in naamloze geschriften en stichtelijke werken, niet enkel van Dissenters (wier vijandschap tegen de heersende kerk dikwijls met tijdelijke inzichten in verband stond), maar van leden en leraars van de Hervormde Kerk. —

Uitstekende verdedigers traden op: Klinkenberg, de Haas, van Alphen, Bonnet, Hinlopen. Dikwijls evenwel was de tegenspraak flauw, in vorm en toon, alsof ze een wetenschappelijk vraagstuk en niet de hoeksteen van de zaligheid betrof. Reeds in 1792, bij het Haags Genootschap tot verdediging van de Christelijke godsdienst (opgericht in 1785), een verhandeling bekroond over de leer van de Verzoening waarin het denkbeeld, „voldoening aan Gods gerechtigheid,” als Godonterend ter zijde gesteld werd.

De Kerk niet meer Goddelijke stichting, op geloofsgemeenschap gegrond; maar menselijke vereniging, sociëteit, op geloofs-genootschap, zonder blijvend kenmerk of onwrikbaar fundament, naar het wisselvallig goedgevoelen telkens van het meerdertal geregeld en bestuurd. De kern van de godsdienst was *God lief te hebben als de barmhartig Vader van allen, en, op het voorbeeld van de Zaligmaker, de deugd te betrachten*. Al het overige, ook de enige weg tot vergeving en heiligmaking, wilde men begrepen hebben onder de vermaning van de Apostel: „verwerp de vragen die dwaas en zonder lering zijn, wetende dat ze twisting voortbrengen” (2 Tim. 2: 23). Herinnering aan de onmisbaarheid van het zoenoffer des Heeren en van de gave des Heiligen Geestes, heette meedogenloos verdoemen, hatelijk twisten, kinderachtige gehechtheid aan menselijke leervorm. De kennis naar de Godzaligheid doornachtige, duistere en stelselmatige Godgeleerdheid. — Afkeer van stelsels; alsof niet reeds door elke waarheid, in onafscheidelijk verband met haar gevolgtrekkingen, een stelsel gevormd werd. Afkeer van dogmata, geen dogmatiek; alleen het praktikale, dat is, de vrucht zonder de boom!

701. Wanneer zou, bij zo bedachtzame gang, het doel bereikt worden? Wellicht eerst na veeljarig uitstel. Maar kon dan niet inmiddels aan het geluk van de mensheid worden gearbeid, buiten kerkelijk gebied en boven kerkelijk verschil? Waarom zou niet, ook aldus, voor de ontwikkeling van de Natie en voor de opvoeding van de Jeugd, door onbekrompen godsdienstigheid en algemeen mensenliefde, worden gezorgd? Vrienden van verlichting en verdraagzaamheid behoorden onverwijld zich te verenigen in maatschappijen, waar geen verscheidenheid van stelselmatige beschouwing in het aanprijzen en toepassen van een algemeen Christendom belemmeren zou.

Opvoeding, Het schoolwezen in diep verval; onderwijs in Bijbel en Catechismus veelal geheugenwerk en dode vorm; onkundige en strenge meesters door wie plak en roede meer dan ernst en liefde gebruikt werd. — Deze opvoedkunde was niet getand tegen de idealen van Locke en Rousseau; de ophef van Basedow, en de bevattelijkheid waarmee in scholen en geschriften (van Campe en vele anderen), nuttige kundigheden speelsgewijs werden medegedeeld. Streven naar verbetering; bekroonde verhandelingen; maar zelfs een Hulshoff wil eerst de natuurlijke godsdienst, om de leerling naderhand Christen te maken; Chatelain schrijft: “haast u niet de geopenbaarde godsdienst te leren kennen; verberg de Bijbel zorgvuldig voor uwe kinderen, en duld niet dat anderen hun die doen kennen.” Een derde beperkt het godsdienstig onderricht tot het bestaan van God en de onsterfelijkheid van de ziel. Aanwinst in leermethoden; maar het ene nodige door voorstellingen verdrongen, onder de

naam van algemeen Christendom, tegen de leer van alle christelijke gezindten gericht. Antichristelijke hypothese, dat de mens van nature goed is, en ter volmaking, slechts ontwikkeling behoeft.

1784. *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*; uitstekend werktuig van de tijdgeest. Gesticht door 1Nieuwenhuizen (1724 — 1806), leraar van de Doopsgezinden te Monnikendam (die, gelijk menig ander, het gevaarlijke dezer algemeenheid niet vermoedde); ter verlichting van de minvermogende door verhandelingen en vooral door het schoolwezen. — In 1787 waren er 525, in 1794 reeds 2431 leden. Verdeling in Departementen. De naam van Christen voor het lidmaatschap vereist. Het eerste leesboek over het bestaan van God (alleszins wel gekozen begin van volkslectuur voor een christelijk volk !)

702. De beoefening van de letterkunde, zo gedaald, nam thans hoger vlucht. Opgewektheid, oorspronkelijkheid was er. De ingenomenheid met Franse, evenzeer wellicht met Duitse geschriften, toonde zich niet langer in slaafse navolging van buitenlandse modellen. Nette rijmelarij maakte weinig opgang; de genootschappelijke censuur van kunstbedervende kunstrechtters verloor, door de belachelijkheid van de oordeelvelling, haar eigen crediet. Dichtkunst was er nu, en van de echte stempel. Ook de verwaarlozing van het proza hield op; aan taal en stijl werd moeite en studie besteed; de onbehagelijkheid van de kanselvoordracht begon te wijken, en, onder een vloed van onbeduidende politieke dagbladen en pamfletten, bleek wat zinrijke mededeling van de gedachten vermag.

Franse letterkunde zeer in achtung. De Engelse (met uitzondering van ascetische schriften en van de romans van Richardson) minder nog dan tevoren bekend. In Duitsland reeks van treffelijke dichters en Prozaschrijvers (Klopstock, Höltz, Wieland, Herder, Göthe,) ook hier bewonderd en bestudeerd. — Nederlandse dichters: van Alphen (1746 — 1803) nuttig door godsdienstige werken, uitmuntend in vaderlandse en christelijke zangen, in kinderdichten onnavolgbaar; Bellamy (1761 — 1786) vroeg gestorven, om het naïeve, gevoel en smaakvolle, niet ten onrechte vermaard: vooral Feith (1753 — 1824) en Bilderdijk (1753 — 1831); de een begaafd poëet, gelijk er velen geweest zijn; de ander onsterfelijk dichter, zoals de geschiedenis van de letteren er slechts enkelen kent. Het sentimentele, uit Duitsland overgewaaid en waarbij velen door woorden wilden vergoeden wat aan gevoel ontbrak: kortstondige vergissing.

Aan de prozastijl meer zorg gewijd. Na Hollebeek de kanselvoordracht verbeterd door Bonnet. — De schrijfwijze van de vriendinnen Wolf en Deken muntte door levendigheid en ongedwongenheid uit.

703. Oranjegezinden, aristocraten, democraten, waren in jammerlijken strijd; maar behoefte aan Staatshervorming, volgens de uitspraken van de filosofie, werd bijkans door allen geredelijk erkend. Ootmoedig geloof aan de Openbaring of diepgaande studie van de geschiedenis mocht enkelen vrijwaren van bedwelming, mocht hen doen terugdeinzen voor de hevigheid van wijzigenen af breken, schier niemand was er die niet aan de volkssoevereiniteit en aan de rechten van de mens, als aan het onbetwistbaar alfabet van de Staatswetenschap, hulde bewees.

Behalve de Franse sofisten ook, sedert 1776, Payne, Priestly, Price. Onbedorvenheid van de mens- en volkssoevereiniteit (§ 610). In verband hiermee en buiten de geopenbaarde waarheid, verkondigde men nu de natuurlijke, onverjaarbare, onvervreembare heilige Rechten van de Mens, later als bezielende hoofdgedachten, aan de ingang van de constitutiën vermeld. — De mensen vrij en gelijk; de oorsprong van gezag en wet in de algemene wil, dat is, in de numerieke meerderheid; geen “maatschappelijke onderscheiding, dan om het algemeen belang; elk ingezeten bevoegd om, zelf of bij ver-

tegenwoordiging, de volkswil te vormen; iedereen tot waardigheden en ambten benoembaar; godsdienstoefening, niet met de publieke orde in strijd, onverlet; de drukpers vrij, het misbruik alleen strafbaar. Rechten, waarbij aan de rechte God niet gedacht werd.

Axiomata, van de nieuwere wijsheid; merendeels vals en ongerijmd. In de praktijk, óf niets beduidend, zodra zij aan de rekbare eis van algemeen belang, publieke veiligheid en orde worden ondergeschikt; óf drogredenen ter regeringloosheid (sophismes anarchiques), wanneer men daaraan vrije loop laat.

Mannen, als de hoogleraren Kluit (1735 — 1807) en Luzac (1746 — 1807), in oude en nieuwe geschiedenissen doorkneed, als van Alphen of Van de Spiegel, hebben zich, op grond van Heilige Schrift, redenering en ervaring, tegen leringen verzet, waardoor men om regeringloosheid te ontwijken, naar tirannie geleid wordt. Kinderen van hun tijd, namen evenwel ook zij, omtrent de natuur en het wezen van de Staat, omtrent volkssoevereiniteit en maatschappelijk verdrag, denkbeelden aan, niet hetgeen zij bestreden verwant. — Gelijk elders Lavater en Stilling, zo werden ook hier gelovige Christenen door de stroom meegesleept.

704. Door deze algemeenheid van een vrijzinnige overtuiging werd de wederzijdse stand van de partijen grotendeels beslist. Omtrent de deugdelijkheid van het beginsel, kwam men overeen; over het al dan niet raadzame van onverwijld, van onvoorwaardelijke toepassing liep netgeschil. Niet ten halve gedaan wat door volledigheid doel treft; voortstreven, niet wederstreven, moet de leus zijn; tegen deze taal stond de behoedzame weifeling over, die, door de meer driftige voorstanders ener van weerskanten aangenomen leer, op rekening alleen van de angstvalligheid van het eigen belang gesteld werd. Geloofskracht was er bij de omwentelingsgezinde; dweepzucht niet het ideale, tegenover gehechtheid en het traditionele, te dikwijls enkel omdat het traditioneel was. Van dergelijke tegenstelling was de uitkomst te voorzien. Al het bestaande, aan de toetssteen van de wijsbegeerte onbestaanbaar gekeurd, zou bezwijken in de al te ongelijke kamp.

704a. Niet zo spoedig evenwel als menigeen zich geveleid had. In de leer zelve lag het onoverkomelijk bezwaar. Ook onder haar belijders openbaarde zich, naarmate zij de overhand verkreeg, tweespalt. De felheid van de eisen, en het onrecht dat, in naam van de nu in zwang gekomen rechten, gepleegd werd, ontmoetten in de telkens toenemende talrijkheid van de afvalligen, tegenwerking en weerstand. Van daar spanning, burgeroorlog, regeringloosheid, slooping van het sedert lang waggelend Staatsgebouw, nadat het enige tijd nog, door tussenkomst van machtige naburen, tegen instorting behoed was.

705. Temidden van de barning van de hartstochten, werd menigeen, in beide richtingen, door onedele driften geleid. Daarentegen was er ook bij velen, Patriotten zowel als Oranjegezinden, oprechtheid, eerlijkheid, goede trouw. Om de diepte van de verbastering, om de ergernis over veel dat enkel vorm en huichelarij was, om het wegslepene van een theorie, waarvan het geluk van de wereld afhankelijk scheen, is het niet vreemd dat uitstel of aarzeling, als een misdadig versperren van de weg naar mensenvolmaking, werd verafschuwd. Evenmin vreemd, aan de anderen kant, zo de aan waanzin grenzende onbesuisdheid verbittering te weeg bracht. Maar de stroom was niet te keren. De omwentelingsgezinden, wel verre van te twijfelen aan de deugdelijkheid van de leer, waanden telkens dat de reeks van jammeren te wijten was aan het nog steeds onvolledige van de toepassing. Des te meer wensten zij met Frankrijk, waar de filosofie de toon gaf, in verbintenis te zijn. Des te vuriger streefden zij, toen hervorming onmogelijk scheen, naar omkering en herschepping van de Staat.

Patriotten (§ 650); alsof alleen de Fransgezinde vijand van de stadhouder het vaderland lief had; alsof voor de onafhankelijkheid wonderwel gezorgd werd, wanneer men,

om Engeland te kunnen trotseren, zich, gered en blij, aan de onredelijkste eisen van Frankrijk onderwierp.

705a. In Frankrijk werd de revolutievrucht rijp. Het geboortjaar 1789 toonde, in het plotselinge en algemeen van de uitbarsting, dat de heerschappij van de ongeloofsleer een tot stand gekomen feit was. De ontwikkeling van de theorie baande zich, door alle beletselen heen, een bloedige weg. Ongeveer terzelfder tijd werd zij in Nederland gestuit. Weldra echter zwichtte voor de werking van de geliefkoosde begrippen elke weerstand; zodat, zes jaren later, in 1795, met de verdrijving van Oranje en de sloping van de christelijk-historische Staat, ook hier de revolutionaire jaartelling begon.

706. Groot is in dit tijdvak, bij eenheid van strekking, het verschil van de omstandigheden geweest. Eerst had het revolutionair beginsel vrije loop, totdat de gewapende tussenkomst van de Pruisen de overmoed bewong (1778 - 1787).

Daarna, terwijl, in schijn althans, het wettig gezag hersteld was, werd meer dan ooit, de Staat ondermijnd, totdat, onder een verbroederingskreet met de Franse omwentelingsgezinden, die aan het vaderland duur te staan kwam, het uur van de vernietiging daar was.